

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ
І НАУКИ УКРАЇНИ**

**Національний технічний
університет
«Харківський політехнічний
інститут»**

**MINISTRY OF EDUCATION
AND SCIENCE OF UKRAINE**

**National Technical University
"Kharkiv Polytechnic Institute"**

**Вісник Національного
технічного університету
«ХПІ». Серія: Актуальні
проблеми розвитку
українського суспільства**

№ 2 2024

Збірник наукових праць

Видання засноване у 1961 р.

**Харків
НТУ «ХПІ», 2024**

**Bulletin of the National
Technical University
"KhPI". Series: Actual
problems of Ukrainian
society development**

No. 2 2024

Collection of Scientific papers

The edition was founded in 1961

**Kharkiv
NTU "KhPI", 2024**

Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства = Bulletin of the National Technical University "KhPI". Series: Actual problems of Ukrainian society development : зб. наук. пр. / Нац. техн. ун-т «Харків. політехн. ін-т». Харків : НТУ «ХПІ», 2024. – № 2. – 174 с. ISSN 2227-6890.

Видання присвячене визначенню проблем розвитку українського суспільства та пошуку шляхів їх вирішення засобами соціально-гуманітарних наук та технологій.

Для науковців, викладачів вищої школи, аспірантів, студентів і фахівців в гуманітарних галузях.

The publication is devoted to the identification of problems of Ukrainian society development and the search for ways of solving them by means of humanities and social sciences and technologies.

For scientists, teachers of higher education, postgraduates, students and specialists in humanitarian fields.

Ідентифікатор медіа R30-02681, згідно з рішенням Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 01.02.2024 № 248

Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Серія: «Актуальні проблеми розвитку українського суспільства» включено до категорії Б «Переліку наукових фахових видань України» за спеціальностями 033 – Філософія (розділ «Філософсько-педагогічні аспекти духовного розвитку українського суспільства: теорія та практика»), 281 – Публічне управління та адміністрування (розділ «Право та публічне управління суспільним розвитком»), в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора наук, кандидата наук та ступеня доктора філософії, затвердженого Наказом МОН України № 1543 від 20.12.2023 р.

Мова статей – українська, англійська.

Вісник Національного технічного університету «ХПІ», Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства включений до довідника періодичних видань бази даних Ulrich's Periodicals Directory (New Jersey, USA) та проєкту «Наукова періодика України» УРАН.

Офіційний сайт видання: <http://aprus.khpi.edu.ua>

Засновник

Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

Founder

National Technical University
"Kharkiv Polytechnic Institute"

Редакційна колегія серії

Відповідальний редактор:

Грень Л. М., проф., НТУ «ХПІ», Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4466-6018>

Заст. відповідального редактора:

Терещенко Д. А., проф., НТУ «ХПІ», Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0633-0097>

Відповідальний секретар:

Грибко О. В. канд. держ. упр., НТУ «ХПІ», Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3227-608X>

Editorial staff

Associate editor:

Hren L.M., prof., NTU "KhPI", Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4466-6018>

Deputy associate editor:

Tereshchenko D.A., prof., NTU "KhPI", Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0633-0097>

Executive secretary:

Grybko O.V., PhD in public administration, NTU "KhPI", Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3227-608X>

Владленова І. В., проф., НТУ «ХПІ», Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6958-7183>
Войчик Веслав, проф., Чехонтський університет, Польща
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8132-3212>
Горошко О. І., проф., НТУ «ХПІ», Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8592-1022>
Дзюбань О. П., проф., НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2075-7508>
Дольська О. О., проф., НТУ «ХПІ», Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9577-8282>
Євтифієва І. І., доц., НТУ «ХПІ», Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3170-8737>
Зінченко Л. В., Ph. D, НТУ «ХПІ», Україна
ORCID: 0000-0001-7927-3535
Ігнатюк О. А., проф., НТУ «ХПІ», Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5710-7752>
Корженко В. В., проф., габ. д-р. ХНУМГ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8403-5558>
Краснокутська Н. С., проф., НТУ «ХПІ», Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8184-3816>
Кучабський О. Г., проф., Гданський університет, Польща
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1271-0782>
Лебедик Л. В., доц., ПНПУ імені В. Г. Короленка, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6538-6256>
Левченко О. П., проф., НУ «Львівська політехніка»,
Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7395-3772>

Vladlenova I.V., prof., NTU "KhPI", Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6958-7183>
Wiesław Wójcik, Chekhontsky University, Poland
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8132-3212>
Horoshko O.I., prof., NTU "KhPI", Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8592-1022>
Dzoban O.P., prof., Yaroslav the Wise NLU, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2075-7508>
Dolska O.O., prof., NTU "KhPI", Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9577-8282>
Yevtyfiieva I.I., As. Prof., NTU "KhPI", Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3170-8737>
Zinchenko L. V., Ph. D, NTU "KhPI", Ukraine
ORCID: 0000-0001-7927-3535
Ihnatiuk O. A., prof., NTU "KhPI", Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5710-7752>
Korzhenko V. V., prof., hab.d. KhNUUE, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8403-5558>
Krasnokutskaya N. S., prof., NTU "KhPI", Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8184-3816>
Kuchabsky O.G., D.Sc. of Public Administration, Professor,
University of Gdansk, Poland
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1271-0782>
Lebedyk L.V., As. prof., V. G. Korolenko NPU, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6538-6256>
Levchenko O.P., prof., NU "Lviv Polytechnics", Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7395-3772>

- Міщенко В. А., проф., НТУ «ХПІ», Україна
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1328-4738>
- Мороз В. М., проф., НТУ «ХПІ», Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0796-5035>
- Мукуні Джозеф, доц., Технічний університет Вірджинії, США
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1640-8150>
- Панфілов О. Ю., проф., НЮУ імені Ярослава Мудрого, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8997-0120>
- Подтегера І.О., проф., Рупрехт-Карлс-Університет Гейдельберга, Німеччина
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4125-5793>
- Попова О. В., проф., ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1611-5956>
- Поступна О. В., проф., НУЦЗУ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0622-0966>
- Радченко О.В., проф., Гданський університет, Польща.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0437-6131>
- Скляр В. М., проф., НТУ «ХПІ», Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0020-5973>
- Стрельников В. Ю., проф., Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8822-9517>
- Тараров Я. В., проф., НТУ «ХПІ», Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0734-0804>
- Тверитникова О.Є., проф., НТУ «ХПІ», Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6288-7362>
- Триняк М. В., проф., ХНПУ імені Г. С. Сковороди, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4981-8535>
- Хмиров І. М., доц., НУЦЗУ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7958-463X>
- Шведун В. О., проф., ХАІ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5170-4222>
- Mishchenko V.A., prof., NTU "KhPI", Ukraine
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1328-4738>
- Moroz V.M., prof., NTU "KhPI", Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0796-5035>
- Joseph Mukuni, As. Prof., School of Education, Virginia Tech, USA
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1640-8150>
- Panfilov O.Yu., prof., hab.d. KhNUUE, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8997-0120>
- Podtegera I. O., prof., Universitdt Heidelberg
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4125-5793>
- Popova O.V., prof., H. S. Skovoroda KhNPU, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0622-0966>
- Postupna O.V., NUCPU, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0622-0966>
- Radchenko O.V., D.Sc. of Public Administration, University of Gdańsk, Poland
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0437-6131>
- Sklyar V.M., prof., NTU "KhPI", Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0020-5973>
- Strelnikov V.Yu., prof., V.G. Korolenko NPU, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8822-9517>
- Tararoev Ya.V., prof., NTU "KhPI", Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0734-0804>
- Tverytnykova O.Ye., prof., NTU "KhPI", Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6288-7362>
- Tryniak M. V., prof., H. S. Skovoroda KhNPU, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4981-8535>
- Khmyrov I.M., As. prof., NUCPU, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7958-463X>
- Shvedun V.O., prof., NUCPU, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5170-4222>

Рекомендовано до друку Вченою радою НТУ «ХПІ». Протокол № 10 від 27 грудня 2024 р.

ЛІТОПИС: ДАТИ, ПОДІЇ, ОСОБИСТОСТІ

«МИ НЕ НАВЧАЄМО, МИ ГОТУЄМО ДО ЖИТТЯ»: ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РЕЗУЛЬТАТИ РОЗВИТКУ КАФЕДРИ СОЦІОЛОГІЇ І ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

І. ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ КАФЕДРИ СОЦІОЛОГІЇ І ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ. Кафедра соціології і публічного управління має більш ніж 60-річну історію. За часи свого становлення та розвитку кафедра декілька разів змінювала свою назву (кафедра НК: у період з 1964 по 1978 рр. завідувач кафедри – кандидат історичних наук, доцент Пінегін Іван Тимофійович; у період з 1978 по 1992 рр. завідувач кафедри – доктор соціологічних наук, професор Соболев Василь Олександрович; кафедра соціології і права: у період з 1992 по 1994 рр. завідувач кафедри – доктор соціологічних наук, професор Соболев Василь Олександрович; у період з 1994 по 1998 рр. завідувач кафедри – кандидат філософських наук, професор Поступний Олександр Миколайович; кафедра соціології та політології: у період з 1998 по 2014 рр. завідувач кафедри – кандидат філософських наук, професор Поступний Олександр Миколайович; у період з 2014 по 2020 рр. завідувач кафедри – доктор соціологічних наук, професор Бурга Валерій Васильович; у період з 2020 по 2021 рр. завідувач кафедри – доктор соціологічних наук, професор Калагін Юрій Аркадійович; кафедра соціології і публічного управління: у період з 2021 по цей час завідувач кафедри – доктор наук з державного управління, професор Мороз Володимир Михайлович), але завжди залишалася одним з найпотужніших структурних підрозділів НТУ «ХП». Неабиякий внесок у розвиток потенціалів кафедри було зроблено Довбнею Миколою Омеляновичем, Кас'яновим Василем Пилиповичем та багатьма іншими науково-педагогічними працівниками. Згадуючи історію становлення кафедри соціології і публічного управління вважаємо за доцільне зупинитись на таких етапах її розвитку.

1. У період з 1978 по 1994 рр. кафедру очолював видатний український соціолог, доктор соціологічних наук, професор, заслужений працівник освіти України Соболев Василь Олександрович. Василь Олександрович присвятив все своє життя освітньо-науковій діяльності та громадському життю Харкова. Він пройшов складний шлях від асистента до завідувача кафедри, став автором понад 200 наукових і науково-методичних робіт. Під керівництвом Соболева В.О. було реалізовано чимало міжнародних, загальнонаціональних та регіональних проєктів, а також захищено 20 кандидатських і 2 докторські дисертації.

У 1980-х роках науково-педагогічним працівниками кафедри проводились дослідження в рамках науково-дослідної комплексної теми «Соціально-класова структура суспільства і тенденції її розвитку» за результатами якої було захищено дев'ять кандидатських й одна докторська дисертації, підготовлено та опубліковано дві монографії, вийшла велика кількість наукових статей. У 1990-х роках кафедра приймає активну участь в науково-дослідній роботі щодо емпіричного вивчення соціальної реальності та визначення найбільш поширених практик. Фокус дослідницької уваги за цим напрямом наукової діяльності було актуалізовано в таких напрямках професійної діяльності: «Випускники інженерно-технічних вузів Харківщини на ринку праці», (виконане на замовлення Міністерства праці України); програма «Милосердя» (розроблена на замовлення відділу Харківського міськвиконкому щодо підтримки соціально незахищених верств населення); «Соціально-економічний прогноз адаптації випускників вузів інженерно-технічного профілю на ринку праці» (проведене у взаємодії з вченими Науково-дослідного інституту проблем молоді та Інституту економіки на замовлення Міністерства праці) тощо.

2. У 1992 р., за результатами зміни організаційної структури Харківського політехнічного інституту, кафедра НК була перейменована в кафедру «Соціології та права». Нова назва кафедри, а з нею й зміна її місії в Університеті обумовили зміну пріоритетів освітньо-наукової діяльності. Науково-педагогічний персонал кафедри отримав завдання щодо розробки та викладання таких загальноуніверситетських курсів, як: «Соціологія»; «Політологія»; «Основи права»; «Основи психології та педагогіки»; «Основи конституційного права України» тощо. У зв'язку з появою в структурі НТУ «ХП» економічних факультетів, кафедра була залучена до викладання окремих спецкурсів для майбутніх економістів, а саме: «Соціологія організації»; «Психологія управління»; «Фінансове право»; «Господарське право» та багатьох інших. З 1994 по 2014 роки кафедру очолював авторитетний у професійному середовищі фахівець з соціально-політичних відносин – кандидат філософських наук, професор Поступний Олександр Миколайович. У 1974 році Олександр Миколайович закінчив з відзнакою історичний факультет Харківського

державного університету та більше 40 років своєї професійної діяльності присвятив науково-педагогічній діяльності в НТУ «ХПІ». Основний напрямок його наукової діяльності було пов'язано з дослідженням соціально-класової структури та з'ясуванням тенденцій її подальшого розвитку. Результати дослідження цього напрямку відбилися у понад 100 оприлюднених наукових публікаціях.

З 1998 році, у зв'язку із структурними змінами в Університеті, була створена кафедра права, до складу якої увійшли ті з співробітників кафедри соціології та права, які були залучені до викладання правових дисциплін. Така реструктуризація обумовила зміну назви кафедри з кафедри соціології та права на кафедру соціології та політології.

У 2000 році в структурі НТУ «ХПІ» з'явилась кафедра педагогіки і психології управління соціальними системами, у зв'язку з чим їй було передано викладання тих із закріплених за кафедрою соціології та політології навчальних курсів, які фокусувались на проблематиці психології. З огляду на ці факти, кафедра соціології і права може вважатися так званою *Alma mater* для названих вище структурних підрозділів Університету. У 2003 році в НТУ «ХПІ» було створено факультет бізнесу і фінансів, до складу якого увійшла у тому числі й кафедра соціології та політології. Провідними викладачами на кафедрі в той час були доценти Малишенко В.С. та Семке Н.М. У цей період була відкрита спеціальність 6.030101 «Соціологія», а у 2008 році здійснено перший набір студентів-соціологів на освітньо-кваліфікаційного рівня «Бакалавр». У 2012 р. кафедра успішно пройшла акредитацію і отримала ліцензію на випуск спеціалістів (7.03010101 «Соціологія»), а у 2015 році і магістрів (8.03010101 «Соціологія»). У 2013 році було проведено перший набір студентів для навчання на освітньо-кваліфікаційному рівні «Спеціаліст», а у 2016 році – «Магістр». Найбільший внесок в роботу з ліцензування та акредитації спеціальності було здійснено доцентками Дворцовою О.Б. та Болотовою В.О. Вагомий внесок у підготовку майбутніх фахівців-соціологів було зроблено Болотовою В.О., Байдак Т.М., Поступним О.М., Семке Н.М., Фроловим В.М., Головановим Б.Д., Чернецькою Т.М., Ляшенко Н.О., Григор'євою С.В., Козловою О.А., Сутолою О.А. та інші викладачі кафедри. В період з 2012 року (рік першого випуску фахівців за спеціальністю «Соціологія») по 2024 рік, диплом бакалавра отримали понад 108 випускників, а диплом спеціаліста та магістра – понад 116 випускників. У 2012 році науково-педагогічний персонал кафедри забезпечував викладання двох загально-університетських курсів «Політологія» та «Соціологія» на денному та заочному відділеннях (на деяких факультетах англійською мовою) та 31 спеціальної дисципліни для студентів, які навчаються за направленням 6.030101 «Соціологія» освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр», 7 спеціальних дисциплін для студентів, які навчаються на спеціальності 7.03010101 «Соціологія» освітньо-кваліфікаційного рівня «Спеціаліст» й 13 спеціальних дисциплін для студентів, які навчаються на

спеціальності 8.03010101 «Соціологія» освітньо-наукового рівня «Магістр». За період з 2010 по 2020 рр. за безпосередньої участі викладачів кафедри було підготовлено та видано: 8 навчальних посібників з грифом Міністерства освіти і науки України; 12 монографій; 35 навчально-методичних посібників. Науково-педагогічний персонал кафедри складався з 19 викладачів, а саме з 5 професорів, 8 доцентів, 5 старших викладачів і 1 асистента. Серед учбово-допоміжного персоналу кафедри, в різні періоди її функціонування, входили Крикун Н., В'юнук Л., Курандо О., Зубенко О., Мартинюк Н., Кошелева В., Сопко Р., Зверева Т., Василенко В. та інші.

З 2014 рік по 2020 рік кафедру соціології та політології очолював видатний український вчений, професор, доктор соціологічних наук, заслужений працівник освіти України, академік Академії наук Вищої школи України, академік Економічної академії наук України Бурега Валерій Васильович. Наукова робота кафедри здійснювалася в рамках кафедральної теми НДР «Розвиток сучасного українського суспільства: соціологічні та політичні виміри», яка має номер державної реєстрації (№ ДР 0115U00604). Результати роботи викладачів кафедри за цією проблематикою набули свого відображення у чисельних монографіях, підручниках, навчальних і навчально-методичних посібниках та наукових статтях. У 2015 році з ініціативи викладачів кафедри було проведено першу міжнародну науково-практичну конференцію з проблематики кафедральної науково-дослідної роботи «Розвиток сучасного українського суспільства. Соціологічні та політологічні виміри». Починаючи з 2021 р. ця конференція має назву «Розвиток сучасного українського суспільства у соціологічному вимірі». Починаючи з травня 2016 року кафедра щорічно проводить науково-теоретичну конференцію студентів і аспірантів «Молодіжний соціологічний форум НТУ «ХПІ», яка з часом отримала не лише всебічне визнання серед представників наукової спільноти, а й статус міжнародного науково-комунікативного заходу. Щорічне проведення цих науково-практичних конференцій сприяло активному залученню студентської молоді до науково-дослідної роботи та плеканню академічної культури на кафедрі. З січня 2016 року кафедра соціології та політології увійшла до складу факультету соціально-гуманітарних технологій.

З 2020 рік по 2021 рік кафедру соціології та політології очолював авторитетний фахівець-дослідник, доктор соціологічних наук, професор Калагін Юрій Аркадійович. Сьогодні Юрій Аркадійович користується неабияким рівнем визнання серед представників академічної спільноти та зосереджується на дослідженні проблематики теоретичної соціології, соціології політики, соціології гендеру, військової соціології. Калагін Ю.А. є членом Соціологічної асоціації України, має понад 160 наукових праць. Під керівництвом Калагіна Ю.А. були реалізовані проекти з дослідження соціальної структури суспільства, соціальної стратифікації, гендерних особливостей українського суспільства.

4. Починаючи з 2021 року кафедру соціології і політології очолює визнаний фахівець з проблематики якості освітньої діяльності та якості вищої освіти, доктор наук з державного управління, професор Мороз Володимир Михайлович. Володимир Михайлович є автором понад 250 наукових публікацій та членом редакційних колегій трьох фахових видань України. За його участю були реалізовані такі науково-дослідні проекти як: «Оцінка якості вищої освіти» та «Відношення до дистанційної освіти та оцінювання її якості», партерами у реалізації завдань яких виступили Балтійська Міжнародна Академія (Латвія), Інститут міжнародної і порівняльної освіти Пекінського педагогічного університету (Китай) та Хуачжунський університет науки та технології (Китай). Володимир Михайлович є координатором міжнародних зв'язків НТУ «ХПІ» з Балтійською міжнародною академією (м. Рига, Латвія), Вищою школою менеджменту інформаційних систем (м. Рига, Латвія), Академією державного управління Республіки Вірменія (м. Єреван, Вірменія), Краківським економічним університетом (м. Краків, Польща) та багатьох інших ЗВО. У 2021 році Наказом ректора НТУ ХПІ на кафедру соціології і політології було передано підготовку фахівців за спеціальністю «Публічне управління і адміністрування», а кафедра отримала нову назву – кафедра соціології і публічного управління.

Сьогодні колектив кафедри соціології і публічного управління пишається тим фактом, що у її складі працювали / працюють видатні науковці, засновники наукових шкіл з проблематики соціології та управління, внесок яких у розвиток відвідних галузей наук визнано не лише представниками вітчизняного простору вищої освіти, а й науковими спільнотами багатьох зарубіжних закладів вищої освіти. Серед таких вчених:

– Бурега Валерій Васильович, доктор соціологічних наук, кандидат психологічних наук, професор, заслужений працівник освіти України, Академік Академії наук Вищої школи України, член Правління Соціологічної асоціації України. Автор 9 монографій (5 – одноосібних) та понад 200 наукових робіт. Під його науковим керівництвом захищено 2 докторські та 13 кандидатських дисертацій з соціології та державного управління. У галузі теорії соціології він є автором концепції соціально-адекватного управління. Валерій Васильович розробив засади загальної теорії терору та став засновником першої в Україні і країнах СНД наукової школи соціології державного управління. Неабиякий внесок Валерія Васильовича у розвиток вітчизняної соціологічної та державно-управлінської наук було відзначено розміщенням «його сузір'я» на «зоряному небі НТУ «ХПІ» («зоряне небо НТУ «ХПІ» візуалізовано на фасаді головного корпусу бібліотеки університету);

– Горошко Олена Ігорівна, докторка соціологічних наук, докторка філологічних наук, професорка. Олена Ігорівна має світовий рівень визнання за результатами наукових досліджень з проблематики комунікацій, гендерних та

інтернет-досліджень, соціопсихолінгвістики та охорони культурної спадщини. Олена Ігорівна є членкинею редколегії восьми міжнародних наукових журналів із соціально-гуманітарної сфери, три з яких індексуються у наукометричній базі Scopus. Загальна кількість наукових робіт цієї дослідниці перевищує 280 одиниць, а рівень їх цитування дорівнює 8503 з H-індексом 40. Під керівництвом Олени Ігорівни було захищено 6 кандидатських дисертацій. За свій особистий вагомий внесок у розвиток національної освіти Олена Ігорівна була нагороджена Почесним подарунком від Верховної Ради України та Почесною подякою МОН України.

– Рущенко Ігор Петрович, доктор соціологічних наук, кандидат філософських наук, професор, визнаний фахівець за напрямками досліджень з: історії та теорії соціології; девіантології та соціології злочинності; соціології національної безпеки та військової соціології; гібридної війни тощо. Ігор Петрович є членом Правління Соціологічної асоціації України. Має понад 200 друкованих праць та є розробником таких авторських курсів: «Історія соціології»; «Загальна соціологія»; «Соціологія злочинності»; «Соціальна робота з девіантами»; «Соціологія девіантної поведінки»; «Методологія та методи управління персоналом»; «Кадри та безпека організацій»; «Соціологія соціальних змін»;

– Семке Ніна Миколаївна, доцентка, кандидатка філософських наук, багато років поспіль виконувала обов'язки заступниці завідувача кафедри. Ніна Миколаївна присвятила 50 років свого життя служінню кафедрі та становленню її авторитету в НТУ «ХПІ» та Харкові. Сфера наукових інтересів цієї визнаної науковою спільнотою дослідниці фокусується на дослідженні проблематики: теорії та методології політології; розвитку інституту сім'ї в Україні; гендерної соціології тощо. Має понад 70 друкованих праць та є розробником таких авторських курсів: «Соціологія економіки»; «Політологія»; «Соціологія праці» тощо.

Сьогодні кафедра соціології і публічного управління – це потужний науково-педагогічний колектив, який успішно поєднує у своїй діяльності високу педагогічну майстерність, власні новітні методичні розробки і результати наукових досліджень.

II. ДІАЛЕКТИКА ЄДНОСТІ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КАФЕДРИ СОЦІОЛОГІЇ І ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ. Підготовку фахівців з вищою освітою неможливо уявити без участі студентів у реальних наукових дослідженнях та соціологічних проектах. Саме з огляду на цю вимогу часу в НТУ «ХПІ» в 1977 році при кафедрі НК (назва нашої кафедри станом на той час) була створена лабораторія прикладної соціології. З 1981 по 2012 рік ця лабораторія діяла у складі кафедри етики, естетики та історії культури. Першим науковим керівником лабораторії був доц. Лозовий В.О. У різні роки лабораторією керували доц. Кирилова М.В., доц. Тарасова О.П. До структури кафедри соціології та політології (назва нашої кафедри станом на той час) лабораторія прикладної соціології була

повернута рішенням Вченої ради НТУ «ХПІ» в 2012 р. Неабияких зусиль у розвиток лабораторії того часу доклали такі викладачі кафедри як Коновалов С.В., Юрякін П.О., Малявін Є.В. Фокусом уваги функціонування лабораторії була проблематика практичної підготовки майбутніх фахівців соціологів до практичної діяльності за напрямками соціологічного супроводу організаційної та економічної діяльності. Колектив лабораторії брав участь у різних соціологічних дослідженнях спільно з Мішкольцьким університетом важкої промисловості (Угорщина), а також деякими іншими ЗВО з Європейського простору вищої освіти. Викладачі кафедри і співробітники лабораторії спільно з колегами з Німеччини, Іспанії, США брали участь у міжнародних проектах присвячених актуальним питанням суспільного і політичного життя. Ці проекти були реалізовані під егідою європейської програми TEMPUS, фонду «INCO-Corpernicus», а також в рамках гранту імені Манфреда Вернера. У 2015 році кафедра виступила ініціатором і організатором проведення в НТУ «ХПІ» гендерного аудиту у межах всеукраїнського проекту «Гендерний мейнстримінг у вищих навчальних закладах України». Цей проект було відзначено на щорічному конкурсі проектів Фонду локальних ініціатив посольства Фінляндії в Україні. Найбільших зусиль для реалізації цього проекту доклали доц. Чернецька Т.М. та співробітники лабораторії Василенко В.Д. та Зверева Т.І. З об'єктивних причин (обмеження державного фінансування НТУ «ХПІ» та як наслідок – скорочення видатків на ресурсне забезпечення науково-дослідної діяльності кафедр) лабораторія прикладної соціології втратила свій статус структурного підрозділу кафедри соціології і політології, що обумовило подальше її функціонування на громадських засадах. За ініціативою завідувача кафедри соціології та політології д.держ.упр., професора Мороза В.М. соціологічній лабораторії рішенням Вченої ради НТУ «ХПІ» (протокол №2 від 04.02.2022) було надано загальноуніверситетський статус та надано нову назву «Навчально-наукова лабораторія соціологічного супроводу моніторингу якості вищої освіти та українсько-турецького співробітництва». Така назва була сформульована відповідно до актуальних на той час для НТУ «ХПІ» викликів, а саме: проведення опитувань стейкхолдерів щодо якості освітньої діяльності та якості вищої освіти (забезпечення вимог Стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти); розвиток співробітництва з турецькими університетами (відкриття центру дистанційної освіти НТУ «ХПІ» в Туреччині; значне зростання кількості студентів з Туреччини; реалізація спільних з турецькими ЗВО наукових проектів). На жаль це рішення Вченої ради НТУ «ХПІ», так саме як й відповідний до нього наказ ректора (Наказ ректора НТУ «ХПІ» №84 ОД від 11.02.2022) щодо відновлення діяльності лабораторії не були реалізовані з огляду на пов'язані з пандемією коронавірусної хвороби (SARS-CoV-2) та повномасштабним вторгнення російської федерації в Україну викликами.

ІІІ. МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО КАФЕДРИ У ГАЛУЗІ ОСВІТИ ТА НАУКИ: ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ.

Євроінтеграційні процеси, та як наслідок приєднання України до Болонського освітнього процесу, суттєво відбулись на векторі розвитку кафедри та актуалізації змісту наукових досліджень її науково-педагогічних працівників. Викладачі кафедри у взаємодії з колегами з Німеччини, Іспанії та США приймали участь в міжнародних проектах, що проходились під егідою європейської програми TEMPUS, фонду «INCO-Corpernicus», та в рамках гранту імені Манфреда Вернера. З 2008 року найбільш значущими за масштабами своєї реалізації є такі проекти кафедри:

– «Динаміка, соціокультурні взаємозв'язки і суб'єктивні умови розповсюдження нелегальних наркотиків серед молоді після Другої світової війни. Порівняльне дослідження розвитку в Україні, Німеччині та Іспанії» (проект фінансувався фондом INCO-Corpernicus);

– «Організаційні та методичні аспекти профілактики наркоманії серед підлітків. Заходи в Україні, Німеччині, Іспанії та Росії» (результати дослідження викладені в колективній монографії «Профілактика наркоманії: організаційні та методичні аспекти»);

– «Інтелектуальне моделювання інформаційного управління політичним менталітетом. Динаміка відносини соціальних страт України до НАТО» (фінансування проекту за рахунок гранту Манфреда Вернера. Звіт по результатам проекту було розміщено на офіційному сайті НАТО);

– «Розробка політики якості в університеті» (проект фінансувався за програмою TEMPUS);

– Гендерний аудит НТУ «ХПІ» у межах всеукраїнського проекту «Гендерний мейнстримінг у вищих навчальних закладах України» (проект було номіновано на щорічному конкурсі проектів Фонду локальних ініціатив посольства Фінляндії в Україні) тощо.

Починаючи з 2000 року викладачі кафедри пройшли стажування в провідних зарубіжних університетах: Університеті Чикаго (США), Автономному Університеті Барселони (Іспанія), Університеті штату Айова (США). Кафедра співпрацювала з Щецинським університетом (Польща), який надавав можливості програми академічної (кредитної) мобільності Еразмус + К1. У травні 2016 року НТУ «ХПІ» відвідала директор Інституту соціології Гуманітарного комплексу Щецинського університету д.соц.н., професор Оксана Миколаївна Козлова і запросила всіх бажаючих студентів та викладачів взяти участь у програмі обміну.

ІV. СТУДЕНТОРІЄНТОВАНО ОРІЄНТОВАНИЙ ПРОСТІР КАФЕДРИ ТА ЇЇ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ВИХОВНА РОБОТА: РЕТРОСПЕКТИВА ПОДІЙ ТА ЗДОБУТКІВ.

Діяльність колективу кафедри соціології і публічного управління у всі роки її існування не обмежувалась лише науково-педагогічною, методичною або організаційною роботою. Співробітники кафедри

завжди займали активну громадську позицію та намагались посісти гідне місце в українській соціологічній та публічно-управлінській спільноті. Задля досягнення цієї мети кафедра на постійній основі проводить різноманітні заходи, що у кінцевому випадку сприяє підвищенню її авторитету, як на університетському, так й на загальнодержавному рівнях.

Починаючи з 2015 р. на кафедрі була запроваджена традиція святкувати «День соціолога ХПІ». На це свято студентів кафедри традиційно запрошуються представники адміністрації факультету / інституту, а також випускники кафедри різних років. Під час святкування студенти та випускники приймають участь у різноманітних конкурсах та обмінюються спогадами, думками та досвідом. Невід'ємною частиною святкування Дня соціолога НТУ «ХПІ» є виступи творчих колективів художньої самодіяльності студентів-соціологів з презентацією авторських пісень, реміксів, мініатюр тощо. Випускники діляться з студентами своїм враженням від первинного досвіду професійної діяльності за фахом та надають поради щодо необхідності формування тих чи інших компетенцій під час навчання. У свою чергу, науково-педагогічні працівники кафедри діляться з присутніми своїми спогадами про яскраві сторінки розвитку кафедри, а також проводять тематичні вікторини та квести. Колектив кафедри завжди розглядає цей захід як можливість залучення студентів до професійного наукового співтовариства і формування у них корпоративної культури науковців.

Починаючи з 2016 року традиційною активністю студентів-соціологів стало щорічне проведення в Палаці студентів НТУ «ХПІ» фотовиставки «Місто в об'єктиві соціології». Головна ідея фотовиставки – привернути увагу громадськості до соціальних проблем міського середовища. Кожна фотографія супроводжується авторськими анотаціями, в яких висвітлюються найбільш актуальні проблеми суспільства та його розвитку. Перша з організованих кафедрою виставок присвячувалась 52-річчю нашого структурного підрозділу та 20-річчю факультету соціально-гуманітарних технологій НТУ «ХПІ».

Невід'ємною частиною студентського життя на кафедрі є: участь у загальноуніверситетській конференції «Україна і світ»; участь у міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток сучасного українського суспільства у соціологічному вимірі»; участь у міжнародній науково-практичній конференції студентів і аспірантів «Молодіжний соціологічний форум НТУ «ХПІ»; участь і отримання призових місць у Всеукраїнських олімпіадах з соціології, Всеукраїнських конкурсах дипломних робіт з соціології та публічного управління. У 2020 р. студентка 3 курсу, групи СГТ-518 Хорошман Марія перемогла у національному конкурсному відборі та отримала запрошення на навчання до Української академії лідерства. За результатами навчання в цій Академії Марія була визнана однією з найкращих та отримала диплом з відзнакою.

Невід'ємною та вкрай важливою складовою повсякденною діяльністю кафедри є профорієнтаційна робота. Кураторами цього напрямку на кафедрі є проф. Терещенко Д.А. та старша викладачка Козлова О.А. Саме завдяки їх зусиллям кафедра має можливість презентувати свої переваги учням випускних класів загальноосвітніх закладів освіти, у тому числі й у межах таких заходів як: День відкритих дверей НТУ «ХПІ»; «Канікули з Політехом; Kahoot тощо.

Дружній, професійний та студентоорієнтований колектив кафедри соціології і публічного управління постійно перебуває у пошуках нових ідей та механізмів їх реалізації. Така новаторська позиція кафедри створює підґрунтя не лише для впевненого сьогоденного позиціонування серед інших кафедр НТУ «ХПІ», а й для подальшого розвитку з метою стати найкращою!

V. СУЧАСНИЙ ЕТАП РОЗВИТКУ КАФЕДРИ СОЦІОЛОГІЇ І ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА ЇЇ ЗДОБУТКИ. Сучасна історія кафедри соціології і публічного управління розпочинається з 2021 року, а саме з того часу коли Вченою радою НТУ ХПІ було прийнято рішення про перейменування кафедри «Соціології і політології» на кафедру «Соціології і публічного управління» (протокол Вченої ради НТУ «ХПІ» № 4 від 30.04.2021). Таке рішення було введено у дію Наказом ректора НТУ «ХПІ» № 206 ОД від «30» квітня 2021 р. Завідувачем кафедри було призначено доктора наук державного управління, професора Мороза Володимира Михайловича, якого з часом було обрано на цю посаду на конкурсній основі.

Новим поштовхом для розвитку кафедри стало поєднання потенціалів представників спеціальності 054 «Соціологія» та 281 «Публічне управління та адміністрування» у межах одного структурного підрозділу. Підсилення кадрового потенціалу кафедри соціології і публічного управління представниками публічно-управлінської науки (професорка Терещенко Д.А. та професор Круглов В.В.) дозволило не лише скорегувати загальну траєкторію подальшого розвитку кафедри за напрямом наукової, медичної та організаційної роботи, а й запропонувати до реалізації на ринку освітніх послуг Харкова принципово нові освітні програми, а саме:

1) 2021 рік – введено у дію освітньо-професійну програму «Цифрове врядування» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти ступеня «бакалавр» галузі знань 28 «Публічне управління та адміністрування», спеціальність 281 «Публічне управління та адміністрування» (Наказ ректора НТУ «ХПІ» № 206 ОД від «30» квітня 2021 р.);

2) 2023 рік введено у дію освітньо-наукову програму «Публічна політика та управління соціально-економічними змінами» третього рівня вищої освіти ступеня «доктор філософії» галузі знань 28 «Публічне управління та адміністрування», спеціальність 281 «Публічне управління та адміністрування» (Наказ ректора НТУ «ХПІ» №185 ОД від «07» червня 2023 р.).

Ці дві освітні програми логічно доповнили існуючу в НТУ «ХПІ» систему підготовки фахівців за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування», адже до цього часу університет пропонував підготовку фахівців за цією спеціальністю лише на другому (магістерському) рівні вищої освіти рівні, а саме у межах освітньо-професійної програми «Адміністративний менеджмент». Отже, починаючи з 2023 року кафедра соціології і публічного управління здійснює підготовку за двома спеціальностями на трьох рівнях вищої освіти за кожною з них, а саме:

1) за спеціальністю 054 «Соціологія»: освітньо-професійна програма «Соціологія управління» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти ступеня «бакалавр» (гарант ОПП – професорка Бірюкова М.В.); освітньо-професійна програма «Соціологічне забезпечення економічної діяльності» другого (магістерського) рівня вищої освіти ступеня «магістр» (гарант ОПП – доцентка Шанідзе Н.О.); освітньо-наукова програма «Соціологія» третього рівня вищої освіти ступеня «доктор філософії» (гарант ОПП – професорка Горошко О.І.);

2) за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування»: освітньо-професійна програма «Цифрове врядування» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти ступеня «бакалавр» (гарант ОПП і професорка Терещенко Д.А.); освітньо-професійна програма «Адміністративний менеджмент» другого (магістерського) рівня вищої освіти ступеня «магістр» (гарант ОПП – професор Круглов В.В.); освітньо-наукова програма «Публічна політика та управління соціально-економічними змінами» третього рівня вищої освіти ступеня «доктор філософії» (гарант ОПП – професор Мороз В.М.).

Таке поєднання спеціальностей дозволило кафедрі запропонувати здобувачам вищої освіти не лише так званий повний цикл підготовки (бакалавр – магістр – доктор філософії) за кожною із спеціальностей (054 «Соціологія» та 281 «Публічне управління та адміністрування»), а й актуалізувати на практиці потенціали для реалізації здобувачами вищої освіти їх індивідуальних траєкторій розвитку. Принцип «одна кафедра – дві спеціальності – три рівні освіти» дозволяє кафедрі пропонувати своїм студентам можливість унікального комбінування майбутніх компетентностей. Переважна більшість задіяних у реалізації ОПП та ОНП за спеціальностями 054 «Соціологія» та 281 «Публічне управління та адміністрування» науково-педагогічних працівників переконані у неабиякому потенціалі комбінування знань з соціології та публічного управління, адже таке міксування забезпечує конкурентоспроможність майбутніх фахівців на ринку праці. Безумовно, поєднання спеціальностей у межах однієї кафедри не є поодиноким випадком на ринку освітніх послуг України, але той факт, що за кожною з них передбачено можливість здобуття освіти на всіх трьох рівнях вищої освіти – дійсно є унікальним фактом. Унікальність такого поєднання стала можливим внаслідок об'єднання зусиль провідних представників відповідних галузей, а саме – д.соц.н,

проф. Бірюкової М.В., д.соц.н, проф. Горошко О.І., д.держ.упр., проф. Круглова В.В., д.держ.упр., проф. Мороза В.М., д.держ.упр., проф. Терещенко Д.А. (до речі за співвідношенням кількості здобувачів вищої освіти на одного доктора наук кафедра соціології і публічного управління є однією з найкращих не лише в Україні, а й у Східній Європі). Трудовий потенціал згаданих вище професорів підсилюється неабиякими здобутками доцентів (к.соц.н., доц. Ляшенко Н.О. та к.соц.н., доц. Шанідзе Н.О.) та старших викладачів кафедри (Григор'єва С.В., Козлова О.А., Сутула О.А.). Діалектичне поєднання фундаментальних знань професорів з досвідом викладацької діяльності доцентів та практикою професійної діяльності за фахом старших викладачів – забезпечили формування на кафедрі культури наукових знань та практичного досвіду. На думку науково-педагогічних працівників кафедри соціології та публічного управління в середині цієї парадигми «наукових знань та практичного досвіду» повинен перебувати вмотивований до свого розвитку здобувач вищої освіти. Саме мотивація студента до набуття необхідних йому та суспільству «інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей», а також його прагнення до самореалізації як людини та професіонала, утворює підґрунтя для формування студентоорієнтованої моделі взаємодії між учасниками освітньої комунікації. Тут ми навмисно уникаємо категорій «суб'єктів та об'єктів навчального процесу» та «навчання», адже сучасний тренд надання освітніх послуг в Європейському просторі вищої освіти свідчить про домінування саме парадигми «взаємодії та комунікації» (не навчання) та «партнерських відносин» (уникнення суб'єктно-об'єктних відносин). Сьогодні неофіційним девізом кафедри стало мото – «Ми не навчаємо, ми готуємо до життя!». До змісту цього формулювання кафедра заклала, з одного боку, тезу про те, що «взаємодії» між партнерами освітньої комунікації не обмежуються суто змістом освітньо-професійної / освітньо-наукової програм та мають значно ширшу площину «комунікацій» (позааудиторне спілкування у межах будь-якої проблематики), а з іншого – той факт, що мета здобуття вищої освіти не зводиться виключно до «досягнення програмних результатів» та формування «програмних компетентностей». НПП кафедри підтримує загальноєвропейський тренд про необхідність зосередження «взаємодій та комунікацій» у межах навчального процесу на підготовці здобувача вищої освіти не лише для майбутньої професійної діяльності, а й для повсякденного суспільно-політичного, соціально-економічного та культурного життя у всіх його проявах та варіаціях. Свідченням вірності такого підходу є позитивні та відверті відгуки наших випускників, у т.ч. й у межах акредитаційних процедур реалізуємих на кафедрі освітньо-професійних та освітньо-наукових програм.

Сьогодні (грудень 2024 року) кафедра соціології і публічного управління святкує свій 60-ти річний ювілей. Чи є це свято нашої кафедри значущим для НТУ «ХПІ» у межах його 140 річної історії здобутків та перемог? З якими здобутками ми зустрічаємо наше

свято та хто ті персоналії які їх забезпечили? Приймаючи до уваги об'єктивну обмеженість обсягів цього допису вважаємо за доцільне зупинитися лише на тих з наших результатів, які є найбільш значущими не лише для нашої конкретної кафедри (кожна кафедра має свої більш-менш відчутні результати), а й для НТУ «ХПІ» в цілому (не кожна кафедра може похвалитися своєю відчутною часткою у здобутках університету). Нижче ми наводимо ті основні дванадцять здобутків, які дозволяють кафедрі соціології і публічного управління впевнено позиціонувати на рівні одного з кращих підрозділів не лише НТУ «ХПІ», а й інших ЗВО Харківського регіону.

1. Один з найкращих показників ефективності діяльності структурних підрозділів НТУ «ХПІ» у загальноуніверситетському рейтингу кафедр, як свідчення високого рівня професіоналізму науково-педагогічних працівників кафедри соціології і публічного управління. За методологією розрахунку рейтингу кафедр НТУ «ХПІ», опрацьованого відділом забезпечення якості освітньої діяльності НТУ «ХПІ», кафедра соціології і публічного управління позиціонує за підсумками 2024 року на третьому місці серед 104 кафедр університету, та на першому місці серед кафедр Навчально-наукового інституту соціально-гуманітарних технологій. Відповідний рейтинг складався за результатами порівняння узагальнених комплексних кількісних показників ефективності роботи кафедр, які у свою чергу розраховуються відповідно до показників діяльності науково-педагогічних працівників кафедри. Неабиякий внесок у формування підсумкового рейтингу кафедри соціології і публічного управління було зроблено професорами кафедри, а саме: Горошко О.І. (індивідуальний показник – 83,2); Морозом В.М. (індивідуальний показник – 77,2); Терещенко Д.А. (індивідуальний показник – 72,6); Бірюковою М.В. (індивідуальний показник – 71,6); Кругловим В.В. (індивідуальний показник – 68,4). Середній кількісний показник ефективності роботи науково-педагогічних працівників кафедри дорівнює 65,3 бали. В основу розрахунку відділом забезпечення якості освітньої діяльності НТУ «ХПІ» ефективності роботи науково-педагогічних працівників покладаються результати професійної діяльності за такими напрямками: рівень відповідності показників наукової і професійної активності викладача Ліцензійним умовам; методична, наукова та організаційна робота.

2. Висока оцінка міжнародними експертами результатів роботи кафедри, як свідчення професіоналізму її науково-педагогічних працівників. За результатами роботи 15-ї міжнародної виставки «Інноватика в сучасній освіті» (2023 рік) конкурсна робота кафедри соціології і публічного управління «Моніторинг як чинник розвитку системи внутрішнього забезпечення якості сучасного університету» забезпечила отримання НТУ «ХПІ» почесного звання «Лідер інновацій в освіті». В основу цієї роботи були покладені отримані кафедрою за результати виконання НДККР «Соціологічний супровід моніторингу якості освіти в

сучасному університеті» (державний реєстраційний номер – 0121U113440) узагальнення та висновки. За результатами виконання цієї НДККР кафедра підготувала та видала колективну монографію «Соціологічний супровід моніторингу якості освіти в сучасному університеті» (2023 рік; 20,4 обл.-вид. арк.). До авторського колективу цієї монографії увійшли не лише науково-педагогічні працівники та здобувачі вищої освіти кафедри, а й провідні вчені України. За результатами роботи 16-ї міжнародної виставки «Інноватика в сучасній освіті» (2024 рік) підготовлена за участю НПП та здобувачів вищої освіти конкурсна робота «Якість вищої освіти як об'єкт публічного управління: обґрунтування та особливості актуалізації» забезпечила отримання НТУ «ХПІ» другий рік поспіль почесного звання «Лідер інновацій в освіті» та золотої медалі. Конкурсна робота нашої кафедри була визнана міжнародним журі найкращою серед майже 300 поданих на конкурс робіт з України, Польщі, Литви, Румунії, Угорщини та Естонії.

3. Зростання авторитету кафедри серед абітурієнтів та поступове збільшення кількості студентів на кафедрі, як підтвердження поваги стейкхолдерів. За результатами прийому на навчання здобувачів вищої освіти кафедра соціології і публічного управління протягом останніх років демонструє неабиякий результат. Наприклад, у порівнянні з базовим для кафедри 2021 роком (рік зміни назви кафедри з «Соціології і політології» на «Соціології і публічного управління» та розширення її пропозицій на ринку освітніх послуг за рахунок ОПП та ОНП спеціальності 281 – Публічне управління та адміністрування) кількість здобувачів вищої освіти збільшилась на 72 %. Така динаміка збільшення кількості студентів на кафедрі є однією з найбільш потужних не лише для НТУ «ХПІ», а й для інших закладів вищої освіти України. Зростання авторитету кафедри соціології і публічного управління серед абітурієнтів є свідченням високого рівня якості надання нею освітніх послуг за спеціальностями 054 – Соціологія та 281 – Публічне управління та адміністрування.

4. Публікаційна активність науково-педагогічних працівників кафедри, як свідчення визнання результатів їх наукових пошуків представниками наукової громадськості. За кількістю оприлюднених науково-педагогічними працівниками наукових статей у включених до наукометричних баз даних Scopus та Web of Science видань, із розрахунку на одного працівника кафедри, кафедра соціології і публічного управління займає перше місце серед кафедр Навчально-наукового інституту соціально-гуманітарних технологій. Наприклад, науково-педагогічними працівниками кафедри соціології і публічного управління було оприлюднено публікацій відповідного рівня: у 2021 році – 11; у 2022 році – 6; у 2023 році – 5; у 2024 році – 5 (середній показник кількості публікацій рівня Scopus та Web of Science за рік, з розрахунку на одну штатну одиницю співробітників кафедри, дорівнює 0,8 публікацій). Такий високий результат є свідченням визнання, з одного боку, наукового

потенціалу кафедри на міжнародному рівні, а з іншого – авторитету науково-педагогічних працівників кафедри представниками світової наукової спільноти. Сьогодні науково-педагогічні працівники кафедри соціології і публічного управління є одними з найбільш затребуваних спікерів на різноманітних міжнародних науково-комунікативних заходах, а також бажаними лекторами в аудиторіях провідних європейських університетів. Крім того, публікаційна активність кафедри може бути висвітлена у т.ч. й через призму трьох виданих за останні три роки колективних монографій кафедри, а саме: «Забезпечення якості вищої освіти: практика оцінювання та напрями вдосконалення державної політики у сфері вищої освіти» (за ред. Мороза В.М.; 2022 рік; 22,0 обл.-вид. арк.); «Соціологічний супровід моніторингу якості освіти в сучасному університеті» (за ред. Мороза В.М. та Терещенко Д.А.; 2023 рік; 20,4 обл.-вид. арк.); «Біженці та внутрішньо-переміщені особи України на шляхах війни: кроки незламності» (2023 рік; за ред. Бірюкової М.В.; 21,4 обл.-вид. арк.). В основу кожної з цих монографій покладено результати проведених у взаємодії із зарубіжними партнерами досліджень науково-педагогічних працівників та студентів кафедри.

5. *Залучення здобувачів вищої освіти до проведення практично-орієнтованих досліджень, як запорука високого рівня їх готовності до самостійної професійної діяльності.* Сьогодні кафедра соціології і публічного управління є не лише «базовим структурним підрозділом ..., що провадить освітню, методичну та/або наукову діяльність за певною спеціальністю ...» (Закон України «Про вищу освіту»), а майданчиком для взаємодії науково-педагогічних працівників кафедри, її студентів та фахівців-практиків щодо організації та проведення практично-орієнтованих наукових досліджень. Залучення кафедрою здобувачів вищої освіти до проведення наукових досліджень є запорукою високого рівня їх готовності до самостійної професійної діяльності. Кафедра постійно приймає участь у проведенні практично-орієнтованих наукових дослідженнях на університетському та міському рівнях, а саме:

– у 2022 році на запит адміністрації НТУ «ХП» кафедра провела дослідження «Лідери НТУ «ХП» та його наукові школи очима студентів та науково-педагогічних працівників» (організатор дослідження – проф. Бірюкова М.В.). Зібраний матеріал було використано у межах університетського проекту – «Зоряне небо НТУ «ХП»;

– у 2023 році на запит керівництва Навчально-наукового інституту енергетики, електроніки та електромеханіки кафедрою було проведено соціологічне дослідження «Задоволеність навчанням й уявлення про професію студентів ННІ енергетики, електроніки та електромеханіки НТУ «ХП»» (організатор дослідження – проф. Бірюкова М.В.). За результатами цього дослідження кафедра соціології і публічного управління отримала не лише подяку від відповідного Інституту, а й визнання свого професіоналізму у проведенні соціологічних досліджень на університетському рівні;

– у 2024 році на запит громадських активістів територіальної громади Харкова було проведено пілотне вибіркове опитування мешканців міста щодо з'ясування їх думки про можливість перейменування станції метро Пушкінська та станцію метро Політехнічна (організатори дослідження – зав. кафедрою Мороз В.М. та ст. викладачка Сутула О.А.);

– у 2024 році кафедра соціології і публічного управління на запрошення Балтійської міжнародної академії (м. Рига, Латвія) долучилась до проведення позагрантового наукового дослідження «Вплив вищої освіти та її якості на формування та подальшу реалізацію життєвих шансів студентською молоддю» (організатори дослідження з боку НТУ «ХП» – зав. кафедрою Мороз В.М., проф. Круглов В.В. та проф. Терещенко Д.А.).

6. *Неабиякі результати наукової та науково-дослідної роботи кафедри, як підґрунтя для підвищення якості змісту та практики реалізації освітньо-професійних та освітньо-наукових програм кафедри.* Реалізуючи потенціали наукової роботи для підвищення якості змісту та практики реалізації освітньо-професійних та освітньо-наукових програм кафедри, кафедра соціології і публічного управління постійно приймає участь у різноманітних наукових конкурсах. Починаючи з базового для кафедри 2021 року (рік зміни назви кафедри) кафедрою було подано дев'ять заявок на участь у конкурсах спільних українсько-литовських та українсько-польських науково-дослідних проєктів для реалізації у 2022–2023 рр. та 2024–2025 рр. Крім того, науково-педагогічні працівники кафедри були залучені до підготовки та подання заявки на оголошений у 2021 році НФДУ конкурс наукових проєктів у сфері суспільних та гуманітарних наук. У 2023 році кафедра успішно фіналізувала звіт про закінчення виконання зобов'язань за науково-дослідною роботою «Соціологічний супровід моніторингу якості освіти в сучасному університеті» (державний обліковий номер: 0224U000777). Зараз кафедра працює над інституалізацією нової науково-дослідної теми «Управління трансформаційними змінами українського суспільства в умовах геополітичних викликів та турбулентних змін: теорії, сучасні практики та перспективи» (державний реєстраційний номер: 0124U004307). Крім того, кафедра, у взаємодії з своїми зарубіжними партнерами з Латвії, Литви та Польщі, щорічно проводить два науково-комунікативних заходи, а саме – Міжнародну науково-практичну конференцію студентів і аспірантів «Молодіжний соціологічний форум НТУ «ХП»» (щорічно у травні) та Міжнародну науково-практичну конференцію «Розвиток сучасного українського суспільства у соціологічному вимірі» (щорічно у грудні).

7. *Рівень інтернаціоналізації вищої освіти за програмами кафедри, як індикатор якості підготовки здобувачів вищої освіти.* Кафедра соціології і публічного управління має один з найвищих рівнів інтернаціоналізації вищої освіти за своїми освітніми програмами не лише серед кафедр НТУ «ХП», а й серед відповідних підрозділів інших закладів вищої освіти України. Станом на цей час

частка студентів з інших країн світу, по відношенню до загальної кількості здобувачів вищої освіти за освітньо-професійними та освітньо-науковими програмами кафедри, дорівнює майже 22%, тобто майже кожен п'ятий студент кафедри є іноземцем. Реалізація однієї з шести освітньо-професійних та освітньо-наукових програм кафедри здійснюється англійською мовою (всі навчальні компоненти освітньо-професійної програми другого (магістерського) рівня вищої освіти «Соціологічне забезпечення економічної діяльності» за спеціальністю (спеціальність 054 – Соціологія) викладається англійською мовою). Сьогодні 60% науково-педагогічних працівників кафедри мають підтверджені міжнародними сертифікатами рівень володіння англійською мовою.

8. *Міжнародна мобільність у межах проєктів Еразмус+, як свідчення визнання потенціалів кафедри зарубіжними університетами та підтримка для підвищення рівня міжнародної мобільності науково-педагогічних працівників кафедри та її студентів.* Починаючи з базового для кафедри соціології і публічного управління 2021 року (рік зміни назви кафедри) кафедра була залучена / є залученою до участі у двох проєктах академічної мобільності Erasmus+, а саме – проєкт з Балтійською міжнародною академією (Рига, Латвія) та проєкт з Щеценським університетом (Щецин, Польща). У 2023 році два науково-педагогічні працівники кафедри відвідали Латвійську республіку та набули безпосереднього досвіду професійної діяльності у межах організаційного простору зарубіжного університету. У 2024 році на розгляд Європейської Комісії у впровадженні програм Erasmus+ у сфері вищої освіти, кафедру, у взаємодії з Краківським економічним університетом та Берлінською школою економіки та права, були подані спільні заявки на отримання фінансування проєктів мобільності у 2025 році. Сьогодні кафедра соціології і публічного управління є одним з лідерів НТУ «ХПІ» у реалізації потенціалів міжнародного співробітництва для підвищення якості освітньої діяльності на організаційному рівні.

9. *Залучення до формування і реалізації змісту освіти фахівців-практиків та провідних вчених галузі, як запорука комплексного вирішення питання якості освітньої діяльності.* Традиційною для кафедри стала практика залучення стейкхолдерів (роботодавці, студенти тощо) та провідних представників галузі до обговорення змісту освітньо-професійних та освітньо-наукових програм. Врахування думки стейкхолдерів про те, що саме (теорія) та як саме (практика) викладати здобувачам вищої освіти, дозволяє кафедрі соціології і публічного управління забезпечувати повну відповідність, з одного боку, результатів навчання стандартам освіти, а з іншого – вимогам ринку праці. Кожного місяця кафедра соціології і публічного управління забезпечує проведення для здобувачів вищої освіти так званих гостьових лекцій від провідних представників галузі та фахівців-практиків за відповідною спеціальністю (кафедра залучає гостьових лекторів (фахівці-практики,

професори з інших ЗВО України та зарубіжних університетів) для висвітлення актуальних проблем галузі). Поєднання досвіду та знань кращих з представників галузі в системі підготовки фахівців кафедрою – є гарантією якості надання освітніх послуг та відповідності їх результатів очікуванням роботодавців.

10. *Діалектичне поєднання потужного кадрового потенціалу кафедри з її студентоорієнтованим підходом у навчанні, як підтримка для формування індивідуальної траєкторії розвитку здобувача вищої освіти.* На постійній основі на кафедрі працює 5-ть докторів наук (три доктора наук з державного управління та два доктора соціологічних наук). За показником співвідношення кількості студентів на одного доктора наук кафедра соціології і публічного управління є однією з найпотужніших не лише в Україні, а й у Східній Європі. Кожен студент кафедри соціології і публічного управління має можливість обрати для себе з числа професорів або доцентів кафедри «свого» наставника-фасилітатора, та тим самим забезпечити собі не лише фахове супроводження навчального процесу, а й дружню підтримку у повсякденному житті. Науково-педагогічні працівники кафедри є не лише досвідченими професіоналами з неабияким досвідом професійної діяльності за фахом, а й ефективними фасилітаторами і тьюторами. Такі ролі науково-педагогічних працівників у житті здобувачів вищої освіти є передумовою для реалізації на кафедрі принципу студентоорієнтованої освіти.

11. *Результати формування та реалізації кафедрою потенціалів партнерських взаємовідносин з вітчизняними та зарубіжними ЗВО як основа для розширення можливостей науково-педагогічних працівників кафедри та її студентів у розбудові індивідуальної траєкторії розвитку.* Кафедра соціології і публічного управління забезпечила підписання НТУ «ХПІ» дев'яти угод про співробітництво з вітчизняними та зарубіжними ЗВО та організаціями, а саме: у 2021 році – Угода про співробітництво з Херсонським національним технічним університетом (м. Херсон, Україна); Договір про співробітництво з Університетом Марії Кюрі-Скłodовської (м. Люблін, Польща); Меморандум про співробітництво з Університетом Бахчешехір (м. Стамбул, Туреччина); Меморандум про співробітництво з Університетом Гедика (м. Стамбул, Туреччина); у 2023 році – Угода про співробітництво в науково-дослідній та навчально-методичній роботі з Балтійською міжнародною академією (м. Рига, Латвія); у 2024 році – Договір про співробітництво з Державним університетом «Житомирська політехніка» (м. Житомир, Україна); Договір про співпрацю з Чугуївською міською радою (м. Чугуїв, Україна); Договір про співпрацю з Громадською Організацією «Слобожанське козацьке військо» (м. Харків, Україна); Меморандум про співробітництво з Харківським обласним центром зайнятості (м. Харків, Україна). Підписання цих угод забезпечило кафедрі соціології і публічного управління, з одного боку, формування для студентів

потужної бази практики, а з іншого – реалізацію потенціалів міжнародної роботи для організації та проведення спільних наукових досліджень.

12. Високий рівень цитування наукових публікацій науково-педагогічних працівників кафедри як свідчення визнання результатів їх наукових досліджень науковою спільнотою України. Середній показник рівня цитування наукових робіт науково-педагогічних працівників кафедри соціології і публічного управління (Індекс Гірша (h-індекс) в Google Scholar) дорівнює 10. Різноманіття фокусів наукової уваги науково-педагогічних працівників кафедри соціології і публічного управління щодо організації наукових досліджень, так само як й їх відкритість до взаємодії з колегами у межах тимчасових наукових колективів, з одного боку, створює передумови для становлення дослідницької культури на кафедрі, а з іншого – сприяє її популяризації серед представників академічної спільноти та потенційних абітурієнтів

Вище наведений перелік переваг та здобутків кафедри соціології і публічного управління не є вичерпаним та може бути доповнений за рахунок інших наших не менш вагомих результатів та здобутків.

Повертаючись до анонсованого вище запитання щодо персоналій наших чисельних здобутків та переваг, можемо сказати що ці персоналії, безумовно мають своє приголомшливе «Я», але лише за напрямом своєї індивідуальної професійної діяльності (авторські публікації, дослідження тощо), в той час як за напрямом функціонування та розвитку кафедри соціології і публічного управління, як одного з найбільш потужних за своїм науковим та організаційним потенціалом підрозділів НТУ «ХП», це вже наше гучне та потужне командне «МИ»! Саме наше командне «МИ» дозволило нашій кафедрі впевнено подолати актуалізовані коронавірусно хворобою COVID-19 (саме на час поширення коронавірусу SARS-CoV-2 припав розвиток кафедри у парадигмі «одна кафедра – дві спеціальності – три рівні освіти») виклики та гідно триматися протягом останніх декількох років повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну. Кафедра соціології та публічного управління вдячна керівництву ННІ СГТ (директор Інституту – проф. Кіпенському А.В.) та адміністрації НТУ «ХП» (ректор Університету – проф. Сокол Є.І.) за всебічну підтримку кафедри та створення умов для реалізації нею своїх потенціалів.

Оксана СУТУЛА,
*старша викладачка кафедри соціології і публічного управління
НТУ «ХП», голова первинної профспілкової організації*

Володимир МОРОЗ,
*завідувач кафедри соціології і публічного управління НТУ «ХП»,
д.держ.упр., професор*

ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

УДК 101(510) + 221.7

doi: 10.20998/2227-6890.2024.2.01

А.Г. БЕЗРОДНИЙ

ВПЛИВ КОНФУЦІАНСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ НА ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ КИТАЙСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ

Проаналізовано вплив конфуціанської традиції на становлення та подальший розвиток китайської філософії. Ключовою для розгляду зазначено проблему взаємодії «природа – людина». Доведено, що більшість сучасних філософських напрямів своїм корінням спираються на світоглядні позиції своїх великих попередників; конфуціанство розглянуто як найбільша філософська спадщина китайського народу, що зробила великий внесок в розвиток філософської думки як Сходу, так й Заходу. Зроблено припущення що філософська думка сучасного Китаю перебуває під неминучим впливом ідей Конфуція. Зроблено спробу простежити механізм впливу позиції конфуціанства на світоглядну позицію сучасних філософських систем.

Ключові слова: конфуціанство, марксизм, Китай, китайська філософія, людина, природа.

A.G. BEZRODNIY

THE INFLUENCE OF THE CONFUCIAN TRADITION ON THE FORMATION OF MODERN CHINESE PHILOSOPHY

The influence of the Confucian tradition on the formation and further development of Chinese philosophy is analyzed. The problem of interaction "nature - man" is indicated as key for consideration. It has been proven that the majority of modern philosophical directions have their roots in the worldview positions of their great predecessors; Confucianism is considered as the greatest philosophical heritage of the Chinese people, which made a great contribution to the development of philosophical thought in both the East and the West. It is assumed that the philosophical thought of modern China is under the inevitable influence of the ideas of Confucius. An attempt was made to trace the mechanism of influence of the position of Confucianism on the worldview position of modern philosophical systems.

Key words: confucianism, marxism, China, chinese philosophy, man, nature.

Постановка проблеми. Більшість сучасних філософських напрямів своїм корінням спираються на світоглядні позиції своїх великих попередників. Конфуціанство – найбільша філософська спадщина китайського народу, яка зробила великий внесок у розвиток філософської думки як Сходу, так і Заходу. Цілком можливо припустити, що філософська думка сучасного Китаю перебуває під неминучим впливом ідей Конфуція.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зупинимося на аналізі основних тенденцій розвитку філософської думки в Китаї на підставі аналізу робіт автентичних джерел. Заслужують на увагу книги присвячені дослідженню історичних коренів філософії Китаю, а саме – конфуціанства, даосизму і частково буддизму Fu B., Zhou Z., Wang M., Feng Y., Cheng Z., Wu Y. [7–12].

Серед робіт, що відбивають ситуацію на етапі розвитку китайської філософської думки, відзначимо таких авторів: Guo Q., Li Z., Wang Z., Van F., Hu S. [1–5].

Так, деякі автори вказують на те, що система незалежного філософського знання Китаю є мотивацією та метою для того, щоб реалізувати академічну трансформацію філософії. Концепція модерну у зрілому стані, що походить від західної раціоналістичної філософії Zhang L., Liu J., Wang G., Che L., [13–16].

Зазначимо, що на даний момент переважна кількість досліджень в Китаї присвячена двом основним філософським течіям – марксизму і конфуціанству.

Серед вітчизняних авторів, які вивчають проблему взаємодії конфуціанства та сучасних

філософських течій у Китаї, відзначимо роботи таких авторів, як: Д. Кондратенко, М. Тимченко, А. Шуліка, В. Хавроненко [18; 19].

Мета статті – аналіз впливу конфуціанської традиції на становлення та подальший розвиток китайської філософії. Ключовою для розгляду зазначимо проблему взаємодії «природа – людина». Нами буде зроблена спроба простежити механізм впливу позиції конфуціанства з цього питання на світоглядну позицію сучасних філософських систем. Розглянемо основні ідеї Конфуція, що знайшли своє відображення у думках та міркуваннях філософів сучасності, такі напрямки, як марксизм та неоконфуціанство.

Виклад основного матеріалу. Перед тим як ми перейдемо до розгляду механізму впливу традиційного конфуціанства на формування філософської думки сучасного Китаю, слід зупинитися на основних положеннях класичного конфуціанства. Вони були коротко викладені автором у роботі «Роль конфуціанства в ідеологічній доктрині сучасного Китаю» [17]. До них можна віднести такі поняття:

1) людяність чи гуманність. Це «наріжний камінь» всього вчення. «Людина» – це те, яким має бути кожен з нас. Зі сформованою системою моральних, етичних цінностей та механізмом міжособистісних орієнтирів. «Людина» (або «гуманність») є сутністю вчення Конфуція. Вона формує цілий комплекс світоглядних установок та уявлень;

2) добродесність. Це поняття природно походить з концепту «людяність». Загалом, «добродесність» і є «людяність». Бути людиною – значить бути добродесним. Добродесність належним чином розкриває сутність людяності (гуманності);

3) ритуал (обряд). Під ритуалом прийнято розуміти комплекс дій та вчинків при соціальних взаєминах. Як чинити в цій ситуації. При цьому контрагент соціального контакту теж повинен дотримуватися ритуалу. Правила ритуалу впливають на відповідність місця у соціальній ієрархії (батько – син, старший – молодший; начальник – підлеглий і т.п.). «Ритуал» – це механізм функціонування добродесної людини. «Ритуал – це «людяність» у її зовнішньому прояві для світу;

4) «шляхетна людина» – людина, яка дотримується всіх норм і правил ритуалу. Це те, ким має бути кожна людина;

5) соціальна структура держави за схемою своєї взаємодії має нагадувати систему підпорядкування в сім'ї (старший – молодший, чоловік – дружина тощо).

Конфуціанство особливо акцентує увагу на відносини в системах «людина – природа» і «людина – людина». Останні характеризують міжособистісні відносини, доведені до рівня соціальної гармонії, ідеальні взаємини у суспільстві; соціум, побудований на внутрішньому механізмі саморегуляції.

Внутрішні, а не «зовнішні» механізми підтримки стабільності системи громадської організації (наприклад, «ритуал» і «добродесність»), дозволять у подальшому марксистській ідеології, що домінує у китайській державі, висунути концепцію «м'якої сили».

Під «м'якою силою» прийнято розуміти модель управління, побудовану не так на принципі примусу і насильства, як на механізмі залучення основ людської особистості, орієнтованих на гармонійне функціонування у соціальній системі. Правильні міжособистісні відносини є механізмом соціального благополуччя. Отже, елементи конфуціанства вбудовуються в ідеологію марксизму.

Огляд стану справ у сучасній китайській філософії слід розпочати з партійної наради, що відбулася у травні 2016 року, присвяченої розвитку суспільно-політичних наук, на якій із доповіддю виступив голова Сі Цзіньпін та запропонував концепцію розвитку філософії та дисциплін соціально-гуманітарного профілю з «китайською специфікою».

Зазначимо, що у Китаї переважає тенденція багато явищ суспільного життя кваліфікувати «як китайська специфіка», наприклад, «соціалізм з китайською специфікою», «марксизм з китайською специфікою». Цей стан справ можна характеризувати, як прагнення у всьому розглядати унікальність і винятковість «китайського шляху».

Що ж є сучасна китайська філософія? Як і в будь-якій іншій «національній філософії», в сучасній китайській філософії відбувається «розмивання» чітко орієнтованих філософських шкіл та течій. Щоправда, на відміну від більшості країн, у Китаї можна назвати два «державних» (взятих під заступництво державної системи) напрями філософської думки – це марксизм і конфуціанство, хоча у країні активно аналізуються та вивчаються класичні філософські течії Західної та Східної філософії.

Говорячи про «західну філософію», китайські дослідники часто вказують на її зайву абстрактність, відірваність від пошуку відповіді на конкретні питання, які стоять перед соціумом і людиною [15; 16].

Деякі автори звертають увагу на той факт, що китайська філософія кардинально відрізняється від західної філософії. Спостерігаються значні розбіжності в об'єктах, цілях і методах вивчення, отже, і в одержуваних результатах [13].

Стисло зупинимося на нашому розумінні проблеми взаємини «природа – людина». Ми не схильні розглядати її лише у контексті індивідуального протиставлення індивіда зовнішній йому сутності – природі. Найімовірніше, варто проаналізувати колективну (соціальну) природу людини – соціум. Тоді на проблему «природа – людина» можна подивитися через призму «природа – суспільство».

У такому разі, ми можемо скористатися такими положеннями конфуціанства як: «ритуал»,

«соціальна структура», «гармонія». Соціум, який прагне гармонізації своїх соціальних відносин, через гармонізацію особистісного світу індивіда. Суспільство неминуче боротиметься за гармонізацію взаємодії із зовнішнім світом – природою. Від внутрішньої гармонії до гармонії із зовнішнім.

Ця позиція конфуціанства перегукується з ідеями соціального устрою, запропонованою марксистами – від соціальної перебудови, за допомогою побудови суспільства соціальної рівності та процвітання, до освоєння та раціонального перебудови зовнішнього світу – природи, освоєння її ресурсів та трансформації на користь подальшого соціального розвитку.

Висновки. Безперечним є факт глибокого впливу ідей Конфуція на суспільно-політичне життя сучасного китайського суспільства. Конфуціанство визнано на урядовому рівні однією з офіційних ідеологічних доктрин, що нарівні панує у країні з марксизмом.

У розумінні та запропонованих варіантах вирішення питання взаємодії в системі «природа – людина» у конфуціанства та марксизму дуже багато подібного. У цьому нічого дивного, оскільки обидві світоглядні школи презентують себе як соціально орієнтовані. Вони претендують на роль «соціальних архітекторів».

Під впливом конфуціанства перебуває більшість філософських напрямів сучасної китайської духовної думки. Воно найчастіше виступає своєрідним «національним базисом», якоюсь «точкою опори», над якою надбудовуються всі сучасні соціальні доктрини та світоглядні системи. Конфуціанство – це і є «китайська специфіка».

Значимо плідний симбіоз між конфуціанством та марксизмом із «китайською специфікою». Для останнього конфуціанство є своєрідним історичним фундаментом, що пов'язує воедино велике минуле з великим майбутнім Китаю.

Список джерел інформації

- Guo Q. (2021). *History of Chinese philosophy*. Beijing Book Co. 345 p. Retrieved from <https://link.springer.com/book/10.1007/978-981-15-2572-8>
- Li Z. (2022). *History of modern Chinese thought*. Sanmin Book Company Co., Ltd. Retrieved from <https://www.wsp-publishing.com/zh/article/doi/10.47297/wspeiWSP2516-253502.20220601/>
- Wang Z. (2021). *Study of postmodern philosophical trends*. Beijing Book Co. Retrieved from https://www.amazon.com/-/zh_TW/%E7%8E%8B%E6%B2%BB%E6%B2%B3%E8%91%97-ebook/dp/B09MQB9ZXT
- Van F. (2020). *Historians and historiography in modern China (updated edition)*. Hong Kong Co. Ltd. Retrieved from https://www1.ihp.sinica.edu.tw/en/Fellows/Fan-sen_Wang
- Hu S. (2020). *History of ancient Chinese philosophy*. Wunan Books Publishing Co., Ltd. Retrieved from <https://dokumen.pub/chinese-philosophy-of-history-from-ancient-confucianism-to-the-end-of-the-eighteenth-century-9781350150096-9781350150126-9781350150102.html>

- Chen P. (2021) The Making of Modern Chinese Science: Focusing on Zhang Taiyang and Hu Shizhi. *Modern Chinese History*, 5 (1) : 45–67. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/254333874_The_concept_of_science_in_modern_Chinese_thought
- Fu B. (2021). *Nostalgia and nostalgia - realistic character paintings*. Zhonghua Book Company-History and Empathy Beijing Book Co. INC. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/373696623_The_Visualized_Translation_of_Classical_Chinese_Poetry
- Zhou Z. (2022). *The origin of new Chinese literature*. Brill. Retrieved from <https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/76660>
- Wang M. (2021). *Between Han and Tibet: A Historical Anthropological Study of the Qiang People in Western Sichuan*. Beijing Century Wenjing Cultural Communication Co., Ltd. Retrieved from <https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=2312689>
- Feng Y. (2021). A brief history of Chinese philosophy. Beijing Book Co. Retrieved from https://books.google.com.ua/books/about/A_Short_History_of_Chinese_Philosophy.html?id=HZU0YKnpTH0C&redir_esc=y
- Cheng Z. (2021). *Chinese philosophy and Chinese culture*. Ltd. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/349229891_Classical_Chinese_Philosophy_and_the_Concept_of_Qi
- Wu Y. (2020). *The history of the development of Chinese philosophy*. Sanmin Book Company Co., Ltd. Retrieved from <https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=2501034>
- Zhang, L. (2020). *Thirty lectures on the history of Chinese philosophy*. Wunan Book Publishing Co., Ltd. Retrieved from https://lanmeiyoupin.shop/en/products/%E4%B8%AD%E8%8F%AF%E6%96%87%E6%98%8E%E5%8F%B2%E5%AF%A6%E9%AB%94%E6%9B%B8%E5%85%A8%E5%A5%97%E9%9B%BB%E5%AD%90%E6%9B%B8?srsltid=AfmBOop5wOVfwdxAsdNM0rtiu-Pps0MzLwXJ3g_WfLI6hXON5kXOP-G
- Liu J. (2021). *An Introduction to Chinese Philosophy: From Ancient Philosophy to Chinese Buddhism*. Wiley-Blackwell. Retrieved from <https://philpapers.org/rec/LIUAIT-4>
- Wang G. (2024). *On aspects of the modern interpretation of Chinese philosophy that can contribute to metaphilosophy*. BAU-RUEI, WANG, Guo-qing. 51.5: 95–115. Retrieved from <https://philpapers.org/rec/DUFTWO-3>
- Chen L. (2023). Modern turns in the science of Chinese philosophy. *Social sciences*. 4: 5–13. Retrieved from <https://journals.openedition.org/chinaperspectives/5761>
- Безродний А.Г. (2024) Роль конфуціанства в ідеологічній доктрині сучасного Китаю. *Вісник Національного технічного університету "ХПИ". Серія : Актуальні проблеми розвитку українського суспільства Bulletin of the National Technical University "KhPI". Series : Actual problems of Ukrainian society development* : зб. наук. пр. Харків : НТУ "ХПИ". № 1. С. 6–9.
- Шуліка А.А., Тимченко М.М. (2022). Роль конфуціанства в політичній сфері сучасного Китаю. *Політикус*. Вип. 2. С. 80–85.
- Хавроненко В.Д. (2020). Конфуціанство як освітня традиція. *Актуальні проблеми сучасної науки та освіти (частина I): матеріали Міжнародної науково-практичної конференції м. Львів, 15-16 квітня 2020 року*. Львів : Львівський науковий форум. С. 50–51.

References (transliterated)

1. Guo Q. (2021). History of Chinese philosophy. Beijing Book Co. 345 p. Retrieved from <https://link.springer.com/book/10.1007/978-981-15-2572-8>
2. Li Z. (2022). History of modern Chinese thought. Sanmin Book Company Co., Ltd. Retrieved from <https://www.wsp-publishing.com/zh/article/doi/10.47297/wspeiWSP2516-253502.20220601/>
3. Wang Z. (2021). Study of postmodern philosophical trends. Beijing Book Co. Retrieved from https://www.amazon.com/-/zh_TW/%E7%8E%8B%E6%B2%BB%E6%B2%B3%E8%91%97-ebook/dp/B09MQB9ZXT
4. Van F. (2020). Historians and historiography in modern China (updated edition). Hong Kong Co. Ltd. Retrieved from https://www1.ihp.sinica.edu.tw/en/Fellows/Fan-sen_Wang
5. Hu S. (2020). History of ancient Chinese philosophy. Wunan Books Publishing Co., Ltd. Retrieved from <https://dokumen.pub/chinese-philosophy-of-history-from-ancient-confucianism-to-the-end-of-the-eighteenth-century-9781350150096-9781350150126-9781350150102.html>
6. Chen P. (2021) The Making of Modern Chinese Science: Focusing on Zhang Taiyang and Hu Shizhi. Modern Chinese History 5(1):45-67. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/254333874_The_concept_of_science_in_modern_Chinese_thought
7. Fu B. (2021). Nostalgia and nostalgia - realistic character paintings. Zhonghua Book Company-History and Empathy Beijing Book Co. INC. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/373696623_The_Visualized_Translation_of_Classical_Chinese_Poetry
8. Zhou Z. (2022). The origin of new Chinese literature. Brill. Retrieved from <https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/76660>
9. Wang M. (2021). Between Han and Tibet: A Historical Anthropological Study of the Qiang People in Western Sichuan Beijing Century Wenjing Cultural Communication Co., Ltd. Retrieved from <https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=2312689>
10. Feng Y. (2021). A brief history of Chinese philosophy. Beijing Book Co. Retrieved from https://books.google.com.ua/books/about/A_Short_History_of_Chinese_Philosophy.html?id=HZU0YKnPTH0C&redir_esc=y
11. Cheng Z. (2021). Chinese philosophy and Chinese culture. Ltd. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/349229891_Classical_Chinese_Philosophy_and_the_Concept_of_Qi
12. Wu Y. (2020). The history of the development of Chinese philosophy. Sanmin Book Company Co., Ltd. Retrieved from <https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=2501034>
13. Zhang L. (2020). Thirty lectures on the history of Chinese philosophy. Wunan Book Publishing Co., Ltd. Retrieved from https://lanmeiyoupin.shop/en/products/%E4%B8%AD%E8%8F%AF%E6%96%87%E6%98%8E%E5%8F%B2%E5%AF%A6%E9%AB%94%E6%9B%B8-%E5%85%A8%E5%A5%97%E9%9B%BB%E5%AD%90%E6%9B%B8?srsId=AfmBOop5wOVfwdxAsdNM0rtiu-Pps0MzLwXJ3g_wfLi6hXON5kXOP-G
14. Liu J. (2021). An Introduction to Chinese Philosophy: From Ancient Philosophy to Chinese Buddhism. Wiley-Blackwell. Retrieved from <https://philpapers.org/rec/LIUAIT-4>
15. Wang G. (2024). On aspects of the modern interpretation of Chinese philosophy that can contribute to metaphysics. BAU-RUEI, WANG, Guo-qing. 51.5: 95–115. Retrieved from <https://philpapers.org/rec/DUFTWO-3>
16. Chen L. (2023). Modern turns in the science of Chinese philosophy. Social sciences. 4: 5–13. Retrieved from <https://journals.openedition.org/chinaperspectives/5761>
17. Bezrodnyy A.G. (2024). The role of confucianism in the ideological doctrine of modern China. Bulletin of the National Technical University "KhPI". Series : Actual problems of Ukrainian society development : Collection of sciences. pr. Kharkiv: NTU "KhPI". No. 1. S. 6–9.
18. Shulika A.A., Tymchenko M.M. (2022). Rol konfutsianstva v politychnii sferi suchasnoho Kytaiu. Politykus. Vyp. 2. S. 80–85.
19. Khavronenko V.D. (2020). Konfutsianstvo yak osvitiia tradytsiia. Aktualni problemy suchasnoi nauky ta osvity (chastyna I): materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii m. Lviv, 15-16 kvitnia 2020 roku. Lviv : Lvivskiyi naukovyi forum. S. 50–51.

Надійшла (received) 18.11.2024

Відомості про авторів / About the Authors

Безродний Андрій Геннадійович (Bezrodnyiy Andrey) – Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, доцент кафедри теорії культури і філософії науки, Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1489-9523>.

Н.Б. ГОДЗЬ, М.В. СМОЛЯГА

СПЕЦИФІКА СУЧАСНОЇ КИТАЙСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ ТА ЇЇ ЗАВДАННЯ З ОГЛЯДУ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ РУХІВ ТА ЕКОЛОГІЧНИХ ВИКЛИКІВ

Статтю присвячено аналізу розвитку сучасної китайської філософії та її особливих рис відповідно до традицій, існуючих в китайській філософії. Проведено порівняння висновків китайських та західних і українських науковців відповідно до трансформації загальних глобальних світових тенденцій розвитку крізь призму китайського світобачення. Доведено, що китайська економічна політика конструктивно упроваджує лінію розвитку та підтримки специфіки реалізації китайського марксизму, втілює конфуціанство у сьогоденні освітянські практики КНР; розглянуто лінію на «Вестернізацію» та «Зелену освіту» щодо підготовки фахівців з новою освітою дослідження питань безпеки економіки країни та питань національних ландшафтів.

Ключові слова: природа, конфуціанство, китайський марксизм, філософія екології, футурологія, екологічна безпека, ландшафти.

N.B. GODZ, M.V. SMOLYAGA

SPECIFICITY OF MODERN CHINESE PHILOSOPHY AND ITS TASKS IN VIEW OF GLOBALIZATION MOVEMENTS AND ENVIRONMENTAL CHALLENGES

The article is devoted to the analysis of the development of modern Chinese philosophy and its special features in accordance with the traditions existing in Chinese philosophy. A comparison of the conclusions of Chinese and Western and Ukrainian scientists was made, respectively, of the transformation of the general global world development trends through the prism of the Chinese worldview. It is proved that the Chinese economic policy constructively implements the line of development and support of the specifics of the implementation of Chinese Marxism, embodies Confucianism in the current educational practices of the People's Republic of China; considered the line on "Westernization" and, "Green education" regarding the training of specialists with a new education in the study of issues of security of the country's economy and issues of national landscapes.

Key words: nature, Confucianism, Chinese Marxism, philosophy of ecology, futurology, environmental security, landscapes.

Постановка проблеми. Сучасний огляд світових тенденцій розвитку філософії насамперед мусить зупинитися на аналізі стану розвитку та відповідно трансформації такої специфічної національної філософії, як китайська філософія. Історично, виникнувши як певний рівень світогляду першим серед інших гілок філософського знання та розвиваючись за власними часовими проміжками в певні переломні моменти світ звертав увагу на Китай та його філософію, а Китай зацікавлено вивчав світову лінію трансформації основних філософських питань, які на кожному етапі виникали як запит та певна відповідь на трансформаційні процеси у розвитку та становлення людства та технологій загалом. Але на кожному такому етапі перетину різних світових ідеологій, світоглядів внаслідок комунікації, як ми маємо нагоду бачити, Китай та його національна філософія вдало інтегруючи та роблячи перцепцію іншого знання, залишає за собою право на постійний рух у колії національних ідей і національно забарвлених моделей розвитку, але розвитку разом із світовою економікою, культурою у світі, який дійшов до моделі, яка хоча і викликає багато суперечок та чи не єдиною пропонує хоч певний рух у сучасному досить складному екологічному становищі. Ми, насамперед, тут маємо на увазі глобалізацію та глобалізаційні процеси

загалом, які власне і виникли як необхідність вирішити глобальні проблеми у світовому та соціоприродному середовищі як результат усієї еволюції та розвитку людства і як частини природи, і, як нині можна сказати, рушійного процесу розвитку загалом. Єдине, що слід констатувати, що розвиток, як і еволюція, тепер розуміється набагато відповідніше, тобто з обома полюсами: і «позитивним», і «негативним».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Саме тому, в глобалізованому світі, як перед Україною, так і перед Китаєм, продовжують стояти питання, які потребують термінового вирішення, тому що комунікація та розвиток ніколи не можуть зупинитися у питанні становлення та модернізації держави, державності та розумінні оточуючого соціосередовища. Процеси, що відбуваються у світі, разом із змінними процесами, які протікають в середині держав, ставлять завдання постійного вивчення культури, політики, економіки та філософського світогляду держав. Саме тому ми запропонованим дослідженням звертаємо увагу на феномен глобалізації та глобалізаційних процесів, які, як ми вже бачимо, окрім уніфікації, отримують несподіване вирішення і націоособливі трансформації в окремих країнах. У першу чергу, ми могли побачити це, проводячи огляд відповідних

публікацій стосовно специфіки китайської філософії. Так само особливості сучасного економічного розвитку Китаю та філософії можливо побачити в огляді відповідної колективної монографії «Модерні ідеології Азії», яку підготував Інститут сходознавства ім. А.Ю. Кримського. У ній було розкрито деякі основні проблеми формування та становлення й розвитку нових ідеологічних концепцій у країнах Азії. Серед іншого, нас в ній цікавив опис та аналіз офіційної ідеології Китаю періоду Політики реформ і відкритості [8]. Хоча питанням розвитку вивчення східних мов, відповідно економіки та виробництва на сучасному Сході в Україні слід було б звернути більшу увагу, та, можливо, підкреслити, що поточний стан речей, зокрема, в комунікації, мовознавстві, вивченні філософії Китаю та інших країн того регіону загалом представляють стійку позитивну динаміку, яка не перекреслена навіть війною, в якій Україна вимушена нести оборону та виборювати власну територіальну цілісність. Наш огляд зупинився на низці синологічних журналів, які були, або продовжують друкувати відповідні матеріали, які цікаві і в ключі філософських, а саме філософсько-синологічних досліджень: у першу чергу, це журнал «Україна – Китай» (<https://sinologist.com.ua/category/publication/journal/>), далі – видання «Україна – Китай» (<http://tuipravo.info/publikatsii/zhurnal.html>), дуже впливове видання «Китаєзнавчі дослідження» (<https://chinese-studies.com.ua/index.php/journal/about>), також мусимо нагадати про видання «Китайська цивілізація: історія та сучасність» (яке встигло проіснувати з 2005 до 2010 рр.). Окрім того, в Україні відомими науковцями з відповідно китайської тематики є В.О. Кіктенко, С.В. Гобова, В.Б. Урусов, К.Ю. Бенедік, Ю.С. Христоволобова, М.Р. Шамро, Лі Цзе, Т.В. Вечоринська, І.О. Костанда, Т.П. Глушко, П.В. Кретов, О.І. Кретова, А.В. Сітко, І.В. Струк, Г.Г. Єнчева, Г.Г. Фесенко, А.С. Бровко, А.Г. Безродний, Цзін Цао, А.А. Шуліка, М.М. Тимченко, Юймей Чжан, І.А. Лідека, Н.В. Беседіна, слід звернути на китайських науковців з їх працями, а саме Фен Юран, Жао Фуса Гуо Кьонг (Guo Qiyong), аналізу ідеї «єдності природи і людини» Чжан Дайнянь Цао Шуньсянь та ін. Цікавими є висновки у роботі Хуан Гуовен і Чен Янг «Екологічна філософія та екологічний аналіз дискурсу». Слід звернути увагу на матеріали С. Бабаян, (2012). Історіографія досліджень педагогічних ідей Конфуція у XX ст. у Китаї, китайській тематиці присвячені матеріали Н.Б. Годзь, а саме «Питання особливостей сучасної китайської філософії в площині аналізу феноменів глобалізму, цифрової освіти та філософії марксизму в Китаї», Д.О. Дмитренко, А.О. Ангелової, J.S. Rošker, D.A. Bell, C.V. Nam та ін.

Метою статті є аналітичний огляд сучасної української, світової та відповідно китайської філософської літератури стосовно розвитку та основних трансформацій у китайській філософії у світі, що глобалізується.

Виклад основного матеріалу. В.О. Кіктенко писав, що на сьогодні ідеологія Комуністичної партії Китаю та різні контексти її розвитку викликають

зацікавленість серед низки фахівців, зокрема, й серед синологів, і найчастіше об'єктом дослідження є суміжні питання, що стосуються історії та сучасного розвитку КНР. Особливо, на його думку, слід звернути увагу, що ідеологія в КНР одночасно є теорією пізнання світу (як епістемологія) і політичною дією (як легітимність у суспільстві). Серед головних складових автор називає ідеї Мао Цзедун (毛泽东思想), теорію Ден Сяопіна (邓小平理论), окрім того пише про концепцію «трьох представництв» Цзян Цземіня (三个代表重要思想), «наукову концепцію розвитку» Ху Цзіньтао (科学发展观), Сі Цзіньпіна «Соціалізм із китайською специфікою в нову епоху» (新时代中国特色社会主义思想). Одночасно, В.О. Кіктенко нагадує, що термін «ідеологія» запропонував наприкінці XVIII ст. французький науковець А. Дестюта де Трасі з метою «створення науки про загальні принципи формування ідеї і основи людського знання» [7, с. 28] Як пише В.О. Кіктенко в КПК ідеологія посідає важливе місце, і посилається на дослідження відповідно американського соціолога та історика Ф. Шурмана (1966) «Ідеологія та організація в комуністичному Китаї», в якій вже на той час була сформульована концепція «організаційної ідеології» і показаний процес формування під її впливом мережі організацій, що охопили всі верстви китайського суспільства, починаючи з 1930-х рр. [7, с. 29]. В.О. Кіктенко нагадує, що з 1949 р. в Китайській Народній Республіці послідовно визначальними були ідеї марксизму-ленінізму і Мао Цзедун, а також теорія Ден Сяопіна, концепція «трьох представництв» Цзян Цземіня, «наукова концепція розвитку» Ху Цзіньтао та ідеї Сі Цзіньпіна про «соціалізм із китайською специфікою нової епохи» (ця хронологічна послідовність, яку пропонує В.О. Кіктенко для нашого дослідження є важливою). Він пише, що офіційна ідеологія КПК у перші роки була натхненна успіхами Радянського Союзу і, відповідно, формувалася в рамках марксизму-ленінізму, спрямованого на побудову соціалізму. Але надалі, практичні завдання в розвитку Китаю привели до того, що КПК відійшла від досвіду СРСР і міжнародного комуністичного руху й створила власну офіційну ідеологію, доповнивши її практикою китайської революції, яка мала суттєві відмінності (насамперед, її селянський характер, а не пролетарський). Почалася «китаїзація» марксизму, що стало визначальним моментом у подальшому формуванні офіційної ідеології КНР. Саме Мао Цзедун зробив свою версію комуністичної ідеології в Китаї й з акцентом на таке поняття, як «Великий стрибок», «Культурна революція» [7, с. 31-32].

Такі автори, як А.А. Шуліка, М.М. Тимченко пишуть про роль конфуціанства в політичній сфері сучасного КНР, оскільки в умовах пошуку базисних основ національної політики КПК велике значення надає основам політичної філософії конфуціанства, хоча Конфуціанство досі офіційно не визнається релігією. Ці автори вказують, що А. Белл виділяв іншу течію конфуціанства у сучасному Китаї – «ліве конфуціанство», що спирається на соціалістичну традицію з низкою цінностей, а саме:

відповідальність за критику політичної системи та обов'язок держави забезпечувати матеріальне благополуччя людей (із праць Конфуція, Мо-цзи і Сунь-цзи). Автори вказують, що сучасні представники китайських нових лівих, наприклад, Гань Ян, Цзян Цин ввели у наукову термінологію Китаю поняття «конфуціанство розуму» та «політичне конфуціанство». Відповідно до концепції Цзяна, щоб задля легітимації політичного режиму, як пишуть А.А. Шуліка та М.М. Тимченко, слід політичній владі відповідати трьом умовам: «вона має бути санкціонована та підтримувати святе і трансцендентне Дао; вона не має відхилитися від національної культурної спадщини чи порушувати історичну спадкоємність національності; вона повинна відповідати волі чи схваленню простих людей... Конфуціанство, згідно з постулатами Конфуція, надає великого значення певним чеснотам, особливо, доброзичливості, праведності та порядності. Для аналізу політичної сфери важливо відзначити, що порядність визначається як прийнятий стандарт і є самодисципліною і взаємною повагою в суспільному житті. Доктрина «середнього шляху» Конфуція закликала до поміркованості та компромісу» [15, с. 80-84].

Наступний автор, І.А. Лідека, пише, що історію та розвиток Китаю вивчали як китайські (Ван Сяоцзюнь, Ян Хайянь) і європейські (Р. Маркан, А. Сімкінс, Ч.П. Фіцджеральд), так і вітчизняні дослідники. Аналіз низки досліджень авторів, проведених ним, доводить, що роль Конфуція і його вчення (конфуціанство) у розвитку громадянського суспільства впливало понад 2,5 тисяч років. Автор звертає увагу, що саме Конфуцій трактував державу як велику родину, таким чином, здавна влада імператора сприймалася як влада розумного та справедливого батька, а відносини між підданими – сімейним відносинам, сучасний Китай транскрибував та застосував ці механізми та теонію на новий лад у вигляді державного патерналізму, і тепер держава піклується про своїх громадян у разі хвороби, безробіття, інвалідності тощо [10, с. 118-120].

Н.В. Бесєдіна вказує, що сучасний соціалізм з китайською специфікою зовсім не схожий на економіку з централізованим плануванням, характерну для маодзедунівської епохи, та що вирішальну роль у процесі повернення КНР до «лона конфуціанського культурного регіону» відіграв Ден Сяопін, бо саме він звернув увагу на позитивну роль учення Великого Мудреця у становленні феномена «конфуціанського капіталізму» [3, с. 132-133]. Важливою нам представляється запропонована цим автором схема керування країною. Після смерті Мао Цзедуна (представник першого політичного покоління), у 1976 році друге покоління, очолюване Ден Сяопіном (з 1978 до 1988 рр.), Цзян Цземіном (третє покоління 1989 до 2002 р.) четверте, сучасне на чолі з Ху Цзіньтао, прийшло до влади у 2002 році. Автор наголошує, що важливою стала введена Ден Сяопіном система вікових обмежень очільників партії і держави, яка відповідає конфуціанському канону, що «у 70 років для людини настає час відповідати на питання онуків» [3, с. 132-134].

Цікавим є проведений аналіз ідеї якісного оновлення економіки, який, як зазначає цей автор, було сформульовано Ден Сяопіном у вигляді «чотирьох модернізацій» (у сферах сільського господарства, промисловості, науки й оборони). Навіть етапи її втілення отримали у Китаї назву відповідно до конфуціанських уявлень про триступеневий перехід до загальної гармонії та розвитку: 1) досягнення стану «тепла і ситості» (веньбао); 2) побудова суспільства «малого благоденства» (сяокан); 3) досягнення єдності та гармонії (датун) [3, с. 132-134]. Ці та інші споглядання дають змогу констатувати цьому авторові, що незважаючи на марксистську скерованість лідерів, Китай при всіх його трансформаціях зберігає усвідомлену спадковість своєї ідентичності та традицій [3, с. 132-134].

Продовжуючи дослідження, звернемо увагу на працю С. Бабаян, про історіографію досліджень педагогічних ідей Конфуція у XX ст. у Китаї. Автор пропонує літературу XX ст., що стосується предмета дослідження, поділити на 4 етапи: підготовчий (1901–1927 рр.); початковий етап досліджень педагогічних ідей Конфуція (1927–1949 рр.); етап розквіту досліджень педагогічних ідей Конфуція та його криза (1950–1976 рр.); етап інтенсивних досліджень, починаючи з 1978 р. до наших днів [2, с. 160]. Автор наголошує, що в кінці 1920-х років Чан Кайши разом з іншими політичними діячами, розуміючи значення політичної стабільності в країні, почали пропагувати Конфуція та його ідеї [2, с. 160-167].

Н.Б. Годзь проаналізувала питання особливостей сучасної китайської філософії на підставі трьох різних стратегій аналізу, а саме: української дослідницької літератури, західної (зокрема, представників західного крила китайськомовних дослідників) та власне самих китайських філософів та науковців, у площині аналізу феноменів глобалізму та цифрової освіти. Було вказано, що глобалізація в сучасному Китаї має національні особливості, а розуміння завдань глобалізації насамперед мусить спиратися на вивчення питання філософії освіти, екологізму та модифікації і прискорення освіти в контексті підготовки кадрів [4, с. 16].

Д.О. Дмитренко акцентувалися дослідження на питанні регулювання політичних відносин за допомогою норм чесноти, які особливо були сформовані саме у вченні Конфуція, і, таким чином, можна стверджувати, що політична філософія Конфуція – помірньо-консервативна «м'яка версія», як пише Д.О. Дмитренко, деспотизму і вона спрямована на досягнення внутрішнього миру між верхами і низами суспільства за допомогою гіпертрофованої ролі традиційних правил поведінки та відповідно правил церемоніалу «лі» як ефективна дисциплінуюча і стабілізуюча основа суспільства [6, с. 69-70].

Лун Ч. пише про діалектику традиціоналізму та модернізації в системі освіти Китаю епохи глобалізації, вказуючи, що головною проблемою є проблема уніфікації, нівелювання національно-специфічних рис способу життя народів. Але разом з цим у світі, що глобалізується, поширюється лінія

досліджень та практичного втілення в наслідок пошуку моделей розвитку традиційного етнокультурного коріння, його збереження й ретрансляції молодим поколінням через різноманітні соціальні інститути й, насамперед, через освіту. Автор пише про «великі» та «малі» традиції конфуціанства та даосизму, які мають нагоду зберегти національне в глобалізованому світі через особистісно орієнтовану освіту. Автор нагадує «Закон про обов'язкову освіту в КНР» (1986), в якому на той час вже йшлося про необхідність розвитку в молоді високоморальних якостей, культури, забезпечення усвідомлення національної ідентичності й якостей особистості (suzhi). Саме освіта (jiaoyu) визнавалася головним шляхом для досягнення перелічених потрібних громадянських та фахових якостей. Два ці компоненти й утворили поняття suzhi jiaoyu [11, с. 158–162].

О.В. Стівпець провів аналіз філософсько-економічних та культурно-політичних особливостей сучасного Китаю. Першими стабілізуючими стратами він назвав у структурі Інституту Конфуція, які були відкриті для широкої публіки з метою популяризації китайської культури у світі, друга задача в стабілізації – збереження китайської мови в діаспорі китайській [12, с. 74]. Феномен «наддержавності» (а ми би означили як «мегадержавність»), який притаманний низці держав і, насамперед, історично Китаю, про який пише О.В. Стівпець, як він вказує привів і до специфічної політики Китаю в історичній ретроспективі відносно інших країн, адже за низкою показників, серед яких – і рівень грамотності, і валовий внутрішній продукт – Китай перевищував інші держави. О.В. Стівпець у перелік вводить і національну культурну ідентичність, яка склалася, на його думку, в імперському Китаї незрівнянно раніше, аніж на Заході, і Китай вже тоді це розумів. Але, як пише цей автор, Китай, у бутність свою імперією під управлінням великих стародавніх династій – Цінь 秦朝, Хань 汉朝, Тан 唐朝, Сун 宋朝, Юань 元朝, Мін 大明帝国, Цін 大清国 – все ж був регіональною наддержавою. Можливо, саме тому через власну специфічну наддержавність у Китаї були інші політико-економічні пріоритети. Та коли Китаї у XIX ст. цей стиль відносин з Європою завершився принизливою для китайців поразкою в Опіумних війнах, з того часу Китай і втратив статус наддержави, і був залежним від Британії й інших західних держав, Японії, аж до завершення Другої світової війни. Саме середина XX ст., як нагадує автор цитованої статті, не без допомоги Радянського Союзу, Китай (тепер вже у форматі КНР) знову стає на шлях поступового встановлення своєї гегемонії в регіоні [12, с. 75].

Називаючи перелік історичних мегаімперій в історії людства, серед яких знаходиться і Китай, автор пише, що «Мегаімперія» неможлива без проведення власної культурної традиції та, відповідно, власної ідеології. Тож Сі Цзіньпін 习近平 не випадково заявляє публічно, що Китай своїм розвитком робить величезний внесок у розвиток людства. Окрім того, сучасний Китай формує

навколо себе співтовариство «країн «країн Спільної Долі» 人类命运共同体 (як очікують китайці, такі країни, звісно ж, визнають домінування КНР) [12, с. 76].

Вважаємо, що доречним буде зварнути увагу на статтю А.О. Ангелової про сакралізацію образу старості в конфуціанській традиції, оскільки китайська культура на протигагу іншим культурним формаціям, де літні люди були і залишаються віктивною соціальною групою, в конфуціанській доктрині сформувався специфічний тип осмислення старості. Можна сказати, що відбувається «поети́зація» образу старості завдяки складній символічній системі, в якій превалює особливий лірико-філософський настрій світлого смутку, що супроводжує фінал життєвого шляху. Китай розвиває сучасний Ідеал гармонійної старості, підкріплений багатоміровою китайсько-конфуціанською традицією [1, с. 11-12].

Н.М. Котельникова щодо соціальної ролі та статусу вчителя робить висновок, що шанування вчителя в Китаї стало найбільш стійкою соціальною традицією та отримало теоретичне обґрунтування в китайській класичній філософії та визначило основи всього китайського менталітету [9]. Конфуціанське Відродження, про яке пише Яна С. Рошкер також належить до найвпливовіших і важливих течій думки в сучасній китайській філософії та представляє вирішальну частину нових панівних ідеологій у КНР. Водночас, сучасні філософи-конфуціанці також прагнуть подолати наслідки відчуження, яке вони розглядають як «побічний ефект капіталістичного прославлення конкуренції та цілеспрямованої гонитви за прибутком» [13].

Д.А. Белл та Хем Чайбонг написали працю про сучасну актуальність конфуціанства, яка вдало поєднує знання про історію розвитку китайської філософії з розумінням, що старі Майстри, не маючи політичного впливу, займалися філософією та освітою на відміну від сучасного Китаю та його фахівців [16, с. 1], автори вказують, що існує певна небезпека неправильного розуміння конфуціанського минулого, оскільки читачі походять із країн, де забезпечені основні права людини, а також панує верховенство права та демократія, та Східна Азія продовжує демонструвати дивовижну здатність генерувати економічне зростання та політичну стабільність, що дозволило цим авторам припустити думку про вдосконалення сучасності за допомогою конфуціанських норм та інститутів [16].

У статті А. Чан пише про вплив конфуціанства на міжособистісні стосунки та моделі спілкування у Східній Азії, посилаючись на дослідження інших авторів. На його думку, причини, за якими інші азіатські країни закликають конфуціанство на службу, як буде стверджуватися тут, дуже схожі на причину Китаю, хоча ніколи офіційно не заявляли його сучасні прихильники: це використання конфуціанства для підтвердження політичного мандату чи порядку денного [17]. Інший автор, Х. Чанг вказує, що «на початку 1958 року Min-chu p'ing-lun (Демократична трибуна), популярний

журнал консервативних переконань, що виходив у Гонконзі, опублікував головну статтю-маніфест, підписаний чотирма відомими інтелектуалами за межами комуністичного Китаю, заявляючи світові про свою позицію щодо китайської культури. Оскільки цих чотирьох осіб загалом вважали найактивнішими та найвиразнішими промовцями китайської культурної традиції з 1949 року, маніфест був важливим підсумком консервативного напрямку думки, який все ще живий серед сучасних інтелектуалів у не-Комуністичному Китаї. Цей вид китайського консерватизму в народі відомий як сінь дзю-цзя (нове конфуціанство)» [18, с. 276]. Не менш важливими в обґрунтуванні знання про сучасний Китай є і аналітичні висновки Я.В. Шекери про розвиток та функціонування художніх образів у китайській поезії доби Тан (VII–X ст.), оскільки саме «Образ» а не «концепт» правильніше використовувати при дослідженні наповненості та структури не лише поезії, але й самої китайської філософії, тому що «Побутування художнього образу в китайській літературі зумовлене підсвідомим прагненням повернутися до того стану єдності з природним середовищем, що існував за міфологічного періоду і від якого людина відійшла внаслідок суспільного прогресу. Художні образи наближають до природного ототожнення усього з усім, розмиваючи межі між поняттями «істота – неістота», «людський – рослинний / тваринний світи», «суб'єкт – об'єкт» тощо. Як показав аналіз ліричних творів від найдавніших часів до доби Тан включно, предметно-чуттєве начало відіграє визначальну роль у творенні літературно-художнього образу» особливо слід звернути увагу на висновки автора про те, що: «модель великого в малому – загальний принцип художньої образності китайської поезії. Природа уявляється «річчю-для-нас» (на відміну від «речі-в-собі» у західній літературі): будь-яке явище чи предмет зображуються з метою віддзеркалення особливостей внутрішнього світу людини. На Сході спостерігається розмитість між світом людини і світом природи, що зумовлено інтровертивністю світосприйняття й мислення (на Заході – екстравертне)» [14, с. 11].

Окрім цього важливі і висновки, запропоновані І.О. Головащенко про категоріальне мислення в китайській традиції: він пише про «унікальний, і набагато давній спосіб категоріального мислення» через використання атомарних фактів, тобто піктограм, автор пише, що саме тому, хоч і далеко не уся, базисна частина китайської писемності – піктограми та ідеограми – володіють абсолютно іншими зображувальними можливостями та принципово інакшим відношенням до звукової мови [5]. До вищенаведеного матеріалу допишемо, що дотичними є дослідження К.Р. Черненко, І.В. Ситник [13, с. 199-200], Ю. Цзя про «Тіло в китайських ієрогліфах і філософії – емпірична природа китайської філософії». В останній наведеній статті стверджується, що система китайських ієрогліфів є концептуальною метафорою, а метафори виникають із тілесного досвіду [19, с. 31]. В. Шурен пише: «Щоб зрозуміти істину традиційної китайської класики, нам потрібно розкрити довго затемнене мислення

«сян» 象 (образ), яке довгий час було затьмарене окциденталізмом. «Сянське мислення» є найбільш фундаментальною думкою людини. Уся логіка лінгвістики походить від «мислення сян». Завдяки концептуальному мисленню люди можуть зрозуміти західну класику метафізики, але вони можуть не повністю зрозуміти різні школи китайської класики. Різниця між китайським і західним способами мислення виникла в різниці основних поглядів, вироблених в «осьовий період». Починаючи з Арістотеля, західні метафізичні ідеї виявлялися в субстанціальності, об'єктивності та готовності, тоді як китайські тайцзи, дао, сінь-сін і дзен проявлялися в несуттєвості, необ'єктивності та неготовності. Створення динамічного цілого. Щоб осягнути суть, необхідне раціональне й логічне мислення, таке як визначення, судження та міркування. З іншого боку, щоб зрозуміти Тайцзи, Дао тощо, які є динамічним цілим або несубстанціями, важливо «мислення сян», яке пов'язане зі сприйняттям і багате на поетичні асоціації. Історія піднесла нам урок, тобто, коли ми відкрили вікно до логічного мислення, ми закрили вікно «мислення Сян». Ми повинні пам'ятати слова Сюй Гуанці, тобто «Гармонійно змішуватись і добре розуміти, щоб досягти успіху» [21, с. 49-50].

Інший автор, Лі Сянжун робить висновок, що дослідження методології китайської філософії, на сьогодні тісно пов'язано із західною філософією [22, с. 44]. Інший науковець, Цао Шуньсянь, пише про «Тривимірну» інтерпретацію екологічної філософії Маркса та Енгельса, як приклад, «Дослідження соціалізму з китайською характеристикою», оскільки модернізація стосунків між людиною та природою також має бути двостороннім процесом модернізації, а не питанням «поваги до природи» чи «панування над природою» [23, с. 80–86].

Висновки. Проведений аналітичний огляд сучасної української, світової та, відповідно, китайської філософської літератури стосовно розвитку та основних трансформацій у китайській філософії саме у світі, що глобалізується, доводить, що Китай вдало робить перцепцію світових філософських та економічних, культурологічних надбань, зберігаючи при цьому власну автентичність та унікальність.

Список джерел інформації

1. Ангелова А.О. (2010). *Сакралізація образу старості в конфуціанській традиції*. Retrieved from https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/13069/Angelova_Starist%20v%20confucian_VisnHNPU33_2010.pdf?sequence=1
2. Бабаян С. (2012). Історіографія досліджень педагогічних ідей Конфуція у XX столітті у Китаї. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*, (43 (1)), 160-171. Retrieved from [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Ppps_2012_43\(1\)_26.pdf](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Ppps_2012_43(1)_26.pdf)
3. Беседіна Н.В. (2010). КНР на сучасному етапі розвитку: особливості Конфуціанізації суспільства. *Історична пам'ять*, (1), 132-139. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P

21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Ip_2010_1_14.pdf

4. Годзь Н. (2024). Питання особливостей сучасної китайської філософії в площині аналізу феноменів глобалізму, цифрової освіти та філософії марксизму в Китаї. *Науковий журнал «Наукові записки Національного університету «Острозька академія», серія «Філософія», (26), 11-17.* Retrieved from

<https://www.journals.oa.edu.ua/Philosophy/article/view/4115>

5. Головащенко І.О. (2022). *Категоріальне мислення в китайській традиції* (Doctoral dissertation, ВНТУ). Retrieved from

<http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/36307/15775-56185-1-PB.pdf?sequence=3&isAllowed=y>

6. Дмитренко Д.О. (2018). Конфуціанство як основне політико-правове вчення Стародавнього Китаю. *Тенденції розвитку сучасної системи міжнародних відносин та світового політичного процесу: Збірник матеріалів Восьмої Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (25 травня 2018 р.)*; Під заг. ред. КВ Балабанова .Мариуполь : МДУ. 223 с. Retrieved from

https://repository.mu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1501/1/tendentsii_rozvytku_2018.pdf#page=68

7. Кікченко В.О. (2021). Ідеологія Комуністичної партії Китаю в Період політики реформ і відкритості: проблема визначення та методологія досліджень. *Китаєзнавчі дослідження*. № (1). С. 27–36. Retrieved from <https://chinese-studies.com.ua/index.php/journal/article/view/63>

8. Кікченко В.О. (2021). *Ідеологія Комуністичної партії Китаю в Період політики реформ і відкритості. Модерні ідеології Азії*: монографія. К. : ВД «Гельветика». С. 47–124.

9. Котельнікова Н.М. (2012). Філософсько-педагогічні ідеї мислителів Стародавнього Китаю щодо соціальної ролі та статусу вчителя. *Науковий вісник Донбасу*. № 1. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/nvd_2012_1_16.pdf

10. Лідека І.А. (2014). Значення політико-виховних ідей Конфуція для розвитку освіти сучасного Китаю. *Освітологічний дискурс*. № 2. С. 118-127. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/osdys_2014_2_14.pdf

11. Лун Ч. (2014). Діалектика традиціоналізму та модернізації в системі освіти Китаю епохи глобалізації. *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи*. № 42. С. 157–168. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/znpkhnpu_zntndr_2014_42_18.pdf

12. Стовпечко О.В. (2020). Назад до мегаімперії: філософсько-економічні й культурно-політичні стратегії сучасного Китаю. *Філософські обрії*. № 43. С. 71–84. Retrieved from <http://philosobr.pnpu.edu.ua/article/view/212697>

13. Черненко К.Р., Ситник І.В. (2023). Вербалізація концепту природу в китайській поезії: на матеріалі творчості сучасних ліриків. *Редакційна колегія*, 199. Retrieved from https://fsm.kubg.edu.ua/images/Forum_molodykh_skhodoznavstiv/Forum_molodykh_skhodoznavstiv_2023/%D0%A4%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%BC_%D0%B7%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BA%D0%B0.pdf#page=199

14. Шекера Я.В. (2006). Генеза та функціонування художніх образів у китайській поезії доби Тан (VII–X ст.). *36. наук. пр. Київського національного університету ім. Тараса Шевченка*. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2006/06syvptd.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1

15. Шуліка А.А., Тимченко М.М. (2022). *Роль конфуціанства в політичній сфері сучасного КНР*. Retrieved from <http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/15994>

16. Bell D.A., Ham, C.B. (Eds.). (2003). *Confucianism for the modern world*. Cambridge University Press. Retrieved from <https://www.google.com/books?hl=uk&lr=&id=62u2rD5e-zQC&oi=fnd&pg=PR9&dq=the+specifics+of+modern+Confucianism+in+China&ots=wAyMhgRHXc&sig=44TdQojzRWOWktxixywcRndwgmE>

17. Chan A. (1996). Confucianism and development in East Asia. *Journal of contemporary Asia*, 26(1), 28–45. DOI 10.1080/00472339680000031

18. Chang H. (1976). New Confucianism and the intellectual crisis of contemporary China. In *The limits of change: Essays on conservative alternatives in Republican China* (pp. 276-302). Harvard University Press. Retrieved from <https://www.degruyter.com/document/doi/10.4159/harvard.9780674332966.c15/html>

19. Jia Y. (2008). The body in Chinese characters and philosophy – the experiential nature of Chinese philosophy. *Intercultural Communication Studies*, 17 (2). Retrieved from <https://www-s3-live.kent.edu/s3fs-root/s3fs-public/file/03-Yuxin-Jia.pdf>

20. Rošker J.S. (2015). Modern Confucianism and Chinese theories of modernization. *Philosophy Compass*, 10 (8), 510-522. Retrieved from <https://compass.onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/phc3.12241>

21. Shuren W. (2009). The roots of Chinese philosophy and culture – An introduction to “xiang” and “xiang thinking”. *Frontiers of Philosophy in China*, 4(1), 1-12. Retrieved from https://brill.com/view/journals/fphc/4/1/article-p1_1.xml

22. 李贤中. (2008). 中国哲学研究方法探析. 文史哲, 1. Retrieved from http://www.lhp.sdu.edu.cn/_local/2/52/42/ED4087BB1B13017469667DBB2F6_AD17C48D_53041.pdf

23. 曹顺仙. (2016). 马克思恩格斯生态哲学思想的“三维化”诠释以马克思恩格斯生态环境问题理论为例. *中国特色社会主义研究*, 1(6), 80-86. Retrieved from <https://www.zgtsshzy.net/CN/article/downloadArticleFile.do?attachType=PDF&id=383>

References (transliterated)

1. Anhelova A.O. (2010). Sakralizatsiia obrazu starosti v konfutsianskii tradytsii. Retrieved from https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/13069/Angelova_Stariist%20v%20confucian_VisnHNPU33_2010.pdf?sequence=1

2. Babaian S. (2012). Istoriohrafiaia doslidzhen pedahohichnykh idei Konfutsiia u KhKh stolitti u Kytai. *Psykhologo-pedahohichni problemy silskoi shkoly*, (43 (1)), 160-171. Retrieved from [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Ppps_2012_43\(1\)_26.pdf](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Ppps_2012_43(1)_26.pdf)

3. Besiedina N.V. (2010). KNR na suchasnomu etapi rozvytku: osoblyvosti Konfutsianizatsii suspilstva. *Istorychna pamiat*, (1), 132-139. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Ip_2010_1_14.pdf

4. Hodz N. (2024). Pytannia osoblyvostei suchasnoi kytaiskoi filosofii v ploschyni analizu fenomeniv hlobalizmu, tsyfrovoi osvity ta filosofii marksyzmu v Kytai. *Naukovyi zhurnal «Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia», seriia «Filosofia», (26), 11-17.* Retrieved from <https://www.journals.oa.edu.ua/Philosophy/article/view/4115>

5. Holovashenko I.O. (2022). Kategoriale myslennia v kytayskii tradytsii (Doctoral dissertation, VNTU). Retrieved from <http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/36307/15775-56185-1-PB.pdf?sequence=3&isAllowed=y>
6. Dmytrenko D.O. (2018). Konfutsianstvo yak osnovne polityko-pravove vchennia Starodavnoho Kytaiu. Tendentsii rozvytku suchasnoi systemy mizhnarodnykh vidnosyn ta svitovoho politychnoho protsesu: Zbirnyk materialiv Vosmoi Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi Internet-konferentsii (25 travnia 2018 r.) ; Pid zah. red. KV Balabanova .Mariupol : MDU. 223 s. Retrieved from https://repository.mu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1501/1/tendentsii_rozvytku_2018.pdf#page=68
7. Kiktenko V.O. (2021). Ideolohiia Komunistychnoi partii Kytaiu v Period polityky reform i vidkrytosti: problema vyznachennia ta metodolohiia doslidzhen. Kytaieznavchi studies.com.ua/index.php/journal/article/view/63
8. Kiktenko V.O. (2021). Ideolohiia Komunistychnoi partii Kytaiu v Period polityky reform i vidkrytosti. Moderni ideolohii Azii : monohrafiia. K. : Vydavnychi dim «Helvetyka». S. 47–124.
9. Kotelnikova N.M. (2012). Filosofsko-pedahohichni idei mysliteliv Starodavnoho Kytaiu shchodo sotsialnoi roli ta statusu vchytelia. Naukovyi visnyk Donbasu. № 1. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/nvd_2012_1_16.pdf
10. Lideka I.A. (2014). Znachennia polityko-vykhovnykh idei Konfutsiia dlia rozvytku osvity suchasnoho Kytaiu. Osvitohichnyi dyskurs. № 2. S. 118-127. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/osdys_2014_2_14.pdf
11. Lun Ch. (2014). Dialektyka tradytsionalizmu ta modernizatsii v systemi osvity Kytaiu epokhy hlobalizatsii. Zasoby navchalnoi ta naukovo-doslidnoi roboty. № 42. S. 157–168. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/znpkhnpu_zntndr_2014_42_18.pdf
12. Stovpets O.V. (2020). Nazad do mehaimperii: filosofsko-ekonomichni y kulturno-politychni stratahemy suchasnoho Kytaiu. Filosofski obrii. № 43. S. 71–84. Retrieved from <http://philosobr.pnpu.edu.ua/article/view/212697>
13. Chernenko K.R., Sytnyk I.V. (2023). Verbalizatsiia kontseptu pryrodu v kytayskii poezii: na materialii tvorchosti suchasnykh lirykiv. Redaktsiina kolehiia, 199. Retrieved from https://fsm.kubg.edu.ua/images/Forum_molodykh_skhodознаvtsiv/Forum_molodykh_skhodознаvtsiv_2023/%D0%A4%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%BC_%D0%B7%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BA%D0%B0.pdf#page=199
14. Shekera Ya.V. (2006). Heneza ta funktsionuvannia khudozhnikh obraziv u kytayskii poezii doby Tan (VII–X st.). Zb. auk. pr. Kyivskoho natsionalnoho universytetu im. Tarasa Shevchenka. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2006/06syvptd.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1
15. Shulika A.A., Tymchenko M.M. (2022). Rol konfutsianstva v politychnii sferi suchasnoho KNR. Retrieved from <http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/15994>
16. Bell D.A., Ham, C.B. (Eds.). (2003). Confucianism for the modern world. Cambridge University Press. Retrieved from <https://www.google.com/books?hl=uk&lr=&id=62u2rD5e-zQC&oi=fnd&pg=PR9&dq=the+specifics+of+modern+Confucianism+in+China&ots=wAyMhgRHXC&sig=44TdQojzRWOWktixywcRndwgmE>
17. Chan A. (1996). Confucianism and development in East Asia. Journal of contemporary Asia, 26(1), 28–45. DOI 10.1080/00472339680000031
18. Chang H. (1976). New Confucianism and the intellectual crisis of contemporary China. In The limits of change: Essays on conservative alternatives in Republican China (pp. 276-302). Harvard University Press. Retrieved from <https://www.degruyter.com/document/doi/10.4159/harvard.9780674332966.c15/html>
19. Jia Y. (2008). The body in Chinese characters and philosophy – the experiential nature of Chinese philosophy. Intercultural Communication Studies, 17 (2). Retrieved from <https://www.s3-live.kent.edu/s3fs-root/s3fs-public/file/03-Yuxin-Jia.pdf>
20. Rošker J.S. (2015). Modern Confucianism and Chinese theories of modernization. Philosophy Compass, 10 (8), 510-522. Retrieved from <https://compass.onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/phc3.12241>
21. Shuren W. (2009). The roots of Chinese philosophy and culture—An introduction to “xiang” and “xiang thinking”. Frontiers of Philosophy in China, 4(1), 1-12. Retrieved from https://brill.com/view/journals/fphc/4/1/article-p1_1.xml
22. Li Xianzhong. (2008). Analysis of research methods in Chinese philosophy. Literature, History and Philosophy, 1. Retrieved from http://www.lhp.sdu.edu.cn/_local/2/52/42/ED4087BB1B13017469667DBB2F6_AD17C48D_53041.pdf
23. Cao Shunxian. (2016). "Three-dimensional" interpretation of Marx and Engels' ecological philosophy - taking Marx and Engels' theory of ecological environmental issues as an example. Research on Socialism with Chinese Characteristics, 1(6), 80-86. Retrieved from <https://www.zgtsshzy.net/CN/article/downloadArticleFile.do?attachType=PDF&id=383>

Надійшла (received) 11.11.2024

Відомості про авторів / About the Authors

Годзь Наталія Борисівна (Godz Nataliia) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доктор філософських наук, доцент, професор кафедри філософії, Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2717-1232>;

Смоляга Марина Віталіївна (Smolyaga Marina) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3418-0420>.

О.О. ДОЛЬСЬКА, В.І. МІЩЕНКО

ТЕХНОЛОГІЧНА СИНГУЛЯРНІСТЬ ЯК ЗАКІНЧЕННЯ ІСТОРІЇ НОМО SAPIENS: ЧИ МОЖЛИВО ЗАПОБІГТИ?

У статті розглянуто перспективи існування людини у суспільстві на етапі сингулярності, коли разом із процесами цифровізації суспільства та автоматизації виробництва створюється штучний інтелект, який сприяє прискоренню темпів технологічного розвитку, коли людина вже не спроможна контролювати процеси оновлення виробництва, техно- та інфосфери взагалі. Аналізуються спроби запобігання сингулярності, пропонуються певні кроки щодо розробки глобальної стратегії керованого людством розвитку, збереження розуму і життя на стадії співробітництва зі штучним мислячим інтелектом, які вже необхідно робити у наш час.

Ключові слова: інформаційне суспільство, сингулярність, техніка, штучний інтелект, людина, модулювання, гуманологія.

O.O. DOLSKA, V.I. MISHCHENKO

TECHNOLOGICAL SINGULARITY AS THE END OF HISTORY HOMO SAPIENS: IS IT POSSIBLE TO PREVENT?

The article examines the prospects of human existence in society at the stage of singularity, when together with the processes of digitalization of society and automation of production, artificial intelligence is created, which contributes to the acceleration of the pace of technological development, when a person will no longer be able to control the processes of renewal of production, techno and infosphere in general. Attempts to prevent the singularity are analyzed, certain steps are proposed for the development of a global strategy of human-led development, the preservation of mind and life at the stage of cooperation with artificial thinking intelligence, which must be done in our time.

Key words: information society, singularity, technology, artificial intelligence, human, modulation, humanology.

Постановка проблеми. Термін сингулярність дуже важкий у власному визначенні. Спроби розкодувати його смисл демонструють різноманітні відтінки його значень та наслідків та фіксують дуже несподівану реакцію певних дослідників у прагненні вловити глибинний сенс цього поняття. У звичайній англійській мові слово «Singular» перекладається як «єдина кількість», а термін Singularity (сингулярність) – це іменник, що позначає якість, унікальність, неповторність або незвичайність. Вражають свідомість його визначення в різноманітних сферах наукової діяльності. У геометрії – це «точка, де перетинаються всі паралельні лінії», у математиці – це «значення або діапазон значень функції, для якої не існує похідної, або це змінна, яка вимірюється, досягає незмірного або нескінченного значення», у філософській антропології – «стан, коли людина є унікальною, відмінною від інших, своєрідною, незвичайною» [18].

Термін «сингулярність» широко використовується й у фізичній сфері, у розбудові космологічних концепцій. Як вважають вчені, Всесвіт у далекому від нас майбутньому очікує стадія повного перетворення на шляху циклічного розвитку – стадії сингулярності, як повернення Всесвіту у крапку Великого вибуху внаслідок прискореного розігнання галактик, «остигання Всесвіту та досягнення його щільності нижче критичної. Космологічна

сингулярність була передбачена теорією відносності А. Ейнштейна. Докази її існування були сформульовані С. Хокінгом, який змоделивав стан Всесвіту на момент його появи. Серед загроз Всесвіту є дуже велика небезпека від так званих «чорних дір» – матеріальних утворень, які у власної еволюції досягли стадії сингулярності – найвищого ступеня щільності, які поглинають усе, що, переходить межу «горизонту подій». Такі різноманітні процеси, які набувають вигляд нової реальності, принципово відрізняються від того, з чим стикалось людство, вражає свідомість, викликає певний «синдром Солярису» – стан фрустрації як повної відсутності надії і можливості подолати злу долю, обставини «нового, дивного світу».

Але є реальна загроза, яку слід очікувати вже у найближчому майбутньому і до якої слід готуватися вже сьогодні. Це технологічна сингулярність, яка пов'язана вже з «щільністю подій» внаслідок наукових відкриттів і винаходів, які змінюють світ техносфери з такою швидкістю, яка робить світ людини некерованим, повністю залежним від прискореного технологічного розвитку та непередбаченим управлінням людською цивілізацією надпотужним штучним інтелектом. Вперше термін «технологічна сингулярність» використав у якості способу опису технологічного прогресу, що швидко прискорюється, гонитви, яка набуває непередбачуваного характеру, угорсько-

американський фізик, математик та педагог Джон фон Нейман. Така загроза, як вважає Р. Курцвейл, очікує людство вже у другій половині XXI сторіччя, коли буде створений надпотужний штучний інтелект. У книзі «Сингулярність близька» він відмічає, що майбутній період, протягом якого темпи технологічних змін будуть такими швидкими, а їхній вплив настільки глибоким, що людське життя буде незворотно змінено, включаючи саму смерть і сенс нашого життя [23]. Н. Бостром описує тенденцію подальшої еволюції самого штучного інтелекту, який він називає супер-інтелектом і бачить пряму загрозу для людства [20]. Як описує таку загрозу В. Віндж, виникне нова реальність, яка засвідчить про те, що ера людини закінчилася: «Фізичне вимирання людської раси – одна з можливостей. Однак фізичне вимирання може бути не найстрашнішою можливістю» [26]. Перед людством, як завжди, виникає шекспірівське питання «Бути чи не бути?», і саме від нас залежить наше життя й майбутнє.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Термін «сингулярність» досить широко використовується вітчизняними науковцями у різних галузях життя. Так, спробу дати аналіз соціологічної інтерпретації сингулярності зробили С. Макеєв, С. Оксамитна, А. Домаранська, О. Іванов, Т. Костюченко, Л. Малиш, Т. Марценюк, С. Стукало роблять, де вона розкривається за допомогою терміну «непередбачуваність події», поява якої «викликає збурення в навколишньому середовищі» [14, с. 18]. Автори з синергетичних позицій біфуркаційних змін аналізують надзвичайні події, які трапились на Україні за останні роки, їх вплив на морально-психологічний стан суспільства. Таким проявом сингулярності масової свідомості деякими дослідниками розглядався COVID-19 [1]. Стан сингулярності в суспільстві як безлад і хаотизацію суспільних відносин в контексті зв'язку зі злочинністю аналізували В. Сокурєнко [13] і М. Фіалка [15].

Але, якщо в таких дослідженнях термін «сингулярність» використовується лише як певний символ соціальної дезорганізації, зростання девіаційних або ентропійних процесів, то більш важливу значущість для наукового аналізу представляють дослідження, в яких виявляється характер певних причинно-наслідкових зв'язків, де розкриваються певні об'єктивні фактори суспільного розвитку, які приводять до стану сингулярності. До складу таких факторів можна віднести технологічний або науковий прогрес, які прискорюють темпи розвитку всіх сфер суспільства, стискають історичні рамки певних епох та етапів.

Зростання темпів технологічного розвитку досліджували С. Батлер, Н. Бостром, В. Віндж, Р. Курцвейл, Дж. Нейман, А. Тюрінг, С. Улам, М. Шанахан, вказуючи як на досягнення такої стадії технологічної дезорганізації, коли саме вона приводить до хаотизації суспільства, так і на загрозу досягнення такої стадії розвитку, коли, як вважав А. Тюрінг, «машини візьмуть контроль у свої руки». Вітчизняний дослідник В. Верховський, аналізуючи проблему технологічної сингулярності, відмічає: «Науково-технічний прогрес викликає асоціацію з

дверима в Невідоме... Зміни вже почалися, важливо, щоб Україна не спостерігала за ними, доганяючи світ, а піднімалася на хвилі цих процесів» [4]. Характеризуючи таку ситуацію, коли, за висновками З. Бжезінського, здійснюється взаємне збагачення високих технологій промисловості та інформаційних технологій [21], починає дію «Закон Мура» – емпіричне спостереження, зроблене Г. Муром, згідно якому, якщо місткість моделей мікросхем зростає щороку приблизно вдвічі, то обчислювальна потужність окремих комп'ютерів зрівняється з «сирою» обчислювальною потужністю людського мозку, а потім і перевершить її. Й. Масуда і П. Друкер застосовують терміни «кібернетичної революції», І. Гуд назвав розвиток інформаційних систем «вибухом інтелекту», Е. Тоффлер застосував термін «шок майбутнього» [25]. Враховуючи важливість оцінки некерованого інформаційного та технологічного розвитку, вітчизняні вчені О. Заріцький та О. Пономаренко роблять спробу певного моніторингу – кількісної оцінки технологічної сингулярності, вперше демонструють загальну багатофакторну модель технологічної сингулярності, яка відбиває інтенсивність наукових досліджень і суспільну активність, рівень прикладних (технологічних) рішень та ступінь їх практичної реалізації [9]. А. Шевчук, вказуючи на той факт, що «сутність процесу технологічної сингулярності ще мало розкрита у вітчизняній науковій літературі та має постати одним із провідних напрямів науково-дослідних робіт... управлінського, гуманітарного і техніко-прикладного характеру», прагне пов'язати технологічну сингулярність з економічним розвитком держави, але ще не зовсім зрозумілим є запропонована автором концепція «просторового економіко-технологічного розвитку» [17, с. 5].

Проблема технологічної сингулярності має пряме відношення до сучасної освіти. Так В. Кремень відмічає, що в освітньому процесі здійснюється «прискорення темпів створення і поширення знань» [11, с. 40], В. Биков вказує на той факт, що в цих умовах «люди, як визначальні складові соціотехнічних систем, мають «встигати» за соціально-економічними і науково-технологічними змінами, адекватно реагувати на них» [3, с. 33]. Вітчизняні філософи О. Дзьобань та С. Жданенко, використовуючи для позначення змін у житті соціуму проблеми технологічної сингулярності термін «якісний стрибок швидкості розвитку» (СШР), фіксують увагу на протиріччі між швидкістю розвитку реального життя і відставанням системи освіти та відмічають, що «освіта, будучи системою, яка повинна бути локомотивом..., виявляється абсолютно консервативною системою, і щоб її розгойдати, потрібні десятиліття [7, с. 29].

Отже, проблема «сингулярності» в умовах сучасного технологічного розвитку розглядається дослідниками як певна загроза, яка проявляється у різних сферах і галузях життя. Автори виявляють серйозне занепокоєння щодо її можливих наслідків, вказують як на необхідність подальшого глибокого аналізу та врахування у практичній діяльності.

Практично відсутні рекомендації щодо запобігання технологічній сингулярності, й, якщо вони є, то містять у собі рекомендації щодо виправлення того, що вже трапилось, а не того, що необхідно зробити завчасно.

Прикладом таких спроб вирішити проблему є пропозиції В. Вінджа щодо можливого запобігання технічній сингулярності. По-перше, він розглядає можливість впливу на штучний інтелект майбутнього за допомогою «внесення в розум створеної надлюдської сутності певних етичних правил, наприклад, законів Айзека Азімова. Але В. Віндж, мабуть, сам не вірить у дієвість цього напрямку й пропонує «уявити собі слухняного раба, який має у 1000 разів більше, ніж ваші можливості, у всіх відносинах» [26]. Крім того, він розуміє, що «кардинально нові умови сингулярності не дозволяють «вписатися у класичні рамки добра та зла», тобто, і сама мораль, її норми і правила будуть кардинально змінюватися» [26].

По-друге, аналізуючи людські можливості, він пропонує використовувати «локальні мережі для створення людських команд та всесвітнього Інтернету» як альтернатив штучному інтелекту (ШІ). І ця пропозиція змагання зі штучним інтелектом має дуже сумнівний вигляд. Якщо співробітництво зі штучним інтелектом зміниться на змагання, але навіть на конфронтацію, то на боці ШІ буде більш чітка організація і швидкість обробки інформації.

По-третє, розглядається й можливість створення більш тісного зв'язку нейронних мереж з біологічним життям. Але, як підкреслює В. Віндж, центральною особливістю таких надлюдських сутностей, ймовірно, буде їх «здатність спілкуватися на швидкостях, набагато вищих, ніж мовні або письмові повідомлення», що теж буде сприяти процесу відтворення вже нового рівня сингулярності [26].

Безумовно, такі, суто «тактичні» пропозиції навряд чи дозволять визначити певну стратегію, яка буде спрямована на можливість запобігання процесам технологічній сингулярності, а як відомо, будь яку хворобу краще попередити, ніж лікувати. У дослідженнях сучасних авторів переважає аналіз виявлених фактів соціальної нестабільності, зростання темпів розвитку, але практично не розробляються рекомендації, які дадуть змогу попередити або пом'якшити наслідки технологічній сингулярності, хоча це завдання набуває особливої значущості. Виявлення шляхів пропозиції щодо її запобігання розглядається як умова подальшого цивілізованого розвитку.

Метою статті є розробка пропозицій щодо запобігання негативним наслідкам технічній сингулярності, підготовки людини до життя в умовах подальшого зростання темпів технологічного розвитку.

Вклад основного матеріалу. Розуміючи певні загрози технологічній сингулярності, ми все ж маємо певну перевагу – свободу встановлювати початкові умови, використовуючи найбільш міцні ресурси людства та змушувати процеси відбуватися у більш прийнятні для нас способи. До таких напрямків слід віднести такі. По-перше. Безумовно, головним ресурсом людства є Розум як важливий інструмент

еволюції, розвиток абстрактного мислення, за допомогою якого можливе розуміння сенсу змін швидко мінливого світу, тенденцій, найбільш бажаних, та неприпустимих варіантів та альтернатив. На жаль, слід врахувати, що здатність до абстрактного мислення погіршується під впливом інформаційних технологій, як про це пише директор науково-дослідного центру з вивчення пам'яті та старіння Г. Смолл у своїй книзі «IBrain: Як пережити технологічну зміну мозку». «Інтернет зменшує, – пише вчений, – здатність концентруватися і споглядати, тому мозок з часом починає очікувати надходження інформації в тому вигляді, в якому її поширює Мережа, – у вигляді стрімкого потоку частинок. Мислення стає уривчастим, читання – поверховим. Користувачі перетворюються на «простих розшифрувальників інформації». А зони мозку, які відповідають за абстрактне мислення та співпереживання, практично атрофуються» [12]. Тому важливим завданням сучасної освіти є формування не тільки глибини і системного характеру мислення, а також мислення, спрямованого на перспективу розвитку подій, але й мислення дивергентного, спрямованого на одночасний аналіз різноманітних за своїм характером рішень.

Необхідним є нове прочитання суті інформаційної культури: від здібності людини до орієнтації в інформаційних потоках необхідно перейти до формування здатності знаходити смисли змісту цього масиву інформації. Розвиток цієї якості можливий не тільки на підставі формування абстрактного мислення як логічної здатності концентрації на головному, суттєвому та відкиданні другорядного, а й здатності бачення важливого, що інтригує своєю новизною нового сенсу, що дає можливість побудови нового логічного ланцюжка знань. Цивілізаційна трансформація сучасної епохи від конвеєрного виробництва, заснованого на уніфікації та логічно стандартизованому мисленні, до суспільства високих технологій, що вимагає нестандартного творчого підходу, орієнтує на формування «зірковості мислення», здатності пропонувати незвичайні за своєю новизною оригінальні рішення, що ініціює нове.

Болонська система, створювана в останній чверті минулого століття, потребує подальшого творчого розвитку. Підготовлені варіанти тестових завдань, вибір відповідей, які найчастіше вирішуються інтуїтивно або при зверненні до ресурсів інтернету, найчастіше зводять до мінімуму інтелектуальне навантаження, зводять заняття до формальної участі здобувачів освіти до освоєння знань, підривають престиж вищої освіти. Формалізм у процесі навчання, коли як звітний матеріал учні пропонують інтернетівський плагіат поза духовним освоєнням – без осмислення, знаходження особистісних смислів та зв'язку з практикою майбутньої професійної діяльності сприяє утвердженню роботизованого стилю мислення, про яке писав М. Гайдеггер, маючи на увазі рішення, яке обчислює або калькулює. Аналіз конкретної ситуації (метод кейсів), мозковий штурм чи мозкова атака

мають стати переважаючими формами занять. Очевидно, що потрібна й постійна турбота про перепідготовку молодих педагогів, які мають добре розуміти характер інтелектуального розвитку особистості.

По-друге. Особливістю інтелектуального життя людини в умовах турбулентності сучасного економічного і технологічного розвитку є швидкість та якість прийняття рішень в умовах постійних змін технологічної сингулярності. Існує правило: рішення у менеджменті приймається швидко, і тому принципу є достатнє обґрунтування: в умовах багатофакторності ринкового господарства необхідним є оперативне реагування на всі важливі виклики. Така ж ситуація спостерігається у військовій справі: бойові статuti вимагають попереднього розрахунку часу, який необхідний на осмислення ситуації в діяльності операторів, які пов'язані з великим інформаційним навантаженням. Виходячи з характеру безперервного зростання кількості інформації, необхідно підготувати людину до адаптації до умов інтенсивного інтелектуального навантаження. Слід більш уважно ставитися до праць дослідників, які аналізували цю проблему, звертали увагу на взаємозв'язок інтелекту зі швидкістю переробки інформації. До таких дослідників маємо віднести Г. Айзенка, А. Дженсена, Р. Штенберга, Дж. Керолла, Р. Кеттелла, Р. Ханта. Вмінню швидко мислити, генерувати багату кількість ідей, вирішувати завдання в умовах жорсткого дефіциту часу можна та необхідно вчити.

Безумовно, важливим є не тільки тренування інтелектуальної діяльності в умовах ліміту часу, формування «швидкості реакції» (А. Дженсен, Дж. Керолл), «швидкості обробки інформації» (Г. Айзенк, Р. Штенберг, Р. Кеттелл), «когнітивної швидкості» (Р. Хант), але й забезпечити якість обробки інформації та обґрунтованість ухвалених рішень. Швидкість мислення має доповнюватись певними процедурами, які підтримають надійність, забезпечують якість мислення. Це багатогранне поле інтелектуальної діяльності в умовах нестабільності. Однією з важливих умов є забезпечення обґрунтованості аналізу процесів технологічної сингулярності (як це пропонував засновник філософії нестабільності І. Пригожин), є цільність світосприйняття, врахування «нескінченної кількості визначальних крапок» еволюції системи, які визначають траєкторії майбутнього руху. Прагнучи до реалізації ідеї всебічного аналізу (про яку писав ще Р. Декарт, ставлячи завдання «робити повні огляди»), в умовах функціонування великих відкритих систем особливу значущість набуває дивергентність як здібність аналізувати багату кількість різноманітних факторів та мати декілька підходів до вирішення завдання. Дивергентність передбачає можливість бачити проблеми, об'єкти в різних ракурсах, брати на себе відповідальність змінювати вже прийняті рішення, бути гнучкими. Але, дивергентність як вміння працювати з різними варіантами вирішення завдань при зіткненні протилежних поглядів, точок зору, маючи акцент на оригінальність і, навіть фантастичність ідей, не

повинна трансформуватись у хаос. не випадково польський філософ А. Хмелевський назвав людину Homo ordines – людиною, що упорядкує, тобто перевертає хаос на космос [22]. Тому альтернативою, певною протиположною дивергентному мисленню, для якій властива іррелевантність (незалежність у судженні, незв'язаність із заданими умовами), має бути системність як упорядкування усього спектру ідей. За останні роки системність стала розглядатись як окрема навчальна дисципліна. О. Горбань та В. Бахрушин, розглядаючи основи теорії систем і системного аналізу, виходять з необхідності збільшення масштабів і складності суспільного виробництва, різкого поширення комунікацій у масштабах планети, аналізують будову та функціонування систем, принципи і структуру системного аналізу, формування загальної мети системи та критеріїв її досягнення, вибір оптимального рішення проблеми [6]. Важливим засобом підготовки людини до аналізу проблемних ситуацій технологічної сингулярності є тісно пов'язана з концепціями дивергентності і системності теорія вирішення винахідницьких завдань Г. Альтшуллера, яка вчить не тільки різноманітним аспектам творчого технічного процесу, але, формуючи гнучкість і пластичність мислення, пов'язаного з різноманітними варіантами перебудови і трансформації елементів технічних систем, формує психологічну готовність швидкої автоматизованої перебудови техніки штучним інтелектом у процесі їх постійного удосконалення.

По-третє. Необхідно звернути увагу на зв'язок з практичними аспектами застосування теорії в сучасному освітньому процесі. Про пластичність інтелекту, здатності застосовувати свій розум на вирішення практичних завдань звертав увагу Р. Кеттелл, який виділяв «кристалізований та рідкий інтелект». На жаль, сучасну освіту характеризують, як «лівопівкульну», у процесі якої немає міцного зв'язку між теорією та практикою, активного застосування розуму щодо вирішення практичних завдань, а це унеможливує саму рефлексію технологічної сингулярності. Для подолання домінування відірваного від практики навчання необхідно інтегрувати методи та форми навчання, що розвивають творче та інтуїтивне мислення, а також сенсорний та емоційний досвід, до складу яких слід віднести:

- проєктне навчання, яке має включати елементи, що вимагають не лише аналізу, а й візуалізації, дозволяє застосовувати знання практично, одночасно розвиваючи творчі та критичні здібності;

- гра та ігрове проєктування, які дозволяють включати увагу та емпатію, а також формують комплексне сприйняття ситуації;

- методи візуалізації та асоціативного мислення з використанням ментальних карт, діаграм, візуальних есе, малювання та роботи з метафорами сприяють глибинному осмисленню матеріалу;

- інтеграційні проєкти, які поєднують кілька дисциплін (наприклад, мистецтво, технічний дизайн, біологію та історію) в одному проєкті чи курсі, що допомагає сформувати цілісне, багатопланове;

– навчання через рух та сенсорні практики (театральні вистави, танець, архітектурне моделювання або робота з природними матеріалами).

Пам'ятуючи про Аристотеля, який виділяв активний і пасивний мозок, необхідним є формування не просто Homo Sapiens – людини як носія свідомості, і навіть не тільки Homo science – людини знаючої, нам необхідно формування Homo Cogitus – людини, яка здатна до активного використання мозку. Гнучке, нестандартне мислення, здатність до швидкого прийняття рішень має сприяти розвитку евристичного інтелекту. Приклад такого розвитку понятійного апарату евристичного інтелекту демонструє спроба ранжування інтелекту за здібністю вирішення принципово нових завдань О. Дубинського: якщо інтелект рівня 1 – це здатність навчатися і покращувати, оптимізувати відомі рішення завдань відомих класів, а інтелект рівня 2 – це здатність об'єкта знаходити нові розв'язки завдань складних класів, відрізняється креативністю, відносною новизною, винахідливістю, то інтелект рівня 3 – це здатність об'єкта знаходити (створювати) рішення для раніше невідомих класів завдань, характеризує геніальність і безмежність інтелекту, потенційна нескінченність самовдосконалення, абсолютна новизна, спрямованість на наукове відкриття, винахід [8, с. 120-121]. Забезпеченню руху до формування інтелекту все більшого рівня буде сприяти застосування у навчальному процесі активних методів навчання, операцій мозкового штурму, теорії рішення винахідницьких завдань, формування системного мислення.

По-четверте. Виходячи з висновку концепції нестабільності І. Пригожина про те, що у сучасних умовах можливість передбачення майбутніх подій можливе тільки на коротких часових інтервалах [24, с. 407], необхідно звернути увагу на такий метод пізнання й управління процесами технологічної сингулярності, як моделювання. Моделювання взагалі може бути розглянуто як відтворення динаміки функціонування системи, що дуже важливо у умовах швидких темпів зростання наукового знання, зміни наукових парадигм і технологічних революцій. Моделювання відіграє ключову роль у запобіганні негативним сценаріям технологічної сингулярності, оскільки воно дозволяє оцінити потенційні ризики та наслідки прискореного технологічного розвитку.

Правильно побудована модель дозволяє забезпечити всебічний аналіз складних технічних систем в умовах прискореного темпу їх модернізації. Для формування матриці імітаційної моделі можуть бути використані як методи діалектичного (аналіз суперечностей, переходу кількісних змін у якісні, врахування єдності та боротьби протилежностей), так синергетичного характеру (дослідження ефектів біфуркації, аналіз аттракторів, ефектів самоорганізації і емерджентності), а також багаторівневий і ієрархічний підходи щодо розбудови матриці.

Крім сценарного моделювання, яке має виявити слабкі місця у розвитку технологій, наприклад, ймовірність втрати контролю чи критичні етичні

ризики, необхідно використовувати методи еволюційного моделювання, де система «навчається» самостійно у змодельованому середовищі. Такі моделі можуть виявляти несподівані наслідки систем ШІ, що здатні до саморозвитку, і дозволяють побачити траєкторії їх можливого виходу за рамки людського контролю. Доцільне також моделювання стійкості, яке дозволяє розробити протоколи, які запобігають нецільовим або небезпечним діям, моделювання безпеки та етичних рамок, які допомагають визначити межі, в яких можна безпечно розвивати ШІ.

Особливе місце займають глобальні симуляційні моделі для координації та управління. Глобальні симуляції дозволяють об'єднати дані та стратегії на міжнародному рівні, скоординувати зусилля щодо контролю за розвитком ШІ та мінімізувати ризики глобальної нерівності чи конфлікту, спричиненого нерівномірним розподілом технологій. Такі моделі можуть бути основою для вироблення стратегій співпраці та запобігання катастрофічним сценаріям.

По-п'яте. Розглядаючи питання обмеження або запобігання впливу сингулярності на свідомість людини, слід звернути увагу на особливості інтелектуального пристосування людини до навколишнього середовища. Крім розвитку евристичного інтелекту, який надає можливості діяти в умовах швидких змін, важливим є значення такої особливої якості світогляду, як відкритості світу. Відмічаючи важливість відкритості світу для долі цивілізації, Е. Тоффлер писав: «Отже, відповідальність за зміну лежить на нас. Ми повинні почати з себе, навчитися не закривати свої розуми для нового, дивовижного... Якщо ми почнемо зараз, ми і наші діти зможемо взяти участь у хвилюючій розбудові... самої цивілізації. Нам дісталася доля творити» [25]. Можна сміливо стверджувати, що відкритість світу з'явилась такою же атрибутивною якістю людини у процесі її еволюції, як і формування абстрактного мислення. Загально відомим є той факт, що будь яка жива істота знаходиться у стані інформаційно-енергетичного обміну. Але у процесі еволюції тварини набули навички виділяти саме ті інформаційні сигнали, які є найбільш важливими для життя (пошук їжі, або певну загрозу щодо існування). Людина теж володіє вибірковістю у прийманні інформації, але особливістю її еволюції, згідно висновкам антрополога ХХ ст. А. Гелена, з'явилась повна непристосованість до умов життя і, в силу цього, умовою виживання стає відкритість світу як умова свободи і пошуку нових алгоритмів продуктивної діяльності, здатності до творчості. На жаль, така природна якість людини стала згасати в умовах створеною людством зони комфорту суспільства масового споживання, зашореності світогляду внаслідок занадто глибокої спеціалізації і високої інтенсивності праці. Сучасна людина інертна, байдужа і безвідповідальна, їй необхідне переформувати, розкрити всі барви світу, вміння спостерігати і відкривати.

Відкритість світу – «пильність мислення» та загострене сприйняття будь яких малопомітних змін,

бачення світу яскравого і різноманітного, швидко мінливого, може бути відроджена не тільки силою обставин виживання, але й сформована свідомо, якщо ми будемо розуміти, що це є необхідним. Мабуть, доцільно звернутись до філософії нестабільності І. Пригожина, який відмічав: «Не нами обраний світ, який ми змушені вивчати; ми народилися в цьому світі, і нам необхідно сприймати його таким, яким він існує, пристосовуючись до нього, наскільки можливі наші апіорні уяви. Так, світ нестабільний» [24, с. 408]. Саме така філософія надає можливості бачити світ реальний, бути відкритим до швидких змін.

По-шосте. Наступним аспектом, який є дуже важливим у пристосуванні людини до нових обставин, є формування власного образу пасіонарної і міцної духом людини, усвідомлення своїх можливостей до пластичності власного способу життя, можливостей адаптації до нових умов, зміни стилю життя. Саме це вимагають обставини технологічної сингулярності, вплив якої на людину розкривають О. Дзьобань та С. Жданенко:

– у новій реальності руйнується вся аксіоматика, з якої логічне випливав процес прийняття рішень: зазнаючи нескінченних трансформацій..., фундамент життєвого досвіду пращурів, на який вона спиралася всю історію свого існування, більше не справляється зі своєю функцією..., підґрунтя, на яке можна було спертися, прогнозуючи майбутнє, стає хитким;

– горизонт передбачення радикально наблизився, схеми прийняття рішень доводиться виробляти в ситуації повної невизначеності;

– ускладняється процес усвідомленого вибору життєвого шляху, розуміння свого призначення у стрімко мінливому цифровому світі;

– побудувати своє життя і навіть завтрашній день неможливо, а отже, неможливо обрати правильні дії вже сьогодні [7, с. 25-26].

Уже у наші дні нормою стає навчання впродовж життя, постійна перепідготовка, різноманітні курси та стажування. Але важливими аспектами є постійний духовний пошук, «бажання жити у світі ідей» (Платон), а також – реалізувати ці ідеї у житті, бути натхненною та пасіонарною особистістю. Запорукою випробуванню новими обставинами життя є використання сучасної тенденції до універсалізації науки, яка має відбиватись у гармонійному та всебічному саморозвитку, універсальних здібностях людини, яка має використовувати себе у різноманітних сферах життя. Людина, яка знаходиться під впливом хаосогенних факторів, має мати моральну готовність до змін. На таку готовність людину налаштовує філософія англійського вченого З. Баумана, який вчив тому, що зміни одночасно відбуваються на глобальному, національному, локальному та індивідуальному рівнях та знаходяться у стані такого прискорення, що навіть поняття «стійкий розвиток», яке так широко використовується у світовій політичній практиці, набуває умовного характеру [19].

Сьомим напрямком може розглядатися формування екології віртуального світу. Безумовно, важливе завдання мають вирішувати сучасні вчені,

які формують ту частину віртуального простору, яка використовується для навчання та соціалізації особистості. Як відомо, Р. Декарт, який запропонував принцип індивідуальної достовірності знань, де навіть заблудження розглядалось як гріх. Сучасна наука, яка має зі статистичними закономірностями, з законами, що мають вірогідний характер, може толерантно ставитися до неповних, неточних, вірогідних знань на певних етапах осягнення істини. Але наукова думка не має множити інформацію, яка є лише інформаційним шумом, не має смислів, не є конструктивною ідеєю. Важливо зрозуміти, що сучасне інформаційне суспільство є лише перехідним етапом до суспільства знань і вимагає екологізації віртуального простору. Сучасний інтернет – це дзеркало, яке відображає суспільство, що перебуває на стадії цивілізаційної кризи. Уникнути порожнечі Інферно, в якому ми живемо, дурниць, концентрації на другорядному (замість вирішення стратегічних завдань виживання), пропаганди агресивності та жорстокості, моральної розбещеності – це і шлях відродження цивілізації, це і умова «виховання» штучного інтелекту, який буде формувати себе, маючи доступ до будь-якої інформації в інтернеті. Подібно до того, як давні греки вчили лаконічності в передачі смислових значень інформації, ми повинні усвідомити, що, не зважаючи на безмежність інтернету, нам необхідна заснована на здоровому глузді економія, «рентабельність» віртуального простору, оскільки не безмежні інтелектуальні ресурси мозку людини, та й нам не байдуже, що вона носить у своїй свідомості та серці. Оскільки інтернет – це надбання всієї цивілізації, то й вирішення проблеми екологізації віртуального простору є глобальною проблемою людства. Можливість вирішення цього завдання, переведення його у практичну площину залежить від рівня інтелектуального та морального розвитку людства. Але саме філософії, як вважав А. Швейцер, належить «роль генерального штабу» управління цього духовного розвитку. Вона має бути як збурювачем спокою, так й умілим і терплячим педагогом, який виховує власну ще нерозумну дитину. «Сучасним завданням філософії, – підкреслює О. Гомілко, – є збереження свого раціонального ресурсу у контексті цифрової культури..., [бо] породжене цифровою культурою фейкове мракобісся вказує на загрозу втрати людиною статусу розумної істоти та перетворення її на агресивного дурня» [5, с. 5].

Восьме питання, суть якого можливе сформулювати таким чином: «Чи може людина управляти розвитком техніки»? Здавалося б, що питання це досить дивне: техніка спочатку створюється, щоб людина могла нею керувати, вона розробляє технічні вироби, щоб реалізувати свої життєві потреби, їй надано право утилізувати непотрібну і морально втрачену техніку. Звідки ж виникає розуміння техніки як сукупності технічних пристроїв, що управляють світом, народжуються технофобії про поневолення людини технічними пристроями, теорії неприборканого панування техніки, як про це говорить Ф. Фукуяма? Перш, ніж аналізувати «надводну частину айсберга» і говорити

про те, що людина прагне автоматизувати виробництво, а з упровадженням штучного інтелекту, який керуватиме всім технологічним процесом, виключаючи людину з системи управління, необхідно проаналізувати сам зміст технічної творчості.

Розглядаючи сенс технічної творчості, О. Чаплигін констатує той факт, що технологія розширила свій вплив на операційні, діяльнісні, соціокультурні складові інженерної галузі, і, навіть, традиційне винахідництво та конструювання визначаються не пізнанням законів природи, а як логікою розвитку самих технологій [16, с. 28]. Нами виділений цей фрагмент не випадково: в залежності від розуміння цей, як би незалежний від людини, як творця, конструктора і дизайнера, здійснюється автономний процес творення, який має аналогію з характером незалежного від людини сходження духу до абсолютного в інтерпретації Г. Гегеля. Такий автономний процес, як вважає О. Чаплигін, привести до того, що «специфічно людський творчий початок технічної творчості починає витіснятися процесом саморозвитку техніки, автоматизованих систем обчислення та проектування» [16, с. 28]. Те, що така незалежна і об'єктивна логіка технологій існує, достатньо проаналізувати приклад, навіть не наукової, а художньо-літературної творчості. Коли автор починає роботу над створенням роману, він має необмежену свободу, але коли завершує передмову і починає перший розділ, він вже залежить від логіки сюжетної лінії, яка вже створена. Слід, вочевидь визнати, що «логіка розвитку самих технологій» дійсно існує, і саме це розглядається як підґрунтя, яке штучний інтелект має використовувати в межах побудованого людиною штучного інтелекту. Але, «логіка розвитку технологій» ні є єдиною, яку ми маємо враховувати, аналізуючи технологічний процес як соціальне явище, яке існує у межах певної матеріальної культури, в безпосередньому зв'язку з людиною, яка здатна мріяти і бажає творити, реалізувати себе у власних творчих зверненнях. Якщо ми поставимо питання, а чому ж «специфічне людський творчий початок технічної творчості» існує в яких-то паралельних світах з «логікою розвитку самих технологій», то, мабуть, прийдемо до розмежування культури та цивілізації О. Шпенглера, де цивілізація буде дорівнюватися до «логіки розвитку самих технологій», культура нести у собі відтінок високої мрії, дещо божевільне, те що не вписується у логіку теперішнього часу, але і є кардинально новим рішенням, проявом геніальності, що здатне перевернути світ, змінити хід світової історії.

Тому ми маємо створити повну Матрицю науково-технічної творчості, найбільш проста схема якої має включати у собі три ієрархічних рівні, які ми маємо врахувати у стосунках людини і штучного інтелекту, і яка має бути покладена у програму діяльності III:

– мікрорівень матриці технічної творчості включає у собі інтелектуальні засади буття, у межах яких ми існуємо (наприклад, фізичні константи, які визначають характер існування нашого Всесвіту – швидкість світла, гравітаційна постійна, співвідношення маси протона та електрона,

конструктивні особливості системи, які визначають логіку її функціонування, а також перспективи її еволюції, або заміщення на принципово іншу систему);

– макрорівень, який обумовлює межі економічної рентабельності (наприклад, для розвитку зеленої енергетики – створення вітро видобувних установ – потрібні запаси міді, які перевищують щорічний обсяг її розробки у десятки разів);

– мегарівень – рівень цивілізаційної ціннісної оцінки доцільності створення певної техніки з урахуванням найвищих смислів цивілізаційного розвитку і людської діяльності, творчих проєктів людини.

Мегарівень Матриці науково-технічної творчості залежить від духовного ставлення людини до природи, космосу взагалі, визначає стратегію цивілізаційної діяльності. Так, протягом останніх століть існування техногенної цивілізації та її діяльність була спрямована на підкорення природи, формування такого типу господарської діяльності, як створення техніки, яка використовувала лише десять відсотків з ресурсів, які бралися з природи.

Дев'яте. «Людина культури, – відмічає М. Бейлін, – повинна зберегти свою людську сутність, свою людську субстанцію, свій людський образ в безмежжі технотронної цивілізації з роботами, з розумовим інтелектом, з клонуванням істот, з неосяжними горизонтами технічних можливостей і перспектив» [2, с. 444]. Але зрозуміло, що, якщо технологічна сингулярність може формуватися та проявляти власні наслідки у будь-якому регіоні планети, де існують сучасні високі технології, то зрозуміло, що ефективність людської діяльності буде визначатися узгодженими глобальними заходами у планетарному масштабі. Але, як це демонструє загальна цивілізаційна діяльність щодо вирішення глобальних екологічних проблем, що привела до межі екологічної катастрофи, сучасна світова економічна система з ринковим господарством, яке орієнтоване лише на власний прибуток, не здатна відповідати реаліям часу, вимагає кардинальної трансформації і модернізації. Тільки на цій основі можливе здійснення ефективної системи глобального цивілізаційного управління, нейтралізація негативних наслідків технологічної сингулярності. Необхідно вже сьогодні виявити сучасні девіації у розвитку антропо-, інфо-, техно-, екосфери, виявити стратегію технологічного розвитку планетарної цивілізації на стадії її трансформації до планетарно-космічної.

Нарешті, безумовно, важливим наслідком є програма формування штучного інтелекту. Мало народити дитину, її необхідне виховувати. Мало створити штучний інтелект, важливо пам'ятати, що він буде діяти, визначати характер нашого життя у III тисячолітті. Тому його необхідно і формувати, тобто, дати йому життя у тих формах, які будуть забезпечувати гармонійне існування, про яке писав М. Бейлін. Крім етичних правил і кордонів, червоних ліній та обмежень Айзека Азімова (до того ж, і правових, і екологічних норм його функціонування),

необхідно думати про те, яка доступна інформація глобального інтернету може бути доступною до його інтелектуальної діяльності. Частиною проблем може вирішувати екологізація віртуального середовища, але важливо думати й про цілеспрямований вплив на ШІ, надання йому можливостей розуміння цінності людини у глобальному галактичному розвитку, її особливої місії у Всесвіті, розумінні піднесеного, основ гуманності. Важливе створення й утвердження основ гуманології, як науки про людське у людині, збереження духовності самої людини та гуманізації штучного інтелекту.

Цікавим в цьому відношенні можуть бути роздуми А. Кіпенського про те, що важливим аспектом розвитку гуманології представляється гуманізація штучного мислячого інтелекту в його становленні та розвитку. Таким «духовним мостом» до штучного інтелекту має бути мистецтво. Цифрові технології надають можливість уявити у вигляді електричних сигналів такі види мистецтва, як графіку та музику. Мистецтвознавці мають визначити критерії, які розділяють гармонію та дисгармонію, піднесене та потворне, а фахівці з інформаційних технологій – створити відповідні програми, які будуть першими навчальними посібниками для штучного інтелекту та дадуть змогу зрозуміти людське життя, вважати людей своїми. Можливо, відчуття певної спорідненості, співпричетності, розуміння схожості у сприйнятті мистецтва дадуть більше, ніж відомі принципи поведінки штучного інтелекту Айзека Азімова в його творі «Я – робот» [10, с. 9].

Висновки. Розглядаючи проблему технологічної сингулярності слід визначити, що дійсно, така проблема існує, але вирішення цього питання полягає не стільки в корекції технологічної системи, яка створюється і буде створена у найближчі десятиліття, а у виправленні девіацій у розвитку самої людини, більш глибокому дослідженні механізмів науково-технічної творчості. Безумовно, проблема технологічної сингулярності досить глибока, і формат наукової статті не дає можливості висвітлити увесь комплекс проблем, аналіз яких плануємо в подальшому. До складу таких проблем, на нашу думку, слід віднести питання: яка логіка розвитку інформаційного суспільства і що є штучний інтелект у долі суспільства і коли він не буде «ворогом людства», чи можливе механічне поєднання розуму людини і штучного інтелекту, і за яких умов штучний інтелект не буде відчувати себе «рабом лампи», чи можливо здійснити трансформацію від концепції сталого розвитку до практики керованого розвитку, «приборкати сингулярність» з урахуванням синергетичного світобачення і філософії нестабільності та інші, не менш інтригуючі проблеми нашого сучасного життя, від вирішення яких залежить майбутнє людства.

Список джерел інформації

1. Батиргарєєва В.С. (2021). Ставлення населення України до заходів запобігання розповсюдженню COVID-19 як прояв сингулярності масової свідомості. *Злочинність і протидія їй в умовах сингулярності: тенденції та інновації* : зб. тез доп. наук.-практ. конф., (м. Харків, 16 квіт. 2021 р.). Х. : ХНУВС, С. 40-43.
2. Бейлін М.В. (2014). *Нанотехнологія як прорив у постнекласичній науці* : моногр. Х. : Вид-во «Оберіг», 418 с.

3. Биков В.Ю. (2012). Інноваційний розвиток засобів і технологій систем відкритої освіти. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методи навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. Зб. наук. пр. Випуск 29. Київ-Вінниця : ТОВ фірма «Планер», С. 32–40.

4. Верховський В. (2024). *Технологічна сингулярність. Що там, за порогом Завтра?* 06/03/2024. Retrieved from <https://uain.press/articles/1179653-1179653>

5. Гомілко О.Є. (2021). Філософія як пропаганда у цифрових викликах мракобісся. *Філософія в сучасному світі : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, 19–20 листопада 2021 р. Х. : НТУ «ХП»*. С. 5–8.

6. Горбань О.М., Бахрушин В.Є. (2004). *Основи теорії систем і системного аналізу* : навчальний посібник. Запоріжжя : ГУ «ЗІДМУ». 204 с.

7. Дзьобань О.П., Жданенко С.Б. (2021). Інформаційна революція: соціоантропологічні та світоглядні трансформації. *Інформація і право*. № 4 (39). С. 22-34.

8. Дубинський А.Г. (2001) Шодо визначення поняття інтелект. *Штучний інтелект*. № 4. С. 113-121.

9. Заріцький О.В., Пономаренко О.В. (2022). Кількісна оцінка технологічної сингулярності. *Міжнародний науково-технічний журнал «Проблеми керування та інформатики»*. № 1. С. 93-111.

10. Кіпенський А.В. (2022). Трансгуманістичне майбутнє інформаційного суспільства: збереження людської природи та духовності. *Вісник Національного технічного університету «ХП»*. Серія: 6 Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. № 2. С. 5–11.

11. Кремень В.Г. (2008). Людина перед викликом цивілізації: творчість, людина, освіта. *Феномен інновацій: освіта, суспільство, культура*. К. : Педагогічна думка. С. 9–48.

12. Курік М. (2009). *Вплив інтернету на мозок*. Український інститут екології людини. Retrieved from <http://www.vitamarg.com/article/vliynie/430-vliynie-interneta-namozg>

13. Сокурєнко В.В. (2021) Протидія злочинності і вища юридична освіта в умовах соціальної сингулярності. *Злочинність і протидія їй в умовах сингулярності тенденції та інновації* : зб. тез доп. наук.-практ. конф., 16 квіт. 2021 р. Х. : ХНУВС. С. 23–25.

14. *Стан сингулярності: соціальні структури, ситуації, повсякденні практики* : монографія. За редакцією С. Макеєва і С. Оксамитної. К. : Національний університет «Києво-Могилянська академія»; Національна академія наук України Інститут соціології. 2017.

15. Фіалка М.І. (2021). Стан сингулярності в суспільстві та його зв'язок зі злочинністю як явищем. *Злочинність і протидія їй в умовах сингулярності тенденції та інновації* : зб. тез доп. наук.-практ. конф., 16 квіт. 2021 р. Х. : ХНУВС, С. 155–156.

16. Чаплігін О.К. (2016). Наукова та техніко-технологічна творчість та майбутнє людини. *Теоретичні та прикладні проблеми взаємодії науки, техніки та технологій : матеріали II Всеукраїнського науково-практичного семінару, 11-12 листопада 2015 р. Х. : Харківський національний автомобільно-дорожній університет*. С. 25–43. Retrieved from <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2015/10-2015/02.pdf>

17. Шевчук А.В. (2015). Економічний розвиток та технологічна сингулярність: концепція взаємозв'язку і суперечності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. № 10. С. 4–9 Retrieved from <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2015/10-2015/02.pdf>

18. *Яким є найкраще визначення Сингулярності?* (2024). Retrieved from <http://www.singularitysymposium.com/definition-of-singularity.html>

19. Bauman Zygmunt. (2013). *Liquid Modernity*. Publisher John Wiley & Sons. 240 p.

20. Bostrom Nick (2014). *Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies*. Oxford : Oxford University Press.

21. Brzezinski Z. (1971). *Between two ages. America's role in the technotronic era*. New York. 335 p. Retrieved from

http://www.takeoverworld.info/Zbigniew_Brzezinski_Between_Two_Ages.pdf

22. Chmielewski Adam. (2014). Do czego potrzebna jest filozofia? *Filo-Sofija*. No. 26 P. 41–54. Retrieved from www.filosofija.pl/index.php/czasopismo/article/.../714

23. Kurzweil Ray (2005). *The Singularity is Near*. New York: Viking Books.

24. Prigogine I. (1989). The philosophy of instability. *"Futures"* August. P. 396–409.

25. Toffler E. (2004). *The Third Wave*. Retrieved from <https://archive.org/details/TheThirdWave->

26. Vinge. Vernor. (1993). *The Coming Technological Singularity*. San Diego State University.

References (transliterated)

1. Batoryhareieva V.S. (2021). Stavlennia naselennia Ukrainy do zakhodiv zapobihannia rozpozsiudzhenniu COVID-19 yak proiav synhuliamosti masovoi svidomosti. *Zlochynnist i protydiai yii v umovakh synhuliamosti: tendentsii ta innovatsii* : zb. tez dop. nauk.-prakt. konf., (m. Kharkiv, 16 kvit. 2021 r.). Kh. : KhNUVS, S. 40-43.

2. Beilin M.V. (2014). Nanotekhnolohiia yak proryv u postneklasychnii nauki : monohrafiia. Kh. : Vydavnytstvo «Oberih», 418 s.

3. Bykov V.Iu. (2012). Innovatsiinyi rozvytok zasobiv i tekhnolohii system vidkrytoi osvity. Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia u pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy. *Zb. nauk. pr. Vypusk 29*. Kyiv-Vinnitsia : TOV firma «Planer», S. 32–40.

4. Verkhovskiy V. (2024). Tekhnolohichna synhuliamist. Shcho tam, za porohom Zavtra? 06/03/2024. Retrieved from <https://uain.press/articles/1179653-1179653>

5. Homilko O.Ie. (2021). Filosofiia yak propahanda u tsyfrovyykh vyklykakh mrakobissia. Filosofiia v suchasnomu sviti : materialy II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 19–20 lystopada 2021 r. Kh. : NTU «KhPI». S. 5–8.

6. Horban O.M., Bakhrushyn V.Ie. (2004). Osnovy teorii system i systemnoho analizu : navchalnyi posibnyk. Zaporizhzhia : HU "ZIDMU". 204 s.

7. Dzoban O.P., Zhdanenko S.B. (2021). Informatsiina revoliutsiia: sotsioantropolohichni ta svitohliadni transformatsii. *Informatsiia i pravo*. № 4 (39). S. 22-34.

8. Dubynskiy A.H. (2001) Shchodo vyznachennia poniattia intelekt. *Shtuchnyi intelekt*. Donetsk. № 4. S. 113-121.

9. Zaritskiy O.V., Ponomarenko O.V. (2022). Kilksna otsinka tekhnolohichnoi synhuliamosti. *Mizhnarodnyi naukovo-tekhnichnyi zhurnal «Problemy keruvannia ta informatyky»*. № 1. S. 93-111.

10. Kipenskiy A.V. (2022). Transhumanistychne maibutnie informatsiinoho suspilstva: zberezhenia liudskoi pryrody ta dukhovnosti. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu «KhPI»*. Serii: 6 Aktualni problemy rozvytku ukrainskoho suspilstva. № 2. S. 5–11.

11. Kremen V.H. (2008). Liudyna pered vyklykom tsyvilizatsii: tvorchist, liudyna, osvita. Fenomen innovatsii: osvita, suspilstvo, kultura. K. : Pedahohichna dumka. S. 9–48.

12. Kurik M. (2009). Vplyv internetu na mozok. *Ukrainskiy*

instytut ekolohii liudyny. Retrieved from <http://www.vitamarg.com/article/vliynie/430-vliynie-internetamozg>

13. Sokurenko V.V. (2021) Protydiai zlochynnosti i vyscha yurydychna osvita v umovakh sotsialnoi synhuliamosti. *Zlochynnist i protydiai yii v umovakh synhuliamosti tendentsii ta innovatsii* : zb. tez dop. nauk.-prakt. konf., 16 kvit. 2021 r. Kh. : KhNUVS. S. 23–25.

14. Stan synhuliamosti: sotsialni struktury, situatsii, povsiakdenni praktyky : monohrafiia. Za redaktsiieiu S. Makeieva i S. Oksamytoi. K. : Natsionalnyi universytet «Kyievo-Mohylianska akademiia»; Natsionalna akademiia nauk Ukrainy Instytut sotsiolohii. 2017.

15. Fialka M.I. (2021). Stan synhuliamosti v suspilstvi ta yoho zviazok zi zlochynnistiu yak yavyschem. *Zlochynnist i protydiai yii v umovakh synhuliamosti tendentsii ta innovatsii* : zb. tez dop. nauk.-prakt. konf., 16 kvit. 2021 r. Kh. : KhNUVS, S. 155–156.

16. Chaplihin O.K. (2016). Naukova ta tekhniko-tekhnolohichna tvorchist ta maibutnie liudyny. Teoretichni ta prykladni problemy vzaiemodii nauky, tekhniki ta tekhnolohii : materialy II Vseukrainskoho naukovo-praktychnoho seminaru, 11-12 lystopada 2015 r. Kh. : Kharkivskiy natsionalnyi avtomobilnodorozhnyi universytet. S. 25–43. Retrieved from <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2015/10-2015/02.pdf>

17. Shevchuk A.V. (2015). Ekonomichnyi rozvytok ta tekhnolohichna synhuliamist: kontseptsiiia vzaiemozviazku i superechnosti. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. № 10. S. 4–9 Retrieved from <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2015/10-2015/02.pdf>

18. Yakym ye naikrashche vyznachennia Synhuliamosti? (2024). Retrieved from <http://www.singularitysymposium.com/definition-of-singularity.html>

19. Bauman Zygmunt. (2013). *Liquid Modernity*. Publisher John Wiley & Sons. 240 p.

20. Bostrom Nick (2014). *Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies*, Oxford : Oxford University Press.

21. Brzezinski Z. (1971). *Between two ages. America's role in the technotronic era*. New York. 335 p. Retrieved from http://www.takeoverworld.info/Zbigniew_Brzezinski_Between_Two_Ages.pdf

22. Chmielewski Adam. (2014). Do czego potrzebna jest filozofia? *Filo-Sofija*. No. 26 P. 41–54. Retrieved from www.filosofija.pl/index.php/czasopismo/article/.../714

23. Kurzweil Ray (2005). *The Singularity is Near*. New York: Viking Books.

24. Prigogine I. (1989). The philosophy of instability. *"Futures"* August. P. 396–409.

25. Toffler E. (2004). *The Third Wave*. Retrieved from <https://archive.org/details/TheThirdWave->

26. Vinge. Vernor. (1993). *The Coming Technological Singularity*. San Diego State University.

Надійшла (received) 08.11.2024

Відомості про авторів / About the Authors

Дольська Ольга Олексіївна (Dolska Olga) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії, Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9577-8282>;

Міщенко Віктор Іванович (Mishchenko Viktor) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доктор філософії, доцент кафедри філософії, Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8815-9272>.

С.В. КРИВЕНКО**ТЕХНІКА ТА ЇЇ ВІДНОШЕННЯ ДО РЕТРОФУТУРОЛОГІЇ З ПОГЛЯДУ ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА**

У статті розглянуто специфіку інженерної діяльності в контексті розгляду особливостей розуміння техніки та технологій як віддзеркалення поглядів та потреб суспільства. Зроблено аналіз основ сучасної філософії техніки; розглянуто низку понять, дотичних до кола дослідження в футурології, зокрема прогностику, ретрофутурологію, футуризм, тощо. Доведено, що моделювання, як і уявлення, не лише вибудовують уявне майбутнє, але й тісно пов'язані з уявленнями «про краще», які, на жаль, постійно створюють проблеми для створення нового, яке з одного боку задовольняє потреби та представляє очікування суспільства, а з іншого, мусить біти неподібним до минулого та сучасного. Саме в силу цього, дуже цікаво порівнювати «сучасну» футурологію з «минулою футурологією», тобто ретрофутурологією.

Ключові слова: техніка, футурологія, ретрофутурологія, прогностика, моделювання, техноетика, філософія екології, уявне майбутнє, ретроспектива.

S.V. KRYVENKO**TECHNOLOGY AND ITS RELATIONSHIP TO RETROFUTUROLOGY FROM THE POINT OF VIEW OF THE HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF SOCIETY**

The article examines the specifics of engineering activity in the context of consideration of the features of the understanding of engineering and technology as a reflection of the views and needs of society. An analysis of the foundations of the modern philosophy of technology was made; a number of concepts related to the scope of research in futurology are considered, including prognostication, retrofuturology, futurism, etc. It has been proven that simulations, like ideas, not only build an imaginary future, but are also closely related to ideas "about the best", which, unfortunately, constantly create problems for the creation of a new one that, on the one hand, satisfies the needs and represents the expectations of society, and on the other hand, it must be different from the past and the present. It is precisely because of this that it is very interesting to compare "modern" futurology with "past futurology", that is, retrofuturology.

Key words: technology, futurology, retrofuturology, prognostication, modeling, technoethics, philosophy of ecology, imaginary future, retrospective.

Постановка проблеми. Глобалізоване суспільство та світ, що глобалізується, змінюючи загалом низку важливих компонентів у соціоприродному, технічному середовищі, викликає потребу досліджувати не лише світ у цілому, але й знову вивчати науку та практичні, інженерні види діяльності. І в не лише у перспективі їх становлення та використання, але й у ретроспективі дослідження минулих уявлень про майбутнє і, таким чином, виникає феномен перечитування старого знання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Маємо нагоду звернутися до статей недавнього минулого та сучасного, серед таких робіт слід, насамперед, назвати статтю І. Бондаренко, цікавою є матеріали у статті М. Балишева, С. Горелової та А. Ларін про усні джерела у вивченні розвитку техніки та технологій на прикладі ракетобудування з точки зору розповсюдження та збереження науково-технічної інформації, бо в ній привернуто увагу істориків науки та техніки на один з процесів збереження науково-технічної спадщини для майбутніх поколінь дослідників [2]. Це дуже важливий погляд науковців, який слід враховувати особливо в ретрофутурологічних дослідженнях. Так само є нагода проаналізувати спосіб розгляду філософії історії (Ю. Вільчинський) [3], Л. Вороновської, оскільки техніка дійсно і залежить,

і формує у наступних поколінь відповідно інтелектуально-духовний світ [4]. Концептуальними дослідженнями, які, власне, і сформували потребу продовжити дослідження структури та особливостей ретрофутурології є відповідно праця Н. Годзь «Мета філософії в аналізі майбутнього (ще раз про екологію та природу з точки зору екологічної футурології)» [5] та головна монографія, в якій пропонується розділяти футурологію та ретрофутурологію у вітчизняних наукових дослідженнях. У Н. Годзь це «Вступ до екологічної футурології» [6], серед науковців, які розглядали філософські питання науки та техніки, назвемо Н. Громосяк [7], про інтернаціональне та національне в науці цікаво побудовано дискурсивне дослідження у В. Гармасар, [8], певним чином можливо поєднати минуле статусу алхімії та ретрофутурологічні концепції, тому було вивчено і статтю М. Дурбас та Т. Срогош [9], питання ретроспекції та візуального мислення розглянуто, базуючись на матеріалах наукових розвідок Г. Льїної [10], враховано припущення В. Рибалка [17], В. Рижко [18], Н. Ченбая про технократичне мислення [23], не залишилися поза увагою наукові розвідки Дж. П. Девідсона [24], Е. Гаффі [25; 26] та К. Лемей [26]. Філософія науки та техніки й архітектури як постмодерний проект досліджується В. Рижко та іншими [18], питання

підготовки національної гуманітарно-технічної еліти – О. Романовським [19]. Багато систематизовано в методичній та навчальній літературі, яку запропоновано Е. Семенюк [20; 21].

Метою статті є аналіз специфіки інженерної діяльності в контексті розгляду особливостей розуміння техніки та технологій як віддзеркалення поглядів та потреб суспільства відповідно до сучасного уявлення футурологічних тенденцій минулого та відповідно до погляду на ретрофутурологію як сучасну наукову дисципліну.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи структуру поняття «інженерна діяльність» у контексті системи сучасних комунікаційних технологій, І. Бондаренко вказував, що сучасна технологічна революція глобалізувала світ і знову повернула погляд науковців до питання комунікації абсолютно у всіх сферах життєдіяльності соціуму. Автор пише, що саме Х Ортега-і-Гассет зрозумів та сформулював у висновках теорію двох основних аспектів у техніці: по-перше, створення проекту діяльності, методу, (того, що у давніх греків назвалося *meschane*), по-друге, – реалізація цього проекту. Філософія техніки, на думку цього автора, розкриває та виконує завдання планетарних вимірів, які є спровокованими технічним прогресом цивілізаційної кризи (він їх перелічує як екологічні, есхатологічні, культурні, антропологічні (деградація людини й духовності) [1, с. 4]. Слід так само пригадати працю О. Боголюбова «Нариси з історії механіки» (1974) та В. Ратнікова «Епістемологічні особливості технологічного знання (журнал «Філософська думка». 2006. № 6), оскільки у просторі українських досліджень філософії техніки вони є важливими.

Н. Громосяк пише про сутнісне дослідження феномену техніки, яке, окрім того, є однією з наймолодших гілок філософського знання. Вказується, що справжня зацікавленість у вивченні проблем техніки почалася із всесвітніх філософських конгресів у Відні (1968 р.), у Варні (1973 р.) та у Дюссельдорфі (1978 р.). Окрім того, наводяться прищзвища німецьких філософів техніки Х. Ленка та Г. Рополя, які здійснили аналіз прикмет техніки, як пише автор, від «прикладного природознавства» аж до «прагнення до влади і підкорення природи» [7]. Окрім того, згадується французький філософ Ж. Еллюль який трактував техніку як «суму раціонально напрацьованих ефективних методів, у будь-якій сфері людської діяльності» [7, с. 24].

Слід загалом нагадати, що сам термін «філософія техніки» був введений німецьким філософом Е. Каппом (1808–1896) і вперше до широкого наукового кола був запропонований у книзі «Основи філософії техніки», яка вийшла в Німеччині у 1877 р. Інженер П. Енгельмейер (1855–1942) так само став одним з родоначальників філософії техніки, ще на початку ХХ ст. написавши роботи «Теорія творчості» і «Філософія техніки», де висунув першу програму «філософії техніки» й особисто такого феномену, як «психологія технічної творчості». Про техніку писав у свій час і К. Маркс. У широкому розумінні під технікою, зазвичай, розуміють світ штучного, «другу природу», за термінологією того ж К. Маркса. З поняттям «техніка» досить часто пов'язують також і відповідну діяльність, яка відноситься не лише до виробництва речей, «*techné*» досі сприймається досить

широко – від уміння до майстерності. Питанням техніки та філософії техніки присвячено низку досліджень багатьох науковців, і серед них можна назвати К. Ясперса, М. Хайдеггера, Ж. Еллюля, Е. Каппа, П. Енгельмейера, М. Бунге та багатьох інших [16, с. 6–8]. Головне, на що звертають увагу при підготовці відповідних фахівців в інженерії, це прийняття факту, що сучасне технічне знання є з'єднувальною ланкою поміж досвідним знанням і знанням теоретичним, бо у ньому поєднуються експериментальні дані, завдання, обґрунтовані міркування. Головна особливість технічного знання, як вважають дослідники, це його спрямованість на виробництво і конструювання. І, хоча сучасне розуміння терміну «техніка» багато в чому пов'язане з його класичним розумінням, однак науково-технічний прогрес вніс серйозні зміни і розширив предметне поле цього поняття [16, с. 9–10].

На сьогодні філософи техніки вважають, що існує можливість розподілити специфічні риси, властиві технічному знанню і, відповідно, має місце істотна відмінність як у результатах, одержуваних, відповідно, в науці і в техніці, так і в їхньому оцінюванні, а сферу технічного знання можна розділити на власне технологічне знання та технічні науки. Саме технічні науки на практиці виникають приблизно наприкінці ХVІІІ – початку ХІХ ст. у процесі раціонального узагальнення техніки. Слід врахувати також, що автори цитованого матеріалу пишуть, що технічні науки формувалися, насамперед, як додаток різних галузей природознавства до певних класів інженерних завдань, а вже у середині ХХ ст. утворили особливий клас наукових дисциплін, що відрізняються від природничих наук як за об'єктом, так і за внутрішньою структурою, все це приводить до появи такої галузі, як системотехніка, що являє собою особливу діяльність зі створення складних технічних систем і є сучасним видом інженерної, технічної діяльності, та одночасно містить у собі особливу наукову діяльність, оскільки є не лише сферою застосування наукових знань [16, с. 16–17]. Філософія історії та філософія техніки мають певні точки перетину, тому вважаємо за можливість звернути увагу і на працю Ю. Вільчинського «Філософія історії: теорія взаємопроникнення часу і вічності» [2]. Л. Вороновська в матеріалах своєї статті «Вплив техніки на інтелектуально-духовний світ людини» пише, що головною метою було встановлення місця техніки в системі людського пізнання та духовної діяльності, вона вважає, що темпи соціодинаміки є неспосильними для багатьох людей і перевищують їх адаптивні можливості, і з'явився такий феномен, як «втома від раціональності й утилітаризму», що привело людство до повернення певною мірою цінностей з минулого, а розвиток науки за сучасних умов загалом почав набувати риси, які викликають запитання про мету розвитку технологій взагалі, авторка пише про те, що епоха технології несе із собою зміни, та етичні принципи мусять і надалі здійснювати потужний вплив на людство, аби зберегти «людяну» поведінку суспільства загалом [4]. Концептуальними роботами, які стимулюють власне дослідження філософії техніки, а особливо ретрофутурології, є матеріали Н. Годзь, серед яких, у першу чергу, можна назвати дві праці: «Мета філософії в аналізі майбутнього (ще раз про екологію та природу з точки зору екологічної футурології» [5, с. 43–49] та «Вступ до екологічної футурології» [6]. У них авторка однією з перших

звернула увагу на такий структурний елемент у прогностиці та футурології, як «ретрофутурологія».

У даному контексті, враховуючи можливості обсягу статті, можемо лише нагадати про предмет дослідження В. Гармасар щодо інтернаціонального характеру науки та такий структурний напрям, як національні науки [8, с. 47-55], оскільки багато науковців пишуть про риси націоспецифічні, які кожна держава й етнос закладає у процесі власної (і технологічної) життєдіяльності також. Так само, в певні часи наука, розвиваючись історично, переживала важкі часи несприйняття, або глобальних теоретичних пошуків та піднімалася буквально «з нуля», тому цікавим є наукова розвідка М. Дурбас та Т. Срогош про статус алхімії [9, с. 165–169]. Важливим є, і не лише в плані ретроспекції, феномен та, відповідно, механізм «візуального мислення», тому можемо нагадати працю Г. Ільїної «Візуальне мислення» в історико-філософській ретроспективі [10]. Не менш цікавими є матеріали з журналу «Історія і філософія науки і техніки» за 2000 рік [11]. Доречними є матеріали монографії В. Мельник про методолого-світоглядний аналіз філософії науки та техніки в сучасному світі [12].

С. Місержи у статті «Гібридизація людини та техніки як трансформація межі тілесності: в контексті біомедичної етики» робить важливі висновки, що виникнення та структуризація у техніці та суспільній думці таких понять, як кіборгізація, біоніка та трансгуманізм, окрім того такий ще маловідомий широкому загалу «ефект «зловісної долини»» та навіть практичні наслідки існування та застосування результатів технологій, що прив'язані до біоетики і біомедичної етики, вимагають зрозуміти наслідки прийняття або неприйняття об'єктів взаємодії біологічних та небіологічних компонентів, і в першу чергу стосовно здоров'я, навіть з точки зору їх значення та наслідків для суспільства [13, с. 157]. Слід ще більше приділити уваги напрямку, який запропоновано М. Ожеван в контексті дилеми саме гуманістичних обмежень та дії необмеженого «постгуманного» розвитку [14, с. 33–46]. Серед інших статей відносно технічного напрямку більш цікавою є стаття М. Онопрієнко про екстерналістські версії оцінки техніки [15, с. 111–116]. Серед інших можемо нагадати, що питанням філософії техніки присвячено статтю В. Рибалка та М. Бейліна [17, с. 30–36].

О. Терешкун, як і інші автори, нагадує, що питаннями філософії техніки цікавився у свій час і Х. Ортега-і-Гассет, і важливим є той факт, що він побачив, що керуючим чинником деградації сучасної особистості, починаючи з ХХ ст. та її нівелювання та появи «людини маси», виступають певним чином наука і техніка, оскільки, як пише О. Терешкун, Х. Ортега-і-Гассет був занепокоєний тим, що досягнення науки та техніки створюють світ благополуччя, комфорту, який саме маси успішно підпорядковують собі, і саме натовп зводить вченого, фахівця до «простої посередності». О. Терешкун зауважує, що сьогодні в науці все частіше затримуються не обдаровані, геніальні, енциклопедично обізнані науковці, а надійні та точні наукові методи дослідження, це небезпечно, бо якщо раніше цивілізації занепадали від недосконалої своїх основ, то тепер процес може стимулюватися – зникає сама людина [22, с. 111-123]. Мабуть, саме тому важливо досліджувати феномен технократичного мислення, про який написано у Н. Ченбай [23, с. 140-144]. Закінчуючи

огляд футурології та ретрофутурології, звернемося до думки Дж.П. Девідсон, яка викладена у статті «Вибух з минулого: обнадійливий ретрофутуризм у науково-фантастичному кіно», оскільки саме кінематограф та література є «першими пропагандистами уявлень про майбутнє і, таким чином, сприяють на собі тиск майбутнього і «минулого» уявлення про майбутнє: автор пише, що спостереження за дивами техніки і колонізації космосу сьогодні викликає суперечливу реакцію. Насамперед, це пов'язано з їх нереалізованістю в нашому сьогодні, та вони вже «індексуються в сучасній культурній уяві», і це вже є «парадоксальне поєднання майбутнього й минулого», яке, на його думку, лежить в основі «ретрофутуристського пориву або свідомої відплати за розчаровані бачення вчорашнього завтра». Для нас особливо важлива ця стаття, бо в ній автор пише про «повернення до минулих образів майбутнього», оскільки це заспокоює та дає надію людству та його утопічному бажанні саме в сучасному світі. Також цей автор пригадує вченого-утопіста Е. Блоха [24].

Наприкінці статті звернемося до двох матеріалів, оскільки футурологія та філософія техніки міцно пов'язана з літературою та мистецтвом саме через уяву, тому наведемо думку Е. Гаффі, яка є професором історії мистецтва та дизайну в Державному університеті Нью-Йорка. Її сфера наукових інтересів полягає у вивченні історії дизайну дев'ятнадцятого, двадцятого та двадцять першого століть. У статті вона коментує, що в сучасному футуристичному дослідженні зростає певна плутанина поміж поняттями, а саме, між двома останніми напрямками, – ретро-футуризмом і стімпанком. Важливо, що вони дійсно дотичні до відображення минулого та майбутнього, та їх автор пропонує розрізнити за способами виробництва. Для ретрофутуризму властиво мати рису «відстороненої чутливості, яка оплакує втрачену віру в прогрес», а «стімпанки прославляють «створення» і часто висувають сильні етичні вимоги до своєї роботи, взаємодія руху з ремісничими традиціями, як правило, недостатньо теоретизується» [25]. Саме через відсутність саморефлексії, як пише автор цитованого матеріалу, стімпанк є «дзеркалом для нашого мінливого розуміння ремесла, людської діяльності та глобальних наслідків, створення на початку двадцять першого століття» [25]. В іншій статті Е. Гаффі, Е. та К. Лемей у 2014 р., коли писали про ретрофутуризм і стімпанк, вказували, що ретрофутуризм вже має багато напрямків і значень у культурі ХХ сторіччя і майбутнє для нього стало стилем, в якому викладено такі психологічні феномени суспільства, як «ностальгія, іронія та дислокація, що змінює час і, пройшовши тиск масової культури наприкінці ХХ ст. та залучаючи взаємозв'язок між майбутнім і минулим, а також» ширшими парадигмами», а саме історія, (пост)модернізм і прогрес створили умови для спекулятивної фантастики, а також «різноманітної групи вчених, філософів і копірайтерів на Медісон-авеню», які занадто оптимістично прогнозували технологічні зміни в майбутньому.

Автори пишуть, що тепер для критика архітектури Н. Маака «ретрофутуризм – це не що інше, як естетична петля зворотного зв'язку, яка нагадує втрачену віру у прогрес, старі образи колись радикально нового». Для інших практичних користувачів ретрофутуризм змінився на стімпанк, ревізійністський погляд якого на

наукову фантастику можливо бачити сьогодні досить широко. Автори наголошують, що ретрофутуризм хоча і означає втрату віри, але він не є безглуздом, бо він переробляє матеріальні форми «колективної пам'яті», що накладаються одна на одну часовими та культурологічними прошарками, відображаючи, але водночас викликаючи ідеали, погляди та цінності, і посилюються на матеріали досліджень у Д. Розенберг і С. Гардінг, які називали ретрофутуризм «бурями початку XXI століття, що посилюються» [26, с. 434].

Висновки. Тема дослідження показує широкий простір практичного та теоретичного використання феномену футурологія, ретрофутурологія та футуризм. Низка наукових галузей разом з філософією техніки та філософською антропологією може бути задіяна при вивченні феномену сучасної техніки та її еволюціонування взагалі. Як довело дослідження, техніка напряму має відношення до ретрофутурології через низку спільних моментів функціонування та низку завдань, які вони реалізують у суспільстві з минулого до нашого сьогодення. Розвиток технологій хоча і змінює світ, природу та людство, але суспільство не може, на щастя, відмовитися від концептуальних цінностей, які присутні в етичних настановах у різних культур у всі часи. Зв'язок між минулим та майбутнім підтримується етичними компонентами і моральними настановами, і, як не дивно, – відкриттями в царині науки та техніки, але, незважаючи на таке «райдужне» формулювання, небезпеки нівелювання цінностей і зміни загалом історії та природи продовжують тривожити людство та інтелектуалів на планеті.

Список джерел інформації

1. Бондаренко І.С. (2014). Концепт «інженерна діяльність» у системі комунікаційних технологій. *Держава та регіони. Сер. Соц. комунікації*. Вип. 4. С. 4–8. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=drs_k_2014_4_3
2. Балишев М.А., Горелова С.А., Ларин А.А. (2016). Усні джерела у вивченні історії розвитку ракетно-космічної техніки. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Історія і філософія науки і техніки»*. Вип. 24. С. 130–134. Retrieved from https://www.dnu.dp.ua/docs/visnik/fsnm/program_5c5041a211927.pdf
3. Вільчинський Ю.М. (2009). *Філософія історії: теорія взаємопроникнення часу і вічності* : лекції. К. : Поліграф.кн. 360 с.
4. Вороновська Л.Г. (2013). Вплив техніки на інтелектуально-духовний світ людини. *Вісн. Нац. авіац. ун-ту*. № 2. С. 96–100.
5. Годзь Н.Б. (2012). Мета філософії в аналізі майбутнього (ще раз про екологію та природу з точки зору екологічної футурології). *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. Серія : *Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. № 4 (14). X. : Право. № 2. 267 с., С. 43–49.
6. Годзь Н.Б. (2017). *Вступ до екологічної футурології*. X. : Видавець Олександр Савчук. 572 с.
7. Громосьяк Н. (2016). Філософія науки та техніки. *Збірник тез міжнародної наукової конференції молодих учених та студентів "Філософські виміри техніки"*. С. 24–24. Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/74515777.pdf>
8. Гармасар В.Г. (2016). Інтернаціональний характер науки та національні науки. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Історія і філософія науки і техніки»*. Вип. 24. С. 47–55. Retrieved from https://www.dnu.dp.ua/docs/visnik/fsnm/program_5c5041a211927.pdf
9. Дурбас М., Срогош Т. (2016). Дискусії навколо статусу алхімії й реконструкції алхімічного письменства. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Історія і філософія науки і техніки»*. Вип. 24. С. 165–169. Retrieved from https://www.dnu.dp.ua/docs/visnik/fsnm/program_5c5041a211927.pdf
10. Ільїна Г.В. (2019). *«Візуальне мислення» в історико-філософській ретроспективі* : автореф. дис. ... д-ра філос. наук 09.00.05 ; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ. 32 с.
11. *Історія і філософія науки і техніки* ; ред. : В.О. Панфілов. Д., 2000. 100 с.
12. Мельник В.П. (2010). *Філософія. Наука. Техніка: методолого-світоглядний аналіз* : монографія. Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. Л. 592 с.
13. Місержи С.Д. (2019). Гібридизація людини та техніки як трансформація межі тілесності: в контексті біомедичної етики. *Вісн. Нац. авіац. ун-ту*. № 2. С. 154–159.
14. Ожеван М.А. (2016). По той бік технологічної сингулярності: дилема гуманістичних обмежень і необмеженого «постгуманного» розвитку. *Стратегічні пріоритети. Сер. Філософія*. № 1. С. 33–46.
15. Онопрієнко М.В. (2016). Екстерналістські версії оцінки. *Вісн. Нац. авіац. ун-ту*. № 2. С. 111–116.
16. *Основи філософії техніки: навчальний посібник для бакалаврів технічних спеціальностей*. (2014). Укладачі : Ратніков Володимир Сазонович, доктор філософських наук, професор; Колос Олександр Володимирович, кандидат філософських наук, доцент. Вінниця; ВНАУ. 104 с. Retrieved from <http://socrates.vsau.org/b04213/html/cards/getfile.php/7677.pdf>
17. Рибалка В.Г., Бейлін М.В. (2008). Філософія техніки крізь призму філософії культури. *Наук. зап. Харк. ун-ту Повітр. сил. Соц. філос., психологія*. Вип. 1. С. 30–36.
18. Рижко В.А. (2002). *Філософія науки, техніки та архітектури: постмодерний проєкт* : моногр. ; В.А. Рижко, С.В. Беленкова, М.П. Бойко, А.В. Вінник, А.Ф. Гонтковська, Ю.А. Іщенко, Т.В. Євдокімова, В.В. Кізіма, Р.К. Кохлякін, І. Кузнецова ; Київ. нац. ун-т буд-ва і архіт. 263 с.
19. Романовський О.Г., Пономарьов О.С. (2009). Культурно-історичні витоки ідеї підготовки національної гуманітарно-технічної еліти. *Теорія і практика упр. соц. системами: філос., психологія, педагогіка, соціол.* № 3. С. 3–9.
20. Семенюк Е.П., Мельник В.П. (2006). *Філософія сучасної науки і техніки* : підруч. для студ. вищ. навч. закл. Л. : Світ. 152 с.
21. Семенюк Е.П. (2012). *Філософія сучасної науки і техніки* : підручник. Е.П. Семенюк, В.П. Мельник. Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, Нац. лісотехн. ун-т України. Вид. 2-ге, випр. та доповн. Львів. 305 с.
22. Семенюк Е.П. (2017). *Філософія сучасної науки і техніки* : підручник. Е.П. Семенюк, В.П. Мельник. Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, Нац. лісотехн. ун-т України. Вид. 3-ге, випр. та доповн. Львів. 363 с.
23. Терешкун О.Ф. (2015). Філософія техніки Хосе Ортеги-і-Гассета. *Антропол. виміри філос. дослідж.* : зб. наук. пр. Вип. 7. С. 111–123.
24. Ченбай Н.А. (2020). Технократичне мислення в сучасному суспільстві (соціокультурний аналіз). *Вісн. Нац. авіац. ун-ту*. № 2. С. 140–144.
25. Davidson J.P. (2019). Blast from the past: hopeful retrofuturism in science fiction film. *Continuum*, 33 (6), 729–743. Retrieved from <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10304312.2019.1668352>
26. Guffey E. (2014). Crafting yesterday's tomorrows: Retro-futurism, steampunk, and the problem of making in the twenty-first century. *The Journal of Modern Craft*, 7 (3), 249–266.

Retrieved from

<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.2752/174967714X14111311182767>

27. Guffey E., & Lemay K.C. (2014). Retrofuturism and steampunk. *The Oxford handbook of science fiction*. P. 434–450. Retrieved from

<https://www.google.com/books?hl=uk&lr=&id=NI4dBAAAQB-AJ&oi=fnd&pg=PA434&dq=RETROFUTUROLOGY&ots=d1CQQL02r1&sig=RzQUd9PigXIWyacdSbRtXcJfEhM>

References (transliterated)

1. Bondarenko I.S. (2014). Kontsept «inzhenerna diialnist» u systemi komunikatsiinykh tekhnolohii. Derzhava ta rehiony. Ser. Sots. komunikatsii. Vyp. 4. S. 4–8. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=drsk_2014_4_3

2. Balyshev M.A., Horelova S.A., Laryn A.A. (2016). Usni dzherela u vyvchenni istorii rozvytku raketno-kosmichnoi tekhniki. Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seria «Istoriia i filozofia nauky i tekhniki». Vyp. 24. S. 130–134. Retrieved from https://www.dnu.dp.ua/docs/visnik/fsnm/program_5c5041a211927.pdf

3. Vilchynskiy Yu.M. (2009). Filozofia istorii: teoriia vzaïmopronyknennia chasu i vichnosti : leksiï. K. : Polihraf.kn. 360 c.

4. Voronovska L.H. (2013). Vplyv tekhniki na intelektualno-dukhovnyi svit liudyny. Visn. Nats. aviats. un-tu. № 2. S. 96–100.

5. Hodz N.B. (2012). Meta filozofii v analizi maibutnoho (shche raz pro ekolohiiu ta pryrodu z tochky zoru ekolohichnoi futurolohii). Visnyk Natsionalnoi yurydychnoi akademii Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho». Seria : Filozofia, filozofia prava, politolohiia, sotsiolohiia. № 4 (14). Kh. : Pravo. № 2. 267 s., S. 43–49.

6. Hodz N.B. (2017). Vstup do ekolohichnoi futurolohii. Kh. : Vydavets Oleksandr Savchuk. 572 s.

7. Hromosiak N. (2016). Filozofia nauky ta tekhniki. Zbirnyk tez mizhnarodnoi naukovoï konferentsii molodykh uchennykh ta studentiv "Filozofski vymiry tekhniki". S. 24–24. Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/74515777.pdf>

8. Harmasar V.H. (2016). Internatsionalnyi kharakter nauky ta natsionalni nauky. Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seria «Istoriia i filozofia nauky i tekhniki». Vyp. 24. S. 47–55. Retrieved from https://www.dnu.dp.ua/docs/visnik/fsnm/program_5c5041a211927.pdf

9. Durbas M., Sroshosh T. (2016). Diskusii navkolo statusu alkhimii y rekonstruktsii alkhimichnoho pysmenstva. Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seria «Istoriia i filozofia nauky i tekhniki». Vyp. 24. S. 165–169. Retrieved from https://www.dnu.dp.ua/docs/visnik/fsnm/program_5c5041a211927.pdf

10. Iliina H.V. (2019). «Vizualne myslennia» v istoriko-filozofskii retrospektyvi : avtoref. dys. ... d-ra filoz. nauk 09.00.05 ; Kyivskiy natsionalnyi universytet im. Tarasa Shevchenka. Kyiv. 32 s.

11. Istoriia i filozofia nauky i tekhniki ; red. : V.O. Panfilov. D., 2000. 100 s.

12. Melnyk V.P. (2010). Filozofia. Nauka. Tekhnika: metodoloho-svitohliadnyi analiz : monohrafiia. Lviv. nats. un-t im. I.Franka. L. 592 s.

13. Miserzhy S.D. (2019). Hibrydyzatsiia liudyny ta tekhniki yak transformatsiia mezhi tilesnosti: v konteksti biomedychnoi etyky. Visn. Nats. aviats. un-tu. № 2. S. 154–159.

14. Ozhevan M.A. (2016). Po toi bik tekhnolohichnoi synhuliamosti: dylema humanistychnykh obmezhen i neobmezhenoho «posthumannoho» rozvytku. Stratehich. priorytety. Ser. Filozofia. № 1. S. 33–46.

15. Onopriienko M.V. (2016). Eksternalistski versii otsinky. Visn. Nats. aviats. un-tu. № 2. S. 111–116.

16. Osnovy filozofii tekhniki: navchalnyi posibnyk dlia bakalavriv tekhnichnykh spetsialnosti. (2014). Ukladachi : Ratnikov Volodymyr Sazonovych, doktor filozofskykh nauk, profesor; Kolos Oleksandr Volodymyrovych, kandydat filozofskykh nauk, dotsent. Vinnytsia; VNAU. 104 s. Retrieved from <http://socrates.vsu.org/b04213/html/cards/getfile.php/7677.pdf>

17. Rybalka V.H., Beilin M.V. (2008). Filozofia tekhniki kriz pryzmu filozofii kultury. Nauk. zap. Khark. un-tu Povitr. syl. Sots. filos., psykholohiia. Vyp. 1. S. 30–36.

18. Ryzhko V.A. (2002). Filozofia nauky, tekhniki ta arkhitektury: postmodernyi proekt : monohr. ; V.A. Ryzhko, S.V. Belienkova, M.P. Boiko, A.V. Vinnyk, A.F. Hontkovska, Yu.A. Ishchenko, T.V. Yevdokimova, V.V. Kizima, R.K. Kokhliakin, I. Kuznetsova; Kyiv. nats. un-t bud-va i arkh. 263 s.

19. Romanovskiy O.H., Ponomarov O.S. (2009). Kulturno-istorychni vytoky idei pidhotovky natsionalnoi humanitarno-tekhnichnoi elity. Teoriia i praktyka upr. sots. systemamy: filos., psykholohiia, pedahohika, sotsiol. № 3. S. 3–9.

20. Semeniuk E.P., Melnyk V.P. (2006). Filozofia suchasnoi nauky i tekhniki : pidruch. dlia stud. vyshch. navch. zakl. L. : Svit. 152 s.

21. Semeniuk E.P. (2012). Filozofia suchasnoi nauky i tekhniki : pidruchnyk. E.P. Semeniuk, V.P. Melnyk. Lviv. nats. un-t im. I. Franka, Nats. lisotekhn. un-t Ukrainy. Vyd. 2-he, vypr. ta dopovn. Lviv. 305 s.

22. Semeniuk E.P. (2017). Filozofia suchasnoi nauky i tekhniki : pidruchnyk. E.P. Semeniuk, V.P. Melnyk. Lviv. nats. un-t im. I. Franka, Nats. lisotekhn. un-t Ukrainy. Vyd. 3-tie, vypr. ta dopov. Lviv. 363 s.

23. Tereshkun O.F. (2015). Filozofia tekhniki Khose Ortehy-i-Hasseta. Antropol. vymiry filos. doslidzh. : zb. nauk. pr. Vyp. 7. S. 111–123.

24. Chenbai N.A. (2020). Tekhnokratychno myslennia v suchasnomu suspilstvi (sotsiokulturnyi analiz). Visn. Nats. aviats. un-tu. № 2. S. 140–144.

25. Davidson J.P. (2019). Blast from the past: hopeful retrofuturism in science fiction film. *Continuum*, 33 (6), 729–743. Retrieved from <https://www.tandfonline.com/doi/abs/>

26. Guffey E. (2014). Crafting yesterday's tomorrows: Retro-futurism, steampunk, and the problem of making in the twenty-first century. *The Journal of Modern Craft*, 7 (3), 249–266. Retrieved from <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.2752/174967714X14111311182767>

27. Guffey E., & Lemay K.C. (2014). Retrofuturism and steampunk. *The Oxford handbook of science fiction*. P. 434–450. Retrieved from

<https://www.google.com/books?hl=uk&lr=&id=NI4dBAAAQB-AJ&oi=fnd&pg=PA434&dq=RETROFUTUROLOGY&ots=d1CQQL02r1&sig=RzQUd9PigXIWyacdSbRtXcJfEhM>

Надійшла (received) 11.11.2024

Відомості про авторів / About the Authors

Кривенко Сергій Володимирович (Kryvenko Serhiy) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», аспірант кафедри філософії, Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-8241-2283>.

О.А. КРУЦЬ

ЕВОЛЮЦІЯ ПОНЯТТЯ «ЦІЛІСНІСТЬ» ЯК ФІЛОСОФСЬКОГО ФЕНОМЕНУ

Досліджено філософські погляди на еволюцію, феномен цілісності в різні епохи. Доведено, що цілісність є невід'ємною складовою, яка охоплює різні аспекти життя і має значний вплив на індивіда і суспільство в цілому. Розглянуто низку аргументів щодо актуальності теми дослідження: цілісність особистості пов'язана з фізичним і психічним здоров'ям; включає аспекти психічного благополуччя (самосвідомість, розвиток особистості, емоційну стійкість і здатність долати життєві труднощі). Визначено вплив власної цілісності на взаємини з іншими. Підкреслено зв'язок цілісності зі справедливістю та етикою, її ключову роль у процесі самореалізації та формуванні гармонійного та стабільного суспільства.

Ключові слова: цілісність, людина, єдність, сутність людини, суспільство, світ.

О.А. KRUTS

EVOLUTION OF THE CONCEPT OF "CILISMITY" AS A PHILOSOPHICAL PHENOMENON

Philosophical views on evolution, the phenomenon of integrity in different eras are studied. It has been proven that integrity is an integral component that encompasses various aspects of life and has a significant impact on the individual and society as a whole. Considered a number of arguments regarding the relevance of the research topic: the integrity of the individual is related to physical and mental health; includes aspects of mental well-being (self-awareness, personality development, emotional resilience and ability to overcome life's difficulties). The impact of one's own integrity on relationships with others was determined. The connection of integrity with justice and ethics, its key role in the process of self-realization and the formation of a harmonious and stable society is emphasized.

Key words: integrity, human, unity, essence of human, society, world.

Постановка проблеми. Еволюція поняття «цілісність» як філософського феномену є складним процесом, що відображає зміну уявлень про людину, її сутність та взаємодію зі світом. Проблема полягає в тому, що це поняття немає однозначного трактування і постійно трансформується під впливом історичних, культурних та соціальних факторів. Зміна акцентів у розумінні цілісності в різні історичні періоди відображає прагнення філософів глибше осмислити природу людської сутності, її зв'язок з іншими людьми та світом. Поняття «цілісність» набуває особливого значення в умовах гібридної війни, коли порушується стабільність життя, підривається моральна основа суспільства, а базові цінності зазнають випробувань. Війна не лише фізично руйнує життя, але й викликає глибокі психологічні, моральні та духовні кризи, які вимагають переосмислення цілісності людини та суспільства.

Проблема полягає в тому, що поняття цілісності, яке традиційно включає гармонію між фізичними, психічними та духовними аспектами життя, в умовах війни стає складнішим для досягнення. Війна ставить під сумнів здатність людини зберігати внутрішню гармонію, стійкість та етичні принципи, коли навколо панують хаос, страх і ворожнеча. Крім того, зруйновані міжособистісні зв'язки, колективні травми та порушення соціальної справедливості ускладнюють досягнення цілісності як на індивідуальному, так і на суспільному рівні.

В умовах війни, що триває на території України, філософське осмислення цілісності вимагає нових підходів, які враховують радикальні зміни у людській поведінці, світогляді та взаєминах. Втрата безпеки, постійна загроза життю та необхідність виживання змушують людину переосмислювати власні цінності, життєві цілі та способи взаємодії з іншими. Це зумовлює потребу досліджувати, як поняття цілісності адаптується до умов війни, як воно впливає на стратегії виживання, підтримку моральної стійкості та відновлення особистісної і соціальної гармонії.

Отже, проблема еволюції поняття «цілісність» в умовах війни є надзвичайно актуальною, оскільки війна кардинально змінює людську природу, ставить під загрозу моральні орієнтири та вимагає нових способів збереження цілісності. Розуміння того, як зберігати цілісність в умовах воєнних потрясінь, може сприяти подоланню травм, відновленню особистості та сприяти відродженню суспільства після війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття цілісність у сучасній філософії розглядалося видатними вченими. Так, у Фрідріха Ніцше одним з основних аспектів поглядів на цілісність була «Цілісність людини». Девід Бом розглядав поняття цілісності через призму квантової фізики та філософії, пропонуючи глибоке і новаторське розуміння всесвіту як єдиного нерозривного цілого. Мартін Гайдеггер досліджував поняття цілісності в

контексті свого екзистенційного аналізу людського буття. Жан-Поль Сартр розглядав цілісність у контексті людської свободи, самовизначення та автентичності. Пітер Сінгер зосередив свою увагу на понятті цілісності в контексті етики, особливо в питаннях, що стосуються прав тварин, екології та глобальної справедливості.

Анрі Бергсон приділяв багато уваги поняттю цілісності, хоча не використовував цей термін так часто у прямому сенсі, як деякі інші філософи та сучасні українські вчені, такі, як Сергій Хоружий, який досліджує антропологічні аспекти цілісності, зокрема в контексті синергетики та православної антропології. Ігор Вошинін працює над проблемами цілісності в контексті системного підходу та філософії науки. Софія Трусенко досліджує семантику цілісності у взаємозв'язку між філософією та мистецтвом. У сучасній філософії поняття цілісності розглядається в рамках системної та екологічної філософії. Ці концепції охоплюють ідеї про взаємодію складових систем та їх вплив одна на одну (синергетика). Цілісність виступає як складний інтердисциплінарний феномен, що впливає на філософію, науку, психологію, екологію та інші сфери знань. У філософії сучасності це поняття аналізується в різних контекстах, таких, як: філософія науки, онтологія, етика, філософія мови тощо. Цілісність може позначати єдність, цілість, взаємодію та взаємопов'язаність різних аспектів буття.

Таким чином, сучасні дослідження підкреслюють складність і багатогранність поняття цілісності як філософського феномену, що продовжує еволюціонувати в умовах нових викликів і змін у суспільстві. Вони вказують на необхідність подальшого вивчення цього феномену для глибшого розуміння людської сутності та створення умов для збереження цілісності особистості та спільноти.

Мета статті – дослідження змін і розвитку концепції цілісності у філософській думці. Стаття аналізує, як поняття цілісності еволюціонувало від класичних філософських підходів до сучасних міждисциплінарних трактатів. Вивчаються різні філософські школи та напрямки, які вплинули на формування поняття, а також роль цілісності в таких сферах, як системна філософія, екологія, етика та онтологія. Особлива увага приділяється впливу цілісності на сучасні філософські підходи та її значення для розуміння взаємопов'язаності різних аспектів.

Виклад основного матеріалу. Природа людини – це сукупність властивих їй рис як природного, так і соціального походження, що визначають її цілісність та особливості в біологічному й соціальному середовищі. Вона визначається своєрідністю та унікальністю її фізичної організації, яка в соціокультурних системах розвивається в розум, мислення і здатність створювати нові реальності. У соціокультурному контексті природа людини проявляється через комунікацію, здатність розрізнати добро і зло, прагнення до свободи,

здійснення вибору, а також через пізнання світу, себе та інших [8].

Поняття цілісності у філософії пройшло значний еволюційний шлях, розвиваючись від античності до сучасності. Різні філософські системи, течії та дисципліни робили свій внесок у розуміння цілісності як феномену. У філософії античності поняття цілісності було пов'язане з уявленням про космос і природу. Давньогрецький філософ Парменід у своїй праці «Про природу» або «Про природу єдиної реальності» розглядав ідею єдності та цілісності буття» [2, с. 31, 32, 36, 37]. Він висловлював концепцію, за якою існує лише одне незмінне, вічне та єдине Буття, а змінність та різноманіття є лише ілюзією. Хоча текст «Про природу» у Парменіда не зберігся повністю, його вплив на розвиток філософської думки був значущим. Концепція єдиного і незмінного Буття стала важливим внеском у вивчення метафізики і викликала обговорення і критику в інших філософів. Таким чином, у філософії Парменіда можна знайти його роздуми щодо цілісності та єдності основних аспектів буття. У свою чергу, Геракліт висловлював свої ідеї про єдність та неперервність всесвіту [3], що вражають глибиною і до сих пір викликають інтерес у філософії. Важливо врахувати, що фрагменти та висловлювання Геракліта збереглися через цитування інших авторів, таких як Платон та Аристотель і можуть бути перекладені різними способами. Однак основні ідеї про єдність філософії виражають його основні погляди.

Розглядаючи питання розвитку та еволюціонування поняття «цілісність», ми в періоді Середньовіччя маємо нагоду навести приклад наступного: у теології та схоластиці цього періоду поняття цілісності асоціювалася із суттєвою єдністю Бога, людини і всього створеного. Схоластика зробила свій внесок, розглядаючи цілісність як внутрішню гармонію і віру. Цілісність часто пов'язувалася з християнською традицією, але також розвивалася в інших культурних інститутах. У християнстві ідея цілісності часто асоціюється з концепцією Бога як найвищого ідеалу цілісності [4, с. 115-116]. Також у християнському вченні про створення світу та людини поняття цілісності виражається у тому, що все є частиною великого плану Божого. «Царство Боже прийде тоді, коли... двоє будуть єдиними, і внутрішнє стане як зовнішнє, і чоловіча стать – як жіноча – ні чоловіча, ані жіноча». І. Христос («Євангеліє від Єгиптян») [9, с. 241]. У медичній традиції Середньовіччя, зокрема у трактатах Галена, підкреслювалася ідея фізичної цілісності організму [7, с. 40] та взаємодії його різних систем. У мистецтві та архітектурі Середньовіччя цілісність виявлялася у структурах катедралей, де кожен елемент служив частинкою більшої цілі, виражаючи єдність та гармонію. У схоластичній етиці були розглянуті питання щодо цілісності морального життя та дотримання моральних норм. Епоха Відродження (приблизно з XIV до XVII ст.)

внесла свої корективи в розуміння цілісності і визначила новий погляд на індивідуальну свободу і розумовий розвиток. Гуманістичні ідеї наголосили на гідності та свободі людини, але також призвели до нових поглядів на відносини між людьми та природою. У цю епоху цілісність і душа стала предметом дослідження. Ця епоха була періодом інтенсивного розвитку в різних сферах культури та науки в Європі. Поняття цілісності в цей час виявлялось у різних аспектах культури, філософії та мистецтва.

Ось деякі аспекти поняття цілісності в епоху Відродження:

- у Відродженні відновлювався інтерес до античної філософії та науки. Філософські ідеї античних греків, зокрема ідеї гармонії людини та природи, отримували новий розквіт;

- гуманізм, що є ключовою рисою Відродження, підкреслював людську цінність та розвиток всебічно розвиненої особистості. Ідея цілісності людини виражалася у розвитку розумових, емоційних та моральних аспектів особистості;

- митці та архітектори Відродження шукали натхнення у класичних античних зразках. Прагнення до гармонії, симетрії та ідеалізація форм були важливими характеристиками мистецтва та архітектури того часу;

- у Відродженні виникав тенденційний підхід, який сприяв сполученню мистецтва та науки. Митці вивчали науку, а вчені цінили мистецтво. Це сприяло створенню цілісних, інтегрованих творів;

- університети Відродження розвивали концепцію цілісної освіти, орієнтованої на всебічний розвиток людини, що включала гуманітарні, наукові та філософські знання;

- у музиці Відродження виокремлювалися ідеї гармонії та мелодійності, а також вивчалася взаємодія музики та математики.

Епоха Відродження взяла на озброєння концепції цілісності, прагнучи до гармонії, рівноваги та повноти в різних сферах людського життя. Це був період, коли розквітала культурна, наукова та філософська діяльність, спрямована на розвиток людини як цілісної особистості.

Далі ми підійшли до наступного важливого періоду, Нового часу. З розвитком науки і філософії Нового часу, особливо за участю вчених та філософів епохи Просвітництва, змінювалося розуміння природи та соціальної структури. Тому і цілісність почала асоціюватися із системним підходом та законів природи. Епоха Нового Часу (приблизно з XVI ст. до кінця XVIII ст.) в історії Заходу була періодом істотних змін в аспектах життя, таких як наука, політика, економіка та культура. Поняття цілісності виявлялося у різних контекстах та мало різні виявлення. Ось деякі аспекти поняття цілісності в епоху Нового Часу:

- в епоху Нового Часу відбулася Наукова Революція, яка суттєво перетворила наше розуміння світу. Розвиток галілейської та кеплерівської

астрономії сприяв формуванню нового уявлення про цілісність універсуму на основі математичних законів. Відбулося розширення Поглядів на Природу та Людину, тогочасні видатні філософи епохи, такі, як Декарт, Спіноза, Лейбніц, ставили питання про цілісність природи та місце людини в цьому цілому. Розроблялися нові ідеї щодо природи, метафізики та особистісного розвитку;

- терміни «цілісність» та «суверенітет» стали важливими в політичній філософії. Великі політичні філософи, такі, як Гоббс та Локк, розглядали питання структури держави та співвідношення індивіда та суспільства;

- в епоху Нового Часу розвивалася ідея культурної цілісності та національної ідентичності. Різні країни та регіони формували свої унікальні культурні характеристики. Важливим є розуміння поєднання взаємовпливу промислової революції та цілісності її економіки. Промислова Революція призвела до трансформації економіки та суспільства. Нові економічні моделі і стратегії сприяли появі ідей про цілісність економічного розвитку.

Епоха Нового Часу також відзначилася різноманіттям інтелектуальних ідей та трансформацією різних аспектів життя. Поняття цілісності проявлялося в різних контекстах і визначало спосіб, як люди розуміли світ навколо себе. Філософи романтизму наголошували на емоційній інтеграції людини з природою та суспільством, відновлюючи певний аспект цілісності.

У сучасній філософії поняття цілісності розглядається у контексті системної та екологічної філософії. Концепції цілісності можуть включати ідеї про взаємодію всіх складових частин системи та їх вплив на інші (синергетика). Поняття цілісності розглядається як складний інтердисциплінарний феномен, що об'єднує філософію, науку, психологію, екологію та інші галузі. У сучасній філософії поняття цілісності вивчається та обговорюється в різних аспектах, включаючи філософію науки, онтологію, етику, філософію мови та ін. Цілісність може вказувати на єдність, повноту, взаємодію, або взаємопов'язаність різних аспектів буття. Деякі ключові аспекти поняття цілісності у сучасній філософії включають:

- у галузі онтології і метафізики розглядається питання щодо природи реальності та її цілісності. Філософи розмірковують про те, чи існує єдиний фундаментальний стан буття, який є цілісним, або ж чи реальність має різноманітний та фрагментований характер;

- у контексті філософії науки вивчається, які принципи та моделі використовуються для пояснення та розуміння світу. Системна філософія розглядає світ як взаємозалежну та взаємовпливову систему, де цілісність визнається взаємодією компонентів;

- у філософії етики розглядається питання щодо цілісності особистості та етичних відносин.

Філософи обговорюють, як розвивати цілісність особистості та дбати про цілісність міжлюдських відносин;

– у контексті екзистенціалізму досліджується індивідуальний аспект цілісності, зокрема, як індивід визначає себе та розвиває цілісність своєї особистості у світі;

– вивчаються питання щодо того, як мова та мислення взаємодіють і як вони можуть відображати чи порушувати цілісність ідеї чи концепції;

– з погляду екологічної філософії розглядаються питання щодо цілісності природи, взаємодії людини з природою та необхідності збереження цілісності екосистем.

Поняття цілісності у сучасній філософії стає об'єктом ретельного дослідження та дискусій, що відображає різноманітність підходів та напрямків у філософському мисленні. Якщо чисте буття – витвір розуму, то життя – це первісна цілісність існування людини у світі. «Наше вчення полягає в тому, – пише Ф. Ніцше, – що ніхто не наділяє людину її властивостями – ні суспільство, ні батьки, ні вона сама. Ніхто не несе відповідальності за те, що вона взагалі живе на світі, що вона створена так чи інакше, що перебуває в певних обставинах» [12]. Девід Бом розглядав поняття цілісності через призму квантової фізики та філософії, пропонуючи глибоке і новаторське розуміння всесвіту як єдиного нерозривного цілого. Кожна частинка/трубка світу простягається крізь простір та має навколо себе поле, яке зливається з іншими полями. З цього погляду, Всесвіт – то не просто порожнистий космос, що містить якусь матерію; радше він схожий на об'єднане поле, в якому «немає ні розриву, ні поділу». Таким є уявлення Бома про «цілісність» [14, с. 100]. Анрі Бергсон приділяв багато уваги поняттю цілісності, хоча не використовував цей термін так часто у прямому сенсі, як деякі інші філософи. Однак у його філософії цілісність простежується через такі ключові концепції, як тривалість (*durée*), життєвий порив (*élan vital*) та інтуїція. Бергсон визнавав, що життя можна розглядати як тип механізму, але такий у якому кожен організм є частиною більшої системи, а вона – частиною цілого, «неподільної цілісності» [14, с. 95].

У сучасній філософії автор розглядає феномен цілісності у контексті духовного та фізичного здоров'я нації. Питання психічного здоров'я та відновлення особистості в умовах війни і післявоєнного періоду є одним з ключових завдань на шляху відновлення суспільного здоров'я сучасної України. Ця складна тема вимагає міждисциплінарного діалогу між теоретиками та практиками різних галузей, але її важливість зумовлена забезпеченням виживання держави та реалізації завдань, без яких неможливий рух у майбутнє. Раціональне поєднання традиційних та альтернативних медичних, технічних, освітніх і реабілітаційних програм, що охоплюють соціальні, педагогічні та правові аспекти, окреслює чіткий курс

держави та її громадян на шляху до відновлення особистості. [15, с. 175-176].

Ця еволюція свідчить про те, як поняття цілісності перетиналося з різними культурними, релігійними та філософськими впливами, що призводило до різноманітності трактувань цього терміну на різних етапах історії. Отже, філософське поняття цілісності розглядали різні мислителі в різних частинах світу. Ось кілька філософів з різних культур: в індійській філософії: Веданта – одна з найвпливовіших шкіл індійської філософії, заснована на Ведах та Упанішадах. Вона пропагує ідею адвайти (недвоїстості), де Брахман (абсолютна реальність) є єдиною справжньою реальністю, а все інше – лише прояви цієї реальності. Цілісність у цьому контексті розуміється як єдність всього буття.

У працях китайського філософа Конфуція, таких як «Лунь Юй» (Лунь Ю), висловлюється погляд на цілісність суспільства через розуміння своєї ролі в родині та суспільстві. Лао-цзи у своїй роботі «Тао Те Цзін» висловлює ідеї про неподільність і взаємозв'язок всіх речей через Тао.

Повернемося ще раз до Античної Грецької філософії та нагадаємо, що Геракліт філософією постійного потоку та єдності в усьому відображає погляди на цілісність у ході змін. Платон у своїх працях «Тимей» та «Федр» розглядає концепцію цілісності як частину вищого порядку та ідеї.

Ці філософи вносили свої роздуми та розуміння про цілісність в межах своїх культурних та філософських традицій.

Пізніше німецький філософ Георг Вільгельм Фрідріх Гегель вважав цілісність (також відому як «абсолютна ідея») одним з основних понять своєї філософії. У своїй системі Гегель розглядав розвиток історії та розвитку духу як процес наближення до абсолютної ідеї чи цілісності. Згідно з Гегелівською філософією, історія розвивається через діалектичний процес, де конфлікт та суперечності призводять до їхнього вирішення і переходу до більш високого стану цілісності. Його основна праця «Наука логіки» і «Філософія духу» [1, с. 548] містять ключові ідеї щодо цілісності та її ролі в розвитку реальності. Гегель вважав, що абсолютна ідея є кінцевою метою історії та процесу пізнання [5], і ця цілісність виявляється в абсолютній духовності. Філософія Гегеля доволі складна, і її розуміння може вимагати глибокого аналізу та вивчення його творів. Він писав: «...істинне є ціле. Але ціле є лише сутністю, що завершується через свій розвиток...» [9, с. 241].

Таким чином, протягом всієї історії та в сучасності філософія запропонувала різноманітні точки зору, концепції та напрями, які прагнули дати аргументовану відповідь на питання про природу і сутність людини. Проте, як зазначають самі філософи, дати остаточні та вичерпні відповіді неможливо, оскільки людина та світ складні й постійно змінюються. Відповідно, змінюються й філософські уявлення про людину. Водночас сучасне знання про людину демонструє її складність. Людина

як представник людського роду, особистість і унікальна індивідуальність, постає як складна цілісність, де переплітаються космічні, біологічні, психічні, соціальні, культурні та цивілізаційні виміри [8].

Соціальні, психічні (емоційно-інтелектуальні) та духовні аспекти здоров'я людини є вищим проявом її цілісності. Та в залежності від певних умов життя та діяльності, вони можуть бути стимулом, або перешкодою в розвитку фізичних аспектів здоров'я. Водночас, оцінюючи фізичні аспекти здоров'я людини, ми опосередковано маємо змогу оцінити соціальні, психічні та духовні аспекти її здоров'я [10].

Оскільки люди є істотами, які не лише відчують, а й мислять, для цілісності нашої свідомості, нашого внутрішнього світу необхідно хоча б здійснити певні кроки, щоб знайти відповіді на поставлені питання [4, с. 111].

Цілісність людини стає невід'ємною складовою її права на життя, адже відображає сутність буття людини як біологічної істоти, життя якої (на будь-якій стадії розвитку) може опинитися під загрозою у зв'язку із застосуванням окремих досягнень біології та медицини [13].

Висновки. Таким чином, підсумовуючи, можна сказати, що поняття цілісності, насамперед, має власний шлях розвитку, а також продовжує цікавити як науковців, так і філософів. У процесі становлення та розвитку це поняття створює понятійну базу та простір з низкою нових тлумачень традиційних понять для розуміння та вирішення різноманітних проблем, які виникають у сучасному світі, сприяючи гармонії та збереженню балансу в різних аспектах життя.

Як нам вдалося побачити, останні публікації сучасних авторів звертають увагу на роль цілісності в умовах глобальних викликів, таких як війни, екологічні кризи та соціальна нестабільність. Досліджується, як ці зовнішні фактори впливають на особисту та колективну цілісність, спричиняючи втрату моральних орієнтирів і поглиблення кризи ідентичності. Автори наголошують на важливості формування нових стратегій для збереження цілісності, що включають розвиток етичних принципів, взаємопідтримки та соціальної солідарності.

Особлива увага приділяється екзистенціальному виміру цілісності, де досліджуються питання сенсу життя, автентичності та пошуку гармонії із самим собою і світом. Філософи підкреслюють, що в умовах постійних змін і невизначеності цілісність стає важливою передумовою для збереження внутрішньої стійкості та здатності ухвалювати виважені рішення.

Таким чином, сучасні дослідження підкреслюють складність і багатогранність поняття цілісності як філософського феномену, що продовжує еволюціонувати в умовах нових викликів і змін у суспільстві. Вони вказують на необхідність

подальшого вивчення цього феномену для глибшого розуміння людської сутності та створення умов для збереження цілісності особистості та спільноти.

Список джерел інформації

1. Гегель Георг Вільгельм Фридрих. (2004). *Феноменологія духу*; Петро Тарашук (пер.). К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи». 548 с.
2. Возняк Степан. (2004). *Філософія Стародавнього світу. Частина II. Антична філософія*: конспект лекцій. Прикарпатський національний ун-т. Івано-Франківськ. 139с.
3. Хайдеггер Мартин. (2003). *Время и бытие*: (пер. с нем.; В.В. Бибихина). Х.: «Фолио», 503 с.
4. *Людина як цілісність: традиції та інновації: збірник матеріалів V Міжнародної наукової конференції (20 жовтня 2022 р., м. Одеса)*. Одеськ. нац. мед. ун-т, каф. філософії, біоетики та іноземних мов, Міжнародна академія психосинергетики та альфології та ін.; ред. кол.: В.Б. Ханжи (відп. ред.) та ін. 315 с.
5. *The anthropic principle: science, philosophy or guesswork?* Mariano Artigas. Publicado en: Unpublished text. Fecha de publicación: Lecture in "The Impact of the Humanities on the Development of European Science", Summer School, 10-15 June 2004, Venice (Italy), Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, and The Galileo Chair of History of Science of the University of Padua. Retrieved from <https://www.unav.edu/web/ciencia-razon-y-fe/the-anthropic-principle-science-philosophy-or-guesswork>
6. Ярошовець Володимир Іванович. (1996). *Гуманістичний зміст методології пізнання*: автореф. дис. ... д-ра філософ. наук: 09.00.01. Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. 46 с.
7. *Історія медицини*: курс лекцій для магістрів 1-3 курсів медичних факультетів денної форми навчання галузі знань 22 «Охорона здоров'я» спеціальностей 221 «Стоматологія», 222 «Медицина», 228 «Педіатрія» (2021). уклад. І. Г. Утюж, М. О. Мегрелішвілі. Запоріжжя: ЗДМУ. 132 с.
8. Сидоренко Л.І. (2010). *Філософське осмислення людини*. Retrieved from <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/sid-phil-human.htm>
9. Вознюк О.В. (2005). *Концепція цілісності як основа філософського синтезу знань*. Житомир: Рута-Волинь. 654 с.
10. *Філософська думка Середньовіччя, Ренесансу і Нового часу*. (2024). Retrieved from <https://medmuv.com/uk/filosofska-dumka-serednovicca-epohi-vidrodzenna-ta-novogo-casu/>htm
11. Добронравова І.С. (2003). Причинність і цілісність в синергетических образах мира. *Практична філософія*. № 1. С. 6–10. Retrieved from <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/sid-phil-human.htm>
12. Стеблина О.В. (2019). *Філософія, релігієзнавство*: конспект лекцій «Основи філософських знань». Retrieved from <https://naurok.com.ua/konspekt-lekcij-z-disciplini-osnovi-filosofskih-znan-85530.html>
13. Островська Б.В. (2017). Право на життя й цілісність особи: біоетичні аспекти еволюції прав людини. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. № 4 (105). С. 279.
14. 50 видатних творів (2022). *Філософія*. Том Батлер-Бодун; пер. з англ. Н. Лавської. К.: Вид. група КМ-БУКС. 496 с.
15. Годзь Н.Б., Круць О.А. (2023). Причини розгляду феномену цілісності у конспекті духовного та фізичного здоров'я нації. *Філософія в сучасному світі*: Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції, 17–19 листопада 2023 р. Ред. кол. Я.В. Тараров, А.В. Кіпенський, О.О. Дольська та ін. С. 175–176.

References (transliterated)

1. Hehel Heorh Vilhelm Frydrykh. (2004). Fenomenolohiia dukhu ; Petro Tarashchuk (per.). K. : Vydavnytstvo Solomii Pavlychko «Osnovy». 548 s.
2. Vozniak Stepan. (2004). Filosofiia Starodavnoho svitu. Chastyna II. Antychna filosofiia : konspekt leksii. Prykarpatskyi natsionalnyi un-t. Ivano-Frankivsk. 139s.
3. Khaidehher Martyn. (2003). Vremia y bite: (per. s nem. ; V.V. Bybykhyna). Kh. : «Folyo», 503 s.
4. Liudyna yak tsilisnist: tradytsii ta innovatsii : zbirnyk materialiv V Mizhnarodnoi naukovi konferentsii (20 zhovtnia 2022 r., m. Odesa). Odesk. nats. med. un-t, kaf. filosofii, bioetyky ta inozemnykh mov, Mizhnarodna akademiia psykhosinerhetyky ta alfolohii ta in. ; red. kol. : V.B. Khanzhy (vidp. red.) ta in. 315 s.
5. The anthropic principle: science, philosophy or guesswork? Mariano Artigas. Publicado en: Unpublished text. Fecha de publicación: Lecture in "The Impact of the Humanities on the Development of European Science", Summer School, 10-15 June 2004, Venice (Italy), Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, and The Galileo Chair of History of Science of the University of Padua. Retrieved from <https://www.unav.edu/web/ciencia-razon-y-fe/the-anthropic-principle-science-philosophy-or-guesswork>
6. Yaroshovets Volodymyr Ivanovych. (1996). Humanistychnyi zmist metodolohii piznannia : avtoref. dys. ... d-ra filosof. nauk: 09.00.01. Kyivskyi un-t im. Tarasa Shevchenka. 46 s.
7. Istoriia medytsyny : kurs leksii dlia mahistriv 1-3 kursiv medychnykh fakultetiv dennoi formy navchannia haluzi znan 22 «Okhorona zdorovia» spetsialnostei 221 «Stomatolohiia», 222 «Medytsyna», 228 «Pediatriia» (2021). uklad. I. H. Utuzh, M. O. Mehrelishvili. Zaporizhzhia : ZDMU. 132 s.
8. Sydorenko L.I. (2010). Filosofske osmyslennia liudyny. Retrieved from <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/sid-phil-human.htm>
9. Vozniuk O.V. (2005). Kontseptsiiia tsilisnosti yak osnova filosofskoho syntezu znan. Zhytomyr : Ruta-Volyn. 654 s.
10. Filosofska dumka Serednovichchia, Renesansu i Novoho chasu. (2024). Retrieved from <https://medmuv.com/uk/filosofska-dumka-serednovicca-epohi-vidrodzenna-ta-novogo-casu/.htm>
11. Dobronravova Y.S. (2003). Prychynnost y tselosnost v synerhetycheskykh obrazakh myra. Praktychna filosofiia. № 1. S. 6–10. Retrieved from <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/sid-phil-human.htm>
12. Steblyna O.V. (2019). Filosofiia, relihieznavstvo : konspekt leksii «Osnovy filosofskykh znan». Retrieved from <https://naurok.com.ua/konspekt-lekciy-z-disciplini-osnovi-filosofskih-znan-85530.html>
13. Ostrovska B.V. (2017). Pravo na zhyttia y tsilisnost osoby: bioetychni aspekty evoliutsii prav liudyny. Naukovi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav. № 4 (105). S. 279.
14. 50 vydatnykh tvoriv (2022). Filosofiia. Tom Batler-Boudon ; per. z anhl. N. Lavskoi. K. : Vyd. hrupa KM-BUKS. 496 s.
15. Hodz N.B., Kruts O.A. (2023). Prychyny rozghliadu fenomenu tsilisnosti u konspekti dukhovnoho ta fizychnoho zdorovia natsii. Filosofiia v suchasnomu sviti : Materialy IV Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii, 17–19 lystopada 2023 r. Red. kol. Ya.V. Tararioev, A.V. Kipenskyi, O.O. Dolska ta in. S. 175–176.

Надійшло (received) 01.10.2024

Відомості про авторів / About the Authors

Круць Олександр Анатолійович (Kruts Oleksandr) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», аспірант кафедри філософії, Харків, Україна; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0453-3635>.

Н.А. КУЗЬМЕНКО

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЛІДЕРСТВА: ВІД ІНДИВІДУАЛЬНОГО ДО КОЛЕКТИВНОГО

У статті здійснено філософське осмислення трансформації феномену лідерства через призму діалектичного методу. Досліджено еволюцію розуміння лідерства від індивідуалістичної до колективної парадигми, зроблено аналіз феномену лідерства через феноменологічний та герменевтичний підходи, розглянуто його як динамічний процес взаємодії між лідером, послідовниками та контекстом. Увагу приділено ролі лідера в якості каталізатора колективного розвитку, що створює умови для розкриття лідерського потенціалу в інших. Обґрунтовано необхідність переосмислення традиційних організаційних структур та програм розвитку лідерства в контексті сучасних викликів глобалізації та діджиталізації. Запропоновано новий погляд на лідерство як на процес постійної адаптації та колективного навчання, що має важливі епістемологічні та етичні наслідки для розвитку організацій та суспільства в цілому.

Ключові слова: лідерство, лідер, діалектика, філософія лідерства, феноменологія лідерства.

N.A. KUZMENKO

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF LEADERSHIP TRANSFORMATION: FROM INDIVIDUAL TO COLLECTIVE

The article provides a philosophical understanding of the transformation of the leadership phenomenon through the prism of the dialectical method. The evolution of the understanding of leadership from an individualistic to a collective paradigm was studied, the phenomenon of leadership was analyzed through phenomenological and hermeneutic approaches, and it was considered as a dynamic process of interaction between the leader, followers and the context. Attention is paid to the role of the leader as a catalyst of collective development, which creates conditions for revealing leadership potential in others. The necessity of rethinking traditional organizational structures and leadership development programs in the context of modern challenges of globalization and digitalization is substantiated. A new perspective on leadership as a process of constant adaptation and collective learning is proposed, which has important epistemological and ethical implications for the development of organizations and society as a whole.

Key words: leadership, leader, dialectic, leadership philosophy, leadership phenomenology.

Постановка проблеми. Традиційні погляди на лідерство часто зосереджуються на індивідуальних якостях та здібностях лідера, створюючи так би мовити певну дихотомію між лідером та послідовниками. Однак у світі, що стрімко змінюється, така парадигма стає все менш ефективною та все частіше демонструє свою обмеженість у вирішенні викликів сучасності. Як зазначає Беніс, «лідерство сьогодні вимагає не стільки контролю та командування, скільки розуміння складної динаміки людських взаємовідносин та здатності створювати умови для колективного розвитку» [3, с. 41]. Основна теза статті полягає в тому, що справжня мета лідера – не просто керувати, а створювати умови для пробудження та розвитку лідерських якостей у свого оточення. Актуальність дослідження зумовлена зростаючою потребою у переосмисленні традиційних моделей лідерства в контексті глобалізації, діджиталізації та становлення мережевого суспільства. Класичні теорії лідерства, що базуються на індивідуалістичному чи колективному підходах, все частіше демонструють свою обмеженість у вирішенні сучасних викликів, що потребує розробки нової філософської парадигми розуміння лідерства. Запропоновано статтю авторка представляє альтернативну модель, в якій структурно розглядається лідерство як діалектичний процес, в якому індивідуальне та колективне взаємодіють та

трансформуються. Саме зміни, які відбуваються при процесі комунікації, відкривають нові горизонти для філософського осмислення феномену лідерства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження підтверджують та розширюють розуміння діалектичної природи трансформації лідерства. Фундаментальні основи діалектичного розуміння лідерства закладені в роботах Б. Басса [2], який розглядав трансформаційне лідерство як процес якісних змін як лідера, так і послідовників. У своїх дослідженнях Басс підкреслював важливість переходу від транзакційного до трансформаційного лідерства, що відображає діалектичний рух від кількісних до якісних змін у розумінні природи лідерства. Значний внесок у розвиток колективної парадигми лідерства зробили автори К. Пірс та Дж. Конгер [12], які концептуалізували розподілене лідерство як динамічний процес взаємного впливу. Їхні дослідження заклали теоретичне підґрунтя для розуміння лідерства як колективного феномену. Феноменологічний аспект лідерства глибоко досліджений у роботах Д. Ладкін та С. Тейлор [8], які застосували гайдегерівську концепцію «буття-з-іншими» до аналізу лідерської присутності та автентичності. У цьому контексті важливими є також праці У. Беніса [3], який наголошував на необхідності переосмислення традиційних моделей лідерства в контексті сучасних викликів.

М. Ухл-Біен та М. Арена [15] розвивають концепцію комплексного адаптивного лідерства, яка демонструє, як у сучасних організаціях відбувається синтез формального та емерджентного лідерства. За їхніми спостереженнями, успішні організації створюють «адаптивні простори», де традиційні ієрархічні структури співіснують з мережевими формами організації, що дозволяє балансувати між стабільністю та інноваціями. Д. Гоулман, Р. Боятзіс і А. Маккі [5] доповнюють це розуміння концепцією резонансного лідерства, яка підкреслює важливість емоційного інтелекту та усвідомленості у створенні середовища для колективного розвитку. Їхні дослідження показують, як емоційно інтелігентні лідери здатні створювати «поля резонансу», де індивідуальні та колективні аспекти лідерства природно підсилюють один одного.

Незважаючи на значний обсяг досліджень, досі залишається недостатньо розробленим питання діалектичної єдності індивідуального та колективного аспектів лідерства, що й зумовлює актуальність даного дослідження. Особливої уваги потребує розробка цілісної філософської концепції, яка б інтегрувала різні підходи до розуміння трансформації лідерства в сучасному контексті.

Метою статті є філософське осмислення діалектики трансформації лідерства від індивідуального до колективного феномену, виявлення основних закономірностей цієї трансформації та розробка теоретичної моделі лідерства на основі діалектичного методу.

Виклад основного матеріалу. Концепція діалектики, розроблена Г.В.Ф. Гегелем, пропонує потужну основу для розуміння динамічної природи лідерства. За словами Г.В.Ф. Гегеля «істина є ціле, що розкривається через рух внутрішніх протиріч», тобто розвиток відбувається через протиріччя та їх подолання [6]. Лідерство містить у собі внутрішні протиріччя, які виступають рушійною силою його розвитку. Основне протиріччя полягає у дуалізмі індивідуального та колективного починань у природі лідерства. З одного боку, лідерство традиційно розглядається як прояв індивідуальних якостей та здібностей особистості. З іншого боку, сам феномен лідерства неможливий без наявності послідовників та соціального контексту, що надає йому колективного характеру.

У контексті лідерства гегелівський «рух внутрішніх протиріч» можна розглядати як постійну взаємодію між індивідуальним баченням лідера та колективними потребами і прагненнями групи. Історичний розвиток феномену лідерства демонструє поступовий перехід від індивідуалістичної до колективної парадигми. Цей процес можна розглядати як прояв діалектичного закону заперечення заперечення. Індивідуалістична парадигма, що домінувала протягом тривалого часу, базувалася на уявленні про лідера як виняткову особистість, наділену особливими якостями та здібностями. Виходячи з цього, індивідуальне лідерство виступає як теза, тому Басс і описує традиційне розуміння лідерства як «процес, через який одна особа впливає на групу для досягнення спільної мети» [2]. І це має на увазі централізацію влади, ієрархічну структуру, індивідуальне прийняття рішень та контроль як основний механізм управління. Виходячи з цього,

теза лідерства підкреслює важливість візії, харизми та здатності приймати рішення. Як зазначає Беніс [3], лідери повинні мати чітке бачення та здатність артикулювати це бачення. Однак ця індивідуалістична перспектива має свої обмеження. Вона може призвести до надмірної залежності від однієї особи та недооцінки колективного потенціалу групи.

У відповідь на обмеження індивідуалістичного підходу, виникла концепція колективного або розподіленого лідерства, що є запереченням індивідуалістичного підходу, акцентуючи увагу на соціальній природі лідерства та його емерджентних властивостях. При цьому відбувається не повне заперечення ролі особистості, а її переосмислення в контексті колективної взаємодії. Виходячи з твердження С. Пірса і А. Конгера, що «колективне лідерство є динамічним процесом взаємного впливу між індивідами в групах, де метою є ведення один одного до досягнення групових цілей» [12, с. 1], то його, колективне лідерство, можна прийняти за антитезу, яка складається з розподіленої влади, мережевої структури, колективного прийняття рішень та довіри як основний механізм координації. Тобто, ця антитеза підкреслює важливість колективного розуму, співпраці та взаємного впливу. Однак повністю розподілене лідерство також має свої виклики, такі, як потенційна відсутність чіткого напрямку або повільність у прийнятті рішень.

Синтез індивідуального та колективного підходів створює нову парадигму лідерства, яку можна описати як «діалектичне становлення» і яка постійно еволюціонує. У цій моделі роль лідера трансформується: замість того, щоб бути єдиним джерелом візії та рішень, лідер стає каталізатором колективного розвитку. Д. Ульріх та Н. Смоллвуд [16] говорять про «лідерство як спроможність», підкреслюючи важливість створення організаційного контексту, який сприяє розвитку лідерських якостей на всіх рівнях. У цьому синтезі лідер створює середовище, яке сприяє прояву лідерських якостей у інших, фасилітує процеси колективного осмислення та прийняття рішень, моделює постійне навчання та адаптацію, балансує між наданням напрямку та створенням простору для емерджентних ініціатив. За словами П. Сенге, «справжнє лідерство проявляється у здатності системи усвідомлювати себе» [13], тобто, в такій системі присутня інтеграція індивідуального та колективного, відбуваються гнучкі організаційні структури, контекстуальне прийняття рішень та баланс контролю та довіри. Як зазначає Б. Басс [2], саме така форма лідерства передбачає підняття і лідера, і послідовників на вищий рівень мотивації та моралі, що і відображає діалектичний процес, де протиріччя між індивідуальним та колективним вирішуються на новому, вищому рівні розуміння та дії.

Звернувшись до феноменології, започаткованої М. Гуссерлем та розвинутої Б. Гайдеггером, ми можемо знайти інструменти для розуміння суб'єктивного досвіду лідерства. Б. Гайдеггер підкреслює важливість «буття-з-іншими» (Mitsein): «Буття-в-світі є завжди буттям-з-іншими, і розуміння буття Dasein вже включає розуміння інших» [7, с. 152]. Д. Ладкін та С. Тейлор [8] застосовують феноменологічний підхід до лідерства, розглядаючи його як «втілений» досвід, що виникає в конкретних ситуаціях та взаємодіях.

Цей підхід дозволяє нам розглядати лідерство не як фіксований набір характеристик, а як динамічний процес, що постійно формується через взаємодію лідера, послідовників та контексту. Тому ми можемо зробити висновок, що діалектичне становлення лідерства переосмислює саму його природу, де присутні спрямованість на колективні цілі та темпоральність лідерського буття. Герменевтика також пропонує цінні інсайти для розуміння лідерства. Б. Гадамер [4] говорить про «злиття горизонтів як про процес, через який досягається розуміння. У контексті лідерства це можна розглядати як постійний процес інтерпретації та реінтерпретації ситуацій, цілей та взаємодій між лідером та групою. Діалектичне розуміння лідерства також має важливі епістемологічні наслідки. Воно підкреслює важливість колективного пізнання та створення знань. І. Нонака і Х. Такеучі [11] описують процес створення організаційних знань як спіраль, що включає постійну взаємодію між явним та неявним знанням. У контексті лідерства це означає, що знання про ефективне лідерство не є чимось, що може бути просто передано від експерта до новачка, але є чимось, що постійно створюється та переосмислюється через практику та рефлексію. Слід додати, що як показує аналіз відповідної літератури, діалектичне становлення лідерства піднімає важливі етичні питання: якщо лідер відповідальний не лише за досягнення цілей, але й за розвиток лідерських якостей в інших, це створює «нову етичну парадигму»: Е. Левінас говорить про етичну відповідальність перед іншим, яка передує онтології. У контексті лідерства це можна інтерпретувати як фундаментальну відповідальність лідера за створення умов, в яких інші можуть розкрити свій потенціал [10].

Діалектичне розуміння лідерства вимагає переосмислення традиційних організаційних структур. Замість жорстких ієрархій, організації можуть рухатися до більш гнучких, мережевих структур, які сприяють розподіленому лідерству. Ф. Лалу описує «бірюзові організації», які характеризуються самоорганізацією та еволюційною метою. Ці організації створюють простір для прояву лідерських якостей на всіх рівнях [9].

Традиційні програми розвитку лідерства, які фокусуються на передачі знань та навичок, повинні бути доповнені підходами, які сприяють рефлексії, експериментуванню та колективному навчанню. Д. Шон говорить про важливість «рефлексії-в-дії» для професійного розвитку. У контексті лідерства це означає створення можливостей для постійної рефлексії та навчання у процесі роботи. Розвиток метакогнітивних навичок стає ключовим для лідерів, які прагнуть сприяти колективному становленню лідерства. Це включає практики рефлексії, розвиток системного мислення та здатність до критичного самоаналізу [14]. Ч. Аргіріс і Д.А. Шон говорять про важливість «подвійного циклу навчання», який

передбачає не лише корекцію помилок, але й переосмислення базових припущень та ментальних моделей [1].

Висновки. Трансформація лідерства від індивідуального до колективного є закономірним процесом діалектичного розвитку, що відображає фундаментальні зміни у природі людських відносин та викликів сучасності. Цей процес характеризується не простим запереченням індивідуального лідерства, а його якісним переосмисленням та інтеграцією з колективними формами організації. Сучасні дослідження підтверджують необхідність створення інтегративної моделі лідерства, яка враховує як індивідуальні, так і колективні аспекти. Концепція «діалектичного становлення» пропонує теоретичну основу для такої інтеграції, демонструючи, як протиріччя між індивідуальним та колективним можуть бути продуктивно вирішені на новому рівні розуміння та практики.

Список джерел інформації

1. Argyris Ch, and Donald A. (1997). Schön. Organizational learning: a theory of action perspective. *Reis*. № 77/78. P. 345–348.
2. Bass Bernard M. and M. Bass Bernard. (1985). *Leadership and performance beyond expectations*. P. 481–484.
3. Bennis Warren. (2009). *On Becoming a Leader* (revised edition). 396 p.
4. Gadamer Hans-Georg. (2013). *Truth and method*. A&C Black. 664 p.
5. Goleman, Daniel, Richard Boyatzis, and Annie McKee. (2013). *Primal leadership*; with a new preface by the authors: unleashing the power of emotional intelligence. Harvard Business Review Press. 336 p.
6. Hegel Georg Wilhelm Friedrich. (1977). *Phenomenology of spirit*. Trans. A.V. Miller. Oxford: Oxford UP. 595 p.
7. Heidegger Martin. (1962). *Heidegger, Being and Time*. Blackwell. 589 p.
8. Ladkin Donna and Steven S. Taylor. (2010). Enacting the "true self": towards a theory of embodied authentic leadership. *The leadership quarterly*. Vol. 21.1. 64–74.
9. Laloux Frederic. (2016). *Reinventing organizations*. 382 p.
10. Levinas Emmanuel. (1979). *Totality and infinity: an essay on exteriority*. Vol. 1. Springer Science & Business Media. 307 p.
11. Nonaka Ikujiro, and Hirotaka Takeuchi. (2007). The knowledge-creating company. *Harvard business review*. Vol. 85.7/8. P. 162.
12. Pearce Craig L., and Jay A. Conger. (2002). *Shared leadership: reframing the hows and whys of leadership*. Sage Publications. 330 p.
13. Senge Peter M. The fifth discipline. (1997). *Measuring business excellence*. Vol. 1/3. P. 46–51.
14. Schön Donald A. (2017). *The reflective practitioner: How professionals think in action*. Routledge. 384 p.
15. Uhl-Bien M., & Arena M. (2017). Complexity leadership: Enabling people and organizations for adaptability. *Organizational Dynamics*. № 46 (1). P. 9-20. DOI <https://doi.org/10.1016/j.orgdyn.2016.12.001>
16. Ulrich D., & Smallwood N. (2013). Leadership sustainability: what's next for leadership improvement efforts. *Leader to Leader*. Vol. 70. P. 32–38.

Надійшла (received) 18.10.2024

Відомості про авторів / About the Authors

Кузьменко Наталія Анатоліївна (Kuzmenko Natalia) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», аспірантка кафедри філософії, Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-8786-6330>.

В.Є. МИХАЙЛИЧЕНКО, І.В. АСЄЄВА, Ю.Ю. КОШКАРОВ

ВНУТРІШНІЙ СВІТ ОСОБИСТОСТІ ТА ЙОГО ФОРМУВАННЯ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Досліджено сутність та зміст внутрішнього світу особистості, який включає у собі особистісний сенс, світогляд, цінності, інтереси, спрямованість, переконання, самоефективність, що відображає взаємодію особистості з навколишнім об'єктивним світом. Обґрунтовано, що ступінь розвитку й характер функціонування думок людини, а також сфери її почуттів і волі залежать від того, на якому психічному рівні і з яким результатом працює її внутрішній світ. Показано роль закладу вищої освіти у процесі формування внутрішнього світу людини, її самосвідомості. Запропоновано способи і методи формування світогляду студентів, їх особистісного сенсу та цінностей, спрямованості особистості, мотивів, переконань та самоефективності. Показано формуючу роль Я-концепції особистості у цьому процесі.

Ключові слова: внутрішній світ, особистість, формування, самосвідомість, Я-концепція.

V.E. MYKHAYLYCHENKO, I.V. ASIEIEVA, YU.YU. KOSHKAROV

THE INTERNAL WORLD OF THE PERSONALITY AND ITS FORMATION IN THE PROCESS OF LEARNING IN AN INSTITUTION OF HIGHER EDUCATION

The essence and content of the individual's inner world, which includes personal meaning, worldview, values, interests, direction, beliefs, self-efficacy, reflecting the interaction of the individual with the surrounding objective world, has been studied. It is substantiated that the degree of development and the nature of the functioning of a person's thoughts, as well as the spheres of his feelings and will depend on the mental level at which and with what result his inner world works. The role of a higher education institution in the process of forming a person's inner world and self-awareness is shown. Ways and methods of forming students' worldview, their personal meaning and values, personality orientation, motives, beliefs and self-efficacy are proposed. The formative role of the self-concept of the individual in this process is shown.

Key words: inner world, personality, formation, self-awareness, self-concept.

Постановка проблеми. Внутрішній світ – це свідомість і самосвідомість особистості, спрямовані як на об'єктивної реальності, так й, одночасно, на ставлення до неї. Тут інтегруються всі її враження, узагальнюються і систематизуються переживання, оцінюються поведінка. Цей світ постійно працює, і міра фундаментальності, глибини і напруженості цієї роботи є показником духовного багатства індивідуальності людини. Він є підсумком тієї внутрішньої роботи, у процесі якої зовнішнє, пройшовши через суб'єктивність особистості, переробляється, освоюється і застосовується у практичній діяльності. Закони і механізми його утворення і функціонування треба обов'язково досліджувати, тому що без цього знання не буде повного розуміння прояву суб'єктивного початку в людині при відображенні нею дійсності, її ставлення до неї та її поведінки.

Ступінь розвитку й характер функціонування думок людини, сфери її почуттів і волі залежать від того, на якому психічному рівні і з яким результатом працює її внутрішній світ. Система вихованих і самостійно вироблених індивідом соціальних якостей, що склалася таким чином, виявляється у суб'єктивній формі (особистісний сенс, світогляд, цінності, інтереси, спрямованість, переконання, самоефективність та ін.), що відображає взаємодію особистості з навколишнім об'єктивним світом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У результаті досліджень, проведених вченими-акмеологами, було зроблено такі висновки: особливості великого соціуму, в якому проходить свій життєвий шлях людина, неминуче накладають свій відбиток на її розвиток як індивіда, як особистості і суб'єкта діяльності. Настільки ж сильно відбивається на ній соціальне мікросередовище, що завжди по-своєму акумулює й переломлює вплив великого соціуму. Однак вирішальна роль у становленні людини, у формуванні її унікальної індивідуальності належить самій людині, її внутрішньому світові, особливо, коли вона вступає в пору своєї зрілості.

Особистісно-професійний розвиток студентів у ЗВО безпосередньо залежить від тих смислів та цінностей, які вони знаходять у професійній діяльності. Завдання навчальної та професійної діяльності мають бути не тільки зрозумілими, а й внутрішньо прийнятими. Відомий український вчений І.Д. Бех стверджує, що надзвичайно важливим на ранніх етапах становлення та осмислення студентом свого ціннісного простору є вміння побачити його зв'язок з цілями та завданнями обраної професії, а також залучення до спеціально організованої роботи з розвитку своїх смислових орієнтирів [1, с. 110].

Завдання навчальної та професійної діяльності мають бути не лише зрозумілими студентами, а й

внутрішньо прийнятими. Внутрішня позиція стає тією умовою, через яку заломлюються зовнішні дії. У зв'язку з цим перед науковцями стоїть завдання всебічного вивчення закономірностей і механізмів роботи внутрішнього світу з метою ефективного використання всіх можливостей для ефективного формування особистості. Ці положення приймаються всіма дослідниками і не беруться під сумнів. При цьому є недостатньо з'ясованою природа цієї діяльності, її джерела, способи і методи самовдосконалення особистості.

Сучасні вчені розглядають сенс життя як систему смислів, які організують діяльність людини у руслі особистого і загальнолюдського вдосконалення. Більшість як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників проблеми сенсу відзначають той факт, що людині притаманна наявність не одного, а цілого ряду різних сенсів, що виявляється у таких поняттях як сенс дії, діяльності, поведінки, життя, існування, які формують світогляд людини. П. Фрейзер зауважує, що сучасні «сенси життя стосуються вирішення загальнолюдських проблем і настільки змінюють систему відносин людини до себе та світу, що прагнення до самовдосконалення стає провідним» [8, с. 146]. Узагальнюючи вищесказане, можна зробити висновок, що пошук сенсу життя є постійним, цілеспрямованим, провідним процесом, який оптимізує нашу діяльність упродовж усього життя.

У рамках фундаментальних та суспільних наук дається великий обсяг інформації, що сприяє формуванню внутрішнього світу. При цьому багато уваги приділяють тому, що треба формувати, але часто залишається відкритим питання про те, як це можна робити. Передумовами формування є сенс життя, світогляд, потреби, інтереси, переконання, самоефективність та інші. Завдання педагогіки полягає в тому, щоб сформувати внутрішній світ того, хто навчається і, таким чином, вплинути на його розвиток. При цьому надзвичайно важливо, щоб виховання переростало у процес самопізнання та саморозвитку, зумовлений чітким усвідомленням самого себе та своєї життєвої програми. Вирішення цього завдання – дуже непросте справа, тому потрібен різноманітний психолого-педагогічний інструментарій корекційних засобів, які б заклали передумови для успішного руху до досягнення бажаних результатів.

Метою статті є вивчення способів та методів формування внутрішнього світу студентів у процесі навчання у закладі вищої освіти з метою ефективного використання всіх можливостей особистості.

Виклад основного матеріалу. Основним критерієм внутрішнього світу людини виступає система її особистісних сенсів. Це значущість для індивіда тих чи інших предметів, яка сприймається ним суб'єктивно. Він визначається виявленням зв'язків даного предмета з мотивами, потребами й цінностями індивіда. У діяльнісному підході породження особистісного сенсу відбувається на

підставі постановки цілі відповідно до мотиву і трактується людської самосвідомістю. Це довготривалий і багатоаспектний процес, який нерозривно пов'язаний із світоглядом людини.

Світогляд – складна взаємодія інтелектуальних та емоційних компонентів, світовідчуття та світорозуміння. Це система поглядів, переконань, що проявляється у її вчинках, у відносинах з іншими людьми та навколишнім світом. Світогляд – це не лише зміст, а й спосіб усвідомлення людиною дійсності, а також її принципи життя, цінності та переконання. Структура світогляду утворюється в результаті узагальнення природничих, соціально-історичних, технічних та філософських знань, які вивчає студент під час навчання у ЗВО. Характер уявлень про світ сприяє постановці певних цілей, з урахуванням яких утворюється загальний життєвий план, формуються ідеали. Зміст свідомості перетворюється на світогляд тоді, коли він набуває характеру переконань, впевненості людини у правоті своїх ідей.

Світогляд має великий практичний життєвий сенс. Він впливає на потреби людини, мораль, моральність, характер життєвих прагнень, її ставлення до праці, інших людей, інтереси та норми поведінки. Це свого роду духовна призма, якою сприймається і переживається все навколишнє. Включаючись у світогляд, різні його складові (знання, цінності, переконання, програми дій) набувають нового статусу, вони вбирають у собі ставлення, можливості людини, забарвлюються емоціями, поєднуються з волею до дії.

Проблема розуміння людиною свого місця у світі, свого розвитку у ньому завжди була актуальною. Сьогодні ж, у період кардинальних змін, вона особливо загострена, оскільки життя змушує нас переглядати свої життєві цілі та орієнтири. Безліч різних чинників беруть участь у становленні світогляду. Це оточення, умови життя, ідеологія держави, освітнє середовище. Спочатку людина несвідомо приймає ту модель світу, яку їй пропонує суспільство. Потім починається осмислена переоцінка явищ життя, пошук сенсу життя. Інформація, яку індивід використовує при цьому, береться з власних спостережень і роздумів, освіти, зі спілкування, досвіду. Відбувається систематизація життєвих цінностей, розміщення пріоритетів.

Завдання педагогіки зводиться до систематичного вивчення загальних світоглядних установок і окремих елементів: життєвих цінностей, переконань, установок, очікувань студентів. Їх коригування відбуваються постійно й обумовлюються як індивідуальними особливостями, так і життєвими ситуаціями. Набуваючи у процесі діяльності певного досвіду та якостей, особистість починає на цій базі вільно й самостійно вибирати цілі та засоби своєї діяльності, способи управління нею, одночасно вдосконалюючи та розвиваючи свої здібності, змінюючи та виховуючи, формуючи себе.

Навчально-виховний процес має бути цілісним. Знання та вміння не повинні бути відірвані від внутрішнього, духовного світу людини. Світогляд є тим «цементуючим складом», який в умовах сучасної диференціації наук не дозволить розсіпатися знанням на окремі розрізнені частинки. Без наявності певної світоглядної бази знання та переконання не можуть стати надійними опорами для людини. Будучи розрізненими, вони легко замінюються на нові, при цьому частіше знаходяться на інтуїтивному, чуттєвому рівні і рідше – на свідомому. Тому у студентів часто викликає труднощі конкретизація своїх життєвих пріоритетів. Звідси випливають такі поведінкові показники, як інертність, нерішучість, байдужість, непостійність.

Змістовний аспект світогляду включає ціннісно-сміслові утворення та цілі. Вони визначають головні та відносно стійкі ставлення людини до себе, до інших людей, загалом до світу. Загальнолюдські цінності властиві будь-якій епосі та будь-якому народу, їхня актуальність та ієрархія змінюється з часом і обумовлюється тенденціями суспільства. Цінності визначають як об'єктивну значущість явищ, ідей, речей, зумовлену потребами та інтересами особистості.

На думку групи англійських дослідників, найбільш актуальними є такі групи цінностей:

- фундаментальні «ліберальні» цінності свободи, рівності та раціональності;
- духовні цінності, як інтегративна якість, своєрідне ставлення до світу;
- моральні цінності, що поєднуються відмінністю добра і зла [8, с. 148].

Ціннісно-сміслові утворення виступають найважливішими регуляторами життя та професійної діяльності. Значення предметів і явищ та його «сенс» для людини є тим, що детермінує поведінку. Особистісно-професійний розвиток студентів у закладах вищої освіти прямо залежить від тих сенсів і цінностей, які вони знаходять у професійній діяльності. Цінності значною мірою визначають цілі, які ми перед собою ставимо і те, яке значення ми надаємо тому, що відбувається. Від цього залежить, які уявні стратегії ми виберемо і, зрештою, якими будуть наші дії. Підготовка до професійної діяльності передбачає формування і розвиток ціннісно-сміслових компонентів самосвідомості. Це важливе завдання періоду навчання у закладі вищої освіти, як центрального у процесі становлення особистості як професіонала, тому що у студентському віці відбувається інтенсивне їх перетворення.

Становлення майбутнього кваліфікованого фахівця можливо значною мірою за умови, при яких формування його особистісного сенсу супроводжується активною життєвою позицією і, в кінцевому рахунку, його спрямованістю на успішну професійну діяльність. Такий підхід є плідним у вирішенні практичних завдань з оптимізації навчально-пізнавальної діяльності. Він не тільки

описує і прогнозує поведінку студента, але і надає надійний інструментарій для активізації його потенціалу, успішної самореалізації у професійній діяльності.

Спрямованість на успішну професійну діяльність – це здатність майбутнього фахівця організувати відповідним чином свої знання і здібності, а також енергію і зусилля. Вона характеризується стійкою потребо-мотиваційною сферою, наповненою особистісним сенсом й орієнтованою на досягнення поставленої мети, що означає можливість повноцінно самореалізуватися у професійній діяльності та одночасно приносити користь суспільству. Для цього необхідно зрозуміти специфіку і цінність обраної професії, співвіднести з нею свої мотиви та можливості, ставити цілі, знати стратегію і тактику їх досягнення.

Л.М. Грень, досліджуючи проблему формування спрямованості студентів на успішну професійну діяльність у процесі навчання, зробила висновок, що домінантою у формуванні професійної самосвідомості студентів і виборі подальшого освітнього маршруту є мотивація досягнення успіху. Вона стверджує, що активним у професійному навчанні буде той студент, що усвідомлює потребу в знаннях, якостях й уміннях, необхідних для успішної професійної діяльності. На цій основі у нього формується мотив досягнення успіху, розвивається вміння ставити цілі й досягати їх. Саме ці процеси й відбивають сутність мотиваційно-поведінкового аспекту діяльності викладачів і студентів у навчальному процесі яких приймається намір до досягнення, це і є система мотивів особистості» [2, с. 3].

Розвиток мотивації досягнення успіху пов'язаний з активною життєвою стратегією, виробленням моделі поведінки, орієнтованої на успішне досягнення цілей діяльності. С.С. Занюк пише: «Засіб, програма і конкретні життєві цілі, які оцінюються індивідом як оптимально задовольняючі потреби і відносно яких приймається намір до досягнення, це і є система мотивів особистості» [3, с. 3]. Він робить висновок про те, що мотивація досягнення виявляється в багатьох аспектах особистісним зростанням і є відносно сталим особистісним утворенням. Дослідниками В.Є. Михайличенко та М.В. Канівець вона розглянута як важлива складова ціннісно-мотиваційного ставлення до праці, яка виступає системутворюючою характеристикою особистості, соціально обумовлена і формується шляхом навчання та виховання у процесі навчання у ЗВО [4, с. 3].

Наш світогляд заснований на наших уявленнях про оточуючий світ, переконаннях і цінностях, які ми склали за допомогою наших органів чуттів, а також взаємозв'язків між цією інформацією й особистими спогадами і переживаннями. Під переконаннями розуміють тісно пов'язані узагальнення відносно значення та причинно-наслідкового зв'язку меж

оточуючого світу, а також нашої поведінки, можливостей й ідентифікації. Вони є певним симбіозом зовнішнього впливу й особистої внутрішньої роботи. Постійні та тверді переконання стають нашими життєвими принципами. Відповідно до них ми вибудовуємо свої відносини з навколишнім світом, здійснюємо вчинки, робимо оцінки та формуємо судження, що стосуються нас самих, інших людей та навколишнього світу. Вплив переконань на наше життя величезний, вони дуже впливають на нашу продуктивність. Навіть найменші зміни на базовому рівні переконань приводять до змін у поведінці й результатах діяльності.

В основі формування переконань лежить ряд базових принципів, що описують взаємини людини й реальності і відіграють важливу роль у всіх сферах людської діяльності. Вони є набагато стабільними й постійними, ніж ефемерні почуття або навіть установки. Достатньо розроблений, детальний і практично направлений підхід к формуванню переконань пропонують спеціалісти в галузі нейро-лінгвістичного програмування (далі – НЛП). Вони поділяють переконання на надихаючі, які наділяють людину силою і впевненістю у собі, й обмежуючі, які також здатні дуже впливати на психічне і фізичне здоров'я людини. Ми повинні визначити ті переконання, що надихають і підтримують нас, і використовувати відомі в НЛП технічні прийоми, щоб їх створити [3]. Р. Ділтс у своїй роботі, присвяченій зміні переконань за допомогою технологій НЛП, досить докладно описує як технічну сторону питання, так і емоційну. Він розглядає структуру та життєвий цикл переконання [7, с. 117].

При цьому заслуговують на увагу підходи вітчизняних педагогів. Так, В.А. Сухомлинський розмірковував над тим, як переконати своїх учнів у будь-якій ідеї і як зробити так, щоб ця ідея «стала невід'ємною органічною частиною суб'єктивного світу людини, щоб вона увійшла в тіло і кров, щоб людина ніколи не відчувала себе на розпутьті» [5, с. 457]. На його думку, ставка повинна робитися, насамперед, на міжособистісний інтимний, довірчий контакт, коли обидві сторони активні та доброзичливо налаштовані по відношенню один до одного. У цьому випадку процес переконання стає активним і максимально ефективним, якщо нові переконання вдається неодноразово закріпити на практиці.

Базовим положенням НЛП є те, що людський мозок за своїми функціями подібний комп'ютерові – він виконує «програми» або реалізує уявні стратегії. Наші звичні почуття можуть легко трансформуватися в деякі глибоко укорінені переконання на різні сторони життя, які майже завжди впливають на нашу поведінку. Тому зміна стратегії мислення може кардинально вплинути на всю нашу діяльність. Раннє формування правильної позитивної системи переконань створює й підтримує

впевненість у собі, інтерес, радість, пов'язану з активною діяльністю, а в підсумку породжує та виховує навички і здібності, що пізніше здаються природними і дарованими природою.

Переконання, як такі, що наділяють нас силою, так і обмежуючі, тісно пов'язані з нашими очікуваннями, що означає «передчуття» якої-небудь події чи результату, або високий ступінь впевненості їх здійснення. Очікування впливає на нашу поведінку, залежно від того, на що вони спрямовані. Ефективність цих процесів тією чи іншою мірою пов'язана з самоефективністю, що сприймається, – оцінкою своєї здатності зробити будь-які дії в певних умовах. Очікування «самоефективності» пов'язані із впевненістю в тому, що конкретна людина здатна здійснити дії, які потрібні для досягнення бажаного результату.

Соціально-когнітивна теорія самоефективності А. Бандури розглядає самоефективність центральною детермінантою людської поведінки, суть якої полягає в тому, наскільки компетентною відчуває себе людина під час виконання роботи. У дослідженнях А. Бандури і його колег було показано, що самоефективність значно впливає на мотиваційні, когнітивні та емоційні процеси, а також на успішність діяльності [6]. Науковець виділяє чотири джерела самоефективності:

- 1) досвід власних успіхів у досягненні бажаних результатів;
- 2) спостереження за тим, як інші успішно справляються з труднощами під час вирішення різних завдань;
- 3) вербальне переконання людини в тому, що вона володіє необхідними для досягнення мети здібностями;
- 4) сприйняття власних емоційних і фізіологічних станів, рівня емоційної напруги (вірогідність досягнення успіху більша, якщо людина не напружена й емоційно спокійна).

Переконання, що впливають на те, чого ми досягаємо, в більшості пов'язані з тим, якими ми себе сприймаємо, з нашим внутрішнім іміджем. Наше уявлення про себе, самооцінка має безпосередній і визначальний вплив на всі компоненти поведінки, від них залежить успіх усіх наших починань. Для підсвідомості не існує особливої різниці між реальною поведінкою й тим, що було лише яскраво і жваво намальоване в уяві. Значення даного принципу важко переоцінити. Саме на його основі будуються різні техніки візуалізації, за допомогою яких ми можемо оперувати з уявленим майбутнім як з реальністю. Ця ідея є вкрай важливою для навчального процесу студентів, для процесу їх саморозвитку і самовдосконалення.

Вивчення внутрішнього світу людини, її самосвідомості – одна з центральних проблем філософії, психології і педагогіки. Їх значення обумовлено тим, що це складає методологічну основу вирішення не тільки багатьох найважливіших теоретичних питань, але й практичних завдань у

зв'язку з формуванням життєвої позиції людини. Самосвідомість служить для організації його власної діяльності, відносин з оточенням і спілкування з ним. У психології, зазвичай, під самосвідомістю розуміють переживання цілісності «Я» і його окремих індивідуальних рис. Поведінка людини завжди поєднується з її уявленням про себе: якою вона є і якою б вона хотіла бути. Це образ себе і ставлення до себе, що нерозривно пов'язані з прагненням до самозміни, самовдосконалення.

Підсумковим продуктом самоосвідомості є усвідомлення своєї Я-концепції або системи уявлень, образів і оцінок, що відносяться до нього [3]. Кожен з нас носить у собі уявний образ або портрет самого себе. Образ Я – це відносно стійка, яка завжди усвідомлюється, переживана унікальна система уявлень індивіда про себе, на основі якої він буде свою взаємодію Космосу з іншими людьми. Він постає як установка у відношенні до себе. У цьому образі втілена наша концепція своєї особистості, уявлення про себе як про людину й особистість. Ця думка в більшості випадків складається несвідомо, під враженням минулого досвіду, успіхів і невдач, а також на підставі ставлення до нас інших людей. На перших порах практично будь-які соціальні контакти мають на нього формуючу дію. Проте, з моменту усвідомлення Я-концепції стає активним початком, важливим чинником в інтерпретації його досвіду. Це довготривалий і багатоаспектний процес, що містить у собі формування самосвідомості в умовах розробленої методології вдосконалення педагогічного процесу.

Не можна мислити, відчувати або поводитися зовні іншим чином, не змінивши свою програму, концепцію самого себе або того, що знаходиться всередині. Можна почати уявляти себе таким, яким ми хочемо бути, а не таким, яким є насправді. Позитивні зміни стають можливими завдяки тому, що наші уявлення про себе суб'єктивні, а не об'єктивні. Вони ґрунтуються не на фактах, а на враженнях, прийнятих нами як справжні. Завдяки власному уявленню про себе, або Я-концепції, ми можемо домогтися того, про що думаємо більшу частину часу. Наші домінуючі думки та устремління стають реальністю. Ми маємо бути готові дисциплінувати власне мислення, сконцентрувавши його виключно на вибраному предметі. Такі зміни у собі, дозволяють отримати радість від життя, даються зовсім непросто, вони вимагають значних зусиль.

Висновки. Таким чином, ступінь розвитку й характер функціонування думок людини, а також сфери її почуттів і волі залежать від того, на якому психічному рівні і з яким результатом працює її внутрішній світ. Наше уявлення про світ або модель світу визначає наш напрям думок і дій. Науковці переконані, що неможливо піднятися на якісно новий ступінь у сприйнятті світу, не змінивши себе. Цей рівень мислення являє собою принцип, що спирається на властивості особистості, новий підхід

від «внутрішнього до зовнішнього» до особистої і міжособистісної діяльності. Він пропонує почати із себе, більше того, з найбільш глибоко укоріненої частини нашої особистості: життєвої філософії, а також властивостей характеру і мотивів. Це безперервний процес відновлення на основі природних законів, керуючих формуванням особистості і прогресом.

Тільки виробивши той або інший світогляд, особистість, самовизначаючись у житті, одержує можливість усвідомлено, цілеспрямовано діяти, реалізуючи свою сутність. Одночасно з її формуванням складається і характер особистості – психологічний стрижень людини, що стабілізує її соціальні форми активності. Покликання, призначення кожної людини складається у всебічному розвитку її фізичних і духовних сил, усіх її здібностей, щоб вона мала можливість вільно розвиватися як творчо діяльна особистість. У процесі професійного навчання потрібна активізація прагнення студентів до самопізнання. Усвідомлення своїх якостей, здібностей, можливостей, їх розвиток сприяє наявності та усвідомленню значущої мети, ідеї, сенсу, спрямованості на успішну діяльність, що є важливою умовою професійного та особистісного зростання студентів. Вона передбачає розвинуту самосвідомість у єдності самопізнання, самооцінки, самоконтролю, вольової саморегуляції, самоформування. Їх гармонійне поєднання дає можливість людині перетворити себе, організувати самостійну діяльність із самовдосконалення. Створення сильного позитивного внутрішнього іміджу стосовно конкретної сфери діяльності, а потім тренування й постійний розвиток даного напрямку думок забезпечать досягнення успіху.

Список джерел інформації

1. Бех І.Д. (2007). *Психологічні джерела виховної майстерності*. К. : Академвидав. 248 с.
2. Грень Л.М. (2010). *Педагогічні умови формування у студентів вищих технічних навчальних закладів спрямованості на успішну професійну діяльність* : автореф. дис. ... канд. пед. наук. 13.00.04. Харків. 24 с.
3. Занок С.С. (1998). *Мотиваційний тренінг. Спецпрактикум з психології мотивації*. Луцьк : Вид-во Волинського держ. університету. 64 с.
4. Михайличенко В.Є., Канівець М.В. (2011). Самосвідомість як основа розвитку особистості студента. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. пр. ; голов. ред. Т.І. Сущенко. Запоріжжя : КПУ. Вип. 15(68). С. 339–346. Retrieved from <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/18370>
5. Сухомлинський В.О. (1977). *Интерес до учіння – важливий стимул навчальної діяльності учнів*. Вибрані твори. В 5 т. Т. 5. К. : Рад. шк. С. 7–16.
6. Bandura A. (2000). *Cultivate self-efficacy for personal and organizational effectiveness*. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/250666768_Cultivate_Self-Efficacy_for_Personal_and_Organizational_Effectiveness
7. Ditts R. (2018). *Changing belief systems with NLP*. 203 p.

8. Michael Steger, Patricia Frazier, Shigehiro Oishi, Matthew E Kaler (2006). The Meaning in Life Questionnaire: Assessing the Presence of and Search for Meaning in Life. *Journal of Counseling Psychology* 53 (1). Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/230887670_The_Meaning_in_Life_Questionnaire_Assessing_the_Presence_of_and_Search_for_Meaning_in_Life

References (transliterated)

1. Bekh I.D. (2007). *Psykholohichni dzhherela vykhovnoi maisternosti*. K. : Akademvydav. 248 s.
2. Hren L.M. (2010). *Pedahohichni umovy formuvannia u studentiv vyshchychk tekhnichnykh navchalnykh zakladiv spriamovanosti na uspishnu profesiinu diialnist: avtoref. dys. ...* kand. ped. nauk. 13.00.04. Kharkiv. 24 s.
3. Zaniuk S.S. (1998). *Motyvatsiinyi treninh. Spetspraktikum z psykholohii motyvatsii*. Lutsk : Vyd-vo Volynskoho derzh. universytetu. 64 s.
4. Mykhailychenko V.Ie., Kanivets M.V. (2011). *Samosvidomist yak osnova rozvytku osobystosti studenta. Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh* : zb. nauk. pr. ; holov. red. T.I.

Sushchenko. *Zaporizhzhia* : KPU. Vyp. 15(68). S. 339–346. Retrieved from <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/18370>

5. Sukhomlynskyi V.O. (1977). *Interes do uchinna – vazhlyvyi stymul navchalnoi diialnosti uchniv. Vybrani tvory. V 5 t. T. 5. K. : Rad. shk. S. 7–16.*

6. Bandura A. (2000). *Cultivate self-efficacy for personal and organizational effectiveness*. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/250666768_Cultivate_Self-Efficacy_for_Personal_and_Organizational_Effectiveness

7. Ditls R. (2018). *Changing belief systems with NLP*. 203 p.

8. Michael Steger, Patricia Frazier, Shigehiro Oishi, Matthew E Kaler (2006). The Meaning in Life Questionnaire: Assessing the Presence of and Search for Meaning in Life. *Journal of Counseling Psychology* 53(1). Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/230887670_The_Meaning_in_Life_Questionnaire_Assessing_the_Presence_of_and_Search_for_Meaning_in_Life

Надійшла (received) 02.08.2024

Відомості про авторів / About the Authors

Михайличенко Валентина Євдокимівна (Mykhaylychenko Valentina) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», кандидат філософських наук, доцент, професор кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами; Харків, Україна; ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7390-5319>;

Асєєва Ірина Володимирівна (Asieieva Iryna) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної та неорганічної хімії; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9678-2681>;

Кошкарів Юрій Юрійович (Koshkarov Yuri) – Військовий інститут танкових військ Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії; Харків, Україна; ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1430-0154>.

V.O. NIKITENKO

РОЛЬ КРЕАТИВНОЇ МОДЕЛІ ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ СУСПІЛЬСТВА ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ В ЕПОХУ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 5.0 ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Розглянуто трансформацію освіти в умовах інформаційного суспільства, яке водночас постає як «суспільство знань», цифрове суспільство чи смарт-суспільство, що вимагає формування інноваційних підходів до освіти, орієнтованих на розвиток креативної особистості та сприяння інноваційному прогресу. Визначено роль освіти як основи соціокультурного та економічного розвитку, адаптера до умов технологічної революції 5.0 і рушія змін. Доведено потребу у перепрофілюванні освітніх систем відповідно вимогам інноваційної економіки, що передбачає створення умов для формування у студентів не лише технічних навичок, а й критичного мислення, креативності та здатності адаптуватися до змінюваного світу. Розглянуто креативну модель освіти як стратегічний фактор розвитку інноваційного суспільства.

Ключові слова: креативна модель освіти, креативна особистість, технологічна революція 5.0, глобалізація 5.0, інноваційне суспільство.

V.O. NIKITENKO

THE ROLE OF CREATIVE MODEL OF EDUCATION IN THE FORMATION OF A SOCIETY OF INNOVATIVE DEVELOPMENT IN THE ERA OF TECHNOLOGICAL REVOLUTION 5.0 AND GLOBALISATION

The transformation of education in the conditions of the information society, which at the same time appears as a "knowledge society", a digital society or a smart society, which requires the formation of innovative approaches to education, focused on the development of a creative personality and promoting innovative progress, is considered. The role of education as the basis of socio-cultural and economic development, an adapter to the conditions of the technological revolution 5.0 and a driver of change is determined. The need for repurposing educational systems in accordance with the requirements of the innovative economy is proven, which involves the creation of conditions for the formation of students not only technical skills, but also critical thinking, creativity and the ability to adapt to the changing world. The creative model of education is considered as a strategic factor in the development of an innovative society.

Key words: creative model of education, creative personality, technological revolution 5.0, globalisation 5.0, innovative society.

Постановка проблеми. Роль креативної моделі освіти в формуванні суспільства інноваційного розвитку в епоху технологічної революції 5.0 та глобалізації є надзвичайно важливою. У сучасному світі, що перебуває під впливом швидких технологічних змін та глобальних викликів, традиційні освітні підходи вже не відповідають вимогам часу. Креативна модель освіти, орієнтована на розвиток критичного мислення, інноваційних компетенцій та творчих навичок, стає основою для формування активних і адаптивних особистостей, здатних до самореалізації та ефективної діяльності в умовах цифрової та інтелектуальної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ми спираємося на дослідження видатних українських вчених В. Андрущенка, В. Воронкової, О. Базалюка, В. Бега, О. Кивлюк, Р. Олексенка, М. Кириченка, В. Кременя, В. Мельник, В. Нікітенко, А. Панченка, Д. Свириденка, С. Терешішого, в працях яких започатковано креативну модель інформаційного суспільства. Серед зарубіжних авторів виділимо роботи таких авторів, як Аль-Халілі Джим, Е. Брінвольфссон, Е. Макафі, К. Кевін, О'Райлі Тім, Д. Роуз, К. Стейнер, В. Старгінз, В. Цекало, П. Флорида, М. Форд та інших, які представили тему креативності в умовах технологічної революції 5.0 та

глобалізації 5.0. Наукова новизна дослідження полягає в концептуалізації креативної моделі освіти як чинника інноваційного розвитку суспільства.

Метою статті є концептуалізація моделі креативної освіти як ключового чинника інноваційного розвитку суспільства. Основними завданнями дослідження є: концептуалізація моделі креативної освіти, здатної функціонувати в умовах домінування цифрових технологій та алгоритмів; аналіз умов та напрямів технологічної революції 5.0 і глобалізації, що характеризуються безпрецедентною швидкістю змін; розкриття сутності креативного процесу та оцінка його впливу на освітні моделі майбутнього.

Виклад основного матеріалу. Результати роботи спрямовані на формування нової освітньої парадигми, яка не лише відповідає викликам технологічної революції, а й створює умови для розвитку творчого потенціалу людини, її здатності адаптуватися до швидкоплинних змін та активно впливати на майбутнє суспільства. У дослідженні використано методологію системного аналізу, прогнозування та моделювання, що дозволяє інтегрувати філософські, соціальні й технологічні аспекти освіти, а також розкрити взаємозв'язок між креативною освітою та формуванням інноваційного

суспільства. У статті акцентується увага на необхідності інтеграції технологічних досягнень із гуманістичними підходами для створення гармонійного освітнього середовища. Концепція моделі креативної освіти представлена як відкрита система, яка базується на принципах організації, динамічної взаємодії та комплексного підходу.

Креативна модель освіти – це підхід до навчання, який орієнтований на розвиток творчих здібностей студентів, здатності до інноваційного мислення та адаптації до швидко змінюваного технологічного середовища. Така модель передбачає не лише передачу знань, але й стимулювання критичного, аналітичного та конструктивного підходу до розв'язання проблем, розвитку нових ідей та їх втілення в реальному світі.

Основні характеристики креативної моделі освіти:

1. Інноваційний підхід до навчання: навчальний процес спрямований на заохочення учнів до самостійного пошуку рішень, вивчення нових технологій, інструментів і методів, що дозволяють створювати нові продукти або покращувати існуючі.

2. Міждисциплінарний підхід: креативна освіта не обмежується певною предметною областю. Вона поєднує знання з різних дисциплін, що дозволяє студентам знаходити нові перспективи і підходи для вирішення завдань.

3. Розвиток творчих та критичних навичок: акцент робиться на розвитку таких навичок, як критичне мислення, креативне вирішення проблем, командна робота, здатність до швидкої адаптації та навчання протягом життя.

4. Інтеграція новітніх технологій: у креативній моделі освіти активно використовуються цифрові технології, онлайн-ресурси та платформи для інтерактивного навчання, що дає можливість студентам застосовувати новітні інструменти у процесі здобуття знань.

5. Підтримка індивідуального розвитку: кожен учень має можливість самостійно визначати напрямки для розвитку своїх творчих здібностей і розвивати власні інтереси, що дозволяє формувати унікальний підхід до навчання.

6. Сприятливе середовище для експериментів: в такій освітній моделі важливо створити атмосферу, де помилки сприймаються як невід'ємна частина процесу навчання, що сприяє вивченню на практиці та глибокому розумінню предмету.

Креативна модель освіти є важливим елементом в умовах технологічної революції 5.0 та глобалізації, оскільки вона дозволяє розвивати адаптивність, здатність до інновацій і швидкого реагування на зміни в суспільстві та на ринку праці. Це фундамент для підготовки нового покоління фахівців, здатних досягати успіху в умовах сучасних викликів і швидкозмінних технологічних процесів.

Сучасний інноваційний розвиток вимагає активної інтеграції наукових шкіл та обміну накопиченим суспільним капіталом, що є необхідною передумовою для створення нового інноваційного суспільства. Простіший шлях до цього – це адаптація технологічних рішень через інвестиції в нові процеси, як це продемонстрували країни, що швидко стали глобальними лідерами, зокрема Японія, Південна Корея та Тайвань. Японія, ретельно

вивчаючи міжнародний досвід, змогла за короткий час значно покращити свої позиції в таких сферах, як автомобілебудування та електроніка, наздогнавши і навіть перевершивши конкурентів. У свою чергу, Україна має створювати умови для залучення молоді до секторів креативної економіки, де найвищою цінністю стають творчий потенціал, продуктивність праці та можливість самореалізації. Це сприятиме не лише утриманню інтелектуального капіталу в країні, але й його розвитку, орієнтованому на потреби національної економіки. Креативна освіта повинна культивувати критичне мислення, яке є фундаментом людського капіталу, та інтегрувати творчі й технологічні підходи. Освіта має виконувати не лише інструментальну функцію, а й сприяти формуванню особистості, здатної відповідати на виклики інформаційного суспільства, де знання та творчість стають найвищими цінностями. Креативна модель освіти забезпечує не лише адаптацію суспільства до сучасних глобальних змін, але й відкриває нові перспективи інноваційного розвитку через стимулювання творчих здібностей, інтеграцію гуманітарних і технічних знань та формування інтелектуального потенціалу. Підтримка та управління; забезпечення та управління; організація наукової та інформаційної діяльності; розвиток комп'ютерного добробуту як чинника розвитку другої ери машин та їх призначення для розвитку науково-технічного прогресу [10]. Серед них поява комп'ютера та цифрових рішень як каталізатора збільшення фізичних та інтелектуальних можливостей цифрової ери та досягнення комп'ютерного добробуту за допомогою комп'ютерних технологій [11].

Не слід забувати, що ми живемо в епоху електронної комерції, де домінують алгоритми та цифрові технології, в епоху неймовірних технологій та змін. З'являються нові терміни і професії – біткоїн, криптографія, блокчейн, інтелектуальні контракти, криптоінвестори криптовалют, Fintech – революція у фінансах, інше страхування, цифрова трансформація страхового ринку, віртуальний банкінг, штучний інтелект і робототехніка, BIG DATA (великі дані), які повинна контролювати людина. І це не просто іноземні терміни - це наше реальне життя, яке вже нас оточує. Світ змінився – сучасне покоління вже не дивується цим словам [1]. Найбільшим драйвером стала поява Інтернету, а потім і смартфонів, завдяки яким технологічні інновації змінюють весь ринок праці, відбувається трансформація професій, тому вже сьогодні необхідно адаптуватися до майбутніх нових умов праці. Виробництво повністю автоматизовано завдяки використанню засобів комп'ютеризації та роботі роботів; нові умови лінійного виробництва та економічно ефективного виробництва. За останніми даними, у світі налічується понад 2 мільярдів смартфонів у світі. Нові досягнення в матеріалознавстві, біотехнологіях, генетиці призвели до революції в медицині [12]. Інновації вже прийшли в наш дім, стоять на порозі і змінюють наш світ з безпрецедентною швидкістю. Технологічну революцію 5.0 та глобалізація 5.0 відрізняються швидкістю, з якою відбуваються зміни. Світ змінюється навколо нас і несе автоматизацію, робототехніку та нові можливості для бізнесу. Роботи, автоматизація та штучний

інтелект назавжди змінить світ торгівлі в найближчому майбутньому. Ефективність, а не процес стане головним мірилом праці. Ми розрізняємо – талант, креативність і толерантність, креативність і критичне мислення, які є складовими стратегічних переваг особистості [11].

За останні кілька десятиліть систематичні дослідження в галузі соціальних наук суттєво розширили можливості для творчості на різних рівнях виробництва та управління, які намагалися змоделювати творчий процес таким чином, щоб працівники були креативними. Таким чином, ми можемо стверджувати, що творчий процес проявляється в нашому житті на кожному кроці. У багатьох дослідженнях зазначається, що креативність як когнітивна здатність відрізняється від інших психічних функцій, що називається називається «розумністю», хоча розумність - це здатність обробляти велику кількість інформації і вона не є синонімом творчості [12]. Як зазначає Річард Флоріда: «Творчість передбачає здатність до синтезу, тобто до комбінування. Альберт Ейнштейн якось описав свою роботу як «гру в комбінації». Завдання полягає в тому, щоб просіяти дані, уявлення і різні матеріали для того, щоб створити нові корисні комбінації [24].

Творчий синтез повинен дати зовсім інший результат, ніж практичні винаходи, теорія або інсайти, які також можуть бути використані для вирішення різних завдань або для створення високоестетичного витвору мистецтва [12]. Творчість вимагає впевненості в собі та здатності до ризику, що вимагає поєднання жаги та екстравагантності з вродженими здібностями. «Людині потрібна здорова самооцінка для винайдення ідей, для нових помилок, і все це – шокуюча критика інших. Порушення загальноприйнятих правил, або навіть їх розширення, вимагає впевненості в собі» [13]. Творчість часто йде врозріз з прийнятими шаблонами мислення і самого життя, адже Творчість – це процес руйнування власного образу заради кращого Творіння. Шумпетер писав, що «творчість руйнування» перетворює існуючу індустрію в абсолютно нову, оскільки вона повстала проти диктатури природи, оскільки «технологічна творчість – це бунт» [14].

Творчість є багатогранною і базується на людському досвіді, тому що творчості сприяє інтелект, збагачений різноманітним досвідом і світоглядом, який містить багато різних інтересів і різних знань. Великі зміни нашого нашого часу, які дедалі більше розширюються, пов'язані з поясненням ролі креативної освіти як визначальної характеристики прогресу і процвітання в часи надзвичайних технологій. Креативну освіту почали цінувати, і заради підтримки та заохочення поширилася ціла система. Оскільки все більше людей схильні визнавати вирішальну роль освіти у виникненні нових технологій і нових галузей виробництва нового багатства [15].

Креативна освіта передбачає виразну розумову діяльність, активність і моделі поведінки, які слід культивувати як на індивідуальному, так і на суспільному рівні. Креативний дух проникає всюди – в робочі місця, цінності, спільноти і трансформує наше бачення як самих себе, так і економічних та політичних суб'єктів, і таким чином формує ядро

нашої ідентичності [16]. Креативна освіта відображає творчість і водночас посилює її роль, оскільки для цього потрібне середовище, яке підтримує творчість через соціальні, економічні та культурні стимули [9, с. 38]. Саме тому креативна освіта формує нове робоче середовище, новий стиль життя, нові організації, які мають вирішальне значення для виробництва технологічної творчості та комерційних інновацій [17]. Тому креативність – це перемога, яка сприяє виконанню багатьох функцій нової креативної економічної системи [18].

На нашу думку, креативність відрізняється від того, що можна назвати «розумом». Креативність як когнітивна здатність відрізняється від інших психічних функцій, а особливо від сукупності інших здібностей, яку в сукупності називають «інтелектом». Хоча розумність – це здатність справлятися з великим обсягом інформації та обробляти її – переважає творчий потенціал, вона не є синонімом креативності [16]. Креативність передбачає здатність до синтезу, «просіювання даних» для створення нових стилізованих комбінацій, тому творчий синтез може дати зовсім інший результат. Тому креативна освіта є джерелом економічної цінності. Творчі здібності людини є найважливішою інтелектуальною власністю, яка прийшла на зміну землі, праці та капіталу як найціннішого економічного ресурсу [19].

Не випадково П. Друкер проголосив появу «нової економіки знань», заснованої на інформації, знаннях, які є інструментами творчості. Інновації, втілені у вигляді технологічних артефактів, також є продуктами творчості. Сьогодні для працевлаштування у все більшій кількості галузей потрібні креативні професії та креативні компетенції [12]. Науковці виокремлюють такі види креативності:

- 1) технологічна креативність (винахідливість);
- 2) економічна креативність (підприємництво);
- 3) художня творчість;
- 4) культурна креативність [20].

Спільним для всіх видів креативності є процес мислення, в якому всі складові творчого процесу, засновані на вродженому розумі та інтелекті, є взаємопідсилюючими та взаємодоповнюючими. Не випадково Бернард Шоу говорив, що геній – це на 90% робота в поті чола і на 10% – натхнення, творчість базується на дисципліні і концентрації, людині потрібен час і імпровізація, щоб працювати над розвитком ментальних структур і освоєнням їх потенціалу. Тільки сильна відданість будь-якій сфері – музиці, математиці, медицині – може утримати людину від розпилення енергії на інші речі.

Творчі люди – художники, письменники, науковці, програмісти, які пишуть програми – стимулюють внутрішню мотивацію, внутрішню винагороду та задоволення від своїх творчих зусиль. Успішні винахідники часто організовували себе та об'єднували інших у команду, щоб систематизувати свої зусилля. Найкраще продукт процвітає в унікальному соціальному середовищі, яке є достатньо стабільним, щоб забезпечити довготривалі зусилля, але водночас різноманітним і з достатніми горизонтами, щоб жити творчість в одноманітному розмаїтті форм її прояву. Креативісти надзвичайно чутливі до соціально-економічних умов, які можуть легко завадити їхньому розвитку; вони потребують постійної уваги і потребують глибоких інвестицій у

економічні та соціальні форми, що живлять творчі імпульси. Формування креативного класу як мета сучасної освіти виникає в період її зрілості, що свідчить про те, що вперше в історії людства ми маємо привести економічний розвиток у відповідність з розвитком людського потенціалу, який залежить від використання талантів та творчого потенціалу та прискорення цього процесу, шляхом розвитку Smart-технологій як чинника розвитку сучасного прогресу, – зазначає Т. Тесленко [21]. Зараз, в епоху, коли рушійними факторами економіки є знання, інновації, креативність і людський потенціал, ситуація інша. Тому зараз необхідно створити нові ефективні показники креативності людського потенціалу як матриці сучасної інноваційної, інформаційної та технологічної освіти, ніж валовий внутрішній продукт, досягти переростання від індустріальної до креативної епохи, що вимагає формування концепції «суспільства знань».

Отже, сучасна держава має створювати інноваційні індикатори справжнього зростання, щоб досягти економічної ефективності та соціального прогресу [21], ми маємо перейти від абсурдного зростання (Індустріальна епоха) до розумного зростання (Креативна епоха), заснованого на використанні усіх можливостей людини, її талантів, самовираження як одного з найважливіших прав людини в стратегії зміцнення громадянського суспільства. Однією з проблем є формування інноваційного суспільства, креативної освіти, творчої особистості, в основі якої лежать розум, інтелект, мораль, справедливість, розвиток, інновації, знання, інформація.

Творча освіта переживає найскладніший етап, на якому відбувається вибір основного напрямку розвитку [22]. Креативна освіта як найширший синтез економічних і гуманітарних знань покликаний розкрити принципи і закони ноосферної культури. Креативна освіта структурує конструкти духовної економіки, в якій економічна поведінка «економічної людини» має передбачати примат духовних потреб над матеріальними. Основною функцією творчого мислення є забезпечення цілісності, єдності, безпеки та добробуту своїх громадян, що забезпечується вмідим керівництвом та ефективним управлінням. Оскільки завжди необхідно долати дисипативні структури, адаптивний механізм самоорганізаційної системи має розвиватися за рахунок кооперативних зв'язків, організації простору, щоб не тільки вижити під різними ідеологічними впливами, а й протистояти руйнуванню встановлене суспільство [23].

Висновки. Вища освіта відіграє ключову роль у підготовці молоді до життя та професійної діяльності в умовах інноваційної епохи. Вища освіта повинна підготувати молодь до життя та роботи в інноваційну епоху, сприяючи здобуттю нових знань та розвитку необхідних навичок і компетенцій. Вона має забезпечити готовність постійно оновлювати професійну кваліфікацію та набувати нових, актуальних навичок цифрової ери. Зокрема, акцент слід робити на розвитку творчих компетентностей, пов'язаних із комунікаційними, інформаційними та цифровими навичками. Важливим є підкреслення трьох «Т» економічних розробок, що є ідеальною парадигмою для розвитку інноваційно-інформаційно-ноосферно-технологічної освіти:

технології, талант і толерантність. Технології оцінюються за допомогою Індексу високих технологій, що вимірює рівень розвитку високотехнологічних галузей і може досліджуватися на основі показників стану підприємств та бізнесу, а також інноваційного розвитку, включаючи кількість патентів на душу населення та середньорічне зростання патентної активності. Сукупний технологічний індекс об'єднує різні компоненти, зокрема талант, який вимірюється через розмір творчого класу. Толерантність оцінюється за такими показниками, як кількість іммігрантів або осіб, народжених за кордоном, індекс ЛГБТ-спільноти, а також індекс інтеграції, що аналізує рівень расової та етнічної різноманітності в межах однієї міської агломерації. Якщо індекс інтеграції наближається до нуля, це свідчить про високий рівень сегрегації.

У межах технологічної революції 5.0 освіта має стати рушійною силою, що забезпечує постійне оновлення знань, інтеграцію новітніх технологій та розвиток міждисциплінарних підходів. Креативність, гнучкість та здатність до інновацій стають основними характеристиками, які визначають успіх індивідуумів та суспільств у загальному. Відповідно, саме креативна освіта дозволяє країнам ефективно адаптуватися до нових економічних і технологічних реалій, підвищуючи свою конкурентоспроможність на світовій арені. Таким чином, креативна модель освіти є не лише шляхом до інноваційного розвитку, але й ключовим фактором забезпечення стабільного і сталого майбутнього в умовах глобалізації та технологічних трансформацій.

Список джерел інформації

1. Brinolfsson E., Makafi E. (2016). *Druha epokha mashyn: robota, prohres ta protsvitannia v chasy nadzvychainykh tekhnolohiy*. Kyiv : FUND. 236 s.
2. Воронкова В.Г. (2018). Освіта постмодерну в умовах постколоніалізму. *Освітній дискус: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова*. № 5. С. 16–25.
3. Christopher S. (2018). *Total automation. How computer algorithms change life*. Kyiv : Our format, 280 p.
4. *Education at a Glance 2012* (2012). OECD Indicators. Paris : OECD Publishing. DOI: <https://doi.org/10.1787/eag-2012-en>
5. *Higher Education in a Globalized Society* (2004). UNESCO Education Position Paper. UNESCO, Printed in France (ED-2004/WS/33). Retrieved from <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001362/136247e.pdf>
6. Chang H.-J. (2018). *23 things they don't tell you about capitalism*. Kyiv : Nash format. 296 p.
7. Kastels M. (2007). *Internet-Halakyka. Mirkuvannia shchodo Internetu, biznesu i suspilstva*. Kyiv : Vyd-vo «Vakler». 304 s.
8. Кивлюк О.П. (2014). Моделювання інформаційних процесів в умовах інформаційного суспільства. *Гілея*. Вип. 80. С. 222–226.
9. Кириченко М.О. (2017). Інформатизація як фактор оптимізації ідеології інформаційного суспільства в умовах мережно-комунікативного простору. *ScienceRise: Педагогічна освіта*. № 1 (9). С. 46–50. DOI: <https://doi.org/10.15587/2519-4984.2017.91627>
10. Куцелал С.В. (2006). Освіта в глобалізаційно-інформаційному континуумі: необхідність трансформації. *Філософські обрії*. № 15. С. 27–40.
11. Кушерець Б.І. (2002). *Знання як стратегічний ресурс суспільних трансформацій*. Київ, 248 с.
12. Масуда Ю. (1983). *Інформаційне суспільство як постіндустріальне суспільство*. Мити, 234 с.

13. Максименюк М.Ю., Нікітенко В.О. (2016). Формування парадигми інформаційно-комунікативного суспільства як різновиду складних соціальних систем та взаємодій. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. № 66. С. 266–278. DOI: <https://doi.org/10.30839/2072-7941.2016.78609>
14. Мельник В.В. (2018). Інформаційний менеджмент як фактор розвитку інноваційного суспільства. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. № 74. С. 39–47. DOI: <https://doi.org/10.30839/2072-7941.2018.149651>
15. Олексенко Р. (2017). Формування концепції креативної особистості як чинника креативної економіки знань в умовах глобалізації. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. № 71. С. 118–126. DOI: <https://doi.org/10.30839/2072-7941.2017.124895>
16. Пунченко О.П., Воронкова В.Г., Андриюкайтене Р. (2018). Соціодинаміка глобалізаційного світу в його цивілізаційному вимірі. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. № 74. С. 48–60. DOI: <https://doi.org/10.30839/2072-7941.2018.149652>
17. Пунченко О.П., Лазаревич А.А. (2015). Інформатизація як спосіб представлення інформаційних ресурсів суспільства. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. № 63. С. 21–30.
18. Rose D. (2014). *Enchanted Objects: Design Human Desire and the Internet of Things*. New York : Scribner, 320 p.
19. Рижова І.С. (2017). Smart-технології як фактор розвитку сучасного дизайну. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. № 69. С. 174–183. DOI: <https://doi.org/10.30839/2072-7941.2017.102141>
20. Соснін А. (2016). Про вимір системи вищої технічної освіти в координатах проблеми національної безпеки. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. № 66. С. 123–134. DOI: <https://doi.org/10.30839/2072-7941.2016.78583>
21. Тесленко Т.В. (2018). Розвиток категорій «дух», «тіло», «тілесність» у постмодерній філософії. *Гілея*. Вип. 139. С. 80–84.
22. Фезерстоун, М., Леш, С., Робертсон, Р. (Ред.) (2013). *Глобальні сучасності*. Київ : Ніка-Центр, 400 с.
23. Фюрст, М. Юрген, Т. (2018). *Філософія*. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, Інститут релігійних наук св. Фоми Аквінського, 544 с.
24. Флоріда, Р. (2018). *Homo creatives: Як новий клас завойовує світ*. Київ : Наш формат, 432 с.
7. Kastels M. (2007). *Internet-Halaxyka. Mirkuvannia shchodo Internetu, biznesu i suspilstva*. Kyiv : Vyd-vo «Vakler». 304 s.
8. Kyvliuk O.P. (2014). Modeliuvannia informatsiinykh protsesiv v umovakh informatsiinoho suspilstva. *Hileia*. Vyp. 80. S. 222–226.
9. Kyrychenko M.O. (2017). Informatyziatsiia yak faktor optymizatsii ideologii informatsiinoho suspilstva v umovakh merezho-komunikatyvnoho prostoru. *ScienceRise: Pedagogichna osvita*. № 1 (9). S. 46–50. DOI: <https://doi.org/10.15587/2519-4984.2017.91627>
10. Kutsepal S.V. (2006). *Osvita v hlobalizatsiino-informatsiinomomu kontynuumi: neobkhdnist transformatsii*. Filosofska obrii. № 15. S. 27–40.
11. Kusherets B.I. (2002). *Znannia yak stratehichniy resurs suspilnykh transformatsii*. Kyiv, 248 s.
12. Masuda Yu. (1983). *Informatsiine suspilstvo yak postindustrialne suspilstvo*. Myty, 234 s.
13. Maksymeniuk M.Iu., Nikitenko V.O. (2016). Formuvannia paradyhmy informatsiino-komunikatyvnoho suspilstva yak riznovydu skladnykh sotsialnykh system ta vzaiemodii. *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii*. № 66. S. 266–278. DOI: <https://doi.org/10.30839/2072-7941.2016.78609>
14. Melnyk V.V. (2018). Informatsiinyi menedzhment yak faktor rozvytku innovatsiinoho suspilstva. *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii*. № 74. S. 39–47. DOI: <https://doi.org/10.30839/2072-7941.2018.149651>
15. Oleksenko R. (2017). Formuvannia kontseptsii kreatyvnoi osobystosti yak chynnyka kreatyvnoi ekonomiky znan v umovakh hlobalizatsii. *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii*. № 71. S. 118–126. DOI: <https://doi.org/10.30839/2072-7941.2017.124895>
16. Puchenko O.P., Voronkova V.H., Andriukaitiene R. (2018). *Sotsiodynamika hlobalizatsiinoho svitu v yoho tsyvilizatsiinomomu vymiri*. Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii. № 74. S. 48–60. DOI: <https://doi.org/10.30839/2072-7941.2018.149652>
17. Puchenko O.P., Lazarevych A.A. (2015). *Informatyziatsiia yak sposib predstavlennia informatsiinykh resursiv suspilstva*. Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii. № 63. S. 21–30.
18. Rose D. (2014). *Enchanted Objects: Design Human Desire and the Internet of Things*. New York : Scribner, 320 r.
19. Ryzhova I.S. (2017). *Smart-tekhnohohii yak faktor rozvytku suchasnoho dyzainu*. Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii. № 69. S. 174–183. DOI: <https://doi.org/10.30839/2072-7941.2017.102141>
20. Sosnin A. (2016). *Pro vymir systemy vyshchoi tekhnichnoi osvity v koordynatakh problemy natsionalnoi bezpeky*. Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii. № 66. S. 123–134. DOI: <https://doi.org/10.30839/2072-7941.2016.78583>
21. Teslenko T.V. (2018). *Rozvytok katehorii «dukh», «tilo», «tilesnist» u postmodernii filosofii*. Hileia. Vyp. 139. S. 80–84.
22. Fezerstoun, M., Lesh, S., Robertson, R. (Red.) (2013). *Hlobalni suchasnosti*. Kyiv : Nika-Tsentr, 400 s.
23. Forst, M. Yurhen, T. (2018). *Filosofii*. Kyiv : DUKH I LITERA, Instytut relihiinykh nauk sv. Fomy Akvinskoho, 544 s.
24. Florida, R. (2018). *Homo creatives: Yak novyi klas zavoiovuie svit*. Kyiv : Nash format, 432 s.

Надійшла (received) 19.10.2024

References (transliterated)

1. Brinolfsson E., Makafi E. (2016). *Druha epokha mashyn: robota, prohres ta protsvitannia v chasy nadvychainykh tekhnolohiy*. Kyiv : FUND. 236 s.
2. Voronkova V.H. (2018). *Osvita postmodernu v umovakh postkolonializmu*. Osvitnii diskus: Natsionalnyi pedagogichnyi universytet imeni M. P. Drahomanova. № 5. S. 16–25.
3. Christopher S. (2018). *Total automation. How computer algorithms change life*. Kyiv : Our format, 280 r.
4. *Education at a Glance 2012* (2012). OECD Indicators. Paris : OECD Publishing. DOI: <https://doi.org/10.1787/eag-2012-en>
5. *Higher Education in a Globalized Society* (2004). UNESCO Education Position Paper. UNESCO, Printed in France (ED-2004/WS/33). Retrieved from <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001362/136247e.pdf>
6. Chang H.-J. (2018). *23 things they don't tell you about capitalism*. Kyiv : Nash format. 296 r.

Відомості про авторів / About the Authors

Нікітенко Віталіна Олександрівна (Nikitenko Vitalina) – Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні Запорізького національного університету, доктор філософських наук, професор, професорка кафедри управління та адміністрування; Запоріжжя, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9588-7836>.

*ТИНТИН ДУН***СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ МАРКСИЗМУ В СУЧАСНОМУ КИТАЇ**

Стаття присвячена аналізу концептуальної основи китайської марксистської філософії та розкриттю значення основних принципів марксистського світогляду. Досліджуються аналіз праць стосовно основ антропології та соціологічних і культурологічних аспектів китайського марксизму. Розкрито значення концепції зеленого розвитку марксизму. Розглянуто еволюцію марксистської думки в Китаї, проведено компаративний аналіз результатів досліджень української та західної наукової думки, сучасних китайських марксистів стосовно марксизму та китайського марксизму як головної стратегії суспільної ідеології. Розглянуто національну специфіку китайського марксизму в модернізації та розвитку держави у світлі новітніх технологій та глобалізаційних процесів.

Ключові слова: марксизм, китайська специфіка, філософія, світогляд, антропологія, відчуження, політичний вимір марксизму.

*TINGTING DONG***SOCIO-PHILOSOPHICAL ASPECTS OF MARXISM IN MODERN CHINA**

The article is devoted to the analysis of the conceptual basis of Chinese Marxist philosophy and the disclosure of the meaning of the main principles of the Marxist worldview. The analysis of works related to the foundations of anthropology and the sociological and cultural aspects of Chinese Marxism are studied. The meaning of the concept of green development of Marxism is revealed. The evolution of Marxist thought in China is considered, a comparative analysis of the results of Ukrainian and Western scientific thought, modern Chinese Marxists in relation to Marxism and Chinese Marxism as the main strategy of social ideology is carried out. The national specificity of Chinese Marxism in the modernization and development of the state under the latest technologies and globalization processes is considered.

Key words: Marxism, Chinese specificity, philosophy, worldview, anthropology, alienation, political dimension of Marxism.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток КНР потребує детального знання як минулої історії, так і сучасних стратегій розвитку основних напрямів марксизму у світі та розвитку марксизму в країні. Важливим є поєднання вивчення національного та загальносвітового досвіду. Сучасний Китай створює низку сучасних економічних та освітніх, екологічних («зелених») стратегій, які разом мають велике значення у модернізації та вестернізації країни з метою продовження модернізації технологій та розвитку рівня освіченості та знання у сучасних виробництвах, вбудови країни у загальний світ, що глобалізується, оскільки, як це буде доведено у матеріалі статті, в КНР продовжується рух на поєднання марксизму з традиційною китайською культурою та національними традиціями, що вже попередньо, як доведено світовій спільноті, створило особливі та індивідуальні китайські риси марксизму.

Акцентуємо увагу на тому, що з прогресом науки та модернізацією суспільного життя, марксизм також постійно розвивається та вдосконалюється, саме це в першу чергу можливо побачити у сучасному модернізованому китайському способі розуміння екологічного середовища та інформаційної ери, а також

презентації концепції соціалістичної ринкової економіки, яка вдало розвивається в країні. Аналіз практичної сторони, як і аналіз теорії філософії, доводить, що китайський марксизм продуктивно синтезує класичні марксистські ідеї з традиційними національними особливостями і прагматичними економічними підходами, що на сьогодні дозволяє партії підтримувати такі важливі суспільні риси, як легітимність та можливість вдало реалізувати керівництво країною в умовах світової глобалізації та технологічних змін, що відбуваються у виробництві, освіті та медицині.

Еволюція марксистської думки у Китаї демонструє на світовому рівні, як суспільна ідеологія сучасної країни може дієво адаптуватися до різних контекстів, залишаючись при цьому стрижневим елементом політичної та економічної системи країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Можемо назвати українських науковців, які займаються синологічними дослідженнями. Серед них відомий науковець В. Кіктенко, окрім того, питаннями українського та китайського марксизму займаються С. Руденко та В. Туренко. Серед інших науковців можемо звернути увагу, в першу чергу, на праці Гао Вейчженя (Hao Veichzen), Дж. Тан (J. Tan), Дапінг Ху (D. Hu), Цзоу Шипен (邹诗鹏). Лі Вейву (李

维武), Ван Наньші (王南湜), Чжан Зайлін (张再林) Лі Хуайчунь (李淮春), Цзінь Яодзі (金耀基) та інші.

Мета статті – провести компаративний аналіз досліджень еволюції марксизму та його сприйняття як в минулому, так і сучасному, використовуючи знання ключових аспектів марксизму (з порівняльним аналізом іноземних, особливо українських наукових джерел, та вітчизняних китайських науковців). Через аналіз принципів китайського марксизму розкрити та проаналізувати концептуальну основу китайської марксистської філософії, а саме принципи, основи історичного матеріалізму, марксистський світогляд, соціальні аспекти, тим самим продовжуючи стратегію власного дисертаційного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Оскільки в аксіології марксизму, насамперед, відстоюються важливі соціальні питання, а саме гуманістичні цінності, а в соціальній теорії марксизм, який був запропонований на самому початку К. Марксом та Ф. Енгельсом, концентрує свою увагу на економічному детермінізмі, то, в першу чергу, була проаналізована стаття С. Руденко та В. Туренко «Компаративний аналіз розуміння «Практики» у Китаєзованому та Українському радянському марксизмі», оскільки по-перше, в ній проводяться історично ретроспективні дослідження, в яких автори зробили епістемологічне дослідження, розглядаючи та порівнюючи різні теорії марксизму, і окрім того, їх праця є сучасним поглядом на аналіз розуміння «практики» у контексті мислителів двох напрямів марксизму: як китайського так і українського (радянського періоду). Також було науково обґрунтовано дослідити їх погляди на відому працю Мао Цзедуну, в якій розкрито перспективи розуміння досліджуваного концепту. С. Руденко та В. Туренко звертають увагу на те, що марксизм у Китаї є формою перетворення багатого практичного досвіду держави на структуровану та розвинену теорію.

Для власного дослідження було не менш цікавим вивчити їх погляд відповідно на такий концепт, як «практика» в українському радянському марксизмі. Запропоновану ними низку праць попередніх науковців, які розкривали це питання, буде важливо вивчити сучасним філософам в Китаї. С. Руденко та В. Туренко серед інших назвали та проаналізували в цій прощині дослідження наукову роботу П. Копніна, В. Шинкарука, В. Табачковського, В. Іванова, О. Яценко та ін. Автори цитованої статті пояснюють, що українські філософи у 60-80-х рр. ХХ ст. звернули погляд під час досліджень на практиці не лише в епістемологічний чи соціально-філософський зміст, але й на антропологічний та екзистенціальних характер їх наукових матеріалів [1].

Переходячи до аналізу особливостей китайського марксизму, цитовані автори статті пишуть про важливість вивчення «практики» як

феномену та поняття у китайському марксизмі, вказуючи, що попередній до Маркса матеріалізм у свій час розумів та розглядав питання знання відчужено від соціальної природи людини та її історичного розвитку [1, с. 152]. Автори вказують, що Мао Цзедун звернув на це увагу так само і продовжив дослідження у праці «Про практику» (1937 р.). На їх думку, марксизм у Китаї полягає, насамперед, у перетворенні багатого практичного досвіду Китаю на загальну теорію, саме у поєднанні історії та традиції Китаю [1, с. 153].

Повертаючись до аналізу українського тогочасного марксизму, вони зазначають, що концепт «практика» у Київській філософській школі радянського періоду (1960–1980 рр.), а саме починаючи від її засновника, П. Копніна уже звернув увагу на тенденції та розробки гуманістично спрямованої філософії, де предметом є не лише «об'єктивні закони природи і суспільства», але й реальності, що освоюється людиною у процесі її діяльності, і саме він акцентував потребу вивчати гносеологічні питання. Наступники В. Шинкарук і В. Табачковський та ін. також внесли оригінальне, українське бачення особливостей дослідження специфіки марксизму [1, с. 154].

Таким чином, аналіз розуміння феномену практики у двох напрямках дослідження марксизму, як в українському радянському, так і в китайському марксизмі є цікавими для вивчення та порівняння. Слід звернути увагу на те, що в українському марксизмі практика сприймається, на думку авторів цитованої статті, основним принципом до аналізу всіх науково-теоретичних проблем крізь гуманістичний зміст (таким чином поєднуючи зв'язок теоретичного знання з усіма способами оволодіння людиною буття), а в межах китайського марксизму автори статті вбачають виділення китайськими науковцями та партійними лідерами «два ключові аспекти експлікації практики»: епістемологічний та політико-філософський [1, с. 155]. Під час праці над поставленим питанням була також проаналізована інша робота В. Туренко, в якій науковець пише про питання естетики, що як національна риса, на його думку, притаманна китайському марксизму, тому що проведений ним аналіз літератури ще раз підкреслив її особливість, оскільки немає з чим порівняти в західній філософській естетиці. Він пише, що саме китайські науковці вдало використовують у дослідженнях власну багату традицію поетичних, а не систематичних роздумів, зокрема, у традиції конфуціанства (посилаючись на працю історії китайської естетики таких авторів, як Лі Цзехоу і Лю Ганці).

В. Туренко вважає, що китайський марксизм, представлений не лише як маоїзм, але й має низку інших марксистських напрямів, наприклад, він пише про китайський естетичний марксизм, особливо, «філософію практичної суб'єктивності» Лі Цзехоу, і вказує, що у Китаї культура і культурна революція

поєднана в подальших дослідженнях з марксистськими проектами критики капіталістичної сучасності та побудови альтернативної сучасності [2, с. 225–229].

Наступним українським науковцем, праці якого слід навести, є відомий китаєзнавець В. Кіктенко, який у цитованій праці написав, що з початком політики реформ і відкритості в китайських роботах і підручниках із всесвітньої історії, враховуючи нові тенденції та запити КНР, з'являються зміни і тлумачення загального тексту всесвітньої історії, що було пов'язано з процесом деполітизування і деідеологізації. Також цей автор наводить приклад того, що сучасні дослідження підкреслюють важливе значення концепції, проголошеної Ден Сяопіном, а саме, «шукати істину, спираючись на факти», і хоча марксистська методологія зберігається, але тепер отримує новий рух до осягнення її значення та подальшого розвитку країни. В. Кіктенко пише про періоди 1949 – 1980 років, в яких марксистська філософія була зосереджена на «вивченні селянського життя з позицій марксистської теорії класової боротьби», та в період початку реформ і відкритості підкреслено появу наукової зацікавленості до вивчення сучасного міжнародного статусу Китаю і, відповідно, нового вивчення Новітньої історії. З'являється новий напрям дослідження всесвітньої історії з відповідною формою, виходячи з потреб та особливостей «китайської специфіки», в питаннях формування вивчення в китайських навчальних закладах всесвітньої історії. Тому, згідно його аналізу, «китайська специфіка» визначається власними для Китаю науковими мотивами викладання, а саме, визначення великих історичних закономірностей, які вплинули на появу сучасного світу та, відповідно, пошук своєї власної національної ідентичності в глобальному історичному процесі.

Також В. Кіктенко посилається на роботи професора Уханського університету У. Юйцзіня, який став першим китайським науковцем, що критично систематизував праці періоду радянської історіографії, і у власній статті розкриває основні теоретичні концепції праць У Юйцзіня. Окрім того, у наведеній статті ми знаходимо важливі для аналізу висновки про підхід до наукових розвідок у статті Лю Туна. Акцент на науці і техніці («продуктивні сили»), як пише В. Кіктенко, дозволяє китайським вченим модифікувати свою історичну теорію. Широта досліджень у сучасному Китаї, підкреслена автором досліджуваної статті, має посилання на китайських науковців, які вважають за необхідність протистояти впливу глобальної історії із суто західних перспектив, наприклад, У. Сяоцюнь та Чен Мейбао визнають, що поява всесвітньої історії призвела до визнання внеску незахідних історій у створення всесвітньої історії, і пропонують обережно ставитися до питань глобалізації. Також в огляді автор наводить праці Ло Жунцюй, в яких запропоновано нову теорію історичного розвитку – «однолінійний розвиток

декількох процесів». Нова інтерпретація цього вченого розкрила нові дисциплінарні межі класичного марксизму в інтерпретації світової історії. В. Кіктенко вказує в огляді, що національний, глобальний зміст роботи та їх вплив у китайських істориків отримав новий поштовх, починаючи з політики реформ і відкритості, бо дійсно, стимулюючим та творчим для досліджень є гасло Ден Сяопіна «шукати істину, спираючись на факти».

Крім того, В. Кіктенко звертає увагу українського наукового простору на праці У. Юйцзіня, в яких визначено прогрес продуктивних сил, а саме сільськогосподарської революції і науково-технічної революції як головної рушійної сили історичного розвитку, на відміну від попередніх концепцій, в яких зазвичай використовувався аналіз класової боротьби. Саме цей момент, на думку В. Кіктенко, а саме аналіз значення впливу продуктивних сил в марксистських термінах (науці і техніці), дозволяє сучасним китайським науковцям вдало створювати нову модифікацію історичної теорії. Окрім того, він наводить інші імена дослідників марксизму з питань глобалізації, а саме: Цянь Чендань, Ма Кеяо, Юй Пей, Ван Лінцун, Ло Сянлін та інших [4, с. 52–64].

У дослідженні Гао Вейчженя розглянуто філософську концептуалізацію феномену інноваційного суспільства «східноазійського типу» у предметному полі соціальної філософії. Він пише про три фундаментальних рівні сучасного інноваційного суспільства: на першому відбувається процес об'єктивної саморегуляції та наявність свободи як цінності та вільного вибору способу політичного, економічного та духовного буття суспільства; на другому – відбувається регулювання процесів розвитку інноваційного суспільства на рівні інституцій; на третьому – саморегулювання на рівні окремих індивідів, їх інноваційного потенціалу. Його робота важлива презентацією перед українською науковою спільнотою новим науковим розкриттям аксіологічного змісту принципів розвитку нових інноваційних суспільств Китаю та його державної політики [5, с. 2-3].

Автор вказує, що генезис та розвиток концепцій інноваційного суспільства вимагає в умовах глобалізації збереження національні цінності [5, с. 27–29]. Його методи дослідження на прикладі інноваційних суспільств включають оцінку кількісних показників, а саме, фінансування та вивчення частки інноваційних структур та питання привабливості для інвесторів [5, с. 66-67]. Саме зростання показників економічного успіху китайської держави є предметом дослідження у теоретичному і у практичному вимірах [5, с. 79]. Автор вказує на значення впровадження та застосування поняття та, відповідно, механізмів інклюзії. Окрім того, принцип гармонії соціального та індивідуального знаходить відбиток у реалізації програми Системи Соціального Кредиту, де проводиться оцінювання доброчесності життя

індивіда. Усе це сприяє консолідації інноваційного китайського суспільства [5, с. 136-137].

Аріф Дірлік та Моріс Дж. Айснер ще у 1989 році видали працю «Марксизм і китайський досвід: проблеми сучасного китайського соціалізму». У цій праці низка авторів досліджувала марксизм і тогочасні знання про китайський досвід стосовно тодішнього китайського соціалізму, наслідки відмови від стратегії Культурної революції, а також значення нового визначення та напрямку, який наступники Мао дали соціалізму. Коло питань було присвячено аналізу знань про антропологію, історію мистецтва, економіку, історію, літературу та політику Китаю. Серед інших була стаття «Політика Мао Цзедун та політична економія розвитку Китаю» (Марк Селден) [6, с. 43–58], «Революція лідерів та мова революції: китайський соціалізм поміж сучасним та майбутнім» (Аріф Дірлік) [6, с.27–42]. Також можна зазначити, що питання, проаналізовані Гордоном Уайтом, так само можуть бути матеріалом до ретроспективного дослідження специфіки поглядів тогочасної західної філософії на Китай та його філософію марксизму, особливо матеріали, які описують той період у розділі «Реструктуризація робітничого класу: реформа праці в Китаї після Мао» [6, с. 152].

Джей Тан в статті «Основні принципи марксизму та теорія і практика суспільного розвитку в сучасному Китаї» вивчає питання, яким чином основні принципи марксизму виконують свою роль у розвитку сучасного китайського суспільства. Він розглядає еволюцію формування основних соціалістичних цінностей та невід'ємно їх пов'язує з просуванням економічних реформ та дотриманням мети збереження соціальної справедливості, а, також досліджує керівне значення марксистських теорій для майбутнього розвитку китайського суспільства. Автор враховує питання модернізації та її значення та правильного використання в країні з урахуванням завдань китайського марксизму. Важливо інтегрувати основні принципи марксизму із сучасними реаліями Китаю для сприяння сталого розвитку.

У статті пишеться, що історичний матеріалізм стверджує значення того, що матеріальні умови виробництва формують основи суспільного розвитку, водночас, відповідність марксизму сучасним суспільним проблемам проявляється у вивченні протиріч, які існували в суто капіталістичних суспільствах, так само, як і іншими авторами, вказується на те, що у КНР марксистські принципи були адаптовані до місцевих реалій, а саме побудова системи «соціалізм із китайською специфікою» і означені цінності поєднують фундаментальні принципи марксизму та є віддзеркаленням традиційної культури китайської нації та мети соціального розвитку сучасного Китаю. На національному рівні основні цінності є врахуванням концепції «процвітання, демократія, ввічливість і злагода» [7, с. 666–672].

Дапінг Ху у статті «Маркс у Китаї» пише про зміни у ставленні до марксизму в Китаї, які спричинені змінами у глобалізованому світі та потребою Китаю розвивати напрями, в яких відбувається формування власних марксистських дискурсів, тому що реформи та концепція відкритості за останні роки призвели до різноманітності у структурі соціального у державі. Автор пропонує власну концепцію, яку називає «Ремарксистизацією», маючи на увазі той факт, що сучасні виклики та зміни в економіці вимагають іншим чином читати авторів західного напрямку з їх критичними статтями марксистських концепцій. При цьому аналіз враховує мету розвитку соціалізму з китайською специфікою та модернізацією марксизму. Він пише, що Харві розглядає Китай відповідно до його економічних та соціальних досягнень і відповідно означає його специфіку як неолібералізм з «китайською специфікою», в той час, як Аррігі побачив китайський шлях до достатку («сміттанський ріст») як універсальну економічну у довготривалій історичній перспективі [8, с. 193–197].

Цзоу Шипен у матеріалах роботи «Екзистенціальна інтерпретація марксистської філософії» так само пише про «китаїзацію» марксистської західної традиції. Він пише про ефект «вестренізації», згадуючи зв'язок і вплив поміж гегелівськими працями та працями Маркса. Він пише про значення спадщини праць Маркса, який стояв у «вихідній точці сучасної філософії». На його думку, трансцендентальна онтологія окрім основного її розуміння дуже глибоко проникає в усю західну культурну традицію. Саме тому, на його думку, відкинувши трансцендентальну онтологію, Маркс створив умови задля критики тогочасної системи теорій у загальній філософії. Саме це можна транскрибувати як процес, в якому він розпочав трансформацію західної філософії та культурних традицій, і створив шлях для відкритості, прийняття так само і незахідного світу. Цзоу Шипен задається питанням транскрипції «західної» та «незахідної» філософій відповідно китайською та західною філософіями. Він вважає, що марксистська філософія «прориває» традиції західної філософії, бо вона прийнята і споріднена, на його думку, з китайською філософією, саме екзистенційним характером. Особливо це видно тим, хто розуміється на конфуціанській філософії. «Синізований марксизм», на його думку, став сучасною марксистською парадигмою [9, с. 25–159].

Лі Вейу у статті «Дослідження китайської філософії з точки зору китайської філософії» так само писав про важливість національної культурної ідентичності в філософії ХХ століття та дослідження філософами Китаю спадщини Маркса. У ХХ столітті китайська марксистська філософія бере участь у створенні сучасної форми та сучасної традиції китайської філософії. Марксистська філософія, як підкреслює Лі Вейу, має органічний зміст і прийнята

та визнана у Китаї [10, с. 56–194]. Окрім того, можемо навести посилання на працю Ван Наньші (Wang Nanshi) «Дослідження розвитку китайської марксистської філософії в новій епосі», яка також є частиною загального вивчення марксистської філософії в Китаї [11].

Чжан Зайлін у роботі «Чотири основні теоретичні повороти в сучасній західній філософії та розвиток сучасної китайської марксистської філософії» проводить аналітичне дослідження в межах вивчення питання теоретичного повороту сучасної західної філософії та китайської сучасної філософії. На його думку, слід звернути увагу на питання, яке можна означити як дослідження відносин між мовою та філософією. Питання, які задають філософи, мають тенденцію зі зміною епох так само трансформуватися. Філософське мислення має тісний зв'язок з мовою та філософією мови, відповідно. Він пише, що настав час звернути увагу саме на філософію мови та, відповідно, на дослідження у західній філософії та китайській філософії науковцями Китаю. [12, с. 47–51]. У праці Лі Хуайчунь «Викладання філософії має бути марксистським і китайським» підіймається також важливе питання мови викладання філософії серед освітньої молоді [13, с. 10–12]. Важливими є дослідження, запропоновані Цзінь Яодзі та іншими авторами, в матеріалах «Про китайську «модернізацію» та «сучасність» – Побудова сучасного цивілізаційного порядку Китаю» [14, с. 27–34].

Висновки. Дослідження соціально-філософських особливостей китайського марксизму окрім загального накопичення знань розкриває для нас новим чином значення ретроспективних досліджень минулих стратегій та теорій. Окрім того, компаративний аналіз створює можливості заповнити прогалини у знанні особливостей поглядів та, відповідно, особливості закордонних наукових розвідок. Особливо цікавими постають і сучасні українські студії, і сучасні українські синологічні студії у філософії. Китайський марксизм у наш час так само продовжує виконувати низку філософських та економічних, соціальних завдань, які було покладено у стратегічний курс розвитку країни та формування філософської та ідеологічної моделі, що успішно функціонує, та, разом з тим, активно вбудовується у модернізований світ з метою створення розвиненого суспільства відповідно до всіх вимог, включаючи питання глобалізації та питання екології, тобто, «зеленої політики».

Список джерел інформації

1. Руденко С.В., Туренко В.Е. (2023). Компаративний аналіз розуміння «Практики» у Китаєзованому та Українському радянському марксизмі. *Культурологічний альманах*. № 1. С. 151–156. Retrieved from <https://almanac.npu.kiev.ua/index.php/almanac/article/view/152>

2. Туренко В. (2022). *Ключові аспекти естетичних досліджень в контексті китаєзованого марксизму*. Retrieved from <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a68a8fc0-194b-48b3-b469-65feb6a80903/content>

3. Кіктенко В.О. (2016). Історичний дискурс у традиційному та сучасному Китаї. *Східний світ*. № 4 (93). С. 52–64. Retrieved from <https://oriental-world.org.ua/index.php/journal/article/view/249/235>

4. Кіктенко В.О. (2022). Р ецепція ідей франкфуртської школи китаєзованим марксизмом: дослідження та інтерпретації. *Китаєзнавчі дослідження*. № 4. С. 50–68. Retrieved from <https://www.chinese-studies.com.ua/index.php/journal/article/view/229>

5. Вейчжень Г. *Інноваційні суспільства Східної Азії: соціально-філософський аналіз*. Retrieved from https://shron1.chtyvo.org.ua/Hao_Veichzhen/Innovatsiini_suspilst va_Skhidnoi_Azii_sotsialno-filosofskyi_analiz.pdf?PHPSESSID=i7s4g419ni5gk4pq5t4ku8dqg6

6. Dirlik A., Meisner M.J. (Eds.). (1989). *Marxism and the Chinese experience: Issues in contemporary Chinese socialism*. ME Sharpe. Retrieved from https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=L7L_jIpbjtwC&oi=fnd&pg=PP9&dq=Social+aspects+of+Marxism+in+modern+China+&ots=51ISuLBV2N&sig=twUjYC

7. Tan J. (2024). *Basic Principles of Marxism and the Theory and Practice of Social Development in Contemporary China*. Retrieved from https://webofproceedings.org/proceedings_series/ESSP/ICFMHS/S%202024/F112.pdf

8. Hu D. (2010). Marx in china. *Socialism and Democracy*. № 24 (3). P. 193–197. Retrieved from <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/08854300.2010.513621>; <https://doi.org/10.1080/08854300.2010.513621>

9. 邹诗鹏. (2009). 马克思主义哲学中国化的生存论阐释 (Doctoral dissertation). 25–159. Retrieved from https://wmarxism.fudan.edu.cn/_upload/article/files/59/78/92cf60cc410d805b64b772e58324/8e7a44fa-3a08-4448-8dc6-386ee9b51322.pdf

10. 李维武. (2010). 20 世纪中国哲学视域中的马克思主义哲学中国化研究 (Doctoral dissertation). 56–194. Retrieved from <http://www.nopss.gov.cn/NMediaFile/2013/0620/MAIN201306201528000572946690660.pdf>

11. 王南湜. (2000). 新时期中国马克思主义哲学发展理路之检视. *天津社会科学*, 6.

12. 张再林. (2004). 现代西方哲学的四大理论转向与当代中国马克思主义哲学的发展. *教学与研究*, (3), 47. 47–51. Retrieved from <http://jxyj.ruc.edu.cn/CN/abstract/abstract13530.shtml>

13. 李淮春. (1996). 哲学教学应是马克思主义的又是中国的. *教学与研究*, (6), 10–12.

14. Li Huaichun. (1996). Philosophy teaching should be Marxist and Chinese. *Teaching and Research*. № 6 (10). P. 10–12. Retrieved from <http://jxyj.ruc.edu.cn/CN/abstract/abstract12210.shtml>

14. 金耀基. (1996). 论中国的“现代化”与“现代性”——中国现代文明秩序的建构. *北京大学学报: 哲学社会科学版*, (1), 27–34. Retrieved from <http://ccj.pku.edu.cn/Article/info?aid=271014161>

References (transliterated)

1. Rudenko S.V., Turenko V.E. (2023). Komparatyvnyi analiz rozuminnia «Praktyky» u Kytaiezovanomu ta Ukrainському

- radianskomu marksyzmi. Kulturolohichniy almanakh. № 1. S. 151–156. Retrieved from <https://almanac.npu.kiev.ua/index.php/almanac/article/view/152>
2. Turenko V. (2022). Kliuchovi aspekty estetychnykh doslidzhen v konteksti kytaiezovanoho marksyzmu. Retrieved from <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a68a8fc0-194b-48b3-b469-65feb6a80903/content>
3. Kiktenko V.O. (2016). Istorychnyi diskurs u tradytsiinomu ta suchasnomu Kytai. Skhidnyi svit. № 4 (93). S. 52–64. Retrieved from <https://oriental-world.org.ua/index.php/journal/article/view/249/235>
4. Kiktenko V.O. (2022). R etseptsiiia idei frankfurtskoi shkoly kytaiezovanym marksyzmom: doslidzhennia ta interpretatsii. Kytaieznavchi doslidzhennia. № 4. S. 50–68. Retrieved from <https://www.chinese-studies.com.ua/index.php/journal/article/view/229>
5. Veichzhen H. Innovatsiini suspilstva Skhidnoi Azii: sotsialno-filosofskyi analiz. Retrieved from https://shron1.chtyvo.org.ua/Hao_Veichzhen/Innovatsiini_suspilstva_Skhidnoi_Azii_sotsialno-filosofskyi_analiz.pdf?PHPSESSID=i7s4g419ni5gk4pq5t4ku8dgg6
6. Dirlik A., Meisner M.J. (Eds.). (1989). Marxism and the Chinese experience: Issues in contemporary Chinese socialism. ME Sharpe. Retrieved from https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=L7L_jIpbjtwC&oi=fnd&pg=PP9&dq=Social+aspects+of+Marxism+in+modern+China+&ots=51ISuIBV2N&sig=twUjYC
7. Tan J. (2024). Basic Principles of Marxism and the Theory and Practice of Social Development in Contemporary China. Retrieved from https://webofproceedings.org/proceedings_series/ESSP/ICFMHS/S%202024/F112.pdf
8. Hu, D. (2010). Marx in China. Socialism and Democracy, 24(3), 193–197. Retrieved from <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/08854300.2010.513621> \$ <https://doi.org/10.1080/08854300.2010.513621>
9. Zou Shipeng. (2009). Existential interpretation of the Sinicization of Marxist philosophy (Doctoral dissertation) 25–159 Retrieved from https://wmarxism.fudan.edu.cn/_upload/article/files/59/78/92cf60cc410d805b64b772e58324/8e7a44fa-3a08-4448-8dc6-386ee9b51322.pdf
10. Li Weiwu. (2010). Research on the Sinicization of Marxist Philosophy from the Perspective of Chinese Philosophy in the 20th Century Retrieved from <http://www.nopss.gov.cn/NMediaFile/2013/0620/MAIN201306201528000572946690660.pdf>
11. Wang Nanshi. (2000). An examination of the development of Chinese Marxist philosophy in the new era. Tianjin Social Sciences, 6.
12. Zhang Zailin. (2004). The four major theoretical turns in modern Western philosophy and the development of contemporary Chinese Marxist philosophy. Teaching and Research, (3), 47. 47–51. Retrieved from <http://jxyj.ruc.edu.cn/CN/abstract/abstract13530.shtml>
13. Li Huaichun. (1996). Philosophy teaching should be Marxist and Chinese. Teaching and Research, (6), 10. 10–12. Retrieved from <http://jxyj.ruc.edu.cn/CN/abstract/abstract12210.shtml>
14. Jin Yaoji et al. On China's «modernization» and «modernity» - the construction of China's modern civilized order [J]. Journal of Peking University. Philosophy and Social Sciences Edition, 1996(01):27-34+134 Retrieved from <http://ccj.pku.edu.cn/Article/info?aid=271014161>

Надійшла (received) 25.10.2024

Відомості про авторів / About the Authors

Тінтін Дун (Tingting Dong) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», магістр філософії, аспірантка кафедри філософії, Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-0307-3575>.

*SUN CHANLUN***ЕКСТРАПОЛЯЦІЯ ІДЕЙ КИТАЙСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ
ЗАСАДИ ВПЛИВУ В КОНТЕСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

Стаття присвячена аналізу феномена розуміння глобалізму та конструктивного впливу на нього через низку особливостей, збережених у сучасній китайській філософії і марксизму, зокрема. Зроблено аналіз розуміння національної характеристики у сприйнятті та відтворенні системи, що функціонує у глобалізмі як сутності сучасного етапу розвитку людства, оскільки глобалізм окрім того, як сприймається у суспільному середовищі, мусить бути зрозумілим і через розуміння наукового, політичного та філософського осмислення та їх відношення до сприйняття глобальних проблем та викликів. Досліджено роботи сучасних авторів відповідної тематики у межах вивчення конфуціанських цінностей, сучасного сприйняття марксизму в Китаї та ідеї гармонічного розвитку суспільства та ролі закону у розвитку держави та підтримання стабільності суспільства загалом.

Ключові слова: марксизм, китайська філософія, конфуціанство, даосизм, легізм, глобалізм, антиглобалізм, правова система.

*SUN CHANGLONG***EXTRAPOLATION OF THE IDEAS OF CHINESE PHILOSOPHY AND THE CULTURAL
BASIS OF INFLUENCE IN THE CONTEST OF GLOBALIZATION**

The article is devoted to the analysis of the phenomenon of understanding globalism and constructive influence on it due to a number of features preserved in modern Chinese philosophy and Marxism, in particular. An analysis of the understanding of the national characteristic in the perception and reproduction of the system functioning in globalism as the essence of the modern stage of human development is made, since globalism, in addition to how it is perceived in the social environment, must also be understood through the understanding of scientific, political and philosophical understanding and their relationship to perception global problems and challenges. The works of modern authors on the relevant subject are studied within the framework of the study of Confucian values, the modern perception of Marxism in China and the idea of harmonious development of society and the role of law in the development of the state and maintaining the stability of society in general.

Key words: Marxism, Chinese philosophy, Confucianism, Taoism, legalism, globalism, anti-globalism, legal system.

Постановка проблеми. Глобалізація як сутність сучасного етапу розвитку цивілізації та процеси, які відбуваються у різних країнах переконливо доводять, що цей етап розвитку має бути дослідженим на різних рівнях та в різних країнах відповідно, оскільки головне, що на цей час стало зрозумілим для науковців та практиків у світі, це той факт, що розвиток людства має низку однаково актуальних питань та проблем. Практика та повсякденний досвід переконують, що навіть у світі, що глобалізується, є місце національному: традиціям, освіті, історії, тощо. Глобалізм та антиглобалізм, як будь-який феномен, мусять бути підданими науковому аналізу задля перевірки механізмів їх дії, впливу та, відповідно, наслідкам. Дослідження, проведене науковцями різних країн, доводить, що будь який процес, який відбувається в сьогоденні, дуже тісно пов'язаний з філософськими традиціями та знанням. Глобалізм існує у світі, де держави дотримуються закону – як в політичних відносинах, так і в економічних. Саме тому постає завдання пригадати та дослідити китайський національний вплив у розумінні глобалізму. Таким чином, сучасність з її викликами формує розуміння важливості дослідження не лише сучасних та прогностичних аспектів соціального буття, але й певною мірою показує необхідність ґрунтовно

зупинитися на аналізі конфуціанської етики у відносинах, основ даосизму та легізму в межах можливостей обсягу статті. Без розуміння національної специфіки та, відповідно, розуміння ролі закону та його дотримання неможливо зрозуміти структуру та можливості розвитку глобалістичних тенденцій та їх перспектив. Саме тому важливо враховувати значення політико-економічного впливу Китаю на питання взаємовідносин між державами та питання глобального керування. Процеси, які відбуваються між державами, виводять, насамперед, питання вивчення зовнішньої політики та питання стабільності і безпеки через аналіз процесів, що відбуваються на практиці, та порівняння їх з теоретичними розробками. Знання історії розкривають на новому рівні питання значущості зовнішньої політики та питання безпеки у світі. Глобалістика та прогностика також досить щільно пов'язані між собою у питаннях планування та розвитку. Аналізуючи відповідну літературу, слід враховувати перспективи для Китаю як одного з світових лідерів. Саме для вивчення усіх процесів, пов'язаних із глобалізмом, пропонується на основі аналізу наукових джерел дослідити значення впливу китайської філософії на економічні стратегії в країні. Конфуціанські цінності, як можна побачити в дослідженнях фахівців, мають вплив на китайську

економічну систему, а саме на підприємництво, ринкові відносини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед низки авторів, які займаються питаннями дослідження глобалізму та антиглобалізму сучасної китайської філософії, можна назвати таких авторів, як К. Варламова, В. Калінін, О. Дікарев, цікавими є запропоновані дослідження О. Білоруса у контексті проведеного ним політекономічного прогнозу глобального співрозвитку у XXI столітті, корисними для проведення порівняльного аналізу були матеріали, викладені у статті «Глобалізація та антиглобалізаційні процеси в європейському соціально-філософському дискурсі» авторів П. Кравченко та А. Мельник, серед інших європейських авторів можна назвати К. Олсон, Дж. Пікок, Ді-Джей Солінджер, серед китайських науковців – Сунь Вейпіна (孙伟平), Лінь Дуань (林端), Ан Леже (安樂哲) [10; 11], Тао Сінью (陶欣尤) і Ван Лан (王藍) [11], Лю Факай (刘发开) Ян Сюедуна (杨雪冬), Ю Кепін (俞可平), Юй Чжун (喻中).

Мета статті – проаналізувати доступні за тематикою матеріали, розкрити специфіку глобалізму та значення китайської філософії у реалізації програм розвитку держави та суспільства, виходячи з глобальних філософських завдань у контексті визначення ролі впливу китайської філософії на економічні стратегії і проаналізувати вплив конфуціанських цінностей, даосистських ідей та легізму в сучасній філософії Китаю.

Виклад основного матеріалу. К. Варламова, досліджуючи особливості глобалістики писала, що спочатку концепціям глобалізації притаманною була ідея взаємозалежності людства як на локальному, так і на національному, і глобальному рівнях. Глобалізація серед європейських науковців спочатку вивчалася частіше саме як процес універсалізації суспільних структур. З часом глобалізація як феномен стала уявлятися як розгалужена система різних інтеграційних проявів. Саме тут К. Варламова серед інших чинників вказує на низку сфер впливу глобалізації (комунікація, економіка, політика, культура, мова, спосіб життя). Однак у кінці 90-х років XX ст. питання ідеї єдності й уніфікації, як доводить її дослідження, одержало альтернативу в понятті «універсалізації різноманіття». Авторка пише, що саме ця теза вперше була артикульована Р. Робертсоном як «гомогенізація і гетерогенізація» у 1995 році. У цьому дослідженні є важливим те, що К. Варламова звертає увагу, що саме китайські дослідники розглядають глобалізацію як сучасне явище, і називає насамперед праці Ань Вэй (2005). Вона вказує, що китайські науковці окреслюють рамки і межі доцільності глобалізаційних процесів рамками економічної сфери (Гао Шучинь) та звертає увагу на важливий для сучасного Китаю акцент на значення у китайській глобалістиці культурних особливостей (Ван Мэн) [2, с. 210–212].

Серед українських дослідних робіт було звернено увагу і на розгляд деяких категорій

глобалістики на початку XXI ст., зроблений В. Калініним. Через аналіз поняття «неолібералізм» він дослідив питання низки категорій глобалістики, а саме: взаємозалежність, взаємозв'язок і турбулентність у зв'язку з можливою втратою їх пізнавального потенціалу для теоретичних досліджень. Вказуючи, що у питаннях розуміння неолібералізму американський вчений Девід Харві підходив до його розуміння як політекономічного вчення, яке було започатковане наприкінці 70-х – початку 80-х рр., а представник посткласичного лібералізму Джеймс Розенау, в першу чергу, акцентує увагу на зміні сутності політичної влади під дією процесу глобалізації. Окрім того, він посилається на дослідження Еммануїла Валлерстайна, американського економіста Джона Вільямсона та інших авторів. Все це ним було розглянуто саме через розуміння, що неолібералізм низкою науковців сприймається як важливий теоретичний концепт для підходу у створенні й розробці концепту саме глобалізації. Окрім того, автор нагадує, що свого часу Роберт Кеохен виділяв серед низки інших ресурсів фінансові інвестиції; на сьогодні вивчають у цьому контексті енергетичні й трудові ресурси. В. Калінін доводить, що глобалізація є процесом, в якому глобалізм все ж таки посилює розрив, і в багатьох змістах серед краху планети, і серед іншого називає питання проблеми бідності, забезпечення прав та низки інших проблемних моментів. В. Калінін вказує на поняття «фрагментація», яке ввів Джеймс Розенау, що складається з двох понять, а саме, фрагментації і інтеграції, за допомогою яких можливо вивчити розвиток суспільно-політичних процесів з кінця XX ст. Аналізуючи низку загальнонаукових стратегій та гіпотез стосовно розвитку та дії феномену глобалізації, автор робить висновок, що у світі в певний період почала стверджувалася теза з відповідною підведеною під неї аргументацією про начебто зменшення ролі національної держави та перспективи її існування. Автор цитованого матеріалу пише, що скоріше під «глобальним роз'єднанням» можна, насамперед, розуміти лише можливу тенденцію, що вступає у протиріччя існуючому загальному процесу глобалізації. Навпаки, термін «взаємозв'язок», який охоплює більш широкий діапазон відносин, ніж просто економічні, набагато конкретніше описує сучасну ситуацію. Автором робиться висновок, що економічна складова глобалізації призвела до нової форми, яку слід вивчати, враховуючи компонент незавершеної політичної цілісності світу [4, с. 54-58].

Вивчаючи питання глобалізму та інтеркультуралізму К. Олсон та Дж. Пікок звернули увагу, що у сучасній системі вищої освіти саме глобалізм став основним проблемним питанням, тому що світова спільнота створила ідеальне поняття «глобальний університет» та, відповідно, вважає його створення та реалізацію першочерговими кроками до увімкнення дії низки процесів глобалізації у світі. Але студенти завжди були представниками різних культурних, соціальних і географічних прошарків, бо, як пише автор, зокрема,

студенти завжди певною мірою є «іммігранти». Тому процес інтеграції студентського середовища є досить делікатним та складним [6, с. 1]. У статті вказано про виникнення поняття «глобального розмаїття та глобального громадянства» (Бенкс (2007)). Науковець пише про трансформацію громадянської освіти, яка починає сприйматися низкою науковців як черговий засіб для створення космополітів. Автором запропонованої монографії вивчалось питання двох концепцій: міжкультуралізму та «обґрунтованого глобалізму». Але міжкультуралізм виникає навіть у результаті перекриття між глобальним і, наприклад, місцевою роботою, яка пропонує людям компетенції та конкретні засоби спілкування, які поєднують культурами. Далі вказано, що «обґрунтований глобалізм» звертається до подібного перекриття, але його кордони більш просторові. Простори включають культурні, економічні, політичні та психологічні фактори.

Слід зауважити, що автор звертається і до досліджень інших науковців та підтверджує, що Тейлор дав класичне визначення «культури» у 1871 р., а Боас, спираючись на німецьку філософську та культурологічну спадщину, назвав значним внесок таких науковців, як Гердер, Гете та Кант про цілісне уявлення про культуру як спільне навчання, яке глибоко проникає в думки та дії (Kluckhohn, et al, 2001). Дослідження, проведені в інших дисциплінах, включають використання етнографічного методу в освіті, бізнесі та в інших сферах, а також розширення застосування концепцій культури, наприклад, введення поняття «мультикультуралізм» [6, с. 2–10]. Таким чином, як можна побачити, навіть у часи глобалізму важливим є вивчення феноменів глобального та локального. Проводячи вивчення розвитку та впливу глобалізації у світі та участь у цьому процесі КНР, Д.-Дж. Солінджер вважає, що глобальне поширення економічного лібералізму та концепція прав людини вилилася у нові поняття громадянства [7, с. 174].

О. Дікарев писав, що політичні стратегії сучасного Китаю вирішують низку завдань з активного та продуктивного входження в уже існуючу систему міжнародних відносин в якості рівноправного партнера. Аналіз історії географічних відкриттів та, відповідно, зміни у філософії та світогляді людства підкреслює значення видатних мандрівників та філософів минулого часу. Внаслідок їх діяльності, за словами автора, формуються нова модель не просто соціальної орієнтації людей, але й наукової рефлексії подій, узагальнення феноменів політичної реальності. Незмінно важливими залишаються праці Гуго Гроція, Н. Маккіавеллі, Гоббса, Спінози. Відповідно, виникають й «раціоналізовані концепції» міжнародних відносин, наприклад, у праці «Монадологія» (1714) Г.В. Лейбніц з його трактуванням гармонії як єдності варіативності та погодженості. Певною мірою можна використати у китайських дослідженнях знання того факту, що український дослідник І. Варзар, аналізуючи традиції дипломатії класичної Антики, виділяв серед інших і китайську модель. І. Варзар наголошує, що вже у проміжку між 1900-х та 2000-х роками було виявлено нові підстави до введення

вдосконаленої схеми основних факторів-складників, а саме дипломатичного механізму у забезпеченні впливу КНР. О. Дікарев провів аналіз та зробив висновок, відповідно до якого на початку XVIII ст. китайська традиція стратегемної дипломатії заклала основу досліджень Г. Лейбніца, який був не лише науковцем, але й вправним дипломатом. Австрійський дипломат та прем'єр канцлер В. Кауніц у другій половині XVIII ст. розвинув «теорію геометричної революції в дипломатії альянсів». Подібну тематику автор цитованої статті побачив і у працях сучасного китайського дослідника Чжао Хунвєя [3, с. 32–37].

Академік НАН України, заслужений діяч науки та техніки України О. Білорус пише, що кожна наука має власну специфічну прогнозно-прикладну функцію, саме реалізація якої визначає ефективність її впливу. Сучасна глобальна політична економія саме і крокує поряд з глобалістикою у вивченні механізмів дії законів глобального спів розвитку. Автор пише про виникнення нового технологічного й організаційного ладу в економіці, який вже базується на глобально-мережевих і технотронних конвергенційних системах, і саме тому глобальний спів розвиток у XXI ст. додає особливу складність у процеси еволюції і форми взаємовпливу між старими і новими економічними процесами. Важливо звернути увагу, що цей науковець наголошує на тому, що XXI ст. змінить і, можливо, введе етап еволюційного переходу глобального капіталізму в «нову глобально-транзитивну систему». Важливо звернути увагу, що українські вчені-глобалісти підтверджують і розвивають вчення В. Вернадського про глобальну ноосферу, тим самим захищаючи наукові положення про пріоритетність впливу саме економічних інтересів на розвиток новітніх процесів глобалізації. К. Ясперс, по-своєму трактуючи вчення В. Вернадського про глобальну ноосферу, ще у 1948 році написав про нову швидкість комунікаційних технологій у суспільстві, де тепер техніка створила умови до «глобального єднання». Саме тому слід уважно поставитися до нагадування автора цитованої статті про той факт, що саме В. Вернадський розробив теоретичну концепцію, яка робить зрозумілим питання перспектив майбутнього «глобального співрозвитку» [1, с. 5-18].

Цікаво, що у 90-і роки XX ст. у соціальних науках поняття «глобалізація» замінило перед тим широко використане поняття «світова система», яке увів Еммануїл Валлерстайн (вчення про міжнародні відносини), за допомогою якого він розробляв та вводив до ужитку пояснення виникнення глобалізації і глобалізованого світу. Саме ж поняття «глобалізація» у науковий обіг увів американський вчений Р. Робертсон у 1985 році. Окрім того, слід нагадати про «школу «контрольованого глобального розвитку» Д. Гвішіані, якою її засновник пропонував втілити в життя програму «моделювання глобального розвитку». Окрім того, досліджуючи тенденції західного світу у питанні розвитку та концептуальному аналізі глобалізму, не можна пройти повз питання антиглобалізму, які розкрито в поданому матеріалі.

Автор пропонує, у першу чергу, зрозуміти, чого хочуть антиглобалісти. Він досить скептично дивиться на цей рух, який так і не створив, на його думку, міцної та цілісної ідейно-політичної концепції [5, с. 78-95]. Торкаючись питання китайської специфіки розуміння структури глобалізму та дій держави в цьому контексті, наведемо значення праці Сунь Вейпіна (2018) «Основні характеристики східноазійських цінностей та інновацій в контексті глобалізації» [8], яка відома у колах китайських науковців. Низка наукових розвідок поряд з питаннями глобалізму-антиглобалізму вивчає опозицію глобалізація-локалізація. Останні є двома аспектами, які одночасно розвиваються і взаємодоповнюють один одного. Саме з розвитком інформаційних технологій та нової форми економіки знань, китайська культура вдало інтегрувалася у світовий культурний контекст, окрім того, як пише наступний автор, саме конфуціанська етика дієво впливає на дію і розвиток глобалістичних процесів у Китаї [9, с. 1–20].

Лю Факай пише про логіку «культурного співіснування» в умовах сучасної глобалізації, виходячи з міжкультурної позиції, яка занадто спрощено сприймається низкою науковців без врахування таких якостей, як конфронтація та проблема діалогізму культур. Він вказує на необхідність переходу від діалогізму до «глобального діалогу» з побудовою «метазнання XXI сторіччя». Автором наголошується, що хибно вважати, що примусове застосування логічної схеми до міркування та поведінки дій в моделі «або/або» приведе до позитивних наслідків у розвитку держави. Саме тому потрібно повернутися до аналізу та використання низки унікальних рис китайської та враховувати знання західної культурних традицій. Саме діалогове мислення, констеляційні концепції, обізнаність мусять повернути погляд суспільства на значення навчання та знання минулого таким чином, аби вчитися в сьогоденні та разом з тим інтегрувати минуле та сьогодення аби досягти процвітання [12, с. 10–19]. Як уникнути або зменшити ризики – ось головні завдання, які країна і її суспільство мусять вирішити задля свого майбутнього існування та розвитку. Реформація та вдосконалення є одними з важливих сучасних кроків національного управління [13, с. 61–77].

Про глобалізацію та національний суверенітет пише Ю Кепін і вказує, що процес глобалізації є внутрішнім питанням сучасного Китаю так само, як і питанням перед світовою спільнотою, утримуючи в собі тенденції інтеграції і, водночас, тенденції фрагментації. У статті наголошено, що економічна глобалізація не тільки сильно змінила людські способи виробництва, але й вплинула на спосіб мислення та поведінку людей. Глобалізація, як не дивно, підіймає на новий щабель питання національної самосвідомості громадян і національної ідентичності як основи вірності громадян та патріотизму, бо це пов'язано з питаннями національної безпеки [14].

Продовжуючи дослідження питання специфіки китайської презентації глобалізму, слід згадати таку

філософську течію, як легізм. Саме легалістська доктрина, на думку низки сучасних китайських авторів, вдало відповідає новій світовій ситуації. Історично маючи двохтисячолітній досвід, легізм як філософську течію представлено як давню, так і сучасну водночас. Якщо у традиційному Китаї легізм належить до «Цзисюе» або «Чжуцзі Сюе», то сучасний Китай зосереджується на питаннях у низці галузей історії, філософії та права. Відповідно до системи «бінарного» поділу гуманітарних і суспільних наук, історія належить до гуманітарних наук; саме тому в сучасній системі знань у Китаї легалістичне дослідження є здебільшого гуманітарним. У свій час, Мен Вентун (1894-1968), вчений-класик та історик, зробив важливий висновок на початку своєї статті та виклав результати власних досліджень у працях, наприклад, у «Дослідженні еволюції Легізму», та ін. Підсумовуючи його праці, як і праці інших науковців, автор цитованої статті пише, що «сучасність» легізму можна зрозуміти і серед суто китайських теоретичних доктрин, тому що він слідує логіці практики, і є, насамперед, практично-орієнтованою соціальною наукою, окрім того, легізм поєднує минуле з сучасною та майбутньою соціальною наукою в Китаї [15, с. 58–65].

Висновки. Маємо можливість побачити, як даосистські ідеї про гармонію з природою продовжують діяти в межах економіки країни. У всіх цих процесах не менш важливу роль відіграє як конфуціанство, та і вчення даосизму і системи законів, які збережено і виведено в сьогодення через легізм, оскільки діючи в національних філософських традиціях, ця філософська система створює правові механізми керування та відповідальності у державі з урахуванням тисячоліттями створеного та збереженого національного досвіду. Урахування національної специфіки є важливим кроком до гармонійного розвитку китайського суспільства та поєднання сучасних технологій і модернізації з конфуціанством та даосизмом і тенденціями дотримання основ, розроблених у легізмі. Дослідження та впровадження механізмів глобалізації у такому контексті зберігає ідентичність і, водночас, модернізує країну.

Список джерел інформації

1. Білорус О.Г. (2018). Політекономічний прогноз глобального співрозвитку в XXI столітті: глобальний посткапіталізм або світ-система інформаційно-мережевого глобалізму. *Економічна теорія*. Р 1. С. 5–20. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJR_N&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILEA=&S21STR=ecte_2018_1_3
2. Варламова К.С. (1995). КНР і концептуальні метаморфози глобалістики. *X-ті сходознавчі читання А. Кримського*. 210 с. Retrieved from https://shron1.chtyvo.org.ua/Skhodoznachchi_chytannia_A_Kryms_koho/X_Skhodoznachchi_chytannia.pdf?PHPSESSID=egm1fcjafjhl78farq92pniib7#page=210
3. Дікарев О. (2014). Стратегемність китайської дипломатії: витоки та сучасність. *Стратегія розвитку України*. № 3. Retrieved from <https://jrn1.nau.edu.ua/index.php/SR/article/view/6897>

4. Калінін В.Ю. (2011). *Аналіз деяких категорій глобалістики на початку XXI століття*. Retrieved from <http://dSPACE.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/8797/1/Kalinin.%202011.pdf>
5. Кравченко П.А., Мельник А.І. (2017). Глобалізація та антиглобалізаційні процеси в європейському соціально-філософському дискурсі. *Філософські обрії*. № 37. С. 78–99.
6. Olson C., Peacock J. (2012). Globalism and interculturalism: Where global and local meet. *The SAGE handbook of international higher education*, 305 p. Retrieved from https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/53884962/17_-_Where_Global_Meets_Local_Peacock_Olson_final-1-libre.pdf?1500354596=&response-content-disposition=inline%20
7. Solinger D.J. (2001). Globalization and the paradox of participation: the Chinese case. *Global Governance*. № 7. P. 173. Retrieved from <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/ogog7&div=20&id=&page=>
8. 孙伟平. (2018). 东亚价值观的基本特质及全球化背景下的发展与创新. *社会科学辑刊*, (2), 37-42.
9. 林端. (2002). 全球化下的儒家倫理: 社會學觀點的考察. *傳統中華文化與現代價值的激盪與調融 (一)* (89-133 頁), 台北: 喜瑪拉雅. Retrieved from <http://huang.cc.ntu.edu.tw/pdf/CCB2806.pdf>
10. 安樂哲. 全球化時代的古典道家思想: 從淵因推理到早期道家宇宙論中的語境化方法. Retrieved from <https://www.airitilibrary.com/Article/Detail/18126243-201512-201601180005-201601180005-105-148>
11. 安樂哲, 陶欣尤, and 王藍. "全球化时代的道家经典: 从回溯推理到早期道家宇宙论的情景化艺术." 收藏 1 (2014).
12. 刘发开. 全球化背景下的文化共存逻辑. *山东大学学报 (哲学社会科学版)*, 2020, 2. Retrieved from https://www.journal.sdu.edu.cn/_local/8/0F/99/9A9262D50645FA32663390D015C_484D73CD_11BF8E.pdf
13. 杨雪冬. 全球化, 风险社会与复合治理. *马克思主义与现实*, 2004, 4. Retrieved from <https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/34920250/EIW110925110323689.pdf?1411974124=&response-content-disposition=inline%3B+filename%3D34920250.pdf&Expires=1729364669&Signature=UXEn09sWJv9WPwgVSD6jAeAoBF~W~8wf~LJ1sXsq1m6m1k3fsj4bCYffpHKp4Dn0tme2hFb8wU8aUAO6g59LfJ18Lf17xtaFsw4Ih5fXqipt5TnEG6qBTifyv2vUztjLrCSsqVzpGhk9ML5pDhO4ipVKMn>
14. 俞可平. "论全球化与国家主权." *马克思主义与现实* 1 (2004). Retrieved from http://qghyjs.cupl.edu.cn/_local/8/AD/E9/42A88245B4A0E51A2835EDEFDD_39AB3CAF_B83A6.pdf
15. 喻中. (2018). 法家的现代性及其理解方式. *山东大学学报: 哲学社会科学版*, (1), 58-65. Retrieved from <https://www.journal.sdu.edu.cn/info/1030/1170.htm>
- https://shron1.chtyvo.org.ua/Skhodoznavchi_chytannia_A_Krymskoho/X_Skhodoznavchi_chytannia.pdf?PHPSESSID=egm1fcapajfh178farq92pniib7#page=210
3. Dikarev O. (2014). *Stratehemnist kytaiskoi dyplomatii: vytyky ta suchasnist. Stratehiia rozvytku Ukrainy*. № 3. Retrieved from <https://jrml.nau.edu.ua/index.php/SR/article/view/6897>
4. Kalinin V.Iu. (2011). *Analiz deiakykh katehorii hlobalistyky na pochatku KhKhI stolittia*. Retrieved from <http://dSPACE.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/8797/1/Kalinin.n.%202011.pdf>
5. Kravchenko P.A., Melnyk A.I. (2017). *Hlobalizatsini ta antyhlobalizatsiini protsesy v yevropeiskomu sotsialno-filosofskomu dyskursi*. *Filosofski obrri*. № 37. S. 78–99.
6. Olson C., Peacock J. (2012). *Globalism and interculturalism: Where global and local meet*. *The SAGE handbook of international higher education*, 305 p. Retrieved from https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/53884962/17_-_Where_Global_Meets_Local_Peacock_Olson_final-1-libre.pdf?1500354596=&response-content-disposition=inline%20
7. Solinger D.J. (2001). *Globalization and the paradox of participation: the Chinese case*. *Global Governance*. № 7. P. 173. Retrieved from <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/ogog7&div=20&id=&page=>
8. Sun Weiping (2018). *Main characteristics of East Asian values and innovations in the context of globalization*, (2), 37-42.
9. Lin Duan. *Confucian ethics in the conditions of globalization: excitement and integration of traditional Chinese culture and modern values (1)* (pp. 89-133). Retrieved from <http://huang.cc.ntu.edu.tw/pdf/CCB2806.pdf>
10. An Lezhe. *Classical Taoism in the age of globalization: From abductive reasoning to contextualization methods in early Taoist cosmology*. Retrieved from <https://www.airitilibrary.com/Article/Detail/18126243-201512-201601180005-201601180005-105-148>
11. An Lezhe, Tao Xinyou, and Wang Lan. "Taoist Classics in the Age of Globalization: From Retrospective Reasoning to the Situated Art of Early Taoist Cosmology." *Collection 1* (2014).
12. Liu Fakai. *The logic of cultural coexistence in the context of globalization (Philosophy and Social Sciences edition)*, 2020. Retrieved from https://www.journal.sdu.edu.cn/_local/8/0F/99/9A9262D50645FA32663390D015C_484D73CD_11BF8E.pdf
13. Yang Xuedong. *Globalization, risk society and composite management*, 2004, 4. Retrieved from <https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/34920250/EIW110925110323689.pdf?1411974124=&response-content-disposition=inline%3B+filename%3D34920250.pdf&Expires=1729364669&Signature=UXEn09sWJv9WPwgVSD6jAeAoBF~W~8wf~LJ1sXsq1m6m1k3fsj4bCYffpHKp4Dn0tme2hFb8wU8aUAO6g59LfJ18Lf1>
14. Y. Kepin "On Globalization and National Sovereignty" 1 (2004). Retrieved from http://qghyjs.cupl.edu.cn/_local/8/AD/E9/42A88245B4A0E51A2835EDEFDD_39AB3CAF_B83A6.pdf
15. Y. Zhong (2018). *Legalist modernity and its understanding: Edition of philosophy and social sciences*, (1), 58-65. Retrieved from <https://www.journal.sdu.edu.cn/info/1030/1170.htm>

Надійшла (received) 20.09.2024

Відомості про авторів / About the Authors

Сун Чанлун (Sun Changlong) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», аспірант кафедри філософії, Харків, Україна; ORCID: <http://orcid.org/0009-0008-2405-3242>.

ЧЖАН ХУНВЕЙ**ФІЛОСОФІЯ ХХІ СТОРІЧЧЯ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ЕКОЛОГІЧНИХ ЗАВДАНЬ. ЕПОХА ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ОСВІТИ: ФІЛОСОФСЬКИЙ ПОГЛЯД**

Стаття присвячена аналізу сучасного стану філософсько-екологічних досліджень в контексті глобальних технологій та питань потреби модернізації системи освіти з урахуванням збереження національних традицій як чинника стабільного розвитку держави, зокрема. Доведено першочергове питання як підготовки кадрів загальних дисциплін, так і формування у технічної та гуманітарної еліти системи світогляду із збереженням традиційних джерел китайської конфуціанської традиції шанобливого ставлення до природи, та, зокрема, до екологічних чинників філософсько-екологічної освіти в освітньому процесі демократичного Китаю. Підкреслено значення аналізу та впровадження констант успішної економічної складової у розвиток освіти та філософії, стратегії модернізації та вдосконалення професійної скерованості менеджерів освітньої галузі.

Ключові слова: Образ природи, наукове мислення, Китай, китайська філософія, конфуціанство, глобалізація, філософія екології, філософія освіти

ZHANG HONGWEI**PHILOSOPHY OF THE 21ST CENTURY IN THE CONTEXT OF GLOBAL ENVIRONMENTAL CHALLENGES. THE ERA OF GLOBALIZATION OF EDUCATION: A PHILOSOPHICAL VIEW**

The article is devoted to the analysis of the current state of philosophical and ecological research in the context of global technologies and issues of the need to modernize the education system, taking into account the preservation of national traditions as a factor in the stable development of the state, in particular. The primary issue of both the training of personnel of general disciplines and the formation of a worldview in the technical and humanitarian elite with the preservation of the traditional sources of the Chinese Confucian tradition of respectful attitude to nature, and, in particular, to the ecological factors of philosophical and ecological education in the educational process of democratic China, has been proved. The significance of the analysis and implementation of the constants of a successful economic component in the development of education and philosophy, the strategy of modernization and improvement of the professional direction of managers in the education sector is emphasized.

Key words: Image of nature, scientific thinking, China, Chinese philosophy, Confucianism, globalization, philosophy of ecology, philosophy of education.

Постановка проблеми. Розвиток комунікації та технологій спричиняє зростання швидкості не лише діалогу між спільнотами, зростання виробництва але й вносить певні інновації як у світ людини, суспільства, так і у світ природи загалом. Науковці підкреслюють, що до певних змін, які швидко входять до кола загальнопланетарного матеріального буття, людство ще не змогло пристосуватися та розробити стратегії відповіді на нові виклики. Але це не значить, що слід впадати у загальний відчай. Філософія впевнено доводить, що на більшість викликів та запитів вже є відповідь, яка лише чекає транскрипції при прочитанні. Відповідь у всьому філософсько-культурному надбанні людства. Таким чином, наше дослідження продовжує розглядати коло питань, пов'язане зі станом філософсько-екологічних досліджень зокрема, глобальних технологій та низки питань стосовно модернізації як минулої, так і сучасної систем освіти. Філософія екології, в першу чергу, як показують праці науковців (зокрема, Н. Годзь та ін.) підкреслюють важливість значення правильного розуміння завдань та можливостей екології, зокрема філософії екології,

яка простирається далеко за межі функцій природозбереження та природоохоронної системи, і проблема ця постає навіть в перекладі основних понять – при перекладі, як зазначається у працях Н. Годзь, частіше використовують «Philosophy of ecology», «Philosophy of environmental» [2; 3], тим самим скорочуючи можливості розуміння поняття та функцій сучасної екології загалом, окрім того, викривлюючи простір філософії, особливо філософії екології, та скорочуючи проблемне та навчальне поле у системі освіти загалом.

Як доводить наше дослідження, яке, насамперед базується на новому розумінні старовинних текстів та їх транскрипції й використанні у наші дні в сучасній філософії та системі освіти, саме розумне збереження національних традицій як чинника стабільного розвитку держави стимулює робити більш корисні кроки в системі підготовки майбутніх фахівців у просторі держави та використовувати новітні надбання у світовій науці та інженерії, освіті та екологічних програмах. Глобалізація не заперечує ані виникнення нових знань, ані значення попередніх знань як цінності, накопиченої шляхом

еволюціонування людства, але це все разом є певний рух у відповідному просторі. Питання філософії XXI сторіччя в наші дні, розвиваючись як певний феномен та стратегія людства, презентує не лише уніфікацію, але й багатства світової філософської та наукової думки в контексті загального стратегічного розвитку в системі глобалізованого світу. Сучасний Китай у наші дні та у планах на майбутнє продовжує стратегію модернізації та розвитку, вдосконалення за допомогою знання та методики підготовки ланки у професійній скерованості менеджерів. У дослідженні нами підкреслюється значення аналізу та впровадження у вищу освіту констант успішної економічної складової розвитку освіти та філософії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час підготовки роботи ми врахували попередні наукові матеріали та знайшли цікаві стратегії та, відповідно, роботи авторів із запропонованої тематики. Це праці Чжоу Гуанлі (2012) про поглиблене дослідження інноваційних моделей навчання талантів у коледжах і університетах Китаю та Ван Сяо (2006) про освіту громадян Китаю в епоху глобалізації, У. Чжихуей (2003) про багатовимірне дослідження феномену освітньої глобалізації. Окрім того, ми врахували праці та, відповідно, проблемні питання, вирішені у наукових розвідках таких авторів, як Н. Хамітов, С. Крилова, Н. Годзь. Також важливим нам здається використати данні, наведені Е. Кісс (2014) у праці про філософію сучасної глобалізації, глобалістику та дослідження глобалізації, окрім того, у коло нашого дослідження увійшли такі автори, як О. Кивлюк, Т. Лаврук, Н. Семенюк, Т. Черноштан; цікавими є висновки, наведені в праці R. Buchanan, D. Forster, та ін., окрім того ми цитуємо результати Н. Fang та L. Tan.

Метою статті є продовження опрацювання матеріалів та наукових розвідок в контексті дисертаційного дослідження стосовно питань, пов'язаних з особливостями національної філософії та її важливого впливу на формування освітнянських стратегій з метою просування в глобалізованому світі екологічних та безпечних для людства та довкілля технологічних кроків.

Виклад основного матеріалу. Світ, що глобалізується, рівноцінно сприймає новітні стратегії і при детальному огляді утримує в собі й низку особливостей минулого. Однозначно відмовитися від надбання попередніх сторіч є небезпечним і певною мірою абсурдним з точки зору технологій кроком. Саме про це написано у працях Н. Годзь, яка, окрім того, підтверджує висновок, що поняття «розвиток» під собою несе знання не лише про прогресивні напрями, але й такі, які ми скоріше назвемо як регрес, тим самим авторка акцентує, що лінія розвитку має скеровано обидва вектори руху у розшифрованні поняття «прогрес», і це складові одного загального процесу еволюціонування [1, с. 12]. О. Кивлюк вказує, що глобалізація, як і інформатизація освіти, є важливими компонентами в загальній філософії освіти. Зокрема, вказується, що «Інформатизація освіти в умовах глобалізації і, як наслідок, поява поняття інформаційна педагогіка в сучасному освітньому просторі, – явище досить складне і

різнопланове, що включає соціальні, політичні, діяльнісні компоненти функціонування та розвитку суспільства, в даному контексті інформаційного, з його зв'язками, стосунками, процесами, наслідками» [4, с. 192], окрім того, досить важливо звернути увагу, що глобалізаційні процеси суспільства можливо зрозуміти через низку праць таких фахівців, як В. Андрущенко, В. Бех, В. Буряк, М. Дмитренко, О. Джури, К. Корсака, В. Кременя та ін. Саме тому, як вказує О. Кивлюк, глобалізацію, насамперед, треба зрозуміти як процес перетворення певного явища на світове з різноплановими ознаками (а саме – економічної, політичної, культурної, освітньої) інтеграції та уніфікації. Глобалізація, як вказує автор, носить системний та всеохоплюючий характер у світовому суспільстві. Опрацьовуючи джерела з відповідної тематики, О. Кивлюк посилається на інших авторів, які пишуть про необхідність подолання традиційних кордонів між державами та створення системи єдиних технологій, створення єдиного торгівельного та економічного простору. Економіка і держава починається з освіти, тому так важливі посилання на наукові дослідження та їх результати Л. Губерського, А. Гуменюка, О. Джури, Д. Дзвінчука, С. Клепка, Г. Лукевича, М. Попович та закордонних розвідок серед філософів, а саме у У. Беак, В. Біблера, В. Лекторського. Таким чином, робота цього автора підтверджує, що глобалізація та її аналіз, насамперед, вказує, що саме освіта вже виходить за межі механізмів модернізації лише однієї окремо взятої держави. Ми не погоджуємося з думкою автора про те, що одна держава не справиться з освітнянською політикою. Але ідею використання комунікації та створення певних фондів освітнянського характеру з інтересом вважаємо за можливість розглянути, адже національна компонента навіть у глобалізованому світі є важливим державним фактором [4, с. 193], саме національна компонента та її врахування у процесі глобалізації може слугувати особливою національною «фішкою» формування екологічних освітнянських стратегій, але розвиток інформаційного суспільства змінює деякі компоненти у свідомості як суспільства, так і окремих індивідів і, як пише автор, чю роботу ми аналізуємо, створює умови для перекоординації у співпраці, розуміння «соціокультурної інтеграції людства» та створює механізми саморегуляції у суспільстві [4, с. 198].

У свою чергу, Т. Лаврук у своїх дослідженнях вказує, що екологічна, як й економічна та духовна кризи, поєднані між собою, і саме тому екологічні проблеми є основними і глобальними для людства. Він вказує, що як філософія, так і наука, та навіть релігія, мають за необхідність переоцінити свій «спільний об'єкт дослідження» (а саме людину) та «екологізувати» людський світогляд (що, на нашу думку, особливо складно буде для релігійної ланки) [5, с. 156], виявляється, існують такі цікаві дослідження в Україні, як «Природниче дослідження рідного краю» студентами усіх спеціальностей, яке викладається в курсі екології у вищій школі. Для нашого дисертаційного дослідження особливо важлива тематика дослідження рідного краю, адже

там вивчаються як природні умови, їх вплив на індивіда так і природні ресурси, їх роль у розвитку господарства; навіть вплив природи на культурно-історичний розвиток краю. Як пише автор статті, всі ці та подібні дослідження базуються на шкільних знаннях з географії, і, окрім того, поглиблюють їх, формуючи і культурний, і економічно скерований спосіб мислення, формують національний та наднаціональний, тобто міждержавний склад екомислення. Може викладатися як географічна освіта, так і набагато ширше [5, с. 158-159].

Н. Семенов також пише про загрози та ризики екологічної ситуації в умовах глобалізації і, відповідно, вказує про необхідність формування нової філософії задля забезпечення екобезпечного простору та екобезпечного майбутнього [6, с. 7], в якому кінцевою метою є створення концепції екобезпечного розвитку, який створить умови задля реалізації випереджального розвитку науки й освіти та інформаційно-інтелектуальних форм діяльності, і, що особливо важливо для нас, у статті наводиться необхідність врахування критерію саме національного й індивідуального багатства. Введення в концепцію екобезпечного розвитку мусить продовжувати дослідження, які започаткували свого часу В. Вернадський та П. Тейар де Шарден саме про ноосферний фактор, який дозволяє використовувати інтелектуальний потенціал ноосферних досліджень як один з головних ресурсів для створення стратегії екобезпечного розвитку [6, с. 12]. Не менш важливою постає концепція екологічного всенавчання населення, про яке також написано в аналізованій нами роботі. У роботі окремо виводиться розділ про «Екологічне всенавчання населення» за допомогою освіти та виховання. Вказується, що першочерговими завданнями екологічної освіти є: по-перше, формування екологічної культури всього населення і це, насамперед, виховання саме розуміння сучасних екологічних проблем держави й світу; по-друге, підготовка фахівців-екологів для різних галузей народного господарства, в тому числі, для освітньої, і по-третє, вдосконалення, узгодження і стандартизація термінології в галузі екологічних знань [6, с. 14-15].

Наступний автор Черноштан пише про екологічні цінності як основу екологічного виховання і констатує, що саме освіта підтримує життя цінностей суспільства, тому що саме через світогляд, а не «голу теорію», учень засвоює кожну систему цінностей. Автор вказує, що найбільшою популярністю на Заході користуються три моделі філософії виховання: філософія виховання – це галузь знань, яка використовує у виховній практиці ідеї різних філософських або філософсько-психологічних систем (прагматизму, ексистенціалізму, необіхевіоризму та ін.), автор вказує, що таке розуміння філософії виховання розділяють, англійський філософ Р. Берроу та представник Оксфордського дослідницького центру з етичного виховання Б. Шугерман, і, окрім того, англійський соціолог У. Кей. Друга модель виховання більше дотична до позитивістської

методології (англійські філософи А. Брент, А. Харріс, П. Херст) – тут метою виховання є, насамперед, створення у людини здатності роздумувати на моральні теми. Третя модель (американський філософ Т. Баффорд, англійські Д. Страйк, К. Еган) сприймається як спосіб передачі культурних цінностей від однієї епохи до іншої. Так само автор пише про екологічну мораль у структурі цінностей сучасної освіти, де взаємне упорядкування природних і людських цінностей на засадах філософії комунікації створює аксіологічне ядро екологічної етики. Окрім того, окремо згруповано та подано до дослідження питання екологічної етики у структурі вищої освіти, адже доведено, що сучасна екологічна освіта тримається, насамперед, за рахунок можливостей, які пропонує екологічна етика: еколого-етичне знання, еколого-етичну культуру та еколого-етичну освіту. Розглядаючи екологічний вимір сучасної освіти, автор пише, що освіта з позицій сучасних постіндустріальних імперативів, має бути ціннісно орієнтованою. Так само становлення нової освітньої парадигми відбувається, як не дивно, навіть під впливом суперечностей, зумовлених глобалізацією, про що зазначено в цитованій праці, тому що глобалізація виступає як об'єктивна умовою зближення освітніх систем та їх уніфікації в плані освітніх вимог, так і з іншого – формування систем освіти, які захищатимуть локальні цінності, які не вписуються у загальну ідеологію полі культурності. Саме екологічна освіта та виховання у суспільстві підводить до розуміння потреби низки реорганізаційних методів, і, таким чином, філософсько-світоглядне обґрунтування сучасної екологічної освіти за допомогою етики та екологічної етики можливо довести до виконання і набуття основ екологічної етики, що є умовою екологічної освіти у державі [7, с. 11-16]. Те, що є сферою освіти, завжди утримує у собі коло певних етичних зобов'язань: слід враховувати педагогіку професійної етики, та слід враховувати, як зазначають інші науковці, що хоча галузь етики постійно займається людськими стосунками та педагогічним втручанням, але освітня етика не статична, це сфера, яка розвивається у відповідь на зміну контексту. Навчальний план, викладання та оцінювання освіти так само і у наш час поєднано з низкою просторово-часових умов, і «етичний виклик освітнього лідерства» полягає в умінні розпізнавати та враховувати багатомірність цілей освіти, надаючи тим, хто навчає, і тим, кого навчають, «почуття надії» [8, с.11-12]. Хаофан Фанг пише про економічну глобалізацію та культурну глобалізацію. Саме тому у світі культурні обміни та конфлікти неминучі. Та в наукових академічних колах існує низка різних поглядів на існування культурної глобалізації, на її переваги та недоліки, поки існує проблема вибору місцевими культурами із елементів інших культур і творчого поєднання їх із власними національними культурами [9]. Так само він вказує, що глобалізація і деглобалізація як процеси, пов'язані між собою і загалом, з долею людства, як ніколи раніше, та неможливо знищувати різноманіття країн та народів [9, с. 525].

Розглядаючи питання глобалізації, національної філософії та питань екології й екологізації освіти, ми бачимо як позитивно налаштованих, так і скептично орієнтованих дослідників. Наприклад, хоча Е. Кісс і досить скептично ставиться до глобалізації та питання національного, ми також маємо навести і цю точку зору, а саме те, що у глобальній реальності політичні і соціальні проблеми знаходяться не лише в одних руках політиків, старі концепції розуміння етнічного та економічного певним чином застаріли, і епоха потребує нових моделей [10, с. 26]. Цікавими є напрацювання Н. Хамітова та С. Крилової у контексте гендерних досліджень вимірів людини у світі, що глобалізується, оскільки вони це досліджують скрізь призму освіти [11, с.]. Л. Тан, розглядаючи структуру «Partnership for Twenty-first Century Skills (P21)», вказує на її особливість розкриття від конфуціанської точки зору, і саме тому аналіз порівняння ключових ідей глобалізації із конфуціанськими цінностями видається важливим і своєчасним. Л. Тан вказує, що конфуціанська філософія значною мірою перегукується з «Навичками навчання та інновацій» у структурі P21, а саме «критичним мисленням, комунікацією, співпрацею та творчістю», вона рівноцінно надає нові перспективи та нюанси освітньої структури, враховуючи ідея, що критичне мислення – це не тільки когнітивна діяльність, а й афективна, тобто, відповідне соціальне транскрибування себе та певне етичне уявлення про творчість [12].

Важливо враховувати, що глобалізація освіти все ще залишається незавершеним проектом, і ми чекаємо на дослідження, що принесе створення системи глобальної влади, як пише інший автор [12]. Слід нагадати, що, з точки зору китайських науковців, сучасний процес освітньої глобалізації схильний до риси економізації, яка таким чином впливає на концепцію рівності в освіті; він має досі тенденцію колонізації, на жаль руйнуючи ідентичність громадян, і має тенденцію до можливостей реалізації, на жаль, слабого контролю, небезпечно розвиваючи національний освітній суверенітет. Автор пише, що аби впоратися з викликами освітньої глобалізації, сучасний Китай мусить не лише вирішувати власні внутрішні проблеми та сприяти покращенню освіти, а й активно брати участь у всіх міжнародних освітніх програмах, де створюються правила, і захищати освітні інтереси країни [13]. Окрім того, ще у 2006 році вийшли матеріали ґрунтовного дослідження Ван Сяо «Освіта громадянства Китаю в епоху глобалізації» [14] та у 2012 р. Чжоу Гуанлі «Поглиблене дослідження інноваційних моделей навчання талантів у коледжах і університетах Китаю» [15], що підкреслює значущість теми для освіти та планування майбутніх філософсько-екологічних стратегій питань розбудови країни, підготовки фахівців та модернізації країни.

Висновки. Становлення напряму екологічної парадигми підтверджує навіть у глобалізованому

світі і світі, що глобалізується, важливість розуміння національної специфіки як природного ландшафту, так і національної ідентичності, закладеної у філософській та освітній системах. Модернізація та розвиток підсилюють рух до розвитку як окремої держави, так і держав загалом. Шлях складний, але можливий до подолання. Оскільки в комунікації в сучасному світі окрім національних особливостей важливе місце займає і стандартизація світових процесів, то екологічна планетарна проблема вимагає, таким чином, відповідно і низки спільних дій.

Список джерел інформації

1. Годзь Н. (2024). Питання особливостей сучасної китайської філософії в площині аналізу феноменів глобалізму, цифрової освіти та філософії марксизму в Китаї. *Науковий журнал «Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія»*. № 26. С 11–17.
2. Годзь Н.Б. (2017). *Вступ до екологічної футурології* : монографія. Х. : Видавець Олександр Савчук. 572 с.
3. Годзь Н.Б. (2012). Філософія та екологічні проблеми: до питання розгляду майбутнього. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Філософія*. № 37. С. 3–15.
4. Кивлюк О.П. (2014). Глобалізація та інформатизація освіти в предметному полі філософії освіти. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. № 57. С. 192–200.
5. Лаврук Т. (2013). Географічна освіта як базова складова національної системи екологічної освіти. *Фізична географія та геоморфологія*. № 1. С. 156–159.
6. Семенюк Н.В. (2009). *Філософія екобезпечного поступу людства в епоху глобалізації та інформаційної революції* : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.10 – філософія освіти. 18 с.
7. Черноштан Т.М. (2008). *Філософсько-етичні засади екологічної освіти* : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук : спец. 09.00.10 – філософія освіти. 20 с.
8. Buchanan R.A., Forster D.J., Douglas S., Nakar S., Boon H.J., Heath T. & Tesar M. (2022). Philosophy of education in a new key: exploring new ways of teaching and doing ethics in education in the 21st century. *Educational Philosophy and Theory*, 54 (8). P. 1178–1197.
9. Fang H. (2020, March). Philosophical Thinking on Cultural Globalization. In *4th International Conference on Culture, Education and Economic Development of Modern Society (ICCESE 2020)* (pp. 522–526). Atlantis Press.
10. Kiss E. (2014). On the Philosophy of the Contemporary Globalization. *Globalistics and Globalization Studies: Aspects & Dimensions of Global Views. Yearbook*, 117, 26.
11. Khamitov, N., & Krylova, S. (2020). Gender and existential dimensions of man in the era of globalization and philosophical education. *Philosophy/Filosofiya* (0861–6302), 29 (2).
12. Tan, L. (2019). Confucius: Philosopher of twenty-first century skills. In *A Kaleidoscopic View of Chinese Philosophy of Education* (pp. 37–47). Routledge.
13. 郭志辉, & 志辉郭. (2003). 教育全球化现象的多维审视. *华东师范大学学报 (教育科学版)*, 21(3), 10.

14. 王啸. (2006). 全球化时代的中国公民教育. 福建教育出版社.

15. 周光礼. (2012). 高校人才培养模式创新的深层次探索. 中国高等教育, (10), 23-25.

References (transliterated)

1. Hodz N. (2024). Pytannia osoblyvostei suchasnoi kytaiskoi filosofii v ploshchyni analizu fenomeniv hlobalizmu, tsyfrovoi osvity ta filosofii marksyzmu v Kytai. Naukovyi zhurnal «Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriya «Filosofii». № 26. S 11–17.

2. Hodz N.B. (2017). Vstup do ekolohichnoi futurolohii : monohrafiia. Kh. : Vydavets Oleksandr Savchuk. 572 s.

3. Hodz N.B. (2012). Filosofii ta ekolohichni problemy: do pytannia rozghliadu maibutnoho. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H.S. Skovorody. Filosofii. № 37. S. 3–15.

4. Kyvliuk O.P. (2014). Hlobalizatsiia ta informatyzatsiia osvity v predmetnomu poli filosofii osvity. Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii. № 57. S. 192–200.

5. Lavruk T. (2013). Heohrafichna osvita yak bazova skladova natsionalnoi systemy ekolohichnoi osvity. Fizychna heohrafiia ta heomorfolohiia. № 1. S. 156–159.

6. Semeniuk N.V. (2009). Filosofii ekobezpechnoho postupu liudstva v epokhu hlobalizatsii ta informatsiinoi revoliutsii : avtoref. dys. ... kand. filos. nauk : 09.00.10 – filosofii osvity. 18 s.

7. Chornoshtan T.M. (2008). Filosofska-etychni zasady ekolohichnoi osvity : avtoref. dys. na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata filosofskykh nauk : spets. 09.00. 10 –

filosofii osvity. 20 s.

8. Buchanan R.A., Forster D.J., Douglas S., Nakar S., Boon H.J., Heath T. & Tesar M. (2022). Philosophy of education in a new key: exploring new ways of teaching and doing ethics in education in the 21st century. Educational Philosophy and Theory, 54 (8). P. 1178–1197.

9. Fang H. (2020, March). Philosophical Thinking on Cultural Globalization. In 4th International Conference on Culture, Education and Economic Development of Modern Society (ICCESE 2020) (pp. 522–526). Atlantis Press.

10. Kiss E. (2014). On the Philosophy of the Contemporary Globalization. Globalistics and Globalization Studies: Aspects & Dimensions of Global Views. Yearbook, 117, 26.

11. Khamitov, N., & Krylova, S. (2020). Gender and existential dimensions of man in the era of globalization and philosophical education. Philosophy/Filosofiya (0861–6302), 29 (2).

12. Tan, L. (2019). Confucius: Philosopher of twenty-first century skills. In A Kaleidoscopic View of Chinese Philosophy of Education (pp. 37–47). Routledge.

13. Wu Zhihui, & Zhihui Wu. (2003). A multi-dimensional examination of the phenomenon of educational globalization. Journal of East China Normal University (Education Science Edition), 21(3), 10. Wu Zhihui; Zhihui Wu.

14. Wang Xiao. (2006). Chinese citizen education in the era of globalization. Fujian Education Press.

15. Zhou Guangli. (2012). In-depth exploration of the innovation of talent training models in colleges and universities. Chinese Higher Education, (10), 23-25.

Надійшла (received) 30.10.2024

Відомості про авторів / About the Authors

Чжан Хунвей (Zhang Hongwei) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», аспірант кафедри філософії, Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-0227-8133>.

О.В. ШИМЧЕНКО**СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ НА ВІДТВОРЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ**

Стаття присвячена дослідженню процесу відтворення інтелектуального капіталу, його значенню та впливу на розвиток суспільства й економіки. Розглядаються різні підходи до розуміння та визначення інтелектуального капіталу, зокрема філософські та функціональні аспекти, а також його роль у сучасному соціально-економічному контексті. Особлива увага приділяється циклічності та взаємозв'язку процесів відтворення, включаючи формування, використання та відновлення інтелектуальних ресурсів.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, відтворення інтелектуального капіталу, сталий розвиток, інтелект, капітал, трансформація.

O. V. SHIMCHENKO**MODERN PERSPECTIVES ON THE REPRODUCTION OF INTELLECTUAL CAPITAL**

The article focuses on the study of the process of intellectual capital reproduction, its significance, and its impact on the development of society and the economy. Different approaches to understanding and defining intellectual capital are examined, including philosophical and functional aspects, as well as its role in the modern socio-economic context. Special attention is given to the cyclical nature and interconnectedness of reproduction processes, including the formation, utilization, and restoration of intellectual resources.

Key words: intellectual capital, reproduction of intellectual capital, sustainable development, intelligence, capital, transformation.

Постановка проблеми. Економіка знань, що спирається на ідею «інформаційного суспільства», стала важливим вектором сталого розвитку для розвинених країн. У зв'язку з трансформацією культурного, інформаційного, економічного і політичного середовища, під впливом глобалізаційних процесів та посиленням конкуренції, прискорюється інновації, що призводить до необхідності в постійній адаптації та навчанні для опанування нової техніки і формування нових навичок. Сьогодні знання виступають як основний ресурс поряд із традиційними – працею, фінансовим капіталом та матеріальними ресурсами. Це призводить до зростання інтелектуальної складової у виробничих процесах, коли багатство суспільства значною мірою базується на інтелектуальному капіталі [9].

Феномен інтелектуального капіталу ще знаходиться в розвитку і не досліджений повною мірою, що потребує більш глибокого осмислення, оскільки вже зараз очевидно, що інтелектуальний капітал стає ключовим чинником цивілізаційного розвитку, змінюючи характер суспільного відтворення та його цільові орієнтири. Саме тому, в умовах трансформації інформаційного суспільства, особливої актуальності набуває дослідження процесів відтворення інтелектуального капіталу [9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз іноземної літератури та вітчизняних досліджень показав, що поняттям і структурою інтелектуального капіталу займалися такі вчені, як Е. Брукінг, Г. Клейнер, Е. Тоффлер, Т. Стюарт, П. Бернстайн, Дж. Гелбрейт, М. Кастельс, Ф. Фукуяма та інші. Значний внесок у розвиток

наукових досліджень в галузі інтелектуального капіталу також зробили українські науковці, зокрема О. Бутнік-Сіверський, В. Кавецький, А. Чухно, В. Вірченко, О. Дуброва, Г. Коломієць. Щодо питань відтворення інтелектуального капіталу, важливі дослідження проведено І. Левіною, Н. Пачевою, Л. Городянською, О. Кендюховим, А. Чухно та іншими авторами. Ці дослідники розглядали різні аспекти відтворення інтелектуального капіталу, зокрема на мікро-, макро- та системному рівнях. Дослідження відтворення інтелектуального капіталу в умовах інформаційного суспільства знаходиться на етапі розвитку, що потребує більш глибокого вивчення, наукового узагальнення та систематизації існуючих підходів, а також подальшої розробки теоретичних аспектів його формування та використання в Україні [4; 12].

Метою статті є дослідження підходів до бачення моделей відтворення інтелектуального капіталу і визначення їх особливостей.

Вклад основного матеріалу. Основою для більш глибокого розуміння процесу відтворення інтелектуального капіталу є формування бачення його структури, визначення факторів і способів оцінки впливу інтелектуального капіталу на трансформацію світогляду та морально-етичних пріоритетів сучасного суспільства, впровадження оптимальних підходів до його розвитку для матеріалізації інтелектуального потенціалу. Досягнення поставленої мети базується на припущенні про існування об'єктивної та теоретично обґрунтованої системи відтворювальних відносин, в межах якої можна розробити узагальнену модель механізму відтворення інтелектуального капіталу на рівні суспільства, що дасть змогу порівнювати наявні

підходи та створювати нові перспективні розробки в цій галузі [5].

Для дослідження процесу відтворення інтелектуального капіталу важливо розглянути поняття «інтелектуальний капітал», оскільки це дозволить значно розширити традиційні рамки дослідження цього процесу шляхом розширення його від мікрорівня внутрішньої структури до рівня суспільного відтворення [5; 11].

Термін «інтелектуальний капітал» вперше ввів Дж. Гелбрейт у листі до М. Калецьки в 1969 році, охарактеризувавши його як «не лише чистий інтелект» людини, а і як таку діяльність, що передбачає використання інтелектуальних ресурсів [19]. Л. Едвінссон визначає інтелектуальний капітал як особливу сукупність людського та структурного капіталу [18]. Е. Брукінг використовує термін «інтелектуальний капітал» для позначення об'єднаних нематеріальних активів. М. Кастельс підкреслює, що в сучасній економіці успіху досягають організації, які здатні генерувати знання, ефективно обробляти інформацію та швидко адаптуватися до змін. Інтелектуальний капітал стає основною силою, що формує нову економічну культуру, перетворюючи інформацію на цінності та знання [17]. Й. Руус описує його як всі нематеріальні та ненагальні ресурси, які беруть участь у створенні цінності [20].

Н. Пачева зазначає, що інтелектуальний капітал включає в себе освіту, досвід, знання, зв'язки, інтуїцію та інтелектуальну власність, таку як патенти та ноу-хау [13]. А. Чухно трактує інтелектуальний капітал як ресурс, що об'єднує наукові та професійно-технічні знання працівників, інтелектуальну працю та інтелектуальну власність, накопичений досвід, організаційну структуру й інформаційні мережі – тобто все, що формує репутацію підприємства та визначає суть його діяльності. Всі складові інтелектуального капіталу є активними чинниками, які сприяють створенню багатства в сучасному суспільстві [14]. Інші дослідники інтелектуальний капітал розглядають не як сукупність ресурсів, а як складову частину системи суспільного відтворення – як систему відносин щодо виробництва нових або вдосконалених (оновлених) знань і інтелектуальних здібностей індивідуумів, колективів та суспільства в цілому. У своїх роботах ми визначаємо інтелектуальний капітал як сукупність духовного досвіду та уявлень, що виявляються у досягненнях самореалізації особистостей. Оскільки цей капітал має значний вплив на еволюцію цивілізації та формування культурних процесів та змін, які залежать від конкретного історичного контексту, важливо окреслити процес його відтворення [15; 16].

Відповідно до функціональних підходів, розуміння інтелектуального капіталу акцентує увагу на його функціях та значенні в суспільних процесах, тоді як структурні підходи визначають його через основні складові, такі як знання, досвід і організаційні мережі. Відтворювальні підходи зосереджуються на здатності інтелектуального капіталу генерувати додаткову вартість і забезпечувати прибуток. Тому для більш глибокого розуміння інтелектуального капіталу є доцільним поєднання різних підходів, що дозволяє всебічно оцінити його роль у розвитку цивілізації [1].

Щодо поняття «відтворення», то С. Волошина виділяє його ключові аспекти: відновлення та рух процесу, безперервність відновлення, циклічність й обіг. Більшість визначень включають поняття процес, що, зазвичай, визначається як сукупність взаємопов'язаних, незворотних змін, що можуть бути як спонтанними, так і керованими. Дослідники визначають його як категорією, яка відображає тривалий перебіг змін, що ведуть до нових результатів або досягнень [2].

Н. Пачева зазначає, що не всі автори використовують термін «відтворення». Багато хто розглядає проблему через призму інституціонального підходу та теорії управління, застосовуючи іншу термінологію. Проте, можна помітити, що процеси, описані різними термінами, є взаємопов'язаними [13]. Внеском В. Леонтьєва є розвиток теорії відтворення в контексті побудови системи взаємопов'язаних показників за моделлю «витрати-випуск», у якій витрати розглядаються як чинники виробництва, а випуск – як результат процесу відтворення.

І. Левіна визначає відтворення інтелектуального капіталу як циклічний процес, що включає формування, використання та відновлення ресурсу. Його доцільно вивчати на нано-, мікро- та макрорівнях [11]. Г. Коломієць вбачає відтворення інтелектуального капіталу як безперервний процес оновлення знань і творчості, який сприяє зростанню доходів, конкурентоспроможності та прогресу на різних рівнях – від індивіда до глобалізованого суспільства. Цей процес відображає загальні тенденції глобалізації та постіндустріального розвитку [7].

В. Кавецький розглядає процес відтворення інтелектуального капіталу як збалансовані інвестиції у взаємопов'язані форми інтелектуального капіталу: людський, організаційний та споживчий капітали. Зазначає, що їх взаємодія має призводити до синергії та ефекту від перехресних інвестицій, в той час як помилкове коригування обсягу надходжень може призвести до втрат [6]. Згідно підходу Г. Клейнера, у процесі економічних зав'язків утворюються стабільні групи системних об'єктів з певною універсальною конфігурацією. Перевага цього підходу полягає у теоретичній основі для моделювання складних ієрархічних систем у регіональному контексті. Він також знайшов відображення в дослідженнях інтелектуального капіталу, зокрема, в багатосуб'єктності та багаторівневості його формування, що свідчить про успішний досвід його застосування [6]. Саме тому розглянемо нижче елементи відтворення інтелектуального капіталу та його моделі.

Для моделювання системи відтворення необхідно виділити чотири компоненти. Процесний компонент охоплює процеси, через які реалізуються етапи відтворення інтелектуального капіталу. Суб'єктний компонент включає суб'єкти відтворення інтелектуального капіталу, такі як держава, економіка, суспільство і бізнес, що представлені окремими вертикальними системами, здатними проектуватися на різні рівні (державу, регіон, галузь, підприємство). Об'єктний компонент містить матеріальні та нематеріальні ресурси, що використовуються у процесі

відтворення інтелектуального капіталу. Компонент середовища визначає умови та оточення, в якому протікають ці процеси, і є важливим системоутворюючим фактором [13].

Таким чином, відтворення інтелектуального капіталу з точки зору системного підходу можна визначити як сконфігуровану систему взаємопов'язаних суб'єктів, об'єктів, процесів і середовищ, що взаємодіють як організм, через які реалізуються морфогенез від зародження, молодості, зрілості, старіння. Що відомо з теорії життєвого циклу продукту, запропонованої Раймондом Верноном? Як зазначає Л. Сердюкова, пропонуючи інший погляд на етапи відтворення інтелектуального капіталу, кількість стадій у моделі не конкретизована і може розглядатися як з позицій класичного трактування (виробництво – розподіл – обмін – споживання), так і з точки зору інших підходів (наприклад, формування – розвиток – використання), про що йдеться у роботі Ю. Кондратюка [8].

У стратегіях успішних країн в економіці знань виділяють дві основні лінії: зміцнення макроекономічного середовища через забезпечення стабільності та високих інвестицій для розвитку цивілізацій. На мікрорівні завданням є створення ефективного механізму управління інтелектуальним капіталом, надання доступу до глобальних знань, розвиток наукових досліджень, інфраструктури та освіти для формування інтелектуального капіталу, розробка критеріїв ефективності використання капіталу та забезпечення його відтворення. Інтелектуальна безпека, як частина національної безпеки, гарантує умови для розвитку, забезпечує наукове підґрунтя для безпеки та сприяє збереженню і розвитку інтелекту цивілізацій, запобігаючи інтелектуальній кризі [8; 9].

Для дослідження закономірностей відтворення інтелектуального капіталу на макрорівні використовують холистичний підхід, який розглядає економіку як динамічну взаємопов'язану систему [10]. Існує точка зору, згідно з якою ментальність є первинним фактором, а суспільні процеси – вторинними, тобто, саме ментальність визначає напрямки розвитку суспільства. Цю думку підтримує М. Вебер, який вважає, що етичні цінності є причиною, а економічна поведінка – наслідком. Процеси відтворення інтелектуального капіталу залежать від рівня національної культури, тому постіндустріальні трансформації в кожній країні є унікальними [11].

Так, можна виділити перший етап відтворення інтелектуального капіталу – накопичення інтелектуального потенціалу, що пов'язано з розвитком творчості, ідеями та відтворювальними процесами у сферах освіти і культури [10]. Інвестиції в інтелектуальний капітал включають матеріальні (фонди, фінанси) та нематеріальні (визнання, інформація) вкладення, спрямовані на підвищення знань, кваліфікації, мотивації працівників, розвиток організаційних можливостей і комунікацій [6]. Важливо зазначити, що інтелектуальний капітал формується на рівні особи через інвестиції в людський капітал і організаційні знання, зокрема, в освіту та культуру. Ці інвестиції створюють умови для

формування інтелектуального капіталу, який через інноваційні проекти забезпечує додану вартість підприємству [6]. Е. Гоффлер зазначав, що організації не враховують вартість культурних та соціальних навичок, набутих у процесі виховання в родині [21].

Наступний етап відтворення інтелектуального капіталу – реалізація інновацій, що формує додану вартість і прибуток, закріплюючи організаційні знання, навички працівників та інтелектуальну власність. Інвестиції в знання сприяють розвитку людського, організаційного та споживчого капіталу, завершуючи процес відтворення інтелектуального капіталу підприємства [6]. Цей етап передбачає комерціалізацію інтелектуального потенціалу і включає стадії: використання творчого потенціалу в інтелектуальній діяльності, створення інтелектуального продукту та генерування доданої вартості через його реалізацію. Проте, інтелектуальний потенціал не завжди перетворюється на інтелектуальний капітал. Часто це зумовлено недостатністю фінансування. Також на цьому етапі можуть виникати інституційні «пастки», такі як: несумісність розвитку складових інтелектуального капіталу, ризики низької норми накопичення, недостатня ефективність формальних механізмів забезпечення контрактів у сфері інтелектуального капіталу.

У сучасному виробництві, насиченому знаннями та інформацією, зменшується частка матеріальних витрат, підвищується інтелектуальна ємність продукту, ускладнюючи визначення реальної вартості товару. Проблема полягає в тому, що вартості часто недооцінюють знання та інформацію, попри їх важливість. Оцінка ціни знань важка через їх різномірність, що ускладнює визначення ціни інтелектуального продукту [10].

Таким чином, капітал можна розглядати як етапи виробництва та відтворення. Спочатку він виступає як ресурс, потім, у певних обставинах, як потенціал, а при реалізації – як результат. При цьому капітал як результат стає ресурсом для отримання нового результату – відтворення та приросту інтелектуального капіталу. Наприклад, людина з її знаннями та навичками – це капітал-ресурс. Коли людина працює в організації, її здібності стають капіталом-потенціалом, а її знання та інтелектуальна власність – капіталом-результатом, який одночасно стає новим ресурсом.

Варто зазначити дослідження Л. Городянської, де вона виділяє два типи відтворення інтелектуального потенціалу: екстенсивний та інтенсивний. Екстенсивний тип базується на природному прирості населення і включає вибір людиною власного життєвого шляху, а також час, витрачений на навчання та професійне зростання. Інтенсивний тип зосереджується на якісному зростанні інтелектуального потенціалу через освіту, кваліфікацію, відновлення фізичних і розумових здібностей. Інноваційний напрям є складовою інтенсивного типу й передбачає впровадження нових технологій, розвитку навичок персоналу, а також організацію процесів відтворення як у межах підприємства, так і поза ними із заходами для відновлення працездатності [4]. Отже, еволюція інноваційного відтворення пов'язана з інституціональними суб'єктами й набуттям людиною

ключових компетенцій у процесі її інтелектуального розвитку.

Висновки. Таким чином, інтелектуальний капітал є сукупністю нематеріальних активів, які включають людські, структурні, організаційні та культурні ресурси, що забезпечують конкурентоспроможність, інноваційність та соціальний, культурний та економічний розвиток на різних рівнях – від індивідуального до глобального. Для дослідження інтелектуального капіталу використовуються функціональні, структурні та відтворювальні підходи, що дозволяють комплексно оцінити його роль у суспільстві, здатність генерувати додаткову вартість і забезпечувати сталість процесів.

Відтворення інтелектуального капіталу є циклічним процесом, який включає формування, використання та відновлення ресурсів на нано-, мікро- та макрорівнях, залучаючи державу, суспільство, бізнес та використовуючи матеріальні й нематеріальні ресурси.

Інвестиції в інтелектуальний капітал включають матеріальні (фінанси, інфраструктуру) та нематеріальні (знання, навички, організаційні можливості), визначаючи успіх у створенні доданої вартості та інновацій. Разом із тим, процес відтворення стикається з викликами, такими як: недостатнє фінансування, інституційні пастки та складність оцінки нематеріальних активів.

У глобальному контексті відтворення інтелектуального капіталу є ключовим чинником економічного зростання та інноваційного розвитку, а його особливості визначаються культурними та ментальними аспектами суспільства. На макрорівні основна увага зосереджена на створенні сприятливого економічного середовища, інвестиціях у знання та інфраструктуру, а на мікрорівні – на управлінні інтелектуальним капіталом, розвитку інновацій та наукових досліджень.

Відтворення інтелектуального капіталу відіграє важливу роль у забезпеченні якісних змін, створенні нових ринків, формуванні доданої вартості та конкурентних переваг. Таким чином, інтелектуальний капітал є ключовим ресурсом сучасного суспільства, відтворення якого визначає перспективи розвитку інноваційної економіки та культурного прогресу.

Список джерел інформації

1. Вірченко В.В. (2014). Венчурні фонди та їх роль у відтворенні інтелектуального капіталу. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. № 1 (16). С. 114–123. DOI <https://doi.org/10.18371/fcapter.v1i16.28533>
2. Волошина С.В. (2018). Композиційна побудова поняття «людський капітал». *Торгівля і ринок України*. № 1 (43). С. 51–61.
3. Годзь Н.Б. (2018). Питання майбутнього та трансформація задач екології в світлі зменшення ресурсів задля попередження глобальних військових конфліктів, *Світові конфлікти у XXI столітті: філософська рефлексія соціальних, економічних, екологічних, політичних та релігійних аспектів*. *Матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф., 25 жовтня 2018 р., м. Київ*. С. 18–20.

4. Городянська Л.В. (2022). Структура відтворення інтелектуального потенціалу людини: інноваційний аспект. *Освітня аналітика України*. № 2 (18). С. 99–111.

5. Дуброва О.М. (2022). Підхід до дослідження процесу відтворення інтелектуального капіталу у секторі публічного управління вищою освітою, *Вісник Національного університету цивільного захисту України, Серія: Державне управління*. № 2 (17). С. 214–229.

6. Кавецький В.В. (2010). Стратегія формування і розвитку інтелектуального капіталу шляхом збалансованих інвестицій. *Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. Серія: економіка і менеджмент*. № 2 (8). С. 15–22.

7. Коломієць Г. (2014). Інституційно-господарська платформа розвитку інтелектуального капіталу. *Бізнес-інформ*. № 6. С. 19–23.

8. Кондратюк Ю.В. (2022). Генезис інтелектуального капіталу будівельних підприємств: теорія та практика розширеного відтворення. *Маркетингові стратегії, підприємництво і торгівля: сучасний стан, напрямки розвитку. Матеріали III Міжнарод. наук.-практ. інтернет-конф., м. Київ, 27 жовтня 2022 р.* С. 65–69.

9. Косарев О.Й., Мерзвинська Ф.М. (2007). Інвестування відтворення інтелектуального капіталу підприємств. *Проблеми підвищення ефективності інфраструктури* : зб. наук. праць. К. : НАУ. Вип. 13. 152 с.

10. Левіна І. (2011). Концептуальні основи відтворення інтелектуального капіталу. *Економіка і право*. № 3. С. 120–123.

11. Левіна І. (2011). Інституціональні умови відтворення інтелектуального капіталу. *Економіка і право*. № 7 (114). С. 41–44.

12. Літвінов О.С. (2016). Відтворення інтелектуального капіталу підприємства. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва*. № 3 (1). С. 45–49. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/pirpr_2016_3%281%29__11

13. Пачева Н.О. (2012). Формування людського та інтелектуального капіталу в процесі суспільного відтворення. *Бюджетно-фінансові проблеми науки та освіти, Матеріали 8-ї Міжнарод. наук.-практ. конф., 17–25 грудня 2012 р.* Том 15, Економіка. Софія : «Бял ГРАД-БГ» ООД. С. 53–55.

14. Чухно А.А. (2001). Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України (початок). *Економіка України*. № 11, С. 42–49.

15. Шимченко О.В. (2024). Взаємозв'язок інтелектуального капіталу України та світу в умовах глобалізації. *Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес. Матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції студентів та аспірантів, м. Харків, 18–19 квітня 2024 р.* Харків : НТУ «ХПІ». С. 68–71. Retrieved from <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/76932>

16. Шимченко О.В. (2023). Взаємозв'язок технологічної та інтелектуальної трансформації сучасної цивілізації. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ»*. Харків : НТУ «ХПІ». № 2. С. 38–42.

17. Castells M. (2000). *The Information Economy: Economics, Society, and Culture*. 625 p.

18. Edvinsson L. (2002). *Corporate Longitude: What You Need to Know to Navigate the Knowledge Economy*. 256 p.

19. Galbraith J.K. (1973). *Economics and the Public Purpose*. Boston, 334 p.

20. Roos G., Pike S., Fernstrom L. (2006). *Managing Intellectual Capital in Practice*. 396 p.

21. Toffler A., Toffler, H. (2007). *Revolutionary Wealth: How It Will Be Created and How It Will Change Our Lives*. 512 p.

References (transliterated)

1. Virchenko V.V. (2014). Venchurni fondy ta yikh rol u vidtvorenni intelektualnoho kapitalu, *Financial and Credit*

Вісник Національного технічного університету «ХПІ».

Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства, № 2, 2024

Activity Problems of Theory and Practice. № 1 (16). S. 114–123. DOI <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v1i16.28533>

2. Voloshyna S.V. (2018). Kompozytsiina pobudova poniattia «liudskyi kapital», Torhivlia i rynek Ukrainy. № 1 (43). S. 51–61.

3. Hodz N.B. (2018). Pytannia maibutnoho ta transformatsiia zadach ekolohii v svitli zmenshennia resursiv zadlia poperedzhennia hlobalnykh viiskovykh konfliktiv, Svitovi konflikty u KhKhI stolitti: filozofska refleksiiia sotsialnykh, ekonomichnykh, ekolohichnykh, politychnykh ta relihiinykh aspektiv, Materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf., 25 zhovtnia 2018 r., Kyiv. S. 18–20.

4. Horodianska L.V. (2022). Struktura vidtvorennia intelektualnoho potentsialu liudyny: innovatsiinyi aspekt. Osvitnia analityka Ukrainy. № 2 (18). S. 99–111.

5. Dubrova O.M. (2022). Pidkhid do doslidzhennia protsesu vidtvorennia intelektualnoho kapitalu u sektori publichnoho upravlinnia vyshchoiu osvitoiu, Visnyk Natsionalnoho universytetu tsvilnoho zakhytu Ukrainy, Serii: Derzhavne upravlinnia. № 2 (17). S. 214–229.

6. Kavetskyi V.V. (2010). Stratehiia formuvannia i rozvytku intelektualnoho kapitalu shliakhom zbalansovanykh investytsii. Visnyk Skhidnoevropeiskoho universytetu ekonomiky i menedzhmentu. Serii: ekonomika i menedzhment. № 2 (8). S. 15–22.

7. Kolomiets H. (2014). Instytutsiino-hospodarska platforma rozvytku intelektualnoho kapitalu. Biznes-inform. № 6. S. 19–23.

8. Kondratiuk Yu.V. (2022). Henezys intelektualnoho kapitalu budivelnykh pidpriemstv: teoriia ta praktyka rozshyrenoho vidtvorennia. Marketynhovi stratehii, pidpriemnytstvo i torhivlia: suchasnyi stan, napriamky rozvytku, Materialy III Mizhnar. nauk.-prakt. internet-konf., Kyiv, 27 zhovtnia 2022 r., m. Kyiv. S. 65–69.

9. Kosariev O.I., Merzhvynska F.M. (2007). Investuvannia vidtvorennia intelektualnoho kapitalu pidpriemstv. Problemy pidvyshchennia efektyvnosti infrastruktury : zb. nauk. prats. K. : NAU. Vyp. 13. 152 s.

10. Levina I. (2011). Kontseptualni osnovy vidtvorennia intelektualnoho kapitalu, Instytutsiini problemy ekonomiky, Ekonomika i pravo. № 3. S. 120–123.

11. Levina I. (2011). Instytutsionalni umovy vidtvorennia intelektualnoho kapitalu. Ekonomika i pravo. № 7 (114). S. 41–44.

12. Litvinov O.S. (2016). Vidtvorennia intelektualnoho kapitalu pidpriemstva. Problemy i perspektyvy rozvytku pidpriemnytstva. № 3 (1). S. 45–49. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/piprp_2016_3%281%29__11

13. Pacheva N.O. (2012). Formuvannia liudskoho ta intelektualnoho kapitalu v protsesi suspilnoho vidtvorennia. Vvdeshcheto vvprosy ot sveta na naukata, Materialy 8-yi Mizhnar. nauk.-prakt. konf., Sofiia, 17–25 hrudnia 2012, Tom 15, Ikonomyky. Sofiia : «Bial HRAD-BH» OOD. S. 53–55.

14. Chukhno A.A. (2001). Postindustrialna ekonomika: teoriia, praktyka ta yikh znachennia dlia Ukrainy (pochatok). Ekonomika Ukrainy. № 11, S. 42–49.

15. Shymchenko O.V. (2024). Vzaiemozviazok intelektualnoho kapitalu Ukrainy ta svitu v umovakh hlobalizatsii, Ukraina i svit: humanitarno-tekhnichna elita ta sotsialnyi prohres. Materialy Vseukr. nauk.-teoret. konf. stud. i aspirantiv, 18–19 kvitnia 2024 r., Kharkiv: NTU «KhPI». S. 68–71. Retrieved from <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/76932>

16. Shymchenko O.V. (2023). Vzaiemozviazok tekhnolohichnoi ta intelektualnoi transformatsii suchasnoi tsvilizatsii. Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu «KhPI». Kharkiv: NTU «KhPI». № 2. S. 38–42.

17. Castells M. (2000). The Information Economy: Economics, Society, and Culture. 625 p.

18. Edvinsson L. (2002). Corporate Longitude: What You Need to Know to Navigate the Knowledge Economy. 256 p.

19. Galbraith J.K. (1973). Economics and the Public Purpose. Boston, 334 p.

20. Roos G., Pike S., Fernstrom L. (2006). Managing Intellectual Capital in Practice. 396 p.

21. Toffler A., Toffler, H. (2007). Revolutionary Wealth: How It Will Be Created and How It Will Change Our Lives. 512 p.

Надійшла (received) 08.11.2024

Відомості про авторів / About the Authors

Шимченко Ольга Вікторівна (Shymchenko Olga) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», аспірантка кафедри філософії, Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-8514-5596>.

ПРАВО ТА ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ СУСПІЛЬНИМ РОЗВИТКОМ

УДК 351.778.532(477) +316.334.3-054.73(477)

doi: 10.20998/2227-6890.2024.2.13

Л.М. ГРЕНЬ, А.М. СОСПАТРОВ

СОЦІАЛЬНИЙ КЛАСТЕР ЯК НАБІР СОЦІАЛЬНО ОРІЄНТОВАНИХ ІНСТРУМЕНТІВ ЕФЕКТИВНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ У ЖИТЛОВІЙ СФЕРІ

У статті підкреслено, що обов'язком держави є забезпечення реалізації права громадян на житло; соціальний кластер розглянуто як набір соціально орієнтованих інструментів житлової політики держави; визначено роль соціального кластера у розв'язанні житлової проблеми щодо підтримки соціально вразливих верств населення та зміцненні соціальної згуртованості; виокремлено три види завдань щодо забезпечення житлом ВПО; доведено, що законодавче регулювання сектору соціального житла в Україні суттєво відстає від викликів та вимог сьогодення; зроблено висновок, що кожен з інструментів соціального кластера має застосовуватися індивідуально у певних життєвих обставинах претендентів на соціальне житло.

Ключові слова: соціальний кластер, соціальне житло, соціальна послуга, держава, інструменти соціального кластера.

L.M. HREN, A.M. SOSIPATROV

SOCIAL CLUSTER AS A SET OF SOCIALLY ORIENTED TOOLS OF EFFECTIVE STATE POLICY IN THE HOUSING SPHERE

It is emphasized that the duty of the state is to ensure the realization of citizens' right to housing; the social cluster is considered as a set of socially oriented tools of the state's housing policy; the role of the social cluster in solving the housing problem regarding the support of socially vulnerable segments of the population and strengthening of social cohesion is determined; three types of tasks related to providing housing for IDPs are singled out; it has been proven that the legislative regulation of the social housing sector in Ukraine significantly lags behind today's challenges and requirements; it was concluded that each of the tools of the social cluster should be applied individually in certain life circumstances of applicants for social housing.

Key words: social cluster, social housing, social service, state, social cluster tools.

Постановка проблеми. Конституційне право громадян України на житло належить до категорії фундаментальних прав людини, і обов'язок забезпечення реалізації цього права є одним із головних соціальних завдань держави. Національна економіка України понесла значних збитків через військову агресію Росії: в Україні зруйновано сотні тисяч будинків, а деякі міста і населені пункти підлягають поновленню будівництва, велика кількість населення втратила роботу, що створило проблему у житловому фонді країни, зменшило кількість житла.

За даними Міжнародної організації з міграції станом на серпень 2024 р. в Україні внаслідок широкомасштабного вторгнення близько 3,669 млн. людей були внутрішньо переміщеними особами (надалі – ВПО) [24]. З війною багато викликів виникло у житловій сфері, що загострило потребу в її реформуванні.

Мільйони людей змушені мігрувати в пошуках більш безпечного місця. У процесі цього масового переміщення людей виявилось, що в територіальних громадах критично бракує житла для поселення. Й поки у світі пропагують ідею соціального житла, в Україні прихистками подекуди слугують школи, дитячі садки, спортивні зали та будинки культури, які є лише умовно пристосованими для проживання приміщеннями. Розв'язанню житлової проблеми, на нашу думку, допоможе створення соціального кластера як набору соціально орієнтованих інструментів житлової політики держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Темі державної житлової політики присвятили свої праці такі закордонні дослідники: Adabre M. A., Andoni D., Barbaro S., Boelhouwer P., van Bortel G., Chan A.P.C., Christophers B., Czischke D., Çetin S., Elizondo L., Friesenecker M., González C.L., Granath Hansson A., Gruis V., Kazepov Y., Kemeny J., King J., Kholodilin K.A., Kohl S., Lundgren B., Müller F., Napoli G., Porras-

Salazar J.A., Reisenbichler A., Robinson J., Ryan-Collins J., Schwartz A.F., Straub A., Todes A., Trovato M.R., Wijburg G. та інші.

Також увагу згаданий тематиці приділили й такі українські автори: Анісімова О.Ю., Балюк Б., Бобкова А.Г., Боброва А., Галантич М.К., Гончаренко А., Гопанчук В.С., Ємельянова О., Заїка Ю.О., Затонацька Т.Г., Кіндій А.С., Крупчан О.Д., Левицький Д., Огороднік О., Поплавська О.М., Фаренюк Я.В., Хожило І.І., Чернова І., Шевчук Т.В. та інші.

Кластери як категорію, їх роль та сутність активно вивчають провідні українські вчені: В. Базилевич, Є. Безвужко, І. Бураковський, З. Варналій, М. Войнаренко, В. Геєць, Б. Губський, П. Єщенко, Я. Жаліло, Б. Кваснюк, Ю. Ковальов, С. Кримський, Д. Лук'яненко, І. Михасюк, А. Мокій, С. Мочерний, В. Новицький, Ю. Павленко, А. Поручник, В. Савченко, В. Сизоненко, С. Соколенко, М. Тимчук, А. Філіпенко та інші [21].

Враховуючи ключову роль, яку соціальні кластери відіграють у розв'язанні житлової проблеми щодо підтримки соціально вразливих верств населення та зміцненні соціальної згуртованості, існує очевидна потреба в більш широкому дослідженні.

Метою статті є розкриття поняття соціального кластера як набору соціально орієнтованих інструментів житлової політики держави.

Виклад основного матеріалу. Кластер – це система співпраці, щільно пов'язаних і територіально близьких підприємницьких мереж та організаційних структур (виробників, постачальників, споживачів, уряду, громадських, наукових та освітніх установ, об'єктів інфраструктури, технопарків), з метою організації, раціонального використання і нарощування виробництва продукції світового рівня (інноваційної спрямованості) [21].

На переконання Т. Мірзодаєвої, «соціальний кластер може стати центральним ланцюгом локалізованої мережі соціальних організацій, чия діяльність тісно пов'язана через обмін знаннями, досвідом і послугами» [6, с. 201].

Функціональну доцільність формування соціального кластера підтверджує його продукт – соціальна послуга [1, с. 230], яка виявилася у наданні житла внутрішньо-переміщеним особам (ВПО), всім, хто залишився без житла. Через процес масового переміщення людей виявилася, що в територіальних громадах критично бракує житла для поселення. і культури, які є лише умовно пристосованими для проживання приміщеннями.

На нашу думку, соціальний кластер слід розглядати як набір, пул, палітру соціально орієнтованих інструментів житлової політики держави, до яких належать довгострокове соціальне житло; тимчасове житло (приблизно на один рік для ВПО); кризове житло (від однієї ночі до кількох місяців). Розглянемо більш детально кожний з означених інструментів.

Соціальне житло – це житловий актив, що надається в найм за субсидованою ціною. На таке житло можуть претендувати люди, які потребують соціального захисту. Соціальне житло передбачає проектування, будівництво й виділення помешкань державними, муніципальними органами або

некомерційними організаціями на безоплатній або пільговій основі.

Ціна найму може залежати від таких показників: дохід претендента; середньо ринкова ціна найму; характеристики житла; собівартість утримання житла [7].

Особливістю соціального житла є те, що воно не може бути приватизоване (як це масово відбувалося в Україні з 1992 р.), продане чи передане в заставу наймачем. Термін користування соціальним житлом визначається в договорі найму.

Згідно із ст. 1 Закону України «Про житловий фонд соціального призначення» соціальне житло визнається як житло всіх форм власності (крім соціальних гуртожитків) із житлового фонду соціального призначення, що безоплатно надається громадянам України, які потребують соціального захисту, на підставі договору найму на певний строк [9]. Таке формулювання є близьким до визначення в записці Організації економічного співробітництва та розвитку (надалі – ОЕСР) «Social housing: A key part of past and future housing policy»: «У цій записці соціальне житло визначається як наймане житло, що надається за цінами, нижчими за ринкові, і яке є цільовим та розподіляється відповідно до певних правил, таких як встановлені потреби або черги на отримання житла» [26].

Наведене визначення містить дві ключові ознаки соціального житла:

– житло надається в найм за ціною, що є нижчою за ринкову (соціальний, пільговий або субсидований найм – то практично синоніми);

– право на пільговий найм не є загальним, а надається за певними критеріями [5].

Важливо відмежувати поняття соціального житла від поняття доступного житла, яке є значно ширшим. У згаданій записці ОЕСР доступне житло визначається як «наймане та власне житло, яке стає доступнішим для домогосподарств завдяки широкому спектру інструментів регулювання попиту та пропозиції (включаючи житлові дотації або ваучери, субсидії або податкові пільги для тих, хто вперше купує житло)» [26].

Існують численні чинники зробили житло менш доступним із часом. У багатьох країнах ОЕСР та ЄС попит на доступне житло перевищує його пропозицію. Це обумовлено такими структурно-економічними й політичними причинами:

– усереднено в ОЕСР державні інвестиції у житлове будівництво знижувалися протягом останніх двох десятирічч, а загальні інвестиції (як державні, так і приватні) були нерівномірними; обсяги власних інвестицій громадян також скорочуються, що зменшує можливості розвитку сектору соціального житла;

– вартість будівництва житла зростає, оскільки сучасні вимоги екологічності й енергоефективності передбачають застосування дорожчих інноваційних будівельних технологій та матеріалів; у деяких країнах здорожчання пов'язане з дефіцитом земельних ресурсів або законодавчими обмеженнями на їх використання;

– демографічні зміни передбачають як зменшення, так і збільшення попиту на житло (все більше старших людей потребують соціального житла); варто звернути увагу, що цей пункт корелює з першим, оскільки матеріальні ресурси цієї групи

населення відносно скромніші (за оцінками експертів старші люди витрачають на оплату житла понад 40% доходів, що для них є вельми суттєвим тягарем);

– низькі відсоткові ставки сприяють доступності житла, але для цього фінансовим інституціям потрібно мати достатньо ресурсів, а економічна ситуація має бути стабільною [23].

Погіршення ж економічної ситуації під час війни призводить, навпаки, до зменшення доступності житла. За умов втрати житла частина людей не зможе самостійно придбати чи наймати інше житло. Дехто зможе розраховувати на допомогу рідних і близьких, проте іншим потрібна спроможна система довгострокового соціального найманого житла. Є ризик розкоординації підходів до житлової політики держави, спрямованих на різні соціальні групи, зокрема сприйняття соціального житла як житла для вузького переліку найбільш вразливих категорій людей. Однак із початку широкомасштабного вторгнення потреба в житлі диверсифікувалася, і тепер довгострокового соціального найму потребують різні, не лише найуразливіші, категорії населення [2].

Будь-яке житло, що надається на умовах субсидованого найму незалежно від його строку й відсотку субсидування (безоплатно або за знижену плату), є соціальним за визначенням. Однак соціальне житло відрізняється від категорій житла, яке надається на інших правових підставах, аніж найм. Прикладом у законодавстві України може бути договір про надання соціальних послуг, який є підставою для користування будинком нічного перебування [8]. Іншим прикладом із законодавства інших країн і частково України є «прихистки у надзвичайних ситуаціях» («emergency shelters»), підставою користування якими є прямі вказівки законодавства та/або окремі акти й розпорядження органів влади [5].

Способи забезпечення житлом залежно від строку проживання можна класифікувати так:

- 1) умовно безстрокове – соціальне житло;
- 2) середньострокове – тимчасове житло (до одного року з можливістю продовження);
- 3) короткострокове – «кризове» (від однієї ночі до кількох місяців) [20].

Перші дві категорії офіційно закріплені в законодавстві України як два окремі типи житлового фонду. Проте поняття «кризове житло» в українських нормативно-правових актах немає. Деякі з типів житла, які можна віднести до категорії «кризове» – наприклад, притулки для бездомних людей, – у законодавстві віднесені до житла соціального. Попри це, притулки принципово відрізняються від іншого соціального житла, адже в них не можна проживати довго [11]. Їх, як і інші види притулків, кризового житла, центрів соціальної адаптації або реінтеграції, варто розглядати як транзитні прихистки, завдяки яким суспільство могло б екстрено реагувати на кризові ситуації, надавати людям дах над головою та соціальний захист, доки не з'явиться можливість запропонувати їм житло довгострокове.

Крім того, в Україні формально поза сектором соціального житла перебуває також житло державної форми власності, яке було надане для безоплатного проживання із правом приватизації, але не приватизоване його мешканцями у процесі масової

безоплатної приватизації. Після початку широкомасштабного вторгнення в Україні було задіяно велику кількість кризового й тимчасового житла. Це дозволило задовольнити нагальну потребу в прихистку для багатьох людей. Водночас зростає потреба в середньо- й довгостроковому житлі. Щоб її задовольнити, потрібні комплексні рішення, які повинні ґрунтуватися на аналізі сучасного стану й вихідної ситуації у житловій політиці держави до початку широкомасштабного вторгнення [20].

Можна виокремити три види завдань щодо забезпечення житлом ВПО:

1) табори для ВПО на відстані щонайменше 60 км від лінії фронту для тих, хто хоче залишитися поблизу своїх домівок та підприємств;

2) тимчасове житло для ВПО в центральних та західних областях України, яке має забезпечити інтеграцію ВПО до місцевих територіальних громад та не спричинити конфлікти, погіршення місцевої безпеки або послаблення відчуття захищеності;

3) довгострокові сталі житлові рішення: 2022 р. уряд України заявив про плани завершити будівництво 100 000 нових житлових одиниць [25].

Європейське соціальне житло – це результат довгострокових та послідовних політик, які впроваджували роками. виправити ситуацію із житлом в Україні у короткостроковій перспективі – завдання складне. Погіршує ситуацію попередній курс держави протягом трьох десятиріч років на заохочення приватної власності. Житло, яке перейшло у «спадок» від СРСР, було приватизовано в 90-х роках ХХ ст. Наявна в Україні ринкова модель житла сфокусована на створенні помешкань, які можна здати в комерційний найм або продати, на жаль, часто за рахунок втрати громадських просторів у житлових районах. Більшість державних та муніципальних програм були спрямовані на субсидування власності. Такий підхід є економічно проґрашним та далеким від соціальної справедливості [7].

Внаслідок цього механізми соціального, тимчасового і кризового житла були розвинені слабко й залишалися на другому плані державних політик. Системи забезпечення різними типами такого житла працюють окремо одна від одної, а спільна стратегія їхнього розвитку відсутня. Із середини 2000-х років в Україні формально діють фонди тимчасового й соціального житла. Обидва інструменти повинні надавати підтримку людям у СЖО й гарантувати право на житло тим, у кого відсутня можливість його самостійно придбати або наймати. Поява таких фондів є важливим кроком, оскільки цим засвідчено потребу суспільства в неприбутковому житлі.

Проте паралельне існування двох фондів із схожими функціями й завданнями породжує нові виклики й суперечності в житловій політиці держави. Тимчасове житло частково дублює функції соціального. Ці два житлові фонди плутають навіть відповідальні за їхній розвиток посадовці. У випадку тимчасового житла брак цілісної законодавчої бази вказує на ймовірну «тимчасовість» самого механізму. Такий підхід, з одного боку, дозволив швидко створити передумови для формування фонду тимчасового житла, а з іншого боку, не забезпечив злагоджену і зрозумілу систему для розбудови й

утримання такого фонду. Проте виклики, які обумовили потребу в тимчасовому житлі, не зникли, а навпаки, кількість цих викликів збільшується. Тимчасове житло – і як механізм житлового забезпечення, і як саме житло – фактично стало безстроковим [20].

Забезпечення соціальним і тимчасовим житлом є децентралізованим, тобто саме ОМС відповідають за те, щоб формувати й утримувати такі житлові фонди. З одного боку, такий підхід надає можливість ОМС самостійно оцінювати потребу в такому житлі й розвивати його. З іншого боку, їм часто бракує спроможності утримувати й фінансувати такі фонди самостійно. Значна децентралізованість управління соціальним і тимчасовим житлом виявилася надмірним тягарем для ОМС. Тому частина цього житла перебуває у поганому технічному стані. Крім того, слабо поставлено роботу із забезпечення прозорості й підзвітності управління житлом комунальної власності. Попри те, що є вимога громадського нагляду за розподіленням житла, спеціальні процедури громадської участі відсутні. Такими механізмами могли б стати наглядові, громадські ради або спілки мешканців, які репрезентували б їхні інтереси [20].

Через широкомасштабне вторгнення кілька мільйонів громадян України виїхали за кордон, і за даними ООН станом на 15 жовтня 2024 р. за кордоном перебували 6,752 млн українців [27]. Очевидно, що якась частина цих людей не повернеться до України. Це збільшує кількість житла в Україні, яке такі люди можуть продати або надати в найм.

Міністерством розвитку громад та територій України запроваджено урядову соціальну програму «Прихисток» [8]. Основною метою цієї програми є надання власникам житла компенсації витрат за безоплатне тимчасове розміщення ВПО у приватних житлових приміщеннях, розташованих у більш безпечних районах України. В рамках реалізації програми заплановано розселити у відносно безпечних районах до півмільйона переселенців. На ці заходи держава передбачила кошти в розмірі 225 млн. грн. на міс. за розміщення ВПО або 450 грн на міс. за одну людину. 2022 року цією програмою скористалися 682,3 тис. громадян України [22].

Іншим інструментом житлової політики держави в період дії воєнного стану є розташування тимчасових модульних містечок на території відносно безпечних районів України. Найбільше число модульних містечок – у Київській, Львівській та Чернігівській областях. Такі модульні містечка надійшли як гуманітарна допомога від Польщі, а саме від Агентства стратегічних резервів [22].

Проте відокремлення соціального житла від різноманітних інших житлових програм і розпорощення відповідальності за них поміж різними міністерствами й відомствами може поглибити фрагментарність житлової політики держави та сприяти маргіналізації соціального житла як житла для найбільш вразливих категорій людей. Для уникнення цього соціальне житло повинне бути частиною комплексної стратегії відбудови [2].

Закон України «Про житловий фонд соціального призначення» містить складний (із перехресними посиланнями) набір визначень

соціального житла з точки зору його складових. Наприклад, застосовується поняття «соціальний гуртожиток» як «соціальне житло, яке надається громадянам України на час їх перебування на соціальному квартирному обліку за умови, що таке житло є єдиним місцем їх проживання». При цьому в наведеному вище визначенні соціального житла міститься застереження «крім соціальних гуртожитків» [9]. Тому варто розрізнити вживання в законі поняття «соціальне житло» у вузькому й широкому розуміннях.

Соціальне житло в широкому розумінні, або ж житловий фонд соціального призначення – це вся сукупність соціального житла, яка містить:

– власне, соціальне житло у вузькому розумінні: «квартири в багатоквартирних жилих будинках, садибні (одноквартирні) жилі будинки, які надаються громадянам у порядку черги на одержання соціального житла»;

– соціальні гуртожитки, приміщення в яких «надаються громадянам на час їх перебування на соціальному квартирному обліку за умови, що таке житло є єдиним місцем їх проживання».

Як бачимо з аналізу норм Закону України «Про житловий фонд соціального призначення» [9] та прийнятих на його виконання підзаконних актів [12; 10], відмінність між цими двома видами соціального житла полягає у такому:

– видах та характеристиках житла, що надається людям (окремі квартири й садибні будинки або ж приміщення в гуртожитку);

– нормах забезпечення соціальним житлом (для соціальних гуртожитків нижчі);

– порядку надання (приміщення в гуртожитку громадянам, для яких соціальне житло є єдиним житлом, мають надаватися одночасно із взяттям на соціальний квартирний облік, без очікування в «квартирній черзі»).

Крім того, закон згадує також про «установи соціального обслуговування»:

– спеціалізований будинок для ветеранів війни та праці, громадян похилого віку та осіб з інвалідністю;

– спеціалізований будинок для бідних та безпритульних;

– тимчасовий притулок для дорослих.

Ці установи, хоч і згадуються в Законі України «Про житловий фонд соціального призначення», прямо не віднесено ним до такої категорії житлового фонду. Тож, постає питання: «Чи можуть вони розглядатися як частина житлового фонду соціального призначення?» Пряма відповідь на це запитання в законі відсутня. За логікою підзаконних нормативно-правових актів, прийнятих на його виконання, поселення в спеціалізованих будинках відбувається на підставі договору найму соціального житла й на потенційно постійній основі [14; 15]. Поселення ж у тимчасовому притулку — на підставі направлення відповідного ОМС на тимчасовій основі [11].

В рамках концепції субсидованого найму як ключової ознаки соціального житла видається помилковим розглядати установи соціального обслуговування як соціальне житло. Оскільки йдеться не просто про найм житла, але й про надання низки додаткових послуг, наприклад, медичних,

забезпечення їжею та догляду. Такі послуги для відповідних категорій громадян поряд із забезпеченням житлом також важливі. Договір соціального найму як підстава перебування в таких установах виглядає як певне юридичне непорозуміння. Для порівняння, підставою користування будинком нічного перебування (згідно із Законом України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей») є договір про надання соціальних послуг, а не договір найму соціального житла [16].

Тож, можна вважати, що порядок та умови створення й функціонування установ соціального обслуговування, по суті, не належать до предмету регулювання Закону України «Про житловий фонд соціального призначення», й відповідні положення видається за доцільне з нього прибрати.

Охарактеризуємо ще й таку категорію, як фонди житла для тимчасового проживання. 2003 р. Житловий Кодекс (далі – ЖК) України було доповнено статтями 132-1 та 132-2, які запровадили поняття фондів житла для тимчасового проживання [4]. Спрощено, таке житло призначається для двох основних категорій осіб:

– громадян, які втратили житло внаслідок звернення на нього стягнення;

– біженців, осіб, які потребують додаткового захисту, громадян, які вимушені залишити жиле приміщення внаслідок його аварійного стану, стихійного лиха або з інших підстав, які загрожують стану та безпеці відповідного жилого приміщення.

За умовами надання й використання такого житла воно є подібним, як буде видно з подальшого викладу, до соціального житла. Житло для тимчасового проживання цілком відповідає вживаному тут поняттю соціального житла за винятком хіба що застереження про «безкоштовність» користування ним (яку можна розглядати і як 100% субсидію на найм). ЖК України визначив умови надання такого житла, в тому числі заборону його приватизації, але не визначив порядку формування фондів такого житла, передоручивши це Кабінету Міністрів України. Кабінет Міністрів України, справді, визначив такий порядок, але передбачив формування фондів житла для тимчасового проживання органами місцевого самоврядування [17]. Не передбачивши при цьому гарантій державного (спів)фінансування. Проте, оскільки на рівні закону такого обов'язку на ОМС прямо покладено не було, підзаконним актом, яким є урядова постанова, цього зробити також неможна. Тож, фактично ухвалення рішень щодо формування фондів житла тимчасового проживання залишалось на розсуд ОМС, і зрештою, визначалося наявністю бюджетних коштів та політичною волею їх виділяти на цю потребу [5].

Після широкомасштабного вторгнення Кабінет Міністрів України своєю постановою від 29 квітня 2022 р. № 495 «Деякі заходи з формування фондів житла, призначеного для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб» затвердив низку порядків щодо формування та використання фондів житла тимчасового проживання для ВПО [3]. Серед іншого, було передбачено надання субвенцій із державного бюджету місцевим, а також надання житла Держмолодьжитлом України. Як і раніше,

через регулювання цієї сфери підзаконним актом, ОМС не розглядали формування фондів тимчасового житла як свій юридичний обов'язок. Однак 08 листопада 2023 р. до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [18] було внесено зміни, які законодавчо закріпили обов'язок ОМС формувати фонди житла, призначеного для тимчасового проживання ВПО [19]. Ці зміни набрали чинності з 30 грудня 2023 р. Таким чином, можна виокремити таку категорію житла, як тимчасове житло, що за всіма ознаками відповідає визначенню соціального житла, проте має окреме законодавче регулювання.

Попри наявність в Україні спеціального закону про соціальне житло, на загальнодержавному рівні передбачено ще кілька інструментів забезпечення житлом поза сферою регулювання Закону України «Про житловий фонд соціального призначення» [9]. Навіть якщо залишити поза увагою інструменти допомоги в придбанні житла у власність, можна виокремити принаймні дві процедури найму житла на пільгових умовах за ЖК України: безстроковий найм житла державної та комунальної власності (з можливістю подальшої приватизації) та строковий найм житла для тимчасового проживання [4]. Крім того, можливість користування житлом надають і установи соціального обслуговування. Основне нововведення Закону України «Про житловий фонд соціального призначення» полягало у спробі запровадження інституту субсидованого строкового найму житла [9]. Закон визначив жорсткіші, ніж у ЖК України, умови надання соціального житла; прямо передбачив, що житло, надане як соціальне, не підлягає приватизації. Проте, на практиці прийняття згаданого закону не призвело до вирішення питання «квартирної черги» за допомогою інструменту соціального житла, а лише призвело до появи ще однієї «квартирної черги» – соціальної (за вказаним законом) додатково до загальної (за ЖК України). Можна назвати дві причини цього:

1) збереження архаїчних положень ЖК України щодо забезпечення житлом [4];

2) внутрішні суперечності Закону України «Про житловий фонд соціального призначення» [9]. Отже, законодавче регулювання сектору соціального житла в Україні суттєво відстає від викликів та вимог сьогодення.

Висновки. На підставі викладеного вище можемо зробити висновок, що по-перше, у країні необхідним є як централізоване державне забезпечення соціальним житлом, так і формування сприятливих для розвитку сектора соціального житла «правил гри» законодавства, що дозволить залучити до фонду соціального житла й децентралізовано нерухомість і приватної форми власності, і комунальної; по-друге, кожен з інструментів соціального кластера має застосовуватися індивідуально у певних життєвих обставинах (СЖО) претендентів на соціальне житло.

Список джерел інформації

1. Біль М.М. (2013). Концептуальні підходи формування соціальних кластерів як необхідної умови сталого розвитку територіальних міграційних систем. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. Вип. 3 (101). С. 225–234.

2. Боброва А. (2023). Житло і війна: житлова політика першого року повномасштабної війни. *Cedos*. Retrieved from <https://cedos.org.ua/researches/zhytlo-i-vijna-richnyj-oglyad/>
3. Деякі заходи з формування фондів житла, призначеного для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2022 р. № 495. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/495-2022-%D0%BF/print>
4. Житловий Кодекс України : Закон України від 30.06.1983 р. № 5464-X. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10/print> (
5. Левицький Д. (2024). *Рекомендації для органів влади щодо формування фонду соціального житла* : звіт. Проект «Житло для життя: комплексні рішення для ВПО». Програма «Підтримка організацій громадянського суспільства» в Україні за фінансової підтримки Посольства В. Британії. 58 с.
6. Мірзодасва Т.В. (2012). Кластерні технології як засіб регіональної соціалізації економіки. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету*. № 1 (56). С. 195–202.
7. Огороднік О., Балюк Б. (2022). Чому варто будувати соціальне житло: світові уроки для України. *Рубрика*. Retrieved from <https://rubryka.com/blog/social-housing/>
8. Прихисток : Урядова соціальна програма. Житло для біженців. Retrieved from <https://prykhystok.gov.ua/>
9. Про житловий фонд соціального призначення : Закон України від 12.01.2006 р. № 3334-IV. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3334-15#Text>
10. Про затвердження Типового договору про надання соціальних послуг : Наказ Мінсоцполітики України від 23.12.2020 р. № 847. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0214-21#n15>
11. Про затвердження Порядку відновлення документів громадян, які перебувають у тимчасових притулках для дорослих : Постанова Кабінету Міністрів України від 07.03.2007 р. № 415. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/415-2007-%D0%BF/print>
12. Про встановлення тимчасових мінімальних норм забезпечення соціальним житлом : Постанова Кабінету Міністрів України від 19.03.2008 р. № 219. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/219-2008-%D0%BF/print>
13. Про затвердження Типового положення про соціальний гуртожиток для осіб, які потребують соціального захисту : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.05.2007 р. № 783. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/783-2007-%D0%BF/print>
14. Про затвердження Порядку утворення спеціалізованого будинку для ветеранів війни та праці, громадян похилого віку та інвалідів і надання житлових приміщень у такому будинку та Типового положення про спеціалізований будинок для ветеранів війни та праці, громадян похилого віку та інвалідів : Постанова Каб. Міністрів України від 31.01.2007 р. № 76. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/76-2007-%D0%BF/print>
15. Про затвердження Типових положень про заклади соціального захисту для бездомних осіб та звільнених осіб : Наказ Мінпраці України від 14.02.2006 р. № 31. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0475-06#Text>
16. Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей : Закон України від 02.06.2005 р. № 2623-IV. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-15/print>
17. Про затвердження Порядку формування фондів житла для тимчасового проживання та Порядку надання і користування житловими приміщеннями з фондів житла для тимчасового проживання : Постанова Кабінету Міністрів України від 31.03.2004 р. № 422. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/422-2004-%D0%BF/print>
18. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18/print>
19. Про внесення змін до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» щодо деяких питань забезпечення внутрішньо переміщених осіб житлом для тимчасового проживання : Закон України від 08.11.2023 р. № 3446-IX. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3446-20/print>
20. Соціальне, тимчасове і кризове житло: з чим Україна зустріла повномасштабну війну. *Cedos*, 2022. Retrieved from <https://cedos.org.ua/researches/soczialne-tymchasove-i-kryzove-zhytlo/>
21. Федорова В.Г. (2011). Теоретико – методичні підходи до визначення поняття «кластер». *Ефективна економіка*. № 9. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=704>
22. Хожило І. (2023). Житлова політика як пріоритет розвитку територіальних громад України в умовах війни та післявоєнної відбудови. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. Вип. 1. С. 53–57. DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.1.8>
23. Building for a better tomorrow: Policies to make housing more affordable. *Employment, Labour and Social Affairs Policy Briefs*. Paris : OECD, 2021. 32 p. Retrieved from https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=1060_1060075-OeJk314uil&title=ENG_OECD-affordablehousing-policies-brief
24. Displacement Tracking Matrix. International Organization for Migration. Retrieved from <https://dtm.iom.int/ukraine>
25. Future Images for Ukraine / Образи майбутнього України : Proceedings from four seminars with Ukrainian and Swedish architects during 2022-2023. *Матеріали чотирьох семінарів з українськими та шведськими архітекторами протягом 2022-2023 років*. Стокгольм, Київ : UREHERIT CPD Ukraine, 2024. Retrieved from <https://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2:1831876>
26. Social housing: A key part of past and future housing policy. *Employment, Labour and Social Affairs Policy Briefs*. Paris : OECD, 2020. 32 p. Retrieved from <http://oe.cd/social-housing-2020>
27. Ukraine Refugee Situation. Operational Data Portal of UNHCR. Retrieved from <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

References (transliterated)

1. Bil M.M. (2013). Kontseptualni pidkhody formuvannia sotsialnykh klasteriv yak neobkhidnoi umovy staloho rozvytku terytorialnykh mihratsiinykh system. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy*. Vyp. 3 (101). S. 225–234.
2. Bobrova A. (2023). Zhytlo i viina: zhytlova polityka pershooho roku povnomasshtabnoi viiny : Cedos. Retrieved from <https://cedos.org.ua/researches/zhytlo-i-vijna-richnyj-oglyad/>
3. Deiaiki zakhody z formuvannia fondiv zhytla, pryznachenoho dlia tymchasovoho prozhyvannia vnutrishno peremishchennykh osib : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29.04.2022 r. № 495. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/495-2022-%D0%BF/print>
4. Zhytlovyi Kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 30.06.1983 r. № 5464-X. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10/print> (
5. Levytskyi D. (2024). Rekomendatsii dlia orhaniv vlady shchodo formuvannia fondu sotsialnoho zhytla : zvit. Proiekt «Zhytlo dlia zhyttia: kompleksni rishennia dlia VPO». Prohrama «Pidtrymka orhanizatsii hromadianskoho suspilstva» v Ukraini za finansovoi pidtrymky Posolstva V. Brytanii. 58 s.

6. Mirzodaieva T.V. (2012). Klasterni tekhnolohii yak zasib rehionalnoi sotsializatsii ekonomiky. № 1 (56). Visnyk Chernihivskoho derzhavnogo tekhnolohichnogo universytetu. S. 195–202.
7. Ohorodnik O., Baliuk B. (2022). Chomu varto budувaty sotsialne zhytlo: svitovi uroky dlia Ukrainy. Rubryka. Retrieved from <https://rubryka.com/blog/social-housing/>
8. Prykhystok : Uriadova sotsialna prohrama. Zhytlo dlia bizhentsiv. Retrieved from <https://prykhystok.gov.ua/>
9. Pro zhytlovyi fond sotsialnoho pryznachennia : Zakon Ukrainy vid 12.01.2006 r. № 3334-IV. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3334-15#Text>
10. Pro zatverdzhennia Typovoho dohovoru pro nadannia sotsialnykh posluh : Nakaz Minsotspolityky Ukrainy vid 23.12.2020 r. № 847. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0214-21#n15>
11. Pro zatverdzhennia Poriadku vidnovlennia dokumentiv hromadian, yakі perebuvaіut u tymchasovykh pryutkakh dlia doroslykh : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 07.03.2007 r. № 415. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/415-2007-%D0%BF/print>
12. Pro vstanovlennia tymchasovykh minimalnykh norm zabezpechennia sotsialnym zhytлом : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 19.03.2008 r. № 219. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/219-2008-%D0%BF/print>
13. Pro zatverdzhennia Typovoho polozhennia pro sotsialnyi hurtozhytok dlia osib, yakі potrebuіut sotsialnoho zakhystu : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30.05.2007 r. № 783. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/783-2007-%D0%BF/print>
14. Pro zatverdzhennia Poriadku utvorennia spetsializovanoho budynku dlia veteraniv viiny ta pratsi, hromadian pokhyloho viku ta invalidiv i nadannia zhytlovykh prymishchen u takomu budynku ta Typovoho polozhennia pro spetsializovanyi budynok dlia veteraniv viiny ta pratsi, hromadian pokhyloho viku ta invalidiv : Postanova Kab. Ministriv Ukrainy vid 31.01.2007 r. № 76. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/76-2007-%D0%BF/print>
15. Pro zatverdzhennia Typovykh polozhen pro zaklady sotsialnoho zakhystu dlia bezdomnykh osib ta zvilnenykh osib : Nakaz Minpratsi Ukrainy vid 14.02.2006 r. № 31. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0475-06#Text>
16. Pro osnovy sotsialnoho zakhystu bezdomnykh osib i bezpryutulnykh ditei : Zakon Ukrainy vid 02.06.2005 r. № 2623-IV. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-15/print>
17. Pro zatverdzhennia Poriadku formuvannia fondiv zhytla dlia tymchasovoho prozhyvannia ta Poriadku nadannia i korystuvannia zhytlovymy prymishchenniamy z fondiv zhytla dlia tymchasovoho prozhyvannia : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 31.03.2004 r. № 422. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/422-2004-%D0%BF/print>
18. Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib : Zakon Ukrainy vid 20.10.2014 r. № 1706-VII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18/print>
19. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib shchodo deiakykh pytan zabezpechennia vnutrishno peremishchenykh osib zhytлом dlia tymchasovoho prozhyvannia : Zakon Ukrainy vid 08.11.2023 r. № 3446-IX. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3446-20/print>
20. Sotsialne, tymchasove i kryzove zhytlo: z chym Ukraina зустріла povnomashtabnu viinu : Cedoss, 2022. Retrieved from <https://cedos.org.ua/researches/soczialne-tymchasove-i-kryzove-zhytlo/>
21. Fedorova V.H. (2011). Teoretyko – metodychni pidkhody do vyznachennia poniattia «klastery». Efektyvna ekonomika. № 9. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=704>
22. Khozhylo I. (2023). Zhytlova polityka yak priorytet rozvytku terytorialnykh hromad Ukrainy v umovakh viiny ta pislivoiennoi vidbudovy. Dniprovskiy naukoviy chasopys publichnogo upravlinnia, psykholohii, prava. Vyp. 1. S. 53–57. DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.1.8>
23. Building for a better tomorrow: Policies to make housing more affordable. Employment, Labour and Social Affairs Policy Briefs. Paris : OECD, 2021. 32 p. Retrieved from https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=1060_1060075-0e3k314uil&title=ENG_OECD-affordablehousing-policies-brief
24. Displacement Tracking Matrix. International Organization for Migration. Retrieved from <https://dtm.iom.int/ukraine>
25. Future Images for Ukraine / Образи майбутнього України : Proceedings from four seminars with Ukrainian and Swedish architects during 2022-2023. матеріали чотирьох семінарів з українськими та шведськими архітекторами протягом 2022-2023 років. Стокгольм, Київ : UREHERIT CPD Ukraine, 2024. Retrieved from <https://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2:1831876>
26. Social housing: A key part of past and future housing policy. Employment, Labour and Social Affairs Policy Briefs. Paris : OECD, 2020. 32 p. Retrieved from <http://oe.cd/social-housing-2020>
27. Ukraine Refugee Situation. Operational Data Portal of UNHCR. Retrieved from <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

Надійшла (received) 12.12.2024

Відомості про авторів / About the Authors

Грень Лариса Миколаївна (Hren Larysa) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами ім. акад. І.А. Зязюна, Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4466-6018>;

Сосипатров Артем Михайлович (Sosipatrov Artem) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти; Харків, Україна.

О.В. ГРИБКО**ЗАЛУЧЕННЯ ГРОМАДЯН ДО ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ЗАСОБАМИ
ВІЗУАЛІЗАЦІЇ**

У статті вивчаються переваги використання різних технік візуалізації, що генеруються за допомогою програмного забезпечення, для залучення громадськості до процесу прийняття рішень, зокрема, й на місцевому рівні. Особливої уваги у цьому контексті набули питання розвитку та використання інструментів візуалізації для ефективної підтримки планування ландшафтів та ефективної інтеграції візуалізації у процес планування міського розвитку. Розглянуто методи моделювання, ГІС, соціальні мережі та автоматичний аналіз тексту як компоненти для формування потужної системи електронного урядування для полегшення участі громадськості в ньому.

Ключові слова: публічне управління, громадськість, політика, місцева влада, візуалізація.

О. V. GRYBKO**INVOLVEMENT OF CITIZENS IN PUBLIC ADMINISTRATION THROUGH
VISUALIZATION MEANS**

The paper explores the benefits of using various software-generated visualization techniques to engage the public in decision-making, particularly at the local level. In this context, issues of development and use of visualization tools for effective support of landscape planning and effective integration of visualization into the planning process of urban development have received special attention. Modeling methods, GIS, social networks, and automatic text analysis are considered as components for building a powerful e-government system to facilitate public participation in it.

Key words: public administration, public, politics, local government, visualization.

Постановка проблеми. Застосування інструментів електронного урядування висуває на перший план питання про нову культуру інтерактивного спілкування органів публічної влади та громадськості. В ідеалі залучення громадян до публічного управління має зміцнити місцеву демократію шляхом залучення маргіналізованих груп, покращити формування політики шляхом уточнення контексту, побажань та ідей щодо місцевого розвитку, а також збільшити шанси реалізації політики шляхом її узгодження з думкою громадян [28]. При цьому варто врахувати, що ця культура інтерактивного спілкування влади та громади має розширювати форми та способи участі громадян у формуванні та реалізації місцевої політики, підвищити їх політичну та громадську активність, сприяти вільному розповсюдженню інформації (з огляду на етичні або правові обмеження).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням залучення громадян до публічного управління, зокрема й засобами візуалізації, присвятили свої роботи К. Аптон, С. Вонг, Е. Глаас, Н. Заблоцька-Сеннікова, М. Карлсон, Л. Лященко, Е. Майер, Г. Панченко, С. Ротім, П. Сонтагбауер, А. Стірлінг, М. Х'єрп, А. Чадвік, М. Шіффер, Х. Шредер та багато інших. Проте пересічні практики та методи участі громадян часто описуються як такі, що спотворюють участь, неадекватні поставленим цілям, невчасні або взагалі такі, що мають ознаки імітації [4; 24]. Це ускладнює залучення груп, окрім «звичайних активістів», і отримання корисних відгуків щодо актуальних проблем [27]. Це ще більше погіршує місцеву демократію та перешкоджає використанню креативності громадян [23].

Мета статті – дослідити можливість вирішення вказаних проблем через розробку таких майбутніх технологій і практик для участі громадськості (у тому числі за допомогою візуалізації), які б спонукали самих людей до творчості, були на часі та відповідали поточним цілям місцевого розвитку.

Виклад основного матеріалу. З моменту появи Інтернету на початку 1990-х років перспективи електронної демократії розглядалися як провісник нової ери політичної участі та громадянської активності. Однак емпіричні дослідження показують, що більшість ініціатив на сьогоднішній день не виправдали очікувань, незважаючи на великі інвестиції в дослідження. Наприклад, Чадвік [9] стверджує, що «реальність онлайн-обговорень, незалежно від того, чи оцінюють її з точки зору кількості, якості чи впливу на політичну поведінку та результати політики, дуже далека від ідеалів, викладених на початку та в середині 1990-х». Щоб визначити майбутній напрямок електронної демократичної участі, науковці спробували систематизувати поточні дослідження та визначити їх основні обмеження та проблеми. Macintosh, Coleman і Schneeberger [21] визначили шість основних дослідницьких викликів, бар'єрів і потреб: фрагментація досліджень, незрілі дослідницькі методи та проекти, технологічний дизайн, інституційний опір, справедливість і теорія.

Інші вчені припускають, що проблема електронної демократії глибша. Наприклад, Коулмен і Мосс [10] стверджують, що передбачуваний «обговорюючий громадянин» є конструкцією, зумовленою зусиллями дослідників створити

відповідальних, демократично рефлексивних громадян за зразком дискурсивного ідеалу зваженої – deliberative – демократії Габермаса.

Для випадкового спостерігача може здатися, що візуалізація даних – явище недавнє. Насправді графічне зображення кількісної інформації має довгу та багату історію. Витоки зображення даних у вигляді таблиць, діаграм і карт простежуються з найдавніших часів. Відчутна потреба в якісному поданні інформації стала виникати в епоху Відродження, з появою великої кількості даних і візуальної інформації з географії, астрономії, геометрії, статистики та інших наук [3].

За словами Френді [12], початок сучасної статистичної графіки можна знайти в наукових відкриттях, технологічному прогресі та суспільному розвитку в 17-му та 18-му століттях. Багато методів візуалізації, які все ще використовуються сьогодні, були введені в цей період, включаючи лінійну діаграму, гістограму та секторну діаграму.

У другій половині 19-го століття низка подій поєдналася, щоб створити «золоту добу статистичної графіки» [13]. Два добре відомі і багато обговорювані графічні зразки цього періоду включають точкову карту спалаху холери в Лондоні Джона Сноу та діаграми полярних зон Флоренс Найтінгейл, що відображають рівень смертності британських солдатів під час Кримської війни. Сноу та Найтінгейл успішно використовували свої діаграми як критичні доказові твердження в кампанії за покращення санітарії, що зрештою привело до державних реформ охорони здоров'я.

У першій половині 20 століття попередній ентузіазм щодо статистичної графіки був витіснений розвитком математичної статистики [12]. Протягом цього періоду було представлено кілька графічних інновацій; це був, однак, час консолідації та популяризації, коли суттєвим фактором для дифузії була графічна статистика або піктограми. Впливовим прихильником піктограм був австрійський філософ Отто Нейрат, який розробив візуальну мову, відому як ізотип (Isotype), з метою пояснення суспільних подій широкому неосвіченому загалу. Через асоціацію Isotype з лівими рухами та радянською пропагандою метод зник під час холодної війни в західному світі, а його спадщина залишилася або непоміченою, або недооціненою [15]. Однак в останнє десятиліття цей метод знову отримав інтерес і підвищену увагу. Наприклад, Майєр і Шредер [22] розглядають ізотип з огляду на його потенціал для сучасної громадянської освіти та участі та пропонують заново відкрити його основні принципи та адаптувати їх до сучасного контексту.

Період з 1950 по 1975 рік став відродженням візуалізації даних. Френді перелічує три важливі події, які сприяли піднесенню [12]. По-перше, публікація книги Джона Тьюкі (Tukey J. W.: *Exploratory data analysis*. Addison-Wesley, Reading, Mass., 1977); по-друге, публікація роботи Жака Бертена (Bertin J.: *Sémiologie graphique: les diagrammes, les réseaux, les cartes*. Gauthier-Villars, Paris, 1967); і по-третє, впровадження комп'ютерів і програмного забезпечення для статистичної графіки. У 1983 році Едвард Тафт

опублікував класичний твір «Візуальне відображення кількісної інформації», у якому введено кілька важливих понять, зокрема «співвідношення даних і чорнила» [30]. На рубежі століть Кард, Макінлі та Шнейдерман опублікували збірку основоположних статей, які визначили візуалізацію інформації як окрему сферу, відокремлену від наукової візуалізації [8].

З появою значної кількості гаджетів, програм, Web 2.0-технологій візуалізація даних стала на часі як ніколи. Разом зі збільшенням обсягу літератури за останнє десятиліття з'явилася величезна кількість мов програмування, наборів інструментів і бібліотек для інтерактивної візуалізації даних. Сьогодні багато Web 2.0-візуалізацій даних створено за допомогою D3, WebGL та інших фреймворків JavaScript, які використовують веб-стандарти та не потребують плагінів веб-браузера.

У цьому контексті сьогодні особливого значення набувають способи передачі інформації, враховуючи:

- особливу щільність даних, які ми отримуємо з мережі Інтернет;
- надлишок інформації, що містять доступні документи;
- відсутність часу або його обмеженість;
- нечіткість інформації.

У нашому дослідженні під візуалізацією інформації ми маємо на увазі спосіб фасилітації процесу отримання та сприйняття інформації в динамічний образ, враховуючи обмеження, спричинені певним чином природою інформації та самим способом візуалізації.

При більш детальному розгляді численних прикладів візуалізацій, можна дійти висновку – вони дають можливість пошуку та зчитування великих обсягів інформації, вивчення взаємозв'язків між окремими явищами, проведення порівняння та відстеження їх еволюційного розвитку легким, систематичним способом. Говорячи про активізацію залучення громадськості до процесу прийняття рішень на місцевому рівні, можна стверджувати, що візуалізація допомагає знайти необхідну інформацію для здійснення окремих дій, «представляючи дані таким чином, за якого важливі та інформативні взаємозв'язки стають очевидними для пересічного громадянина» [34]. Це, у свою чергу, допомагає користувачам розподілити вхідну інформацію за категоріями, поєднати її з попередніми знаннями, побудувати нові зв'язки та отримати нові знання.

Для характеристики візуалізації інформації доречно використання наступного визначення, яке підкреслює її сутність. Під візуалізацією інформації розуміють використання комп'ютерно-інтерактивних, візуальних репрезентацій абстрактних даних для розширення когнітивного процесу [8]. Таким чином, візуалізація інформації слугує посередником між інформацією та знаннями і потенційно дозволяє користувачам залучатися до інтерактивних колективних дій, відомих під назвою колективної візуалізації інформації.

Аналізуючи функціональну основу візуалізації інформації дослідники Р. Ленглер та Дж. Еплер

розробили таблицю візуалізації, яку вони категоризували за цілями [20]. Запропонована ними класифікація розрізняє візуалізацію даних, візуалізацію інформації, візуалізацію концепцій, візуалізацію стратегій, візуалізацію метафор та змішану візуалізацію. До асортименту методів

візуалізації інформації вчені пропонують включити таймлайн, графічні схеми, розподіл за кластерами, кругові діаграми, контурні схеми, семантичні мережі, плоскі дерева, паралельні координати, радарні карти тощо (табл. 1, скорочена версія оригіналу [20]).

Таблиця 1 – Рекомендовані типи візуалізацій залежно від завдання публічного управління в моделюванні майбутньої політики

Завдання публічного управління	Ресурс	Тип візуалізації
Виявлення гарячих тем	Бази даних соціальних мереж для виявлення гарячих тем і їх узагальнення Платформи комунікації (напр. блоги, канали, форуми, розділ коментарів у газетних статтях тощо) Чат-боти	Діаграми, які дозволяють визначити гарячі теми Статистичні візуалізації тенденцій/думок Фото-новели
Складання карти думок	Бази даних соціальних мереж Чат-боти	Географічна візуалізація – візуалізація на карті для відображення місця проблеми Статистичні візуалізації – діаграми для з'ясування тенденцій/доцільності
Візуалізація статистичних даних	Відкриті урядові бази	Візуалізація семантики: – візуалізація причинно-наслідкових зв'язків у формі дерева; – візуалізація зв'язку вузла; – візуалізація на основі часу; – візуалізація на основі географічної інформації
Вивчення платформи відгуків громадськості	Бази даних соціальних мереж для виявлення гарячих тем і їх узагальнення Платформи комунікації (напр. блоги, канали, форуми, розділ коментарів у газетних статтях тощо)	Візуалізація аналізу соціальних мереж – зважені графіки для відображення лідерів думок Візуалізації залежностей та авторів ініціатив Візуалізація на основі часової шкали для показу історії ініціатив і відгуків Географічна візуалізація: карти для відображення проблемних точок
Моделювання та вплив управлінських рішень	Статистичні бази даних, складені на попередніх кроках	Статистичні візуалізації: – симуляція результатів; – динамічні діаграми для спостереження за змінами думок. Візуалізація кількісного результату моделювання Візуалізація карт, тобто впливу та наслідків на певну географічну місцевість

Як можна побачити з даних табл. 1, кожний спосіб візуалізації пов'язаний не лише з певним ресурсом генерації та розміщення, а й завданнями, які стоять перед публічним управлінням. Наприклад, для виявлення гарячих тем і їх узагальнення спеціалісти аналізують бази даних соціальних мереж, платформи комунікації (напр. блоги, канали, форуми, розділ коментарів у газетних статтях тощо) та дані чат-ботів. А результати аналізу візуалізують за допомогою діаграм, які дозволяють визначити гарячі

теми (наприклад, діаграма-коло з частинами цілого), статистичні візуалізації тенденцій/думок (наприклад, лінійний графік зростання-падіння «гарячості» певної теми), фото-новели від пересічних громадян (їх ми розглянемо детальніше нижче).

Переваги використання різних технік візуалізації, що генеруються за допомогою програмного забезпечення, для залучення громадськості до процесу прийняття рішень, зокрема, й на місцевому рівні, відзначалися фахівцями протягом тривалого часу [18; 26].

Особливої уваги у цьому контексті набули питання розвитку та використання інструментів візуалізації для ефективної підтримки планування ландшафтів [5; 11; 31] та ефективної інтеграції візуалізації у процес планування міського розвитку [5; 19].

Методи візуалізації інформації дозволяють користувачам як бути пасивними споживачами інформації, хоч і в більш зрозумілому вигляді, так і сприяють громадянам самим створювати візуальний контент, який відбиває їх погляди на ті чи інші питання. Такі візуальні методи називають інтерактивними та до них відносять різні креативні форми комунікації та самовираження, наприклад драму, фотографію, малювання, дизайн, креативний лист та музику.

Однією з найпоширеніших форм є «фото-новела», що передбачає логічну структуровану розповідь з ілюстраціями. У цьому випадку фотографії надихають учасників розповідати про їхню щоденну роботу та події, що трапляються з ними [32].

При використанні такого методу дослідження камери не передаються дослідникам або професійним фотографам, – їх використовують діти, люди похилого віку та інші маргіналізовані групи суспільства для того, щоб обговорити їхнє життя таким, яким вони його бачать. Ключовим компонентом процесу створення фото-новели є діалог, під час якого учасники демонструють свої фотографії та обговорюють їх значення. У такому разі основою дослідження стають реальні події та досвід інформантів, які створюють фотографії, зроблені учасниками, та багато ціннішими за набір ілюстрацій, створених третіми особами. Як наслідок, фото-новела в сучасній науці вважається корисним інструментом для посилення впливу окремих груп на суспільство загалом. Наприклад, використання фото-новел у дослідженні дозволяє людям з низьким рівнем доходу або недостатнім соціальним статусом у суспільстві спілкуватися зі службовцями, чим викликати взаємний діалог з перспективою майбутніх змін на користь незахищених верств населення. Прикладом такого підходу у своїй роботі діляться С. Вонг, М.-Э. Бурріс та І. Ксіанг, які використовували вказану вище техніку по відношенню до сільських жінок у Китаї для інформування та впливу на покращення в системі охорони здоров'я для цієї цільової групи [33].

Отже, візуалізація інформації, зокрема за допомогою використання фотографій, є продуктивним методом не лише для дослідження громадської думки, а також для стимулювання залучення громадськості до процесу прийняття рішень в публічному управлінні. Можна констатувати, що метод візуалізації «фото-новела» може стати «місцем порозуміння» між чиновником та громадянином, а також між громадянами різних верств. Саме це взаєморозуміння надає розмові змістовності, а її учасникам – впевненості, що дозволяє отримувачу інформації ставити більше запитань, а інформанту давати більш детальні та рефлексивні відповіді.

Але щоб зрозуміти роль візуалізацій, ми повинні спочатку визначити контекст візуалізації – основні

фактори впливу, які впливають на візуальний вигляд і взаємодію з користувачами (представниками влади та громади). Отже, контекст включатиме: дані, користувачі, завдання (рис. 1).

Рис. 1. Загальний контекст візуалізації: фактори впливу

Дані необхідні для візуалізації інформації на екрані, адже залежно від них, можна застосувати різні типи візуалізації, наприклад, «хмара слів», схематико з частками, ієрархічний, часовий, графовий тощо. Дані в основному обмежують діапазон застосовної візуалізації. Лише якщо дані містять необхідні атрибути для певного типу візуалізації, інформацію можна візуалізувати певним чином – якщо немає часових даних, неможливо використовувати часові шкали та візуальні розкиди в часі.

Другим основним фактором впливу є завдання, яке потрібно вирішити. Можна сказати, що завдання в контексті візуалізації – це ітеративний процес сприйняття візуальної інформації та взаємодії з візуальними об'єктами для досягнення бажаної мети або усвідомлення проблеми. Вирішення завдання тим ефективніше, чим більше візуалізація спрямована на досягнення мети.

Користувач є третім основним фактором впливу. Усі аспекти цієї ситуації взаємодії людини з комп'ютером спрямовані на забезпечення ефективнішої та результативної взаємодії. З точки зору візуалізації, поведінка користувачів є основним фактором впливу, який необхідно враховувати. Сприйняття візуалізації може значно відрізнятись між двома різними користувачами. Як наслідок, користувача з його поведінкою, досвідом, попередніми знаннями тощо слід розглядати як головний фактор впливу на візуалізацію.

Приблизно до 2010 р. візуалізація даних, окрім простої кругової чи стовпчастої діаграми, була сферою діяльності фахівців, які навчалися економіці, статистиці або інформатиці. Однак за останнє десятиліття з'явився новий клас програм та онлайн сервісів, які підтримують динамічні запити даних, візуальний аналіз та інтерактивну презентацію на стандартних персональних комп'ютерах. Ці зручні інструменти дослідження та візуалізації даних, які завжди доступні безкоштовно, розширюють можливість середнього користувача, оскільки вони менш залежать від технічних знань і дозволяють широкій аудиторії розповідати історії за допомогою даних за допомогою візуалізації [16]. Скажімо, для того, щоб дізнатися, що саме харків'яни шукали найчастіше (за ключовими словами) на сайті Харківської міської ради, можна скористатися

інструментом візуалізації «хмара слів» (<https://wordcloud.online/uk>) (рис. 2).

Рис. 2. «Хмара слів» за ключовими словами пошуку на сайті Харківської міської ради (квітень, 2024 р.)

З рис. 2 можемо побачити, що найзатребуванішими були: «Відновлення, графік відключення (електроенергії) та соціальні послуги.

Також затребуваним типом візуалізації при розгляді проблем взаємодії влади та громади є використання геоінформаційних систем (GIS/ГІС). ГІС-аналіз дозволяє встановити закономірності розподілу і просторові взаємозв'язки у даних або позначити на карті певні проблеми (ремонти та шляхи об'їзду, «пробки» на дорогах, пошкоджені та небезпечні будівлі тощо). Результати дають можливість встановити потрібне місце, сконцентрувати зусилля в потрібному напрямі або зробити якнайкращий вибір, зіставляючи місцеположення об'єктів. До ГІС відносяться навігація, базава картграфія, гедезичні дані, топографічне картування, тощо.

Користувачами ГІС-систем можуть бути як державні структури всіх рівнів, так і всі громадяни, при цьому одні та інші можуть одночасно бути і споживачами, і постачальниками просторової інформації. Система об'єднує інформацію із різних джерел, зв'язати її з визначеним географічним положенням, із проміжком часу або із одним та іншим [1].

Геоінформаційні системи поєднують традиційні операції при роботі з базами даних (запит і статистичний аналіз) з перевагами повноцінної візуалізації та географічного (просторового) аналізу, що надає карта [2]. Саме це підкреслює переваги для застосування ГІС у вирішенні широкого діапазону завдань (аналіз явищ і подій, прогнозування ймовірних наслідків, планування стратегічних рішень, попередження про небезпеку).

Увесь інструментарій Web 2.0 – методи моделювання, ГІС, соціальні мережі та автоматичний аналіз тексту є компонентами для формування потужної системи електронного урядування для полегшення участі громадськості в ньому. Одним з найуспішніших проєктів у цій царині є моделювання майбутньої політики (ММП, або англійською FUPOL) – проєкт, який фінансується 7-ю рамковою програмою Європейського Союзу. Його центральними елементами є нові технології та методи електронного урядування, електронної участі та моделювання політики. Консорціум FUPOL складається з партнерів з європейських країн, Китаю

та Кенії, а також інноваційних транснаціональних компаній, провідних дослідницьких інститутів, політичних організацій високого рівня. Він має хороший баланс дослідницьких партнерів, IT-індустрії, місцевих органів влади, політичних та громадських організацій, здатних забезпечити широке розповсюдження та використання [25].

«Розумні міста» (smart cities) виступають як новий тип міста, яке є містом, орієнтованим на людей, здатним інтегрувати всі аспекти процвітання, що забезпечує продуктивність, інфраструктуру, послуги, економічний розвиток, якість життя, справедливість, соціальну інтеграцію та екологічну стійкість. Лідери розумних міст визначають пріоритети політики в прозорому режимі та за активної участі громадян. Метою проєкту FUPOL є запровадження нової моделі управління для підтримки відкритості життєвого циклу розробки та впровадження політики за допомогою інноваційних IT-рішень. Це розширює можливості учасників і політиків приймати обґрунтовані та зважені рішення і зменшувати невизначеність, пов'язану з потенційним впливом заходів політики та реакцією громадян [29].

ММП базується на нових технологіях, а також на існуючому ноу-хау та відкритих державних даних. Підхід спрямований на активне залучення всіх зацікавлених сторін, включаючи політиків, державних службовців, місцеві організації громадян і компанії, до процесу розробки політики. Прозорість процесу розробки політики забезпечується завдяки таким елементам Web 2.0: багатоканальним соціальним мережам, чат-ботам, обчисленням, виявленням та вилученням тем політики (у т.ч. із залученням штучного інтелекту), багатомовному семантичному аналізу, моделюванню за допомогою симуляції на основі динамічних змінних, хмарним обчисленням, системі управління ідеями та технології презентації ГІС. Ці елементи ММП інтегровані з класичними системами електронної участі для полегшення та покращення електронного урядування. Розглянемо детальніше процес побудови ММП.

1. Політичний контекст

У центрі уваги ММП – сфери міської політики, оскільки переважна більшість громадян європейських держав уже живе в містах (зауважимо, що в усьому світі відсоток людей, які живуть у містах, швидко зростає). Після оцінки 19 сфер міської політики пріоритетними були обрані наступні [25]:

а) землекористування та відповідне планування: включає довгострокову політику землекористування, яка є внутрішньорегіональною темою за межами міста, зонування території, землекористування більших відкритих просторів і «мікро» будівельний проєкт (наприклад, зміна будівлі або невеликої території).

б) житло: житлова політика має бути спрямована на збереження та, де це доцільно, збільшення кількості мешканців і житлового фонду, водночас зберігаючи задовільні стандарти розміщення та охорони навколишнього середовища. У цьому контексті особливою проблемою для країн,

що розвиваються, є поширення самозабудови без дотримання відповідних стандартів. А для України воєнного часу актуальним питанням є своєчасне виявлення та усунення негативних наслідків (у т.ч. відкладених за часом) ведення бойових дій.

в) міська сегрегація: як концепція, що використовується для позначення поділу між різними соціальними групами в міському середовищі, що є перешкодою для досягнення соціальної інтеграції в містах.

2. Комплексний підхід

Модель управління ММП (див. рис. 3) містить такі основні етапи.

Рис. 3. Модель управління ММП [25]

2.1. Автоматичне визначення «Гарячої теми».

Соціально-політичну блогосферу в соціальних мережах шукають, щоб знайти актуальні «гарячі»

теми в попередньо визначеному діапазоні (місцеві, регіональні, національні) і зважити їх відповідно до подальшого автоматизованого аналізу. «Гарячі» теми беруться з необроблених текстових даних (якщо є можливість використати відповідний алгоритм – то і з зображень, мемів тощо) і кластеризуються.

2.2. Обговорення та залучення стейкхолдерів – зацікавлених сторін.

Після визначення «гарячої» теми розпочинається обговорення можливої нової політики за допомогою багатоканальних соціальних взаємодій. Це відноситься до середовища, в якому різні соціальні канали Web 2.0 інтегровані в єдине соціальне обчислювальне середовище, щоб зменшити навантаження на постійну взаємодію з великою кількістю людей. Результати автоматично агрегуються та підсумовуються.

2.3. Сценарій, візуалізація, симуляція.

Цикл обговорення містить компонент для імітації потенційного впливу нових управлінських рішень. Результат візуалізується та надається як зворотний зв'язок зацікавленим сторонам. Сценарії та їхній потенційний вплив на часову шкалу моделюються з використанням доступних даних і, зрештою, даних від інших органів публічного управління, отриманих за допомогою засобів імпорту даних.

3. Технічна побудова.

На рис. 4 показаний огляд технічної архітектури ММП, де Web 2.0 та засоби візуалізації посідають чільне місце.

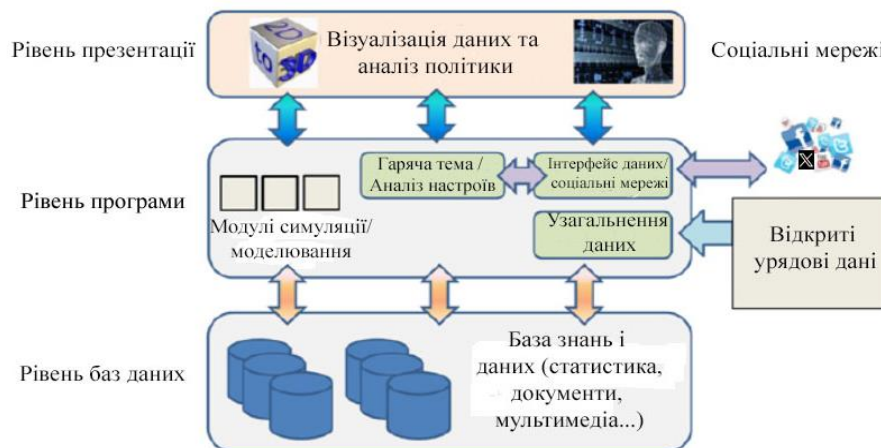

Рис. 4. Модель управління ММП [25]

3.1. Web 2.0 і соціальні мережі.

Здатність користувачів висловлювати думки та створювати контент є привабливою для моделі електронного урядування. Соціальні мережі допомагають громадянам миттєво висловлювати свої думки, а крім того, їх інтерфейс взаємодіє двонаправлено – громадськість та представники публічної влади.

3.2. Географічна інформаційна система (ГІС).

У контексті міської політики ГІС відіграє важливу роль, оскільки більшість управлінських

рішень пов'язані з просторовою інфраструктурою: важливим тут є її сумісність з технічними засобами, які використовують більшість мешканців відповідної громади та відповідну візуалізацію.

3.3. Відкриті державні дані.

Імпорт відкритих державних даних є важливим для представлення та перевірки симуляції політики. Він включає статистичні дані, дані, отримані з додатків електронного уряду, таких як кадастр, центральний реєстр мешканців, бази здобувачів освіти, реєстр автомобілів, а також інших даних,

зібраних в інший спосіб (наприклад, статистика руху).

Важливим моментом є повна інтеграція та зберігання даних, адже центральне сховище є необхідним для інтеграції даних з багатьох вихідних систем. Воно забезпечує узгодженість даних на всіх етапах життєвого циклу політики та забезпечує єдину загальну модель для всіх даних, що представляють інтерес, незалежно від джерела даних [29].

3.4. Симуляція (моделювання) політики.

Типові завдання моделювання політики характеризуються складністю та динамічністю. Через складність часто важко або навіть неможливо розв'язати такі завдання математично. Після початкової оцінки доступних методологій моделювання дотримується підхід моделювання на основі факторного аналізу. Архітектура має можливість відокремлювати багато різних модулів на основі певних факторів паралельно.

3.5. Автоматичний аналіз тексту та аналіз думок, узагальнення.

Щоб виявити «гарячі» теми, використовують текстові дані, доступні в соціальних мережах. Переважним підходом тут є ймовірнісні моделі, такі як латентний розподіл Діріхле (LDA), оскільки вони більш-менш не залежать від мови [6].

Коротко описавши суть ММП, розглянемо більш детально місце візуалізації в загальному процесі.

Повна інтеграція графічного інтерфейсу: програми мають той самий «вигляд і відчуття» з точки зору користувача. Єдиний «вхід» до всіх програм спрощує використання системи та покращує безпеку завдяки централізованій аутентифікації.

Інформаційна панель індикаторів політики: вона візуалізує різні індикатори та позначає їх, якщо вони нижчі/вищі порогових значень або виконуються певні інші умови. Це ефективний інструмент для моніторингу політики на рівні керівництва та громадськості.

Агрегація соціальних мереж і відображення в одному вікні: це процес збору вмісту з кількох джерел, таких як Facebook, X (колишній Twitter), BlogSpot або карта думок на основі місцевих опитувань, і об'єднання їх в одному місці в зручній для сприйняття формі. Дані відображаються в одному вікні, що означає, що публікації з різних джерел відображаються на одному екрані. Ця функція економить багато часу, який зазвичай потрібен для входу в усі різні джерела та читання повідомлень [29].

Платформа зворотного зв'язку: як платформа розроблена для покращення когнітивних процесів подібно до традиційних систем керування ідеями, метою якої є сприяння процесу аналізу і відбору ідей. Платформа розширює можливості соціальної мережі (а тим більше чат-боту), а саме агрегацію та відображення в одному вікні з додатковими функціями, такими як коментування/голосування та інструментарій аналітики (тобто узагальнення тенденцій, тем, настроїв).

Візуалізація статистичних даних: в описаному процесі моделювання політики аспект визначення

проблеми відіграє ключову роль у всьому процесі розробки управлінських рішень. Потреба в отриманні дійсної інформації про певні теми та показники політики є важливою для визначення порядку денного певного варіанту можливої політики. Візуалізація цих дійсних і підтверджених даних є більш корисним інструментом для збору інформації шляхом порівняння, кореляції та ідентифікації різних даних або індикаторів. Стандартом, який використовується для візуалізації статистичних даних на карті, є фонові картограми [29]. Зауважимо, що спеціальна архітектура ММП дозволяє поєднувати статистичні дані, ГІС і дані, отримані з тексту, наприклад «гарячі теми».

Візуальний аналіз соціальних даних: крім достовірних і об'єктивних даних, дослідження «суб'єктивних цінностей» є важливим для виявлення проблем і збору інформації про «соціальний вплив». Методом вибору для аналізу соціального впливу на основі Web 2.0-інструментів є аналіз соціальних мереж (SNA). SNA дає змогу аналізувати соціальні мережі та виявляти лідерів громадської думки шляхом вимірювання та відображення відносин і потоків між людьми, групами, організаціями та іншою пов'язаною інформацією.

База даних знань і візуалізація: це відноситься до кількох взаємопов'язаних баз даних з інформацією, пов'язаною з публічним управлінням. База даних візуальних знань забезпечує можливість візуального пошуку для підтвердження наданої інформації та порівняння з вже наявними знаннями для виявлення тенденцій змін.

Вихідні багатоканальні повідомлення в соціальних мережах в одному вікні: можливість публікувати повідомлення в різних каналах (цільових соціальних мережах) одночасно без необхідності вручну публікувати повідомлення на кожному сайті окремо.

Карти думок – це інтерактивні електронні карти, які можна інтегрувати практично в будь-який внутрішній або зовнішній веб-сайт, вони дозволяють розміщувати карти на основі ГІС.

Моделювання та візуалізація впливу: моделювання політики дозволяє віртуально її оцінювати. Тому статистична історія індикаторів використовується для створення прогнозу на основі математичних моделей, залежно від визначених впливових індикаторів, використовуючи стовпчасті та колові діаграми, лінійні графіки тощо. Для кращого розуміння та прозорості деякі результати розрахованого моделювання візуалізуються. Це включає статистичну візуалізацію для аналізу впливу на основі кількісних даних, географічну візуалізацію для ілюстрації впливу на карті. До того ж, візуалізувати можна кілька сценарії типу «що...якщо...» для двох або більше управлінських рішень.

Візуальна нечітка когнітивна карта: сучасні системи є складними і зазвичай складаються з великої кількості взаємодіючих і пов'язаних об'єктів, які називаються підсистемами та/або компонентами. Нечітка когнітивна карта представляє систему як мережу, яка показує спрямовані причинно-наслідкові

зв'язки між її елементами стрілками. Співвідношення між елементами можна використовувати для обчислення «сили впливу» цих елементів [29].

У цілому, хоча візуалізацію загалом і вважають ефективною для розповсюдження інформації в масах, деякі науковці критикують її за те, що вона занадто покладається на стиль над змістом [7]. Інколи велика кількість візуального контенту вводить в оману своїх глядачів, вибираючи статистичні дані, спотворюючи факти або надаючи сумнівні, розпливчасті чи неіснуючі джерела даних [17]. Утім, незважаючи на ці етичні заперечення, різке збільшення візуального контенту за останні п'ять років свідчить про те, що за саме допомогою інструментів візуалізації звертаються до широкої аудиторії, і цей факт вартий подальшого вивчення.

Висновки. 1. Методи візуалізації інформації дозволяють громадянам як бути пасивними споживачами інформації від суб'єктів публічного управління, хоч і в більш зрозумілому вигляді, так і сприяють громадянам самим створювати візуальний контент, який відбиває їх погляди на ті чи інші питання, наприклад, місцевого розвитку. Переваги використання різних технік візуалізації, що генеруються за допомогою програмного забезпечення, для залучення громадськості до процесу прийняття рішень, зокрема, й на місцевому рівні, відзначалися фахівцями протягом тривалого часу. Особливої уваги у цьому контексті набули питання розвитку та використання інструментів візуалізації для ефективної підтримки планування ландшафтів та ефективної інтеграції візуалізації у процес планування міського розвитку. Саме це підкреслює переваги для застосування ГІС у вирішенні широкого діапазону завдань (аналіз явищ і подій, прогнозування ймовірних наслідків, планування стратегічних рішень, попередження про небезпеку тощо).

2. Увесь інструментарій Web 2.0 – методи моделювання, ГІС, соціальні мережі та автоматичний аналіз тексту є компонентами для формування потужної системи електронного урядування для полегшення участі громадськості в ньому. Моделювання майбутньої політики являє собою значний крок вперед на шляху до реалізації вдосконаленого життєвого циклу інтегрованої політики. Інтегровані дані та інформація з різних джерел, зокрема соціальних мереж, імітаційні моделі та інструменти представляють собою спосіб дослідження багатьох різних варіантів для прийняття ефективних й обґрунтованих рішень. Графічне візуальне представлення даних та інформації є ключовим засобом для легкого розуміння варіантів і ситуації та прийняття правильних рішень. Гнучкий концептуальний підхід і відкрита архітектура дозволяють у майбутньому розширювати додатковими програмами, що підтримують життєвий цикл політики.

Список джерел інформації

1. Заблоцька-Сеннікова Н.В. (2019). Візуалізація даних в процесі висвітлення діяльності органів публічної влади.

The experience of the past, the practice of the future II Proceedings of XXXVIII International scientific-practical conference (April 6, 2019). Morrisville, Lulu Press. P. 148-151. Retrieved from <http://hdl.handle.net/123456789/3879>

2. Лященко Л.А. (2002). Активні міські геоінформаційні ресурси: класифікація, властивості та принципи формування. *Інженерна геодезія*. Вип. 48. С. 147-156.

3. Муляр В.П. (2020). *Візуалізація даних та інфографіка*. Х. : ФОП Панов А.М. 200 с.

4. Панченко Г.О. (2023). Громадська участь як механізм реалізації громадського контролю в системі публічного управління. *Наукові перспективи* № 3 (33). С. 454-467. DOI [http://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-3\(33\)-454-467](http://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-3(33)-454-467)

5. Appleton K., Lovett A. (2003). GIS-based visualisation of rural landscapes: defining, Sufficient realism for environmental decision-making. *Landscape and Urban Planning*. № 65. P. 117-131.

6. Blei, David M.; Ng, Andrew Y.; Jordan, Michael I. (January 2003). Lafferty, John. ed. "Latent Dirichlet allocation". *Journal of Machine Learning Research*, 3 (4-5): pp. 993-1022. DOI: 10.1162/jmlr.2003.3.4-5.993

7. Cairo A. (2015). *Graphics lies, misleading visuals*. In *New Challenges for Data Design*, Bihanic D., (Ed.). Springer London, P. 103-116.

8. Card S., Mackinlay J., Shneiderman B. (1999). *Readings in Information Visualization: Using Vision to Think*. San Francisco : Morgan Kaufman. 686 p.

9. Chadwick A. (2009). Web 2.0: New Challenges for the Study of E-Democracy in an Era of Informational Exuberance. *I/S: A Journal of Law and Policy for the Information Society*, 5(1), P. 9-41. Retrieved from http://moritzlaw.osu.edu/students/groups/is/files/2012/02/Chadwick_Formatted_FINAL.pdf

10. Coleman S., Moss G. (2012). Under construction: the field of online deliberation research. *Journal of Information Technology & Politics* 9, 1: 1-15.

11. Erik Glaas, Mattias Hjerpe, Martin Karlson and Tina-Simone Neset. (2020). Visualization for Citizen Participation: User Perceptions on a Mainstreamed Online Participatory Tool and Its Usefulness for Climate Change Planning. *Sustainability*, 12 (705); DOI: 10.3390/su12020705 Retrieved from www.mdpi.com/journal/sustainability

12. Friendly M. (Jan. 2008). *A brief history of data visualization*. In *Handbook of Data Visualization*. Springer Handbooks of Computational Statistics. Springer Berlin Heidelberg, pp. 15-56.

13. Friendly M. (Nov. 2008). The golden age of statistical graphics. *Statistical Science*, 23, 4, 502-535.

14. Heer J., Card S.K., Landay J.A. (2005). *Prefuse: a toolkit for interactive information visualization*. in Proc. of SIGCHI (New York, NY, USA), pp. 421-430.

15. Jansen W. (Sept. 2009). Neurath, Arntz and ISOTYPE: The Legacy in Art, Design and Statistics. *Journal of Design History*, 22, 3, 227-242.

16. Kosara R., Mackinlay J. (May 2013). Storytelling: the next step for visualization. *Computer*, 46, 5, pp. 44-50.

17. Krum R. (2013). *Cool infographics: effective communication with data visualization and design*. John Wiley & Sons. 368 p.

18. Lange E. (1994). Integration of Computerized Visual Simulation and Visual Assessment in Environmental Planning. *Landscape and Urban Planning*. № 30. P. 99-112.

19. Lange E., Schroth O. & Wissen U. (2003). Interaktive Landschaftsentwicklung. *DISP*. № 155. P. 29-37.

20. Lengler R., Eppler J. (2007). *Towards a Periodic Table of Visualization Methods for Management*. In SM Alam, (Ed.), *IATED Proceedings of the Conference on Graphics and Visualization in Engineering*. Acta Press: Clearwater, Florida, USA. Retrieved from http://www.visualliteracy.org/periodic_table/periodic_table.pdf

Вісник Національного технічного університету «ХПІ».

21. Macintosh A., Coleman S., Schneeberger A. (Jan. 2009). E-Participation: the research gaps. In *Electronic Participation*, Macintosh A., Tambouris E., (Eds.), Vol. 5694 of *Lecture Notes in Computer Science*. Springer Berlin Heidelberg, pp. 111.
22. Mayr E., Schreder G. (Feb. 2014). Isotype visualizations. A chance for participation & civic education. *JeDEM – eJournal of eDemocracy and Open Government*, 6, 2, pp. 136–150.
23. Michels A., De Graaf L. (2010). Examining citizen participation: *Local participatory policy making and democracy. Local Gov. Stud.*, 36, 477–491.
24. Parkin J.R., Sinclair A.J. (2014). Patterns of elitism within participatory environmental governance. *Environ. Plan C Gov. Policy*, 32, pp. 746–761.
25. Peter Sonntagbauer. (3-4 May 2012). FUPOL – a new approach to E-Governance: Combining Policy Simulation, GIS, Social Media and Open Government Data. *CeDEM12 Proceedings of the International Conference for E-Democracy and Open Government*. Danube University Krems, Austria. P. 351–354.
26. Schiffer M. (2001). "Spatial Multimedia for Planning Support" in *Planning Support Systems*. Brail, R., Klosterman, R. (Eds.): *Planning Support Systems: integrating geographic information systems, models and visualization tools*. Redlands (ESRI Press). P. 361–385.
27. Stenberg J., Abrahamsson H., Benesch H., Berg M. et al. (2013). *Framtiden är Redan Här: Hur Invanare Kan Bli Medskapare i Stadens Utveckling* [The Future Is Already Here: How Citizens Can Become Co-Creators of Urban Development]; Majornas Grafiska AB: Gothenburg, Sweden. Retrieved from <https://research.chalmers.se/en/publication/174504>
28. Stirling A. (2008). "Opening up" and "closing down". Power, participation, and pluralism in the social appraisal of technology. *Sci. Technol. Hum. Values*, 33, 262–294.
29. Silvana Tomic Rotim, Peter Sonntagbauer, Giorgio Prister. (2014). FUPOL: an Integrated Approach to Participative Policies. *Interaction Design and Architecture(s) Journal IxD&A*, 20, pp. 48–60. Retrieved from http://www.mifav.uniroma2.it/inevent/events/idea2010/doc/20_4.pdf
30. Tufte E.R. (1983). *The visual display of quantitative information*. Graphic Press, Cheshire, Conn., 189 p.
31. *Visulands – Visualization Tools for Public Participation in the Management of Landscape*: Change, Visulands Project, ETH Zürich, 2005. Retrieved from http://lrg.ethz.ch/visulands/fs_visulands.html
32. Wang C., Burris M. (1994). Empowerment through Photo Novella: Portraits of Participation. *Health Education Quarterly*. № 21(2). P. 171-186.
33. Wang C., Burris M., Xiang, Y. (1996). Chinese Women as Visual Anthropologists: A Participatory Approach to Reaching Policy Makers. *Social Science and Medicine*, № 42, 10. P. 1391-1400.
34. Ware C. (2004). *Information Visualization: Perception for Design*. Amsterdam: Morgan Kaufmann. 486 p.
3. Muliar V.P. (2020). Vizualizatsiia danykh ta infografika. Kharkiv : FOP Panov A.M. 200 s.
4. Panchenko H.O. (2023). Hromadska uchast yak mekhanizm realizatsii hromadskoho kontroliu v systemi publichnoho upravlinnia. *Naukovi perspektyvy* № 3 (33). S. 454–467. DOI [http://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-3\(33\)-454-467](http://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-3(33)-454-467)
5. Appleton K., Lovett A. (2003). GIS-based visualisation of rural landscapes: defining, Sufficient realism for environmental decision-making. *Landscape and Urban Planning*. № 65. P. 117–131.
6. Blei, David M.; Ng, Andrew Y.; Jordan, Michael I. (January 2003). Lafferty, John. ed. "Latent Dirichlet allocation". *Journal of Machine Learning Research* 3 (4-5): pp. 993-1022. DOI: 10.1162/jmlr.2003.3.4-5.993
7. Cairo A. (2015). Graphics lies, misleading visuals. In *New Challenges for Data Design*, Bihanic D., (Ed.). Springer London, pp. 103–116.
8. Card S., Mackinlay J., Shneiderman B. (1999). *Readings in Information Visualization: Using Vision to Think*. San Francisco : Morgan Kaufman. 686 p.
9. Chadwick A. (2009). Web 2.0: New Challenges for the Study of E-Democracy in an Era of Informational Exuberance. *I/S: A Journal of Law and Policy for the Information Society*, 5 (1), P. 9–41. Retrieved from http://moritzlaw.osu.edu/students/groups/is/files/2012/02/Chadwick_Formatted_FINAL.pdf
10. Coleman S., Moss G. (2012). Under construction: the field of online deliberation research. *Journal of Information Technology & Politics* 9, 1: 1–15.
11. Erik Glaas, Mattias Hjerpe, Martin Karlson and Tina-Simone Neset. (2020). Visualization for Citizen Participation: User Perceptions on a Mainstreamed Online Participatory Tool and Its Usefulness for Climate Change Planning. *Sustainability*, 12 (705); DOI: 10.3390/su12020705 Retrieved from www.mdpi.com/journal/sustainability
12. Friendly M. (Jan. 2008). A brief history of data visualization. In *Handbook of Data Visualization*, Springer Handbooks of Computational Statistics. Springer Berlin Heidelberg, pp. 15–56.
13. Friendly M. (Nov. 2008). The golden age of statistical graphics. *Statistical Science* 23, 4, 502–535.
14. Heer J., Card S.K., Landay J.A. (2005). Prefuse: a toolkit for interactive information visualization. in *Proc. of SIGCHI* (New York, NY, USA), pp. 421–430.
15. Jansen W. (Sept. 2009). Neurath, Arntz and ISOTYPE: The Legacy in Art, Design and Statistics. *Journal of Design History* 22, 3, 227–242.
16. Kosara R., Mackinlay J. (May 2013). Storytelling: the next step for visualization. *Computer* 46, 5, pp. 44–50.
17. Krum R. (2013). *Cool infographics: effective communication with data visualization and design*. John Wiley & Sons. 368 p.
18. Lange E. (1994). Integration of Computerized Visual Simulation and Visual Assessment in Environmental Planning. *Landscape and Urban Planning*. № 30. P. 99–112.
19. Lange E., Schroth O. & Wissen U. (2003). Interaktive Landschaftsentwicklung. *DISP*. № 155. P. 29–37.
20. Lengler R., Eppler J. (2007). Towards a Periodic Table of Visualization Methods for Management. In SM Alam, (Ed.), *IASTED Proceedings of the Conference on Graphics and Visualization in Engineering*. Acta Press: Clearwater, Florida, USA. Retrieved from http://www.visualliteracy.org/periodic_table/periodic_table.pdf

References

1. Zablotska-Siennikova N.V. (2019). Vizualizatsiia danykh v protsesi vysvitlennia diialnosti orhaniv publichnoi vlady. The experience of the past, the practice of the future II Proceedings of XXXXVIII International scientific-practical conference (April 6, 2019). Morrisville, Lulu Press. P. 148–151. Retrieved from <http://hdl.handle.net/123456789/3879>
2. Liashchenko L.A. (2002). Aktyvni miski heoinformatsiini resursy: klasyfikatsiia, vlastyvosti ta pryntsyipy formuvannia. *Inzhenerna heodeziia*. Vyp. 48. S. 147–156.
21. Macintosh A., Coleman S., Schneeberger A. (Jan. 2009). E-Participation: the research gaps. In *Electronic Participation*

- Participation, Macintosh A., Tambouris E., (Eds.), Vol. 5694 of Lecture Notes in Computer Science. Springer Berlin Heidelberg, pp. 111.
22. Mayr E., Schreder G. (Feb. 2014). Isotype visualizations. A chance for participation & civic education. *JeDEM – eJournal of eDemocracy and Open Government* 6, 2, pp. 136–150.
23. Michels A., De Graaf L. (2010). Examining citizen participation: Local participatory policy making and democracy. *Local Gov. Stud.*, 36, 477–491.
24. Parkin J.R., Sinclair A.J. (2014). Patterns of elitism within participatory environmental governance. *Environ. Plan C Gov. Policy*, 32, pp. 746–761.
25. Peter Sonntagbauer. (3-4 May 2012). FUPOL – a new approach to E-Governance: Combining Policy Simulation, GIS, Social Media and Open Government Data. *CeDEM12 Proceedings of the International Conference for E-Democracy and Open Government*. Danube University Krems, Austria. P. 351–354.
26. Schiffer M. (2001). "Spatial Multimedia for Planning Support" in *Planning Support Systems*. Brail, R., Klosterman, R. (Eds.): *Planning Support Systems: integrating geographic information systems, models and visualization tools*. Redlands (ESRI Press). P. 361–385.
27. Stenberg J., Abrahamsson H., Benesch H., Berg M. et al. (2013). *Framtiden är Redan Här: Hur Invanare Kan Bli Medskapare i Stadens Utveckling [The Future Is Already Here: How Citizens Can Become Co-Creators of Urban Development]*; Majornas Grafiska AB: Gothenburg, Sweden.
- Retrieved from <https://research.chalmers.se/en/publication/174504>
28. Stirling A. (2008). "Opening up" and "closing down". Power, participation, and pluralism in the social appraisal of technology. *Sci. Technol. Hum. Values*. 33, 262–294.
29. Silvana Tomic Rotim, Peter Sonntagbauer, Giorgio Prister. (2014). FUPOL: an Integrated Approach to Participative Policies. *Interaction Design and Architecture(s) Journal IxD&A*, 20, pp. 48-60. Retrieved from http://www.mifav.uniroma2.it/inevent/events/idea2010/doc/20_4.pdf
30. Tufte E.R. (1983). *The visual display of quantitative information*. Graphic Press, Cheshire, Conn., 189 p.
31. Visulands – Visualization Tools for Public Participation in the Management of Landscape: Change, Visulands Project, ETH Zürich, 2005. Retrieved from http://lrg.ethz.ch/visulands/fs_visulands.html
32. Wang C., Burris M. (1994). Empowerment through Photo Novella: Portraits of Participation. *Health Education Quarterly*. № 21(2). P. 171–186.
33. Wang C., Burris M., Xiang. Y. (1996). Chinese Women as Visual Anthropologists: A Participatory Approach to Reaching Policy Makers. *Social Science and Medicine*, № 42, 10. P. 1391–1400.
34. Ware C. (2004). *Information Visualization: Perception for Design*. Amsterdam: Morgan Kaufmann. 486 p.

Надійшла (received) 15.10.2024

Відомості про авторів / About the Authors

Грибко Ольга Владиславівна (Grybko Olga) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», кандидат наук з державного управління, доцент кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами ім. акад. І.А. Зязюна; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3227-608X>.

*I.I. ЖЕБЕЛЕВ***ДЕРЖАВНА ТРАНСПОРТНА ПОЛІТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: МОДЕЛІ ТА ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ**

У статті опрацьовано теоретичні засади формування та реалізації державної транспортної політики ЄС та запропоновано шляхи імплементації кращого зарубіжного досвіду в умовах повоєнної України. Обґрунтовано існування чіткого розуміння в розвинених державах світу стратегічної ролі транспортної галузі у забезпеченні реального суверенітету країни. Визначено ключові завдання транспортної політики Європейської економічної спільноти, зокрема, розширення взаємозв'язку мультимодальних транс'європейських та регіональних транспортних мереж, декарбонізація та цифровізація транспортних послуг і інфраструктури. Доведено, що пришвидшення входження України до ЄС передбачає у публічно-управлінському плані – узгодження українського та європейського законодавства шляхом імплементації нормативно-правових документів ЄС, реформування української державної транспортної політики відповідно до стандартів ЄС.

Ключові слова: публічне врядування, транспорт, транспортна інфраструктура, державна транспортна політика, Європейський Союз.

*I.I. ZHEBELEV***STATE TRANSPORT POLICY OF THE EUROPEAN UNION: MODELS AND EXPERIENCE FOR UKRAINE**

The article elaborates the theoretical foundations of the formation and implementation of the state transport policy of the EU and suggests ways of implementing the best foreign experience in the conditions of post-war Ukraine. The existence of a clear understanding in the developed countries of the world of the strategic role of the transport industry in ensuring the real sovereignty of the country is substantiated. The key tasks of the transport policy of the European Economic Community are defined, in particular, the expansion of interconnection of multimodal trans-European and regional transport networks, decarbonization and digitalization of transport services and infrastructure. It has been proven that speeding up Ukraine's accession to the EU requires, in terms of public management, the harmonization of Ukrainian and European legislation through the implementation of EU regulatory documents, reforming Ukrainian state transport policy in accordance with EU standards.

Key words: public governance, transport, transport infrastructure, state transport policy, European Union.

Постановка проблеми. Державна транспортна політика в сучасних умовах розвитку визнається важливою складовою інфраструктурної бази й базується на тому, що транспортна галузь є ключовим інфраструктурним елементом, матричним скелетом економіки будь-якої країни, зокрема, Європейського Союзу. Відповідно до численних досліджень, саме ефективність функціонування транспортної галузі в країнах ЄС є ключовим чинником, що визначає результативність публічного управління на рівні європейської спільноти, а також масштаби потенційних переваг від існування єдиного європейського ринку, що вирішальним чином впливає на конкурентоспроможність економіки ЄС на глобальному рівні.

У цьому контексті, закономірно, що саме транспортна політика визнається одним зі «стовпів» ключових політик ЄС від самого початку існування європейської спільноти і до сьогодні» [9, с. 26]. Адже це саме транспортна галузь стала фундаментом для процесу європейської інтеграції, що розпочався у 1950-х роках, коли взаємопов'язані та стабільні транспортні мережі створили необхідні передумови для формування єдиного європейського ринку, забезпечуючи його належне функціонування. У рамках спільної транспортної політики ЄС було

інтегровано локальні транспортні ринки, що сприяло утворенню єдиної мережі транс'європейських транспортних шляхів – зони відкритого доступу та вільної конкуренції. Транспортна галузь Європейського Союзу за основними показниками є ключовим сектором його економіки, транспорт має повсякденний безпосередній вплив на життєдіяльність кожного мешканця європейської спільноти.

Слід враховувати, що євроатлантичний стратегічний курс подальшого розвитку України передбачає всебічну інтеграцію в загальносвітовий та європейський економічний простір, отже, в подальшому стратегічному розвитку транспортної галузі України, насамперед, необхідно враховувати ключові тенденції, які вже чітко простежуються у світових транспортних процесах, міжнародних відносинах та логістичних системах; по-друге, вибудовувати транспортну інфраструктуру країни таким чином, щоб її стан у повоєнний період максимально задовольняв необхідний ступінь обороноздатності та економічної безпеки країни та відповідав стандартам та тенденціям розвитку міжнародних і міжрегіональних транспортних коридорів з урахуванням майбутнього зростання транспортних потоків; по-третє, враховувати кращий

європейський і світовий досвід розбудови системи транспортної інфраструктури і комунікації – цілісного транспортного комплексу держави. У цьому плані В. Ровенська та А. Красножон наголошують, що «нарошення та раціональне використання транспортного потенціалу країни, забезпечення сталого розвитку автотранспортної системи України відноситься до стратегічних напрямів. Сталий розвиток автотранспорту – це, насамперед, його гармонійний розвиток, що передбачає гармонізацію та поєднання економічного, соціального й екологічного підходів; їх узгодження та переклад на мову конкретних заходів, які є засобами досягнення сталого розвитку транспортної системи – завдання з великим рівнем складності, оскільки всі його складові повинні бути збалансованими між собою» [6, с. 50].

Зазначене обумовлює актуальність наукового розкриття проблематики формування та реалізації державної транспортної політики Європейського Союзу та виокремлення шляхів імплементації кращого зарубіжного досвіду в умовах повоєнної України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан і проблеми публічного управління та регулювання у сфері транспортного забезпечення, а також державної транспортної політики, є предметом активного дослідження багатьох вітчизняних науковців, фахівців і експертів у цій галузі. Зокрема, за даними пошукового сервісу Національної бібліотеки України ім. Володимира Вернадського, за ключовими словами «управління транспортом» представлено понад 600 посилань на наукові статті, 2400 посилань на реферативну базу даних і 450 книжкових видань. За ключовими словами «транспортна інфраструктура» кількість посилань становить 300 на наукові статті, близько 700 на реферативну базу даних та 60 на книжкові видання. Зокрема, плідно працюють в дискурсному просторі проблематики державної транспортної політики такі вітчизняні й зарубіжні дослідники, як В. Задоя та Є. Притика [1], В. Ковальов [2], Ю. Крихтіна [3], Т. Логвинюк [4], С. Машканцева [5], В. Ровенська та Г. Красножон [6], Д. Баністер [7], С. Шунц [10]. Публікації зазначених науковців є основною джерельною базою даного дослідження.

Проте, попри значний масив публікацій, дотичних різних міжнародних та вітчизняних аспектів державного управління в галузі транспортного забезпечення та державної транспортної політики; нормативно-правового регулювання відносин в сфері транспорту; економічного, логістичного, інноваційного підходів та стратегічних перспектив функціонування й розвитку транспортної інфраструктури та транспортних підприємств країни, все ще видається недостатньо.

Мета статті – опрацювати теоретичні й методичні засади формування та реалізації державної транспортної політики розвинених країн та виокремити шляхи імплементації кращого зарубіжного досвіду в умовах повоєнної України.

Виклад основного матеріалу. Державну транспортну політику розвинених країн, насамперед,

Європейського Союзу формують «основні інститути, які на основі застосування спеціальних механізмів та інструментів визначають напрями розвитку транспортної галузі. Комплексне та скоординоване інституційне регулювання транспортної галузі визначає ефективність її функціонування на національному та регіональному рівнях» [5, с. 43]. Спільна транспортна політика Європейського Союзу може бути визначена як «рішення, правила, заходи, прийняті спільними інститутами, органами та установами ЄС та впроваджувані інституціями Євросоюзу разом з державами-членами, які спрямовані на ефективне функціонування транспортної системи ЄС та транс'європейських транспортних мереж, сталого розвитку та зміцнення економічної, соціальної й територіальної згуртованості ЄС» [1, с. 126].

Головною метою спільної транспортної політики Європейського Союзу «Біла книга» європейської транспортної політики» визначає «створення транспортної системи, що підтримує економічний прогрес Європи, зміцнює конкурентоспроможність і пропонує високоякісні послуги мобільності, створює умови для зменшення споживання транспортом традиційних видів енергії, кращого використання інфраструктури життєзабезпечення суспільства та зменшення негативного впливу на навколишнє середовище та природні ресурси» [11].

Необхідно підкреслити, що в розвинених державах світу існує чітке розуміння стратегічної ролі транспортної галузі у забезпеченні реального суверенітету країни, оскільки рівень розвитку транспортної галузі має вирішальний вплив на сталий розвиток усієї економіки та є «однією з найважливіших ознак її технологічного прогресу й цивілізованості. Потреба у високорозвиненій транспортній системі ще більш підсилюється при інтеграції в європейську і світову економіку, транспортна система стає базисом для ефективного входження країн у світове співтовариство» [4, с. 149].

Стратегічною метою спільної транспортної політики Європейського Союзу стало створення єдиного транспортного ринку шляхом поступового усунення бар'єрів, які виникли внаслідок суперечливих інтересів окремих держав-членів, зумовлених їхнім географічним розташуванням, розмірами територій, історично сформованою транспортною інфраструктурою, а також особливостями фіскальних, соціальних та організаційних механізмів у сфері транспорту. Для досягнення зазначеної стратегічної мети було визначено три ключові завдання транспортної політики Європейської економічної спільноти:

1. Усунення перешкод обмеження спільного ринку, створених транспортом, зокрема, шляхом скасування тарифної дискримінації за національною ознакою.

2. Інтеграція транспортного ринку – лібералізація потоку транспортних послуг у межах ЄС (включаючи регулювання ринкового контролю).

3. Створення європейської транспортної системи, включаючи адаптацію інфраструктури до потреб зростаючого транскордонного обміну, гармонізацію технічних вимог (навантаження на вісь, габарити

транспортних засобів), фіскальних вимог (податки на паливо) та соціальних вимог (регулювання робочого часу), а також вимог, що стосуються професійної кваліфікації [8].

Як бачимо, державна транспортна політика та державне інституційне регулювання транспортної галузі передбачає використання певних механізмів, такі механізми В.Г. Ковальов визначає як «систему послідовних етапів, взаємопов'язаних і взаємодіючих структурних елементів – спеціально створених засобів нормативно-правового, організаційного, фінансового, технологічного забезпечення функціонування транспортної системи, які об'єднані зворотними зв'язками та визначають порядок, особливості, методи та інструменти цілеспрямованого впливу органів державної влади й місцевого самоврядування (суб'єктів управління) на соціально-економічні процеси на рівні країни та регіонів (об'єкти управління)» [2, с. 7].

На сучасному етапі реалізації європейської транспортної політики Європейська Комісія спрямовує зусилля на більш ефективне реагування на виклики, з якими стикається Європейський Союз у процесі модернізації європейської мережі мобільності. Це охоплює як розширення взаємозв'язку мультимодальних транс'європейських та регіональних транспортних мереж, так і декарбонізацію та цифровізацію транспортних послуг і інфраструктури, зокрема, очікується, що подальший розвиток транспортної мережі, особливо міжнародних транспортних коридорів, сприятиме збільшенню ВВП ЄС на 467 мільярдів євро та створенню 840 000 нових робочих місць. Для досягнення цих амбітних цілей пропонуються нові європейські транспортні коридори, які переорієнтують географічне охоплення та покращать взаємозв'язок основних мережевих коридорів у Західній, Центральній-Східній, Північній та Південній Європі. Комісія хоче зробити залізницю більш привабливою як для пасажирів, так і для бізнесу, зокрема, за рахунок введення нових стандартів швидкості 160 км/год на основних пасажирських і 100 км/год на вантажних лініях до 2030 року, з'єднання великих аеропортів із залізничними лініями далекого прямування та високошвидкісних залізниць та прискорення розвитку інфраструктури альтернативних видів палива вздовж доріг, а також у портах та аеропортах [10, с. 347-348].

Усе це разом із закріпленням в Європі «Зеленим курсом» (який, зокрема, в транспортній сфері передбачає повне усунення з європейських доріг дизельного транспорту та збільшення кількості електромобілів і автомобілів з низьким рівнем викидів у Європі у 2025 р. до 13 мільйонів та розгортання мережі зарядних станцій загальною чисельністю до одного мільйону), наразі, за твердженням Д. Баністера, «є ключовим викликом для європейської транспортної політики. Все більше і більше людей в ЄС вимагають жити в кращому і здоровішому середовищі. Європейці стурбовані якістю повітря в містах і очікують змін у моделях мобільності та чистих транспортних засобів з точки

зору виробництва та викидів. Тому багато хто бачить нагальну потребу в декарбонізації транспорту» [7, с. 566].

За останнє десятиліття у процесі реалізації спільної транспортної політики Євросоюзу спільними зусиллями країн-членів, наддержавних інституцій ЄС та міжнародних фахових, експертних, наукових громадських організацій було досягнуто низку важливих політичних домовленостей з низки складних транспортних питань, таких як: підвищення рівня конкурентоспроможності транспорту, фінансування транс'європейських транспортних мереж, гармонізація правил у транспортному секторі, єдині правила щодо безпеки наземного та морського транспорту, цивільної авіації та авіаційного обслуговування, розгортання процесів цифровізації для зменшення адміністративного навантаження та систем штучного інтелекту в управлінні транспортними засобами й контролю за транспортним рухом. На нашу думку, зазначені форми й методи формування та реалізації державної транспортної політики розвинених країн мають стати основними орієнтирами європейської інтеграції України та дороговказом у діяльності українських органів публічного врядування з імплементації європейських норм, стандартів та правил у транспортній галузі.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що у контексті поступової інтеграції України до європейського суспільно-політичного та економічного простору як ключового елементу повоевній відбудови та подальшого членства в Європейському Союзі, виникає нагальна потреба у вдосконаленні та модернізації державної транспортної політики, яка була б здатна ефективно відповісти на існуючі виклики й загрози, була спрямованою на створення передумов для переходу національної транспортної галузі на новий рівень з урахуванням існуючих трендів і перспектив подальшого розвитку транспортних систем і транспортних ринків Європейського співтовариства та світу.

У повоевній період у процесі накреслення стратегічної мети відновлення транспортної інфраструктури України необхідним є врахування низки концептуальних геополітичних завдань, спрямованих на максимізацію фізичного, технічного та технологічного поєднання нашої країни з дорожніми мережами Європейського Союзу, створення єдиної національної мережі магістральних автомобільних доріг, адже «стратегія розвитку транспортної галузі України в контексті формування та реалізації державної політики у сфері європейської інтеграції має полягати у системній та всебічній адаптації цього сектору економіки до нових умов і викликів та підвищення ефективності використання наявного її потенціалу» [1, с. 93].

Таким чином, прискорення процесу інтеграції України до Європейського Союзу вимагає, з точки зору публічного управління, гармонізації українського законодавства з європейським шляхом імплементації нормативно-правових актів ЄС, у політико-правовому плані – реформування

української державної транспортної політики відповідно до стандартів Євросоюзу, в адміністративно-практичному плані – початок підготовки різного роду методичних рекомендацій та навчальних курсів щодо підготовки до діяльності в умовах переходу до євростандартів і приписів транспортного права ЄС серед публічних управлінців у сфері управління та регулювання транспортної галузі, а також суб'єктів транспортної діяльності, дорожнього господарства, підприємств галузі та інших організацій, що діють у транспортному секторі нашої країни.

Список джерел інформації

1. Задоя В.О., Притика Є.В. (2024). Організаційно-економічні аспекти повоєнного відновлення і розбудови транспортної інфраструктури України. *Агросвіт*. № 5. С. 123–129.
2. Ковальов В.Г. (2011). *Механізми державного управління забезпеченням транспортної безпеки України*: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02; Івано-Франків. нац. техн. ун-т нафти і газу. Івано-Франківськ. 20 с.
3. Крихтіна Ю.О. (2021). Проблеми та суперечності державної політики розвитку транспортної галузі України. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія : Державне управління*. Вип. 1. С. 86–94.
4. Логвинюк Т.В. (2019). Еволюція транспортної інфраструктури та її вплив на розвиток сучасного світу. *Наукові записки з української історії*. Вип. 45. С. 144–149.
5. Машканцева С.О. (2020). Наукові засади інституційного регулювання розвитку транспортної галузі регіону. *Бізнес-навігатор*. Вип. 2. С. 41–45.
6. Ровенська В., Красножон Г. (2017). Проблеми сталого розвитку підприємств галузі автомобільного транспорту. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. Вип. 16. С. 45–53.
7. Banister D. (2019). The climate crisis and transport. *Transport Reviews*. Vol. 39 Issue 5. s. 565-568. DOI <https://doi.org/10.1080/01441647.2019.1637113>.
8. *EU Transport Policy Analysis: strengths and weaknesses*. EuTravel project. Retrieved from http://www.eutraproject.eu/uploadfiles/EU_Transport_Policy_Analysis.pdf
9. Humphreys M. (2012). *Sustainability in European Transport Policy*. New York : Routledge, 216 p.
10. Schunz S. (2019). The European Union's environmental foreign policy: from planning to a strategy? *International politics*. (The Hague, Netherlands). Vol. 56(3). P. 339-358. DOI <https://doi.org/10.1057/s41311-017-0130-0>

(The Hague, Netherlands). Vol. 56(3). P. 339-358. DOI <https://doi.org/10.1057/s41311-017-0130-0>

11. *White Paper: European transport policy for 2010: time to decide*. European Commission, 2001. Retrieved from https://ec.europa.eu/transport/sites/transport/files/themes/strategies/doc/2001_white_paper/lb_com_2001_0370_en.pdf

References (transliterated)

1. Zadoia V.O., Prytyka Ye.V. (2024). Orhanizatsiino-ekonomichni aspekty povoiennoho vidnovlennia i rozbudovy transportnoi infrastruktury Ukrainy. *Ahrosvit*. № 5. S. 123–129.
2. Kovalov V.H. (2011). *Mekhanizmy derzhavnoho upravlinnia zabezpechenniam transportnoi bezpeky Ukrainy*: avtoref. dys. ... kand. nauk z derzh. upr. : 25.00.02; Ivano-Frankiv. nats. tekhn. un-t nafty i hazu. Ivano-Frankivsk. 20 s.
3. Krykhtina Yu.O. (2021). Problemy ta superechnosti derzhavnoi polityky pozvytku transportnoi haluzi Ukrainy. *Visnyk Natsionalnoho universytetu tsyvilnoho zakhystu Ukrainy. Seria : Derzhavne upravlinnia*. Vyp. 1. S. 86–94.
4. Lohvyniuk T.V. (2019). *Evoliutsiia transportnoi infrastruktury ta yii vplyv na rozvytok suchasnoho svitu*. *Naukovi zapysky z ukrainsoi istorii*. Vyp. 45. S. 144–149.
5. Mashkantseva S.O. (2020). *Naukovi zasady instytutsiinoho rehuliuвання rozvytku transportnoi haluzi rehionu*. *Biznes-navihator*. Vyp. 2. S. 41–45.
6. Rovenska V., Krasnozhon H. (2017). *Problemy staloho rozvytku pidpriemstv haluzi avtomobilnoho transportu*. *Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektualnoi vlasnosti*. Vyp. 16. S. 45–53.
7. Banister D. (2019). The climate crisis and transport. *Transport Reviews*. Vol. 39 Issue 5. s. 565-568. DOI <https://doi.org/10.1080/01441647.2019.1637113>.
8. *EU Transport Policy Analysis: strengths and weaknesses*. EuTravel project. Retrieved from http://www.eutraproject.eu/uploadfiles/EU_Transport_Policy_Analysis.pdf
9. Humphreys M. (2012). *Sustainability in European Transport Policy*. New York : Routledge, 216 p.
10. Schunz S. (2019). The European Union's environmental foreign policy: from planning to a strategy? *International politics*. (The Hague, Netherlands). Vol. 56(3). P. 339-358. DOI <https://doi.org/10.1057/s41311-017-0130-0>
11. *White Paper: European transport policy for 2010: time to decide*. European Commission, 2001. Retrieved from https://ec.europa.eu/transport/sites/transport/files/themes/strategies/doc/2001_white_paper/lb_com_2001_0370_en.pdf

Надійшла (received) 09.10.2024

Відомості про авторів / About the Authors

Жебелев Ігор Іванович (Zhebelev Igor) – Національний авіаційний університет, аспірант кафедри публічного управління та адміністрування, начальник Служби автомобільних доріг у Вінницькій області, м. Вінниця, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5467-1163>.

*Н.М. КОЛІСНИЧЕНКО***КЛАСТЕР У СЕКТОРАЛЬНІЙ ВІДБУДОВІ ОСВІТИ УКРАЇНИ**

Обґрунтовано роль і значення кластеру та кластеризації у секторальній відбудові освіти України; уточнено термін «кластер», ідентифіковано основні характеристики кластерів; досягнення необхідної «критичної маси» у розмірі кластера; життєздатність кластерів; залучення до інноваційного процесу. Визначено поняття «освітній кластер» («освітньо-науковий кластер») та сформульовано характерні особливості кластеризації в освіті. Зазначено, що у практичному плані кластерний підхід в освіті реалізується в управлінні освітніми кластерами. Виділено рівні кластеризації в освіті: рівень окремих компетенцій (кластер освітніх компетенцій); рівень освітньої програми; рівень закладу освіти; рівень території/територіальної громади. Досліджено регіональний соціокультурний освітній кластер.

Ключові слова: публічне управління, кластер, соціальні послуги, людський капітал, соціальні інвестиції, освітній кластер, управління кластерами, інноваційність.

*N.M. KOLISNICHENKO***CLUSTER IN SECTORAL RECOVERY OF UKRAINE'S EDUCATION**

The role and significance of the cluster and clustering in the sectoral reconstruction of education in Ukraine are substantiated; the term "cluster" has been clarified, main characteristics of clusters have been identified; achieving the necessary "critical mass" in the size of the cluster; viability of clusters; involvement in the innovation process. The concept of "educational cluster" ("educational-scientific cluster") is defined and the characteristic features of clustering in education are formulated. It is noted that in practical terms, the cluster approach in education is implemented in the management of educational clusters. Levels of clustering in education are highlighted: level of individual competencies (cluster of educational competencies); the level of the educational program; the level of the educational institution; level of territory/territorial community. The regional socio-cultural educational cluster was studied.

Key words: public administration, cluster, social services, human capital, social investments, educational cluster, cluster management, innovation.

Постановка проблеми. Освіта не тільки грає важливу роль у прогресі нації, розвитку конкурентоспроможної ринкової економіки держав, вона прискорює процес розвитку і становлення людини як фахівця і громадянина, надаючи їй знання, навички та інформацію, допомагаючи усвідомлювати свої права і обов'язки перед родиною, суспільством та країною. Жодна країна не може побудувати своє майбутнє без розвитку сучасної системи освіти. Тому інновації в науці і техніці, впровадження нових технологій у виробництві покладають велику відповідальність на освіту. У зв'язку з цим актуалізується значення інтеграції науки, освіти та виробництва в кластер. Для України, на території якої з початку повномасштабної російської агресії у лютому 2022 року пошкоджена або зруйнована суттєва частина освітньої інфраструктури, де життєво-важливою є проблема безпеки всіх учасників освітнього процесу, ситуація, як зазначено у «Стратегії освітнього кластера в Україні 2023 – 2025» [15, с. 3] вимагає спільних та системних зусиль для повернення учасників до повноцінного освітнього процесу, відновлення освітньої інфраструктури, забезпечення онлайн-освіти, програм підтримки ментального здоров'я, подолання освітніх втрат і, разом з тим, змін в освітньому середовищі, змісті та підходах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика кластерів та їх тлумачення стали

об'єктом дослідження таких науковців, як-от: Бритченко І., Князевич А., Попов М., Стойкова В., Тодорова О. та ін. Різноманітними видами, типами, рівнями кластерів займалися Стойчик Т., Дідківська О. та інші. Кластеризацію як складову державної політики та регулювання цього процесу вивчали Бітюк І., Ворона М., Іванченко Г., Матвієнко О., Мильніченко С., Носов О., Черничко Т. та інші вчені. Особливості та принципи розвитку освітнього кластера досліджували Дідківська О., Зеленська Л., Любченко Н., Сіваченко І. та інші.

Мета статті – обґрунтувати роль і значення кластеру та кластеризації у секторальній відбудові освіти України.

Вклад основного матеріалу. Термін «кластер» (англ. cluster – гроно, група, скупчення) та похідне від нього «кластеризація» отримали на сьогодні поширення, у тому числі, у контексті відновлення та відбудови України. Кластери зазвичай тлумачаться як сукупності/групи суб'єктів/елементів зі схожими або відмінними характеристиками. Відтак, кластер позначає одиницю, яка характеризується самостійністю у порівнянні з іншими групами та об'єктами. З метою дослідження таких сукупностей використовують процедури кластеризації (кластерного аналізу), що дозволяють обґрунтовано об'єднувати та досліджувати об'єкти, які перебувають як в одній, так і в різних групах, виявити їхні загальні та специфічні характеристики.

Сучасні праці науковців пропонують десятки визначень терміна «кластер» [2, 3, 6, 7, 11]. Прогнозуємо, що за умов розширення масштабів впливу кластерів як в окремих регіонах, всередині однієї країни, так і на глобальному (міжнародному) рівні – нарощуватиметься їхня значущість. На сьогодні формуються властиві визначення кластерів на основі прийнятої у тій чи іншій державі концепції кластерного розвитку. Відтак, кожне сучасне дослідження уточнює характерне для нього визначення кластера (тієї чи іншої території/територіальної громади, у тій чи іншій сфері, секторі тощо). При цьому зазначимо, що кластер об'єднує не лише фізичні об'єкти (підприємства, організації тощо). Він також є місцем концентрації видів діяльності, пов'язаних між собою, успішних та ефективних. Кластер також уособлює в собі розвинену систему зв'язків (як формальних, так і неформальних) між суб'єктами.

До сьогодні не вирішена проблема всеосяжного ідентифікування характеристик кластерів, у тому числі, серед науковців та практиків сфери публічного управління. Серед ключових ознак кластеру називаються такі, як-от [18]:

- географічна концентрація – вказує на ту обставину, що організації, які досить близько розташовані одна до одної прагнуть мінімізувати витрати завдяки зростанню швидкості виробничої взаємодії, освітніх процесів, ротації соціальних ресурсів;

- спеціалізація – під цією ознакою розуміється відношення всіх суб'єктів кластера до будь-якої загальної (кластероутворюючої) сфери діяльності;

- множинність агентів – ознака відображає той факт, що кластерний вплив не обмежується його безпосередніми суб'єктами, він поширюється на організації (громадські, освітні, виробничі та інші) за межами кластера з відповідною акумуляцією людського капіталу;

- співпраця та конкуренція – визначають основні типи взаємодій усередині кластера;

- досягнення необхідної «критичної маси» у розмірі кластера – виникнення позитивних ефектів вимагає від будь-якого кластера певного якісно-кількісного складу суб'єктів;

- життєздатність кластерів – ознака характеризує спрямованість кластерів на діяльність у довгостроковій перспективі завдяки їх здатності поєднувати конкуренцію та адаптацію;

- залучення до інноваційного процесу – ознака акцентує включення суб'єктів кластера до різноманітних інновацій.

Як зазначають О. Носов та Т. Черничко [9, с. 22], в Україні законодавство у сфері кластеризації не має системного характеру, в ньому домінують численні розрізнені підзаконні нормативно-правові акти (більш ніж 400): Закони України – «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002, «Про освіту» від 23.05.1991, «Про вищу освіту» від 01.07.2014, «Про наукову та науково-технічну діяльність» від 13.12.1991, «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» від 16.01.2003 тощо.

Кластер – це утворення, яке має особливості, властиві соціальній системі: має структуру, утворену

взаємопов'язаними елементами; характеризується комплексністю, оскільки інтегрує у собі інші системи; здатністю до комунікації із зовнішнім середовищем; спрямованістю на підтримку рівноваги, що виявляється у збереженні власних меж. Зазначені характеристики описують властивості системи, якій притаманні такі конструкти, як-от «закритість – відкритість», саморефлексивність, саморозвиток. При цьому кластер характеризується своєрідністю, яка відрізняє його від інших соціальних систем.

На сьогодні активно розвивається поняття «освітній кластер» («освітньо-науковий кластер»), яке визначає застосування кластерних механізмів для формування освітнього забезпечення функціонування та розвитку регіональних ринків праці. Відтак – освітній кластер розглядається як середовище гармонізації інтересів та інституціоналізації взаємодії суб'єктів регіонального ринку праці [12]. Під науково-освітнім кластером розуміється стійке територіально-галузеве партнерство між закладами загальної, професійної освіти, науково-дослідними організаціями та підприємствами регіону [3]. Як результат, кластерна концепція по-новому інтерпретує соціально-економічний розвиток регіонів та країн в цілому.

Розвиток сучасної системи освіти в Україні відбувається в умовах переходу до освітньої синергетичної парадигми постіндустріального суспільства, для якої головним пріоритетом є формування компетентних людських ресурсів.

На сьогодні, як формулює міністр освіти та науки Оксен Лісовий, «наше завдання – створити освітнє середовище, яке формуватиме освічену, високомоторизовану і патріотичну молодь. Молодь, яка зможе самореалізуватися та будувати омріяну країну, за яку ми боремося сьогодні» [10]. У цьому контексті оновлюються загальні цілі освіти. Актуалізується: створення умов для оволодіння особистістю професійною діяльністю з подальшою інтеграцією в суспільно корисну працю відповідно до її інтересів і здібностей; розвиток мотивування здобувачів освіти до навчання, задоволення від роботи, що може призвести до якісного результату; виховання громадян, тобто соціально активних, творчих членів суспільства, які володіють почуттям любові до Батьківщини та громадянської відповідальності. Досягнення цих цілей вимагає відповідних умов і ресурсів, поява яких можлива лише в кластерному середовищі. Таке середовище теоретично почало переосмислюватися лише у XXI столітті з введенням в освітню систему та педагогіку категорій «кластер» і «кластерний підхід в освіті».

З теоретичних позицій кластерний підхід в освіті є методологією діяльності, яка розкривається в сукупності характерних особливостей і принципів кластеризації. Кластеризація є особливим феноменом соціальної організації в освітній діяльності, якій притаманний специфічний набір характеристик як-от: спільне розташування (географічна концентрація, агломерація) та співробітництво (розвиток мережевої взаємодії). Загалом, кластеризація в освіті може бути розглянута як керований процес створення і трансформацій освітнього кластера шляхом інтеграції ресурсів суб'єктів, які входять до його складу, з метою

досягнення синергійного ефекту, який проявляється у створенні інновацій, що одночасно є результатом діяльності і умовою розвитку кластера.

Термін «кластер» в освіті або «освітній кластер» відображає невідповідність кон'юктур двох ринків – ринку освітніх послуг та ринку трудових ресурсів (з його функціями формування пропорцій у виробництві, балансування розвитку регіонів шляхом врегулювання територіального чи галузевого переміщення людського капіталу), що потребує нових організаційних форм взаємодії між сферами освіти та виробництва. До такої форми можна віднести освітній кластер, що виступає взаємодією закладів освіти з організаціями та підприємствами різних галузей та напрямків діяльності.

Освітній кластер при цьому передбачає не механічне об'єднання низки закладів освіти, науки та виробництва, а їх тісну взаємодію та взаємозалежність. Це призводить до якісних перетворень як окремих суб'єктів, так і всього кластера. Кінцевим продуктом такої взаємодії є створення на виході нового конкурентоспроможного освітнього продукту, який визначається змістом та якістю умов освітнього процесу, а також можливістю досягнення заявлених освітніх результатів у практичній діяльності.

Можна сформулювати кілька характерних особливостей кластеризації в освіті.

1. Кластеризація розпочнеться успішно, якщо ініціатива зі створення освітнього кластеру отримає активну підтримку з боку його потенційних суб'єктів, включаючи органи управління освітою. Завдання, що постають перед закладами освіти, стимулюють колективи освітян і науковців до пошуку шляхів і способів їх вирішення через мережеву взаємодію та інтеграцію з різними соціальними партнерами. Розвиток партнерських зв'язків може відбуватися на різних рівнях (у межах сектору освіти, на міжсекторальному рівні), бути ієрархічно або горизонтально впорядкованим. Однак цей процес не може виникнути спонтанно, повинні бути ініціатори цього процесу. Їхні дії будуть результативними лише за умови зацікавленості в інтеграції всіх можливих партнерів. Особлива роль у цьому процесі належить органам управління освітою (органів виконавчої влади та місцевого самоврядування), чий адміністративний ресурс відіграє суттєву роль в успішності кластеризації, особливо на її початковому етапі.

2. Кластеризація буде конструктивною, якщо вона супроводжується виникненням і усвідомленням спільних цінностей учасниками освітнього кластера. Основою існування освітнього кластера є взаємна підтримка його суб'єктів, результатом чого стає отримання ними синергетичного ефекту один від одного, який полягає у формуванні спільних інноваційних освітніх цінностей (спільних для всього кластера), усуваючи розбіжності між інтересами представників бізнесу, держави та освітньої спільноти, які входять до його складу. Для такого освітнього інноваційного кластера, знову ж таки, виникнення спільних інноваційних освітніх цінностей не означає механічного об'єднання цінностей його суб'єктів. Перспективним у цьому контексті є зарубіжний досвід [4].

3. Освітні кластери, що виникли на основі ціннісної єдності суб'єктів, які їх утворюють, відрізняються відносинами довіри, колективізму, взаємодопомоги і морального благополуччя між учасниками. Такі відносини, що визначають взаємозалежність суб'єктів кластера і формуються внаслідок тривалого періоду співпраці, дозволяють знизити ризики спільної діяльності, зробити її більш продуктивною, створити умови для розвитку кластера в цілому та кожного його суб'єкта. Формування і підтримка таких відносин є завданням кожного учасника освітнього кластера.

4. Кластеризації в освіті буде ефективною, якщо в процесі інтеграції та взаємодії суб'єктів відбудеться формування ресурсної спільноти кластера, що дозволить оперативно вирішувати численні завдання, які виникають у освітньому середовищі. З цієї причини суб'єкти кластера не тільки збільшують кількість взаємодій, але й розширюють способи взаємодії. Об'єднуючи свої матеріально-технічні, кадрові, навчально-методичні, наукові, інформаційні, міжнародні та інші можливості, об'єднуючи інформацію, компетенції, матеріально-технічну базу, навчально-методичні напрацювання тощо вони поступово створюють і розвивають єдину ресурсну базу. Завдяки цьому кластер набуває здатності гнучко перерозподіляти ресурси між суб'єктами, сприяє зведенню нових, почасти нестандартних креативних рішень [17]. Щодо ресурсів, як зазначають О. Тодорова та М. Попов, кластеризація сприяє координації взаємодії та консолідації ресурсів влади, бізнесу, науки, освіти, громадських організацій для вироблення «суспільного блага» і реалізації місцевих публічних інтересів [16, с. 89]. Наявність ресурсної спільноти кластера може розглядатися як свідчення продуктивності кластеризації в освіті.

5. Ефективність кластеризації в освіті визначається досягненням синергетичних ефектів, що проявляються у створенні педагогічних інновацій, які виступають як ресурс конкурентоспроможності та умова його розвитку. Педагогічні інновації з'являються в освітньому кластері як його системна властивість, як синергетичний ефект, що виникає в процесі взаємодії його суб'єктів на основі ресурсної спільноти. Як зазначає Г. Іванченко, «формування синергетичного ефекту всередині кластеру дає змогу забезпечити розвиток інновацій та привабити інвестиції для реалізації проєктів, винаходів. Тісний зв'язок, що виникає між учасниками кластера, наукою та виробництвом, органами влади та бізнесом сприяє розвитку інфраструктури інноваційної діяльності всередині об'єднання, посилює конкурентоспроможність кожного учасника» [5, с. 136]. В умовах мінливого освітнього середовища інновації ускладнюються, набуваючи комплексного характеру та багатопільового призначення, стають сукупним інноваційним освітнім продуктом. У цьому сенсі кластеризація освітньої сфери відображає шляхи розвитку сучасної освіти.

У практичному плані кластерний підхід в освіті реалізується в управлінні освітніми кластерами. Управлінню кластерами притаманна така характеристика як інноваційність у прийнятті рішень,

що дозволяє: гнучко та оперативно реагувати на запити суспільства, держави, системи освіти; забезпечувати якість освіти та умови, достатні для гармонійного розвитку молоді; залучати та реалізувати ресурси для власного розвитку та управління ними.

Система освіти складається з різноманітних елементів, які можуть бути об'єднані в освітні кластери. Залежно від притаманних їм характеристик, масштабу та меж впливу ці об'єкти перебувають у відносинах ієрархічного підпорядкування і розподіляються за різними рівнями (наприклад, освітня програма та її окремі елементи, компонент освітньої організації та заклад в цілому, заклад освіти і регіональна система освіти). Спільність рівня, до якого належать об'єкти, визначає рівень їх кластеризації. Сьогодні розуміння терміну «освітній кластер» набуває своєї змістовної специфіки залежно від контексту, в якому він застосовується дослідниками. Можна виділити чотири таких змістовних контексти, що формуються власними рівнями кластеризації:

- рівень окремих компетенцій (кластер освітніх компетенцій);
- рівень освітньої (освітньо-професійної, освітньо-наукової) програми;
- рівень закладу освіти;
- рівень території/територіальної громади.

Кластер освітніх компетенцій (функціональний кластер) включає комплекс компетенцій, що відображають систему вимог до освітніх результатів.

Кластер освітньої програми включає освітню програму або її самостійні цілісні елементи (відповідні документи, навчальні дисципліни, методичне забезпечення, методи викладання та навчання і т. ін.), що перебуває у взаємозв'язку з іншими компонентами; включає в себе кілька інших елементів (кластерів) і сам є частиною більшого кластера.

Кластер закладу освіти, який здійснює освітню діяльність, у всій сукупності суб'єктів, ресурсів, процесів, подій, що характеризують його внутрішній стан і взаємини із зовнішнім середовищем (інституціональний кластер).

Щодо територіального кластеру, як зазначає Н. Любченко, важливо, зберігаючи вертикаль у виконанні освітніх повноважень та завдань чинних та створюваних органів управління освітою (Міністерство – органи управління освітою обласних державних адміністрацій – органи управління районних, міських (районних у містах), об'єднаних територіальних громад – заклад освіти), розвиваючи ідею освітніх округів, опорних шкіл або «hub-schools» заради створення ефективної системи забезпечення освітніми послугами громад, використати нові можливості трансформації наукових доробок та світового досвіду щодо упровадження кластерних механізмів [8, с. 13-14].

Кожен із цих кластерів може бути віднесений до одного з двох тісно взаємопов'язаних типів кластерів нищого порядку: освітнього процесу (внутрішньо-шкільного, внутрішньоуніверситетського тощо) або локального партнерства (з внутрішніми, або зовнішніми партнерами).

Кластери освітнього процесу об'єднують різні елементи життєдіяльності закладу освіти (внутрішньо

шкільні/внутрішньо університетські кластери), що утворюються завдяки взаємодіям суб'єктів у системах «керівник закладу освіти – функціональні керівники – керівники підрозділів – освітяни – здобувачі освіти та ін.». Очевидно, що серед таких елементів можуть бути представлені заходи (від заняття та випускного іспиту до конференції і річниці закладу) та процеси (від розробки нової освітньої/ освітньо-професійної/ освітньо-наукової програми і реалізації дослідницького проєкту до підготовки викладача до конкурсу професійної майстерності, а закладу – до акредитації), які стосуються окремої людини і закладу в цілому. Сюди ж можна віднести роботу методичних об'єднань та рад освітян, постійні й тимчасові творчі, наукові колективи, візити в межах академічної мобільності тощо. До атрибутів внутрішньо шкільного/ університетського життя слід віднести освітнє середовище, освітній простір та організаційну культуру закладу освіти.

Розглядаючи питання освітніх кластерів як однієї з форм соціального партнерства, Т. Стойчик з'ясовано, що важливими умовами для неї є рівноправність, прозорість та довіра між партнерами [14, с. 183].

Другий тип представлений кластерами локального партнерства закладу освіти з іншими суб'єктами. Будь-який заклад освіти є необхідним елементом соціальної системи, що утворюється сукупністю вертикальних і горизонтальних зв'язків, яка описується як кластер. Такі кластери характеризують всю сукупність зовнішніх зв'язків закладу освіти з іншими соціальними інститутами, у відносинах з якими відсутні одна або кілька ознак кластерного закладу, наприклад, явна конкуренція, тісна кооперація, сформована мережева взаємодія тощо. Власне, ці кластери є засобом вирішення окремих завдань, що виникають перед закладом освіти, і, відображаючись у його внутрішньому житті, призводять до локальних змін у діяльності та структурі [6].

В освіті кластери освітнього процесу та локального партнерства тісно пов'язані між собою, а їхні межі є досить умовними. При цьому, незважаючи на зовнішню спрямованість цих кластерів, особливо кластера локального партнерства, їхня головна особливість полягає у створенні центробіжних сил, які забезпечують функціонування та розвиток закладу освіти як самостійного освітнього кластера. Ці кластери є складно організованими, ієрархічно вибудованими соціально-освітніми структурами, у яких всі складові – наукові, освітні, виробничі, комерційні, управлінські та інші – взаємопов'язані й взаємозалежні. Такі кластери ми визначаємо як інституційні. Результатами їхньої діяльності стають «кластери освітніх інновацій», на основі яких у перспективі з'являються (можуть з'являтися) т. зв. «точки зростання» та запускаються культурно-інноваційні процеси в розвитку регіону, які виникають і існують як інноваційні експериментальні майданчики, тимчасові творчі колективи, авторські школи, ресурсні центри, інноваційні заклади освіти, науково-дослідницькі організації (лабораторії, інститути); інноваційні освітні комплекси тощо. Кластери освітнього процесу і локального партнерства можна зустріти в закладах освіти незалежно від рівня освіти та реалізованих освітніх програм.

Як приклад, кластерна організація університетської діяльності реалізується на різних рівнях: по-перше, внутрішньоуніверситетському, між університетом і створеними на його базі інноваційними структурними підрозділами; по-друге, між університетом та зовнішніми партнерами. Змістовною основою для створення та розвитку університетських кластерних утворень розглядається стратегія «технологічних коридорів». Вона є системою методико-організаційних конструктів, яка забезпечує стійкість зв'язків у триаді «освіта – наука – виробництво», необхідну для безперервної якісної професійної підготовки людських ресурсів. При цьому спрацьовують різні механізми взаємодії заінтересованих суб'єктів при їхньому вирішенні. У свою чергу, відмінності в цих механізмах дозволяють виокремлювати різні типи університетських кластерів:

- кафедральний (ядром кластеру є конкретна випускова кафедра);
- міжкафедральний (ядро – група обраних кафедр);
- поліструктурний (коли кафедри не обмежують свою взаємодію виключно внутрішнім простором університету та здійснюють активне локальне партнерство за його межами);
- міжуніверситетський.

Як ще один приклад кластера, що виникає в рамках кафедральних і, особливо, поліструктурних кластерів, можна розглядати локальний освітній кластер, який є формою кооперації здобувачів освіти і потенційних роботодавців. У сформованому кластері взаємодія набуває характеру прямого залучення здобувачів освіти до спільної з професіоналами діяльності з виробництва конкретного соціально значущого продукту або надання відповідної послуги, що стає смислоутворюючим ядром спільної діяльності. У результаті, у здобувачів розвивається досвід співпраці.

Поліструктурний кластер може розвиватися в межах регіону, в якому розташований університет. У цьому випадку, кластероутворюючими суб'єктами виступають не лише університет і його підрозділи, але й органи місцевого самоврядування, соціальні інститути та сфера праці. Такий кластер функціонує на перетині культурно-освітньої та соціально-трудової сфер, де перша відповідає за розвиток загальнокультурних, а друга – за формування професійних компетенцій здобувачів освіти [1, 17].

Роль зовнішнього партнерства посилюється при переході механізму взаємодії на рівень, де його суб'єктами є вибрані університети. У цьому випадку йдеться про міжуніверситетський кластер, зокрема на рівні регіону, у межах якого університети та їхні зовнішні партнери, об'єднуючи наявне унікальне обладнання і ресурси для здійснення масштабних проєктів, не лише успішно вирішують свої завдання, але й активно беруть участь у розвитку відповідних територій [12, 13, 16]. Відтак, вони не обмежуються завданнями та середовищем закладу освіти, а стають єдиними для кластера в цілому.

Щодо кластерів, які виходять за межі закладу освіти, об'єктами цього процесу є заклади освіти та соціальні інститути (охорони здоров'я, культури, органи влади тощо), промислові підприємства, бізнес та

їхні ресурси, а суб'єктами виступають учасники освітніх відносин і соціальні партнери як всередині, так і поза закладу.

У цьому контексті освітнім кластером вищого порядку є заклад, який здійснює освітню діяльність, у всій сукупності суб'єктів, ресурсів, процесів, подій, що характеризують її внутрішній стан і взаємини із зовнішнім середовищем.

Кожен із цих елементів може бути віднесений до одного з двох, тісно взаємопов'язаних, кластерів наступного порядку: освітнього процесу (внутрішньо-шкільного, внутрішньоуніверситетського тощо) або локального партнерства (з внутрішніми або зовнішніми партнерами).

Для реалізації державних інтересів у сфері освіти в межах визначеної адміністративної території з урахуванням тенденцій розвитку регіонального ринку праці, особливо пов'язаного з науково-освітньою діяльністю створюються регіональні кластери (третього типу). Багато авторів сходяться на думці, що саме регіональні освітні кластери як організаційна форма об'єднання зусиль зацікавлених сторін у напрямку досягнення конкурентоспроможних переваг.

Об'єднання в кластери формують специфічний освітній та соціокультурний простори громад, особливо в сільській місцевості, для отримання значних соціально-економічних ефектів, мобілізації наявних ресурсів, відтак, створення підґрунтя для підтримки та розбудови освітньої сфери регіону [13, с. 45]. Регіональний соціокультурний освітній кластер, серед іншого, формує міцне підґрунтя для розв'язання питань віднаходження, виявлення, супроводу обдарованої дитини, її розвитку та можливостей реалізації на регіональному, державному, міжнародному рівнях, її майбутньої професійної освіти та професійної зайнятості в умовах регіональної інфраструктури; прискорює зростання освітнього конкурентного потенціалу певної території, забезпечує соціальну стабільність, слугує освітній згуртованості суспільства навколо питань, пов'язаних з освітою, здоров'ям, спортом, культурою і, зрештою, навіть з майбутнім дітей.

Висновки. Поняття «кластер» визначає сукупність об'єктів, об'єднаних на підставі спільних ознак. Воно застосовується до різноманітних об'єктів, у тому числі, соціальних, до яких належить й освіта. Кластерний підхід в освіті визначається як науковий напрямок, пов'язаний із пошуком і реалізацією можливостей розвитку системи освіти через діяльність зі створення та управління освітніми кластерами. Ефективна регіональна освітня кластерна політика повинна будуватися з урахуванням закономірностей створення і функціонування освітніх кластерів. Виділяються такі контексти, специфічні для різних рівнів кластеризації освіти як-от: комплекс освітніх компетенцій, кластер освітньої програми, закладу освіти, об'єднання закладів освіти з різними організаціями та соціальними інститутами. Спроможність і добробут певної території пов'язані з діяльністю закладів освіти регіону та регіональних органів управління освітою, які сприяють забезпеченню умов формування та розвитку таких кластерів.

Список джерел інформації

1. Ворона М.І. (2016). Освітні кластери як інструмент державної політики на ринку освітніх послуг. *Аспекти публічного управління*. № 35-36 (9-10). С. 34–41
2. Дідківська О. (2016). Особливості та принципи розвитку науково-освітнього кластера. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. Випуск 5 (05). С. 243–249.
3. Зеленська Л., Сиваченко І. (2020). Інноваційні освітні кластери: світовий досвід і перспективи його адаптації в Україні. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 27. том 6. С. 76–79.
4. Іванченко Г. (2016). Оцінка очікуваної ефективності кластера як основа для прийняття рішень щодо кластероутворення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Вип. 6, ч. 1. С. 136–139.
5. Князевич А., Брітченко І. (2015). Кластерний підхід до створення інноваційної інфраструктури країни. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія Економіка*. Вип. 2 (4). Ч. 1. С. 24–29.
6. Ковальчук В. (2013). Сутність поняття кластерного механізму. *Економічний вісник Донбасу*. № 3 (33). С. 202–206.
7. Любченко Н. (2017). *Потенціал освітнього кластера як ресурс інноваційного розвитку системи освіти в умовах суспільних трансформацій*. Retrieved from https://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/pislya_dyplom_osvina/1_2017/ЛЮБЧЕНКО.pdf
8. Носов О., Черничко Т. (2019). Нормативно-правове регулювання кластеризації в Україні. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія Економіка*. Вип. 1 (11). С. 21–27.
9. Пріоритети на 2024/2025 навчальний рік від Міністерства освіти. *Освіторія*. Retrieved from <https://osvitoria.media/news/priorytety-na-2024-2025-navchalnyj-rik-vid-ministerstva-osvity/>
10. Серік О. (2009). Концепція кластерів та її роль у формуванні конкурентоспроможної економіки держави. *Вісник Хмельницького національного університету*. № 3, Т. 2. С. 214–217.
11. Сибірцев В. (2016). Освітній кластер як інституціональна основа розвитку регіонального ринку праці. *Економіка і організація управління*. № 3 (23) 2016. С.282–292.
12. Стойкова В. (2016). Кластерний підхід у формуванні регіонального освітнього середовища. *Іноватика в освіті*. Вересень № 1. 2 (72-73). С. 42–50.
13. Стойчик Т. (2020). Освітній кластер як форма соціального партнерства. *Вісник післядипломної освіти*. Вип. 11 (40). Серія «Педагогічні науки». С. 183–198.
14. *Стратегія освітнього кластера в Україні 2023 – 2025*. Освітній Кластер в Україні. Retrieved from <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-education-cluster-strategy-2023-2025-enuk>
15. Тодорова О., Попов М. (2019). Кластерна ініціатива як інституціональна форма публічного інструменту реалізації державної регіональної політики. *Актуальні проблеми державного управління*. № 2 (78). С. 87–92. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/338181977_
16. Bray M. (1987). *School Clusters in the Third World: Making them Work*. Publisher: Paris : Unesco-UNICEF Co-operative Programme. 147 p.
17. *Synopsis of Policy Options for Creating a Supportive Environment for Innovative Development*. ECE/CECI/2008/3. Geneva. 24 September 2008. 16 p. Retrieved from <https://digitallibrary.un.org/record/639536>

References (transliterated)

1. Vorona M.I. (2016). Osvitni klasteri yak instrument derzhavnoi polityky na rynku osvitykh posluh. *Aspekty publichnoho upravlinnia*. № 35-36 (9-10). S. 34–41
2. Didkivska O. (2016). Osoblyvosti ta pryntsyipy rozvytku naukovo-osvitnoho klastera. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia*. Vypusk 5 (05). S. 243–249.
3. Zelenska L., Sivachenko I. (2020). Innovatsiini osvitni klasteri: svitovyi dosvid i perspektivy yoho adaptatsii v Ukraini. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. Vyp. 27. tom 6. S. 76–79.
4. Ivanchenko H. (2016). Otsinka ochikuvanoi efektyvnosti klastera yak osnova dlia pryiniattia rishen shchodo klasteroutvorennia. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Vyp. 6, ch. 1. S. 136–139.
5. Kniazevych A., Britchenko I. (2015). Klasternyi pidkhid do stvorennia innovatsiinoi infrastruktury krainy. *Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu. Serii Ekonomika*. Vyp. 2 (4). Ch. 1. S. 24–29.
6. Kovalchuk V. (2013). Sutnist poniattia klasternoho mekhanizmu. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*. № 3 (33). S. 202–206.
7. Liubchenko N. (2017). Potentsial osvitho klastera yak resurs innovatsiinoho rozvytku systemy osvity v umovakh suspilnykh transformatsii. Retrieved from https://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/pislya_dyplom_osvina/1_2017/ЛЮБЧЕНКО.pdf
8. Nosov O., Chernychko T. (2019). Normatyvno-pravove rehuivannia klasteryzatsii v Ukraini. *Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu. Serii Ekonomika*. Vyp. 1 (11). S. 21–27.
9. Priorytety na 2024/2025 navchalnyi rik vid Ministerstva osvity. *Osvitoria*. Retrieved from <https://osvitoria.media/news/priorytety-na-2024-2025-navchalnyj-rik-vid-ministerstva-osvity/>
10. Sierik O. (2009). Kontseptsii klasteriv ta yii rol u formuvanni konkurentospromozhnoi ekonomiky derzhavy. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*. № 3, T. 2. S. 214–217.
11. Sybirtsev V. (2016). Osvitni klaster yak instytutsionalna osnova rozvytku rehionalnoho rynku pratsi. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia*. № 3 (23) 2016. S.282–292.
12. Stoikova V. (2016). Klasternyi pidkhid u formuvanni rehionalnoho osvitho seredovyscha. *Innovatyka v osviti*. Veresen № 1. 2 (72-73). S. 42–50.
13. Stoichyk T. (2020). Osvitni klaster yak forma sotsialnoho partnerstva. *Visnyk pislidyplomnoi osvity*. Vyp. 11 (40). Serii «Pedagogichni nauky». S. 183–198.
14. Stratehiia osvitho klastera v Ukraini 2023 – 2025. *Osvitni Klaster v Ukraini*. Retrieved from <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-education-cluster-strategy-2023-2025-enuk>
15. Todorova O., Popov M. (2019). Klasterna initsiatyva yak instytutsionalna forma publichnoho instrumentu realizatsii derzhavnoi rehionalnoi polityky. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia*. № 2 (78). S. 87–92. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/338181977_
16. Bray M. (1987) *School Clusters in the Third World: Making them Work*. Publisher: Paris : Unesco-UNICEF Co-operative Programme. 147 p.
17. Synopsis of Policy Options for Creating a Supportive Environment for Innovative Development. ECE/CECI/2008/3. Geneva. 24 September 2008. 16 p. Retrieved from <https://digitallibrary.un.org/record/639536>

Надійшла (received) 15.10.2024

Відомості про авторів / About the Authors

Колісниченко Наталія Миколаївна (Kolisnichenko Natalya) – Інститут публічної служби та управління Національного університету «Одеська політехніка», доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри соціально-гуманітарних наук; Одеса, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1083-7990>.

А.О. ЛИТВИНОВ

ТИПОВА МОДЕЛЬ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ РЕГІОНАЛЬНОГО СОЦІАЛЬНОГО КЛАСТЕРУ

У статті розроблено та теоретично обґрунтовано типову модель публічного управління розвитком регіонального соціального кластеру. Визначено та охарактеризовано учасників кластеру, відповідно до чотирьох секторів моделі: 1) ядро кластера та постачальники послуг; 2) суб'єкти, які підтримують функціонування й розвиток кластеру; 3) сектор забезпечення; 4) споживачі соціальних послуг. Зазначено, що всі учасники об'єднані єдиними цілями, процесами, відносинами, зв'язками, результатами та методами управління. Визначено, що переваги запропонованої моделі полягають у чіткому розподіленні учасників кластерного утворення по секторам і видам діяльності. Типова модель може слугувати теоретико-методичною основою для формування національної бази даних про соціальні кластери як необхідного засобу для збирання й впорядкування інформації про розвиток соціальних кластерів у державі.

Ключові слова: публічне управління, децентралізація, кластеризація, інноваційний розвиток, соціальний кластер, регіон, соціальні послуги, ядро кластера, модель, статистичні характеристики.

A.O. LITVYNOV

TYPICAL MODEL OF PUBLIC MANAGEMENT FOR THE REGIONAL SOCIAL CLUSTER'S DEVELOPMENT

The article develops and theoretically substantiates a typical model of public management for the development of a regional social cluster. The participants of the cluster are identified and characterized according to four sectors of the model: 1) the cluster core and service providers; 2) entities supporting the cluster's functioning and development; 3) the provisioning sector; and 4) social service consumers. It is noted that all participants are united by common goals, processes, relationships, connections, outcomes, and management methods. The main ideas of the regional social cluster are to improve the quality of life for the regional population. The proposed model's advantages lie in the clear distribution of cluster formation participants by sectors and types of activities. The typical model of public management for the development of a regional social cluster can serve as a theoretical and methodological basis for forming a national database on social clusters, which is essential for collecting and organizing information on social cluster development within the country.

Key words: public administration, decentralization, clustering, innovative development, social cluster, region, social services, cluster core, model, statistical characteristics.

Постановка проблеми. Політика кластеризації, реформа місцевого самоврядування та територіальної організації влади, що здійснюється на засадах децентралізації, що реалізуються сьогодні в Україні, загострили проблему впровадження моделі публічного управління, зокрема розвитком регіонального соціального кластеру. Соціальний кластер ми розглядаємо, як складне багаторівневе утворення, що не виникає швидко й не передбачено. Його формування відбувається на певних принципових засадах і закономірностях. Кожне кластерне утворення є унікальними та має свою історію, структуру, місію. Процес створення та розвитку соціального кластеру відбувається послідовно й поетапно. При цьому факторними умовами є наявні нормативно-правова база, що забезпечує процес формування та функціонування соціальних кластерів відповідними ресурсами (кадровими, матеріально-технічними, інформаційними, технологічними тощо); інституції соціальної сфери (галузеве забезпечення); потреби населення у різних соціальних благах і послугах.

В Україні запроваджено нові підходи до стратегічного планування й фінансування розвитку

регіонів. Вони мають бути покладені в основу нової моделі публічного управління розвитком регіонального соціального кластеру, яка має бути зорієнтована на клієнта, швидко реагувати на його потреби та максимально задовольняти запити суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічну базу дослідження політики кластеризації та публічного управління розвитком соціальної сфери становлять праці таких українських вчених, як Л. Белова [1], М. Біль [2], В. Бульба [3-5], Т. Городицький, С. Михаць [6], Л. Горошкова, В. Волков, Р. Карбівничий [7], О. Карпенко [13], О. Носов, Т. Черничко [16], О. Поступна [5; 17; 18], Г. П'ятницька [21] та ін. Обґрунтування теоретичної моделі кластерного утворення представлено в працях В. Гусєва, В. Горника [8], Н. Коваленко [14], А. Мєліхова, В. Дьяченко [15], Г. Самойленко [23], І. Чикаренко [25] та ін. Поза увагою авторів залишається питання розробки типової моделі публічного управління розвитком регіонального соціального кластеру.

Мета статті полягає в розробці та теоретичному обґрунтуванні типової моделі публічного управління

розвитком регіонального соціального кластеру, визначенні й характеристики учасників кластеру, відповідно до секторів моделі, та переваг запропонованої моделі, у тому числі щодо формування національної бази даних про соціальні кластери.

Виклад основного матеріалу. Публічне управління розвитком соціального кластеру ми розглядаємо, як цілеспрямовану діяльність органів публічної влади (системи владних інституцій), що складають органи державної влади та органи місцевого самоврядування) та суспільних інституцій, що здійснюється у формі соціального партнерства, організованого у соціальній сфері задля створення соціального кластеру, діяльність якого має бути спрямована на досягнення бажаних і корисних цілей соціального розвитку певної території, розв'язання соціальних проблем, підвищення добробуту населення, забезпечення соціального вирівнювання тощо. В основу даного підходу покладено, визначену у словникових та енциклопедичних виданнях [9-12; 20] змістовну сутність терміну «публічне управління», а також наше розуміння поняття соціального кластеру – система, у структурі якої функціонують велика кількість елементів, об'єднаних єдиною ціллю.

Вважаємо, що соціальний кластер є новим типом кластерного утворення. Він може розвиватися і як просторова (територіальна) форма, і як галузева. У разі просторової форми організації соціальний кластер представляє систему, що об'єднує різних суб'єктів та інституцій з різних галузей соціальної сфери, які взаємодіють між собою задля підвищення соціально значимого ефекту на певній території. Тобто територіально всі учасники мають бути розташовані у географічній близькості один від одного (наприклад, в одному регіоні (області)). Вони, як правило, пов'язані технологічними та/або фінансовими зв'язками між собою. Кожний учасник має зберігати юридичну самостійність та конкурувати між собою. Таким чином, в соціальному кластері має формуватися складна кооперація між учасниками. Знаходячись в різних площинах, кожен учасник має доповнювати один одного, діяти як єдина мережева форма, що об'єднує постачальників і споживачів соціальних послуг. На нашу думку, такий кластер можна назвати регіональним, він є багатопрофільним, оскільки надає послуги різного напрямку й характеру.

Виходячи з вищезазначеного представляємо типову модель публічного управління розвитком соціального кластеру (рис. 1).

Рис. 1. Типова модель публічного управління розвитком регіонального соціального кластеру (авторська розробка)

Зазвичай, в моделі публічного управління виділяють три загальних компонента – суб'єкт управління (органи публічної влади), об'єкт управління (суспільну / приватну життєдіяльність людей) та управлінську діяльність, яка демонструє різноманітні взаємовідносини, взаємозв'язки між суб'єктом і об'єктом управління. Типова модель, що

представлена нами, представляє собою складну, мережеву систему з горизонтальними взаємозв'язками елементів та договірними відносинами між учасниками кластеру. У моделі можна умовно визначити 4 сектори, учасники яких об'єднані єдиними цілями, процесами, відносинами, зв'язками, результатами, методами управління,

зокрема: 1) ядро кластера та постачальники послуг; 2) суб'єкти, які підтримують функціонування й розвиток кластеру; 3) сектор забезпечення; 4) споживачі соціальних послуг.

До складу першого сектору включено установи соціальної сфери, які безпосередньо виробляють та надають населенню соціальні послуги для задоволення різноманітних потреб населення на рівні регіону. Такими установами є заклади освіти різних рівнів, охорони здоров'я, культури, спорту, соціального захисту та інші, діяльність яких спрямована на покращення якості життя населення. Основні учасники виробляють єдині ціннісні орієнтації, норми, правила поведінки.

Другий сектор включає суб'єктів, які створюють необхідні умови для функціонування та розвитку соціального кластеру: політичні, правові, організаційні, економічні та ін.

Провідна роль у цьому секторі належить органам публічної влади. Саме вони на рівні регіону встановлюють стратегічні орієнтири соціального розвитку, що відповідають національним цілям соціальної політики та враховують регіональні її особливості; розробляють програми й проекти соціальної спрямованості. Крім того, органи публічної влади виконують роль координатора спільної діяльності всіх учасників кластеру та об'єднують зусилля наукових, науково-дослідних, освітніх установ, бізнес, недержавних і міжнародних організацій для реалізації поставлених цілей. Усі учасники кластеру можуть брати участь в його роботі в різних формах, зокрема, бізнес і міжнародні організації можуть стати благодійниками, меценатами, співвиконавцями соціальних програм та/або проектів; недержавні організації – захищати інтереси певних соціальних груп; наукові, науково-дослідні, освітні установи – забезпечувати методологічну, технологічну, технічну підтримку та надавати додаткові освітні послуги (наприклад, підвищення кваліфікації працівників).

Третій сектор забезпечує діяльність в цілому соціального сектору. Учасники сектору згруповані за видами діяльності та можуть бути, як внутрішніми (з одного регіону), так і зовнішніми суб'єктами (з іншого регіону(ів)). Мета цього сектору – здійснювати транспортне, матеріально-технічне, науково-методичне, юридичне, консультативне, інформаційне та інше допоміжне забезпечення кластеру.

Четвертий сектор – споживачі соціальних послуг. Тут умовно можна виділити три групи учасників:

– внутрішні споживачі – це місцеве населення регіону, яке безпосередньо отримує різноманітні послуги від установ соціальної сфери: освітні, оздоровчі, лікувальні, соціального захисту, комплексні, допоміжні тощо;

– міжрегіональні споживачі – це населення з інших регіонів, які отримують послуги від установ соціальної сфери, що знаходяться у базовому регіоні.

Це можуть бути також послуги освітні, оздоровчі, лікувальні та ін.;

– іноземці – споживачі експортних послуг, наприклад, навчання в закладі вищої освіти, лікування в закладах охорони здоров'я та санаторних і/або оздоровчих установах. Незважаючи на нематеріальний характер соціального кластеру, споживачі-іноземці роблять свій матеріальний (фінансовий) внесок в економіку регіону, забезпечують розвиток цієї території.

Основними ідеями регіонального соціального кластеру є підвищення якості життя населення регіону; інтеграція установ соціальної сфери та інших учасників кластеру навколо реалізації цільових програм і проектів; залучення бюджетних і небюджетних джерел і ресурсів; формування єдиної регіональної системи соціального захисту населення. Синергетичний ефект можна отримати в результаті ефективного використання управлінського, ресурсного, інтелектуального потенціалів структурних елементів соціального кластеру та механізмів взаємозв'язків між учасниками кластеру.

Переваги запропонованої типової моделі публічного управління розвитком регіонального соціального кластеру полягають у тому, що в моделі чітко розподілені учасники кластерного утворення по секторам і видам діяльності; встановлено їх взаємозв'язки; визначено участь додаткових форм підтримки, експортні можливості та вплив соціального кластеру на економіку регіону.

Зрозуміло, що кожний соціальний кластер має свої особливості. В науковій літературі можна зустріти різні думки дослідників щодо їх визначення. Виявлення особливостей дозволяє сформувати типологізацію наявних соціальних кластерів. А розроблена типова модель може слугувати теоретико-методичною основою для формування національної бази даних про соціальні кластери (далі – НБДСК) як необхідного засобу для збирання й впорядкування інформації про розвиток соціальних кластерів у державі. НБДСК має поповнюватися за рахунок збору в першу чергу статистичної інформації (характеристик), яка збирається офіційно на всіх рівнях управління, а також може збиратись додатково уповноваженим органом. У таблиці 1 наведено орієнтовні статистичні характеристики соціального кластеру.

Вважаємо, що статистичні дані доцільно розділити на основні й додаткові. До основних параметрів відносимо ті характеристики, які безпосередньо стосуються діяльності кластера – учасників (замовників, постачальників, споживачів, спонсорів), ресурси, технології, методи. До додаткових – ті, що створюють умови для функціонування й розвитку соціального кластеру. Отримані дані допоможуть виявити особливості кластерного утворення та його специфіку. У подальшому, можна проаналізувати динаміку розвитку кластеру, оцінити його можливості та результат.

Таблиця 1. Орієнтовні статистичні характеристики соціального кластеру

Основні параметри	Додаткові параметри
Початкова кількість учасників кластерного утворення (ядро кластеру)	Загальна кількість партнерів/донорів
Загальна кількість установ соціальної сфери, що надають послуги	Кількість соціальних партнерів з інших територій/регіонів
Загальна чисельність зайнятих працівників	Кількість міжнародних партнерів/донорів
Середня заробітна плата зайнятих працівників	Кількість споживачів соціальних послуг – іноземців
Загальна чисельність споживачів послуг	Кількість соціальних послуг, що надаються населенню в інші регіони (експорт послуг)
Кількість споживачів, які отримують бюджетні послуги	Транспортне забезпечення
Показники оцінки ефективності діяльності кластера	Юридичне забезпечення
Соціальні технології, що використовуються	Інформаційна підтримка
Інноваційні технології, що використовуються	Ремонтні роботи
Оцінка матеріально-технічної бази кластера	Харчування
Рівень/масштаб інвестицій	Додаткові послуги
Бюджетні інвестиції	Додаткові, спонсорські інвестиції
Кількість щомісячних зустрічей учасників кластеру / регулярність нарад правління	Кількість публікацій в рамках піару (на веб-сайті, в соцмережах, друкованих видання тощо)
Навчання, підвищення кваліфікаційних навиків працівників	Вивчення попиту та потреб споживачів послуг

Джерело: складено автором

Слід зазначити, що сучасні політичні й економічні умови, а також процес реформування всіх сфер життєдіяльності суспільства, що триває в Україні, призвів до регіоналізації – процесу, в основу якого «покладено регіональний саморозвиток на базі врахування інтересів регіонів і покладання відповідальності за розвиток на місцеві влади» [17]. Такий підхід суттєво змінює ставлення до проблемних питань регіонального рівня та змушує місцеву владу шукати нові підходи та механізми співпраці з різними бізнес-структурами та науковими установами з метою задоволення різних потреб населення та підвищення якості їх життя. Нестійкість і невизначеність суспільств, прискорення соціальних змін спричиняють соціальну напругу та посилення впливу соціальних ризиків [4]. У цьому контексті однією з важливих сфер, що забезпечує життєдіяльність і життєздатність території є соціальна сфера, яка в сукупності з економічною сферою формує певний каркас суспільного життя, характерний для конкретної території – територіальної громади.

Зазвичай, сталий розвиток розглядають в рамках екологічного аспекту, однак вважаємо, що відносно розвитку територіальних громад потрібно розширити цей підхід з метою врахування дотримання необхідного комплексу інтересів як самих територій, такі й їх мешканців. У такому разі до сталого розвитку територіальних громад можна віднести розвиток таких секторів, як економічний, демографічний, побутовий, освітньо-науковий, інноваційний, оздоровчий, культурний тощо. Організаційне забезпечення розвитку цих секторів на рівні територіальної громади формується системою різних інституцій – держави, місцевої влади, громадськості, бізнесу – тобто тих, хто проявляє інтерес і, водночас, володіє важелями впливу.

Отже, необхідна консолідація зусиль для забезпечення стимулятивного впливу на сталий розвиток територіальної громади. Драйвером сталого розвитку може виступати соціальний кластер, основним продуктом якого є соціальні послуги. Відповідно до національного законодавства, соціальні послуги розглядаються як «дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб/сімей, які в них перебувають» [19]. Метою соціального кластеру, який зазвичай об'єднує різноманітні інституції, установи, підприємства, заклади, що розташовані на території громади, є підвищення комфортності проживання населення, його закріплення на цій території через створення сприятливих соціальних умов.

Визначимо основні характеристики соціального кластеру територіальних громад в умовах сталого розвитку. Звернемось до наявних наукових досліджень. Розглядаючи сталий розвиток територіальних міграційних систем, М. Біль наводить основні характеристики соціального кластеру й представляє їх у розрізі передумов формування, ключових ознак і типів. Зокрема, головними ознаками він вважає: свідому, непримусову організацію на основі спільних інтересів, ціннісних орієнтацій і відносин духовної співпричетності; визначену структуру і форми взаємодій на основі первинних соціальних контактів; розподіл функціональних ролей з наданням соціальних послуг; практичне переважання горизонтальних зв'язків у регулюванні над вертикальними тощо. Щодо типів соціального кластеру, то науковець виділяє їх залежно від учасників (об'єднання соціально й функціонально однорідних груп/різномірних груп); за

географічною приналежністю (об'єднання учасників територіальних міграційних систем різних країн і регіонів; об'єднання учасників однієї країни або регіону); за функціональною спрямованістю (монофункціональні та поліфункціональні) [2]. Такий підхід лише частково характеризує соціальний кластер територіальної громади, оскільки має власну функціональну спрямованість – підтримку мігрантів. Однак, автор наводить деякі базові характеристики, що притаманні будь-якому соціальному кластеру.

Найбільш загальні параметри визначають В. Савченко і Т. Шестаковська. На думку вчених, особливостями соціально орієнтованого кластеру є: цільова орієнтація – збереження відтворювальних процесів людського капіталу через покращення соціально-економічних умов життя населення; ефективне формування людського капіталу через підвищення інтелектуального й культурного потенціалу населення – збільшення числа закладів освіти, тривалості й варіативності навчання, підтримка наукових досліджень; посилення соціально-психологічного потенціалу суспільства – формування адекватної ціннісної національної системи, духовно-моральне вдосконалення особистості; структурні складові – органи публічного управління, установи, організації, підприємства різних галузей економіки й соціальної сфери, релігійні й громадські організації; економічні умови функціонування – перерозподіл прибутку, отриманого від надання послуг, та ефективне використання державних ресурсів [22]. За словами К. Скібської, характерними рисами соціального кластеру є «його спрямованість на підтримку різних верств населення, наявного та потенційного кадрового потенціалу, прогресивних студентів та випускників вишів, молодих учених та розробників, стартапів та інших ініціативних груп» [24]. Звичайно, що тут мова йде про ті кластери, що утворені на тих територіях, на яких функціонують заклади вищої освіти.

Висновки. У цілому, утворення регіональних соціальних кластерів є прикладом успішного виходу зі складних соціально-економічних ситуацій і тому цей напрям стає одним з перспективних для успішного розвитку територіальної громади. Розгляд теоретичних основ дослідження публічного управління розвитком соціальних кластерів дозволив побудувати типову модель публічного управління розвитком регіонального соціального кластеру та запропонувати орієнтовні статистичні характеристики даного утворення.

Список джерел інформації

1. Белова Л.О. (2020). Кластеризація освітнього простору Слобожанщини шляхом створення і функціонування Харківського університетського консорціуму. *Актуальні проблеми державного управління*. № 1 (57). С. 271–275.
2. Біль М.М. (2013). Концептуальні підходи формування соціальних кластерів як необхідної умови сталого розвитку територіальних міграційних систем. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. Вип. 3 (101). С. 225–234.
3. Бульба В.Г. (2011). *Соціальні функції держави*: монографія. Х. : Вид-во Асоціації докторів наук державного управління. 264 с.

4. Бульба В.Г., Євтухов О.В. (2017). Соціальні ризики людського розвитку: сутність та місце в державному управлінні. *Актуальні проблеми державного управління*. № 2 (52). С. 209.

5. Бульба В.Г., Поступна О.В., Литвинов А.О. (2024). Переваги соціально орієнтованої кластеризації в забезпеченні продуктивної зайнятості як важливого фактору забезпечення національної безпеки країни. *Наукові інновації та передові технології: журнал. (Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»)*. № 7 (35). С. 61–75.

6. Городинський Т.І., Михаць С.О. (2016). Аналіз переваг та передумов створення кластера в регіоні. *Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України*. Вип. 26.6. С. 206–212.

7. Горошкова Л.А., Волков В.П., Карбівничий Р.О. (2018). Кластерно-логістичний підхід в управлінні територіальними громадами. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*: зб. наук. пр. Маріуполь. № 17. С. 97–105.

8. Гусєв В.О., Горник В.Г. (2004). Кластерна модель інноваційної реструктуризації регіональної економічної систем. *Управління містом*. № 10-12 (16). С. 140–146.

9. *Державне управління та державна служба*: словник-довідник (2005). Уклад. О.Ю. Оболенський. К. : КНЕУ. С. 147.

10. *Державне управління*: словн.-довід. (2002) Уклад. : В.Д. Бакуменко (кер. творчого кол.), Д.О. Безносенко, І.М. Варзар, В.М. Князєв, С.О. Кравченко, Л.Г. Штика; за заг. ред. В.М. Князєва, В.Д. Бакуменка. К. : Вид-во УАДУ. 225 с.

11. *Енциклопедичний словник з державного управління* (2010). Уклад. : Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін. ; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трошинського, Ю.П. Сурміна. К. : НАДУ. 820 с.

12. *Енциклопедія державного управління* : у 8 т. (2011). Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. кол. Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. Київ НАДУ, 2011. Т. 2 : *Методологія державного управління*; наук.-ред. кол. : Ю.П. Сурмін (співголова), П.І. Надолішній (співголова) та ін. К. : НАДУ. 692 с.

13. Карпенко О.О. (2015). Кластерна соціальна відповідальність як основа розвитку кластерів. *БІЗНЕС ІНФОРМ*. № 8. С. 47–52.

14. Коваленко Н.М. (2011). *Впровадження кластерної моделі розвитку молокопереробних підприємств харчової промисловості*: автореф. дис. ... канд. економ. наук : 08.00.04; М-во освіти і науки, молоді та спорту України; Нац. ун-т харчових технологій. Київ. 21 с.

15. Меліхов А.А., Дьяченко В.Р. (2018). Соціально орієнтований кластер як інструмент забезпечення сталого розвитку підприємств комунальної сфери. *Reporter of the Pridavotskyi State Technical University*. Section: Economic sciences. № 35. С. 47–52.

16. Носов О.Ю., Черничко Т.В. (2019). Нормативно-правове регулювання кластеризації в Україні. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія Економіка*. Вип. 1 (11). С. 21–27.

17. Поступна О.В. (2011). Громадівська теорія місцевого самоврядування як теоретична конструкція організації політико-правового інституту народовладдя. *Теорія та практика державного управління*: зб. наук. пр. Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр». Вип. 2 (33). С. 305.

18. Поступна О.В. (2020). Проблематика визначення терміну «регіональний освітній кластер» у понятійному полі публічного управління та адміністрування. *Державне управління у сфері цивільного захисту: наука, освіта, практика*: матер. Міжнар. наук.-пр. інтернет-конф., 18-19 березня 2020 р. ; за заг. ред. В.П. Садкового. Х. : Вид-во НУЦЗУ. С. 38-40.

19. *Про соціальні послуги*: Закон України від 17 січня 2019 р. № 2671-VIII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>

20. *Публічне управління* : термінолог. слов. (2018). Уклад. : В.С. Куйбіда, М.М. Білинська, О.М. Петроє та ін. ; за заг. ред. В.С. Куйбіди, М.М. Білинської, О.М. Петроє. К. : НАДУ. 224 с.
21. П'ятницька Г.Т. (2015). Класифікація кластерів у системі інформаційного забезпечення стратегії кластеризації. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. № 4. С. 187–208.
22. Савченко В.Ф., Шестаковська Т.Л. (2016). Особливості формування соціально орієнтованих кластерів в Україні. *Науковий вісник Полісся*. № 1(5). С. 47–48.
23. Самойленко Г. (2018). Досвід та особливості функціонування світових кластерних центрів та моделей. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. № 3 (15). С. 31–40.
24. Скібська К.О. (2017). Залучення рекрутингових агентств до формування соціальних кластерів. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. Вип. 2-2 (08). С. 63–67.
25. Чикаренко І.А. (2013). Кластерна модель інноваційного розвитку території: сучасний стан, проблеми та кращі практики. *Вісник академії митної служби України : зб. наук. пр.* Дніпропетровськ : Академія митної служби України. № 1 (8). С. 112–120.

References (transliterated)

1. Bielova L.O. (2020). Klasterizatsiia osvithnoho prostoru Slobozhanshchynu shliakom stvorennya i funktsionuvannya Kharkivskoho universytetskoho konsortsiumu. Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia. № 1 (57). S. 271–275.
2. Bil M.M. (2013). Kontseptualni pidkhody formuvannya sotsialnykh klasteriv yak neobkhidnoi umovy staloho rozvytku terytorialnykh mihratsiinykh system. Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy. Vyp. 3 (101). S. 225–234.
3. Bulba V.H. (2011). Sotsialni funktsii derzhavy : monohrafiia. Kh. : Vyd-vo Asotsiatsii doktoriv nauk derzhavnoho upravlinnia. 264 s.
4. Bulba V.H., Yevtukhov O.V. (2017). Sotsialni ryzyky liudskoho rozvytku: tumnit ta mistse v derzhavnomu upravlinni. Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia. Vyp. 2 (52). S. 209.
5. Bulba V.H., Postupna O.V., Lytyynov A.O. (2024). Perevahy sotsialno oriientovanoi klasteryzatsii v zabezpechenni produktyvnoi zainiatosti yak vazhlyvoho faktoru zabezpechennia natsionalnoi bezpeky krainy. Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnologii: zhurnal. (Seriiia «Upravlinnia ta administruvannya», Seriiia «Pravo», Seriiia «Ekonomika», Seriiia «Psikhologiiia», Seriiia «Pedahohika»). № 7 (35). S. 61–75.
6. Horodynskiy T.I., Mykhats S.O. (2016). Analiz perevah ta peredumov stvorennya klastera v rehioni. Naukovyi visnyk Natsionalnoho lisotekhnichnoho universytetu Ukrainy. Vyp. 26.6. S. 206–212.
7. Horoshkova L.A., Volkov V.P., Karbivnychi R.O. (2018). Klasterno-lohystychnyi pidkhid v upravlinni terytorialnyimi hromadamy. Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektualnoi vlasnosti : zb. nauk. pr. Mariupol. № 17. S. 97–105.
8. Husiev V.O., Hornyk V.H. (2004). Klasterna model innovatsiinoi restrukturyzatsii rehionalnoi ekonomichnoi system. Upravlinnia mistom. № 10-12 (16). S. 140–146.
9. Derzhavne upravlinnia ta derzhavna sluzhba : slovnyk-dovidnyk (2005). Uklad. O.Iu. Obolenskyi. K. : KNEU. S. 147.
10. Derzhavne upravlinnia: Slov.-dovid. (2002) Uklad. : V.D. Bakumenko (ker. tvorchoho kol.), D.O. Beznosenko, I.M. Varzar, V.M. Kniaziev, S.O. Kravchenko, L.H. Shtyka ; za zah. red. V.M. Kniazieva, V.D. Bakumenka. K. : Vyd-vo UADU. 225 s.
11. Entsyklopedychnyi slovnyk z derzhavnoho upravlinnia (2010). Uklad. : Yu.P. Surmin, V.D. Bakumenko, A.M. Mykhnenko ta in. ; za red. Yu.V. Kovbasiuka, V.P. Troshchynskoho, Yu.P. Surmina. K. : NADU. 820 s.
12. Entsyklopediia derzhavnoho upravlinnia : u 8 t. (2011). Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy ; nauk.-red. kol. Yu.V. Kovbasiuk (holova) ta in. Kyiv NADU, 2011. T. 2 : Metodolohiia derzhavnoho upravlinnia ; nauk.-red. kol. : Yu.P. Surmin (spivholova), P.I. Nadolishnii (spivholova) ta in. K. : NADU. 692 s.
13. Karpenko O.O. (2015). Klasterna sotsialna vidpovidalnist yak osnova rozvytku klasteriv. BIZNES INFORM. № 8. S. 47–52.
14. Kovalenko N.M. (2011). Vprovadzhenia klasternoi modeli rozvytku molokopererobnykh pidpriemstv kharchovoi promyslovosti : avtoief. dys... kand. ekonom. nauk : 08.00.04 ; M-vo osvity i nauky, molodi ta sportu Ukrainy ; Nats. un-t kharchovykh tekhnologii. Kyiv. 21 s.
15. Melikhov A.A., Diachenko V.R. (2018). Sotsialno oriientovani klaster yak instrument zabezpechennia staloho rozvytku pidpriemstv komunalnoi sfery. Reporter of the Priazovskiy Statavtore Technical University. Section: Economic sciences. № 35. S. 47–52.
16. Nosov O.Iu., Chernychko T.V. (2019). Normatyvno-pravove rehuliuвання klasteryzatsii v Ukraini. Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia Ekonomika. Vyp. 1 (11). S. 21–27.
17. Postupna O.V. (2011). Hromadivska teoriia mistsevoho samovriaduvannya yak teoretychna konstruktsiia orhanizatsii polityko-pravovoho instytutu narodovladdia. Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia : zb. nauk. pr. Kh. : Vyd-vo KharRI NADU «Mahistr». Vyp. 2 (33). S. 305.
18. Postupna O.V. (2020). Problematyka vyznachennia terminu «rehionalnyi osvithni klaster» u poniatinomu poli publichnoho upravlinnia ta administruvannya. Derzhavne upravlinnia u sferi tsyvilnoho zakhystu: nauka, osvita, praktyka : mater. Mizhnar. nauk.-prakt. intrnet-konf., 18-19 bereznia 2020 r. ; za zah. red. V.P. Sadkovoho. Kh. : Vyd-vo NUTsZU. S. 38-40.
19. Pro sotsialni posluhy : Zakon Ukrainy vid 17 sichnia 2019 r. № 2671-VIII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>
20. Publichne upravlinnia : terminol. slov. (2018). Uklad. : V.S. Kuibida, M.M. Bilynska, O.M. Petroie ta in. ; za zah. red. V.S. Kuibidy, M.M. Bilynskoi, O.M. Petroie. K. : NADU. 224 s.
21. Piatnytska H.T. (2015). Klyasifikatsiia klasteriv u systemi informatsiinoho zabezpechennia stratehii klasteryzatsii. Marketynh i menezhment innovatsii. № 4. S. 187–208.
22. Savchenko V.F., Shestakovska T.L. (2016). Osoblyvosti formuvannya sotsialno oriientovanykh klasteriv v Ukraini. Naukovyi visnyk Polissia. № 1(5). S. 47–48.
23. Samoilenko H. (2018). Dosvid ta osoblyvosti funktsionuvannya svitovykh klasternykh tsentriv ta modelei. Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia. № 3 (15). S. 31–40.
24. Skibska K.O. (2017). Zaluchennia rekrutynhovykh ahentstv do formuvannya sotsialnykh klasteriv. Ekonomichni visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii. Vyp. 2-2 (08). S. 63–67.
25. Chykarenko I.A. (2013). Klasterna model innovatsiinoho rozvytku terytorii: suchasnyi stan, problemy ta krashchi praktyky. Visnyk akademii mytnoi sluzhby Ukrainy : zb. nauk. pr. Dnipropetrovsk : Akademiia mytnoi sluzhby Ukrainy. № 1 (8). S. 112–120.

Надійшла (received) 15.10.2024

Відомості про авторів / About the Authors

Литвинов Андрій Олексійович (Lytyynov Andrii) – Навчально-науковий інститут «Інститут державного управління» Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, здобувач наукового ступеня доктора філософії з публічного управління та адміністрування кафедри права, національної безпеки та європейської інтеграції; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-5486-9076>.

I.V. ЛУК'ЯНЕНКО, Н.В. НОВГОРОДСЬКА

ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТІСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ В КОНТЕКСТІ "НАЛЕЖНОГО ВРЯДУВАННЯ" В УКРАЇНІ

Опрацьовано теоретичні і методологічні засади формування та підвищення компетентісного потенціалу публічних службовців в контексті «належного врядування» сучасних держав. Зазначено, що сучасна епоха переходу людства до формації "суспільства знань" актуалізує потребу в індивідах з високим професійно-особистісним потенціалом на рівні публічного управління. Особливо важливим це є для сучасної України, яка намагається в воєнних умовах формувати дипломатичний, політичний, технологічний, економічний та соціальний базис майбутнього євроінтеграційного поступу. Запропоновано введення в науковий обіг поняття "компетентісний потенціал". Доведено необхідність переходу України до принципово нової державної й ширше – публічної кадрової політики, спрямованої на підвищення рівня професіоналізації урядовців та керівників усієї вертикалі органів державного управління та горизонталі органів місцевого самоврядування.

Ключові слова: публічне врядування, публічна служба, компетентісний потенціал, державна кадрова політика.

I.V. LUKIANENKO, N. V. NOVHORODSKA

FORMATION OF COMPETENT POTENTIAL OF PUBLIC SERVANTS IN THE CONTEXT OF "GOOD GOVERNANCE" IN UKRAINE

The theoretical and methodological foundations of the formation and improvement of public servants' competence potential in the context of "good governance" in modern states have been elaborated. It is noted that modern era of humanity's transition to the formation of a "knowledge society" actualizes the need for individuals with high professional and personal potential at the level of public administration. This is especially important for modern Ukraine, which is trying to form a diplomatic, political, technological, economic and social basis for future European integration progress in wartime conditions. It is proposed to introduce the concept of "competent potential" into scientific circulation. The necessity of Ukraine's transition to a fundamentally new state and, more broadly, public personnel policy, aimed at increasing the level of professionalization of government officials and managers of the entire vertical of state administration bodies and the horizontal of local self-government bodies, has been proven.

Key words: public governance, public service, competence potential, state personnel policy.

Постановка проблеми. Сучасна епоха розвитку людства характеризується переходом до нової формації – інформаційного суспільства або «суспільства знань». У новому світі вирішальним як для людини, так і для держави, стає вміння знаходити та запроваджувати інноваційні ідеї, підходи та технології, використовувати в щоденних практиках великі бази даних та штучний інтелект. Це обумовлює повстання принципово нових підходів до такого чинника, як людський інтелектуальний та професійний потенціал країни, актуалізує гостру потребу в індивідах з високим професійно-особистісним потенціалом, здатних до володіння сучасними інформаційно-комунікативними технологіями, свідомих до навчання протягом усього життя та спроможних забезпечити інноваційний прорив і сталий розвиток держави в нових історичних умовах.

Але найбільша потреба в такому людському потенціалі відчувається на рівні державного управління та місцевого самоврядування. Саме кадровий склад органів публічного врядування становить середовище вироблення, ухвалення та реалізації публічно-управлінських рішень, що

вирішальним чином впливають на характер, стан і результати державно-політичного та соціально-економічного розвитку будь-якої держави. Складність та неоднозначність процесів переходу до суспільства знань з характерною для таких процесів турбулентністю потребує значно вищого професійного потенціалу публічної служби, адже ми вже зараз спостерігаємо по всьому світу включно з найбільш розвиненими державами наростання кризових явищ, політичної нестабільності та війни, що супроводжують процес глобальної трансформації усієї глобальної системи світового порядку.

За таких умов більш успішними стають не найбагатші, або найсильніші у воєнному відношенню держави, а ті, в яких біля керма державної влади знаходяться більш високопрофесійні політичні еліти і лідери, здатні вести за собою суспільство та сформувати кадровий апарат системи публічної служби з високопрофесійних, всебічно компетентних спеціалістів, здатних як реалізувати інноваційну державну політику, так і забезпечити соціальну активність громадян, включення їх до процесів реформаційного державотворення. Такий підхід відстоюють, зокрема, К. Богомолова та О. Подольська,

які наголошують, що «кадри є вирішальною ланкою в організації суспільства, його функціонування й подальшого розвитку. Найважливішою характеристикою кадрів є якість їхнього складу, поліпшення якого визначається підвищенням освітнього рівня, загальної культури, набуттям досвіду, професійним розвитком» [1, с. 79].

Особливо важливим розуміння такого порядку речей є для сучасної України, яка не тільки героїчно бореться з повномасштабною російською агресією, але й намагається у воєнних умовах формувати дипломатичний, політичний, технологічний, економічний, та соціальний базис майбутнього євроінтеграційного поступу нашої держави. Таким чином, нагальним для науки публічного управління та адміністрування є дослідження теоретичних засад та практичних моделей підвищення професійного та компетентнісного рівня кадрового складу системи публічної служби сучасних країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан та проблеми підвищення професійного та компетентнісного рівня кадрового складу системи публічної служби, державної кадрової політики інтенсивно розглядається багатьма закордонними й вітчизняними науковцями, фахівцями та експертами в цій галузі. Так, пошуковий сервіс Національної бібліотеки України імені Володимира Вернадського за ключовими словами «компетентності державних службовців» подає понад 200 посилань на наукові статті та реферативну базу наукових і книжкових видань; за ключовими словами «професіоналізація, відповідно – понад 200 посилань на наукові статті, понад 400 посилань на реферативну базу даних та 55 книжкових видань. Зокрема, плідно працюють у дискурсному просторі проблематики підвищення професійного та компетентнісного рівня кадрового складу системи публічної служби сучасних країн такі закордонні та вітчизняні дослідники, як: Дж. Бастін та А. Алагра [10], Д. Гоулман [11], Дж. Міллерсон [12], Т. Парсонс [13], М. Роблес [15], К. Богомолва та О. Подольська [1], Я. Качан [2], Н. Новіченко [4], Д. Неліпа [3], Н. Обушна [5] та С. Селіванов [5, 7], О. Пархоменко-Кучевіл та О. Радченко [13], Т. Пуліна, О. Ткачук та А. Вафіна [6], Л. Шаталова [8].

Проте, попри значний масив публікацій, дотичних різних міжнародних та вітчизняних аспектів професіоналізації кадрового складу системи публічної служби держави все ще видаються недостатньо опрацьованими теоретичні й методичні засади формування та підвищення компетентнісного потенціалу публічних службовців в контексті «належного врядування» сучасних держав.

Мета статті – аналіз теоретичних й методичних засад формування та підвищення компетентнісного потенціалу публічних службовців в контексті «належного врядування» сучасних держав.

Виклад основного матеріалу. Ключовими засадами даного дослідження в методологічному плані виступатимуть напрацювання Т. Парсонса, який 100 років тому вперше розглянув з наукового погляду на проблему професійної підготовки кадрового корпусу. Т. Парсонс застосував інституційний підхід, на основі якого виокремив

«простір професіоналізації», «критерії професіоналізації» та «професійний комплекс», що становили «сукупність зусиль з оволодіння спеціалізованих та інтелектуальних дисциплін як елементів сучасної культурної системи». За Т. Парсонсом, професійний комплекс людини охоплює «професійну освіту, професійні вміння та компетенції, а також інституційні механізми, що підтверджують вміння застосовувати отримані компетенції й навички соціально суттєвим чином» [13, с. 131].

Подальший розвиток парсонівської ідеї отримали у працях Г. Міллерсона, який вже на засадах системного підходу запропонував функціональні моделі професіоналізації та теорію професійних рис, в якій виокремив 23 «сутнісні риси професіоналізації», де найголовнішими було названо освітній рівень, спеціалізовану підготовку, професійні навички і досвід, внутрішню самоорганізацію, контроль та регулювання компетенції членів професійної групи, набуття й дотримання професійного статусу [12, с. 13].

Зазначені підходи заклали науково-методологічні підвалини сучасної концепції «ключових компетенцій для навчання протягом життя», яка визначає, що «у новому цифровому світі кожна людина потребує широкого спектра навичок і компетенцій, які вона має постійно розвивати протягом усього життя» [9]. Відповідно до цієї концепції у 2017 році в Європейському Союзі було розроблено та офіційно прийнято класифікацію «Європейські навички, компетенції, кваліфікації і види занять» (ESCO), до якої увійшли 1384 навички, найбільш затребувані на ринку праці. До Топ-10 увійшли навички Soft Skills, пов'язані з комунікацією, креативністю та управлінням, а також ті, які визначають ефективність мислення [15, р. 456], а в системному плані загальний список ключових компетентностей включає групи: грамотність (Literacy competence), мовна компетентність (Languages competence), математична компетентність та компетентність у науках, технологіях та інженерії (Mathematical competence and competence in science, technology and engineering), цифрова компетентність (Digital competence), особиста, соціальна та навчальна компетентність (Personal, social and learning competence), громадянська компетентність (Civic competence), підприємницька компетентність (Entrepreneurship competence), компетентність культурної обізнаності та самовираження (Cultural awareness and expression competence) [9]. На зазначених теоретико-методологічних підходах і базується дане дослідження.

У різних наукових джерелах зустрічається різний набір професійних компетенцій та навичок як за загальною кількістю, так і за їх сутнісним характером та параметрами. Але в найбільшому узагальненні виокремлюють дві головні групи – «твердих навичок» (Hard Skills) та «гнучких навичок» (Soft Skills). Набуття таких навичок та ключових компетенцій в сучасному світі, що швидко змінюється, визнається необхідною засадою гармонійного розвитку особистості, «зростання особистого потенціалу, розширення можливостей працевлаштування, соціальної інтеграції та активного громадянства. Такі компетентності

розвиваються у процесі навчання протягом усього життя, починаючи з раннього дитинства до після пенсійного віку шляхом формального, неформального та інформального навчання» [4, с. 34].

Попередній джерельний аналіз свідчить, що в переважній більшості наукових публікації, що містять той або інший перелік ключових компетенцій та навичок, необхідних для підвищення як рівня персональної професіоналізації, так і професіоналізації групової – кадрового корпусу певної організації, установи, не вистачає дефінітивного визначення усієї сукупності таких компетенцій і навичок, притаманних даному конкретному індивіду чи колективу. Зважаючи на поширення в міжнародних документах таких значно більш всеосяжних термінів-визначень сукупності інтелектуальних, освітньо-професійних та морально-духовних складових якостей людини, соціальних груп і цілих держав, як «кадровий потенціал», «людський потенціал», «інтелектуальний потенціал», вважаємо за доцільне запропонувати до більш широкого обігу дефініцію «компетентнісний потенціал» (зазначене словосполучення фігурує в назві лише однієї публікації,

проте в самому тексті не дається його пояснення, а тільки констатується, що це є складовою людського капіталу та «індикатором, що дозволить визначити готовність робочої сили впроваджувати цифрові технології у професійну діяльність» [8, с. 42]).

Таким чином, пропонуємо визначити поняття «компетентнісний потенціал» як набутий у процесах освіти, самоосвіти та підвищення кваліфікації людини протягом її життя комплексний набір свідомо сформованих загально-інтелектуальних і професійних навичок та компетенцій особистості, що забезпечують як особистісну конкурентоздатність людини на ринку праці, так і конкурентоздатність кадрового складу організації, установи, кадрового корпусу системи публічного врядування держави та її людського й інтелектуального потенціалу в цілому.

Також варто виокремити місце поняття «компетентнісний потенціал» в дефінітивному ряді взаємопов'язаних категорій відповідно до особистісного, персонального, корпоративного та державного ієрархічних рівнів (рис. 1.).

Рис. 1. Місце поняття «компетентнісний потенціал» в дефінітивному ряді взаємопов'язаних категорій

Насамперед, є очевидним, що найбільш всеосяжним є поняття «людський потенціал», зазвичай використовуване у форматі «людський потенціал держави», під яким розуміється сукупність якісних і кількісних фізіолого-біологічних, освітньо-професійних, соціально-політичних, творчо-інтелектуальних та духовно-моральних властивостей індивідів, соціальних груп та всього населення країни.

Іноді людський потенціал держави визначається синонімічним словосполученням «кадровий потенціал суспільства» як ключовий ресурс його соціально-економічного розвитку, від ефективного

використання якого залежать досягнення у будь-якій сфері життєдіяльності суспільства. Проте, найчастіше поняття «кадрового потенціалу» використовується не на державному, а на корпоративному рівні, де пов'язується з інститутами кадрової служби, кадровим складом установи, організації, підприємства. Саме це впливає з класичного тлумачення поняття кадрового потенціалу як сукупності якісних і кількісних характеристик персоналу установи, організації, підприємства, які включають чисельність, склад і структуру, фізичні і психологічні можливості працівників, їхні інтелектуальні і креативні здібності,

професійні знання і кваліфікаційні навички, комунікабельність і здібність до співпраці, відношення до праці тощо [14, с. 72].

У такому розумінні кадровий потенціал є складовою потенціалу людського, оскільки охоплює лише кадрових працівників, в той час, як людський потенціал є сукупністю всього населення країни. Наступним рівнем є персональний – як кожен з нас є частинкою загального людського потенціалу держави, так і кожен службовець або працівник та його професійні характеристики і компетенції є складниками кадрового персоналу відповідної інституції. Отже, компетентнісний потенціал субординаційно є складовою потенціалу кадрового. У свою чергу, серед низки професійних компетенцій виокремлюється група інтелектуальних здібностей людини, й відтак можна вести мову про інтелектуальний потенціал людини, який є складником кожного з вищеперелічених понять та в цілому інтелектуального потенціалу держави як запоруки сталого інноваційного цивілізаційного розвитку країни. Зазначимо, що науковці Національної академії державного управління при Президентіві України визначають інтелектуальний потенціал як «сукупність розумових і творчих обдарувань людей, на основі яких формується їх здатність засвоювати нові знання та інформацію й використовувати їх у повсякденному житті» [14, с. 58].

Зрозуміло, що кожне з наведених вище понять можна розглядати як з позиції притаманних властивостей окремої особистості, так і групи, колективу, спільноти, усього суспільства, однак порівняльний поділ здійснено за критерієм домінуючого визначення. Так, поняття «людський потенціал» найчастіше вбирає в себе усіх громадян держави, «кадровий потенціал» здебільшого стосується кадрових працівників корпорацій, установ та організацій, у той час як поняття компетентнісного та інтелектуального потенціал переважно дотичні особистості, індивіда.

Також очевидно, що кожна з названих груп і категорій може бути розповсюдженою на окремі соціальні групи й прошарки, серед яких в контексті предмету даного дослідження виокремлюється велика група державних службовців та службовців органів місцевого самоврядування. На наше переконання, в сучасних умовах протистояння широкомасштабній військовій агресії росії на території нашої держави саме інституційна стійкість органів публічного врядування, компетентнісний потенціал їх працівників є головною запорукою як нашої безсумнівної остаточної перемоги, так і подальшого повоєнного відновлення України, перетворення її на успішну конкурентоздатну демократичну країну. Тому нагальним для нашої держави є перехід до принципу нової державної й ширше – публічної кадрової політики, спрямованої, насамперед, на підвищення рівня професіоналізації урядовців та керівників усієї вертикалі органів державного управління та горизонталі органів місцевого самоврядування, кардинального підняття рівня компетентнісного потенціалу кадрового складу

системи публічного управління та адміністрування в Україні.

Однією з ключових ознак підвищення професіоналізації кадрового апарату держави та подальшої ефективності функціонування її інституцій виступатиме чітке дотримання процедур і принципів кадрового відбору, його відкритість та прозорість для суспільства, врахування громадської думки та неупередженість членів конкурсної комісії. На цьому наголошує доктор наук державного управління Д. Неліпа: «Ураховуючи важливість високого професіоналізму державних службовців для ефективності державного управління, у західних країнах особлива увага приділяється залученню кращих кандидатів на кожен посаду державної служби, відбору їх на конкурсній основі та забезпеченню просування кадрів на підставі службових заслуг» [3, с. 138]. Щоправда, у той же час Україна, на переконання С. Селіванова, демонструє протилежні тенденції, коли «зниження рівня професіоналізму на державній службі часто пов'язане із залученням кадрів на основі протекціонізму, висування на керівні посади не за професійними якостями, а за принципом особистої відданості, із заниженим рівнем моральних та духовних якостей держслужбовців» [7, с. 110].

Які ж якості публічних службовців мають свідчити про їх високий професіоналізм? Т. Пуліна, О. Ткачук та А. Вафіна визначають три групи ключових компетенцій високопрофесійного публічного службовця:

– професійно-управлінські компетенції – знання нормативно-правової бази державної служби; знання технологічної та організаційно-управлінської специфіки діяльності; навички організації виконання державних рішень; володіння основними методами контролю тощо;

– особистісні компетенції – інтелектуальні здібності, ініціативність, гнучкість, чесність, цілісність, вимогливість, впевненість, самостійність, самоорганізованість, схильність до самоаналізу особистісних та поведінкових особливостей), здатність до саморегуляції, стресостійкість, гнучкість під час вирішення складних професійних завдань, готовність до швидкого оволодіння новими формами роботи, готовність до створення нових, більш ефективних способів виконання звичних видів управлінської діяльності, готовність до впровадження інновацій у структуру управлінської діяльності тощо;

– соціальні компетенції – знання основ конфліктології, соціальної психології, готовність до співпраці, взаємодії з оточенням, відповідальність, самосвідомість, контроль імпульсивності, наполегливість, упевненість, самомотивація та емпатія [6, с. 47].

На нашу думку, цей перелік необхідно доповнити ще однією групою компетенцій – комунікативних (вміння слухати співбесідника, вести публічний діалог та толерантні дискусії, аргументувати власну позицію, розуміти й використовувати основи медіа діяльності тощо). Крім того, варто підкреслити, що значна частина

професійних компетенцій в кожній із наведених груп в сучасному публічному менеджменті виводиться в окрему підгрупу – Soft Skills – та визначається як провідний набір компетенцій сучасного успішного керівника [10, с. 11].

Україна знаходиться на шляху до інтеграції до Європейського Союзу, де Soft Skills є важливою складовою успішної публічної адміністрації. Відтак, українські публічні службовці повинні мати знання і навички, щоб відповідати стандартам, встановленим ЄС. Зростаючі вимоги до публічних службовців у галузі ефективності та інноваційності ставлять ще більший наголос на оволодінні гнучкими навичками й компетенціями Soft Skills. Публічні службовці мають бути здатними працювати в команді, керувати проектами, приймати обґрунтовані управлінські рішення та робити оцінки ризиків. І саме в цьому напрямку науковцями вбачається перспектива модернізації української системи державної служби та служби в органах місцевого самоврядування. Така модернізація, на думку Н. Обушної та С. Селіванова, «пов'язана із необхідністю створення професійного, ефективного та соціально спрямованого (клієнторієнтованого) інституту державної служби на принципах верховенства права, професіоналізму, меритократії, патріотизму, доброчесності, інклюзивності прийняття управлінських рішень, політичної неупередженості, відкритості та прозорості, людиноцентризму, динамічності та гнучкості» [5, с. 205].

На думку Я. Качан, в умовах європейської інтеграції України професіоналізація персоналу публічної служби має передбачати такі напрями:

– приведення вимог до професійних якостей публічних службовців у відповідність до європейських стандартів публічної служби;

– підвищення якості кадрового забезпечення публічної служби (збільшення кількості публічних службовців, що мають професійну освіту; стимулювання їх до здобуття професійної освіти у галузі публічного управління та адміністрування; оновлення кадрового складу на принципах меритократії);

– розроблення і запровадження системи фахової підготовки публічних службовців на основі сучасних вимог до професіоналізму на публічній службі;

– створення належних умов для професійного зростання та індивідуального професійно-кваліфікаційного розвитку публічних службовців [2, с. 58].

Висновки. Кадрове забезпечення органів публічного врядування будь-якої країни суб'єктивує реальне накопичення й розподіл політичного капіталу у просторі територіальної організації влади, висвітлює перерозподіл владних ресурсів у суспільстві між домінуючими політичними, фінансово-промисловими та суспільно-громадськими суб'єктами, від політико-управлінської спроможності й компетентнісного потенціалу яких вирішальним чином залежить успішність подальшого суспільно-політичного та економічного розвитку країни.

Таким чином, європейські та євроатлантичні прагнення України вже сьогодні мають

супроводжуватися переорієнтацією державної й ширше – публічної політики на формування якісно нового компетентнісного потенціалу системи публічного врядування держави, переходом від «турборежимів», політизації та неопатерналізму як домінант рекрутингу на державні посади до професіоналізації кадрового апарату державної служби в Україні. Нова державна кадрова політика підвищення рівня професіоналізації та кадрового потенціалу державної служби в цілому має постати одним з ключових елементів комплексного багатоаспектного «дерева цілей» держави – визначення стратегічних пріоритетів, тактичних орієнтирів і оперативних завдань діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, покликаної адекватно відповідати на зовнішні геополітичні виклики та внутрішні очікування українського суспільства.

Список джерел інформації

1. Богомолова К.С., Подольська О.В. (2020). Розвиток кадрового потенціалу органу публічної служби. *Український журнал прикладної економіки*. Т. 5, № 3. С. 74–81.
2. Качан Я.В. (2021). Професіоналізація публічних службовців у сучасних умовах державотворення. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. Вип. 6. С. 54–59.
3. Неліпа Д.В. (2014). Професіоналізація державної служби як чинник забезпечення ефективності державного управління. *Інвестиції: практика та досвід*. № 18. С. 136–140.
4. Новіченко Н. (2021). Цифрові компетентності громадян та публічних службовців: рамки взаємозв'язку. *Аспекти публічного управління*. Том 9. № 6. С. 33–38.
5. Обушна Н.І., Селіванов С.В. (2020). Механізми розвитку кадрового потенціалу державної служби: теоретичний аспект. *Державне управління та місцеве самоврядування*. Вип. 2. С. 204–212.
6. Пуліна Т.В., Ткачук О.Ю., Вафіна А.О. (2018). Розвиток кадрового потенціалу органу публічної служби. *Економіка та держава*. № 12. С. 44–49.
7. Селіванов С.В. (2022). Феноменологія професіоналізації державної служби в науковому дискурсі. *Інвестиції: практика та досвід*. № 17. С. 107–112.
8. Шаталова Л.С. (2022). Коментентнісний потенціал робочої сили під впливом цифровізації економіки. *Вісник Хмельницького національного університету*. № 6. Том 1. С. 39–43.
9. *Annex to the Proposal for a Council Recommendation on Key Competences for Lifelong Learning* (2018). Retrieved from <https://ec.europa.eu/education/sites/education/files/annex-recommendation-key-competenceslifelong-learning.pdf>
10. Bastin Jerome, Alagra Antony (2018). *Soft Skills for Career Success*. New Delhi. Educreation Publishing, 202 p.
11. Goleman Daniel. *Emotional Intelligence* (2012). *Why It Can Matter More Than IQ*. Random House Publishing Group, 368 p.
12. Millerson G (2013). *Education for the Professions. Education and the Professions: History of Education Society*. London: Taylor & Francis. P. 6–29.
13. Parsons T. (2010). *The Social Structure & Person*. New York : Free Press, 376 p.
14. Parkhomenko-Kutsevil O.I., Radchenko O.V. (2022). *Formation, Development and Modernization of Public Positions: Conceptual and Methodological Bases* : monograph. Gdansk, WWAR Published. 290 p.
15. Robles M. (2012). Executive perceptions of the top 10 soft skills needed in today's workplace. *Business Communication Quarterly*. № 75 (4). pp. 453–465.

References (transliterated)

1. Bohomolova K.S., Podolska O.V. (2020). Rozvytok kadrovoho potentsialu orhanu publichnoi sluzhby. Ukrainysky zhurnal prykladnoi ekonomiky. T. 5, № 3. S. 74–81.
2. Kachan Ya.V. (2021). Profesionalizatsiia publichnykh sluzhbovtziv u suchasnykh umovakh derzhavotvorennia. Dniprovskyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava. Vyp. 6. S. 54–59.
3. Nelipa D.V. (2014). Profesionalizatsiia derzhavnoi sluzhby yak chynnyk zabezpechennia efektyvnosti derzhavnoho upravlinnia. Investytsii: praktyka ta dosvid. № 18. S. 136–140.
4. Novichenko N. (2021). Tsyfrovii kompetentnosti hromadian ta publichnykh sluzhbovtziv: ramky vzaiemozviazku. Aspekty publichnoho upravlinnia. Tom 9. № 6. S. 33–38.
5. Obushna N.I., Selivanov S.V. (2020). Mekhanizmy rozvytku kadrovoho potentsialu derzhavnoi sluzhby: teoretychnyi aspekt. Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia. Vyp. 2. S. 204–212.
6. Pulina T.V., Tkachuk O.Iu., Vafina A.O. (2018). Rozvytok kadrovoho potentsialu orhanu publichnoi sluzhby. Ekonomika ta derzhava. № 12. S. 44–49.
7. Selivanov S.V. (2022). Fenomenolohiia profesionalizatsii derzhavnoi sluzhby v naukovomu diskursi. Investytsii: praktyka ta dosvid. № 17. S. 107–112.
8. Shatalova L.S. (2022). Komepentnisnyi potentsial robochoi syly pid vplyvom tsyfrovizatsii ekonomiky. Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. № 6. Tom 1. S. 39–43.
9. Annex to the Proposal for a Council Recommendation on Key Competences for Lifelong Learning (2018). Retrieved from <https://ec.europa.eu/education/sites/education/files/annex-recommendation-key-competenceslifelong-learning.pdf>
10. Bastin Jerome, Alagra Antony (2018). Soft Skills for Career Success. New Delhi. Educreation Publishing, 202 p.
11. Goleman Daniel. Emotional Intelligence (2012). Why It Can Matter More Than IQ. Random House Publishing Group, 368 p.
12. Millerson G (2013). Education for the Professions. Education and the Professions: History of Education Society. London: Taylor & Francis. P. 6–29.
13. Parsons T. (2010). The Social Structure & Person. New York : Free Press, 376 p.
14. Parkhomenko-Kutsevil O.I., Radchenko O.V. (2022). Formation, Development and Modernization of Public Positions: Conceptual and Methodological Bases : monograph. Gdansk, WWAR Published. 290 p.
15. Robles M. (2012). Executive perceptions of the top 10 soft skills needed in today's workplace. Business Communication Quarterly. № 75 (4). pp. 453–465.

Надійшла (received) 09.10.2024

Відомості про авторів / About the Authors

Лук'яненко Ігор Володимирович (Lukianenko Igor) – Міжрегіональна академія управління персоналом, аспірант кафедри публічного управління та адміністрування, Київ, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-0521-8706>;

Новгородська Наталя Вадимівна (Novhorodska Natalia) – Міжрегіональна академія управління персоналом, аспірант кафедри публічного управління та адміністрування, Київ, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-0385-8386>.

О.В. ПОСТУПНА, В.О. ШВЕДУН

РОЗВИТОК ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СТАТИСТИЧНИХ ДАНИХ

Стаття присвячена дослідженню розвитку інклюзивної освіти в Україні через призму статистичних даних. Встановлено, що в умовах глобалізації світового суспільства та умовах воєнного стану в Україні, інклюзивна освіта є довгостроковою стратегією, спрямованою на побудову такого освітнього середовища, яке забезпечить якісну й доступну соціально-освітню інклюзію для всіх людей, які цього потребують. Інклюзивна освіта потребує системного підходу в її організації на всіх рівнях освіти та в усіх типах закладів. Доведено недостатність лише відповідної національної нормативно-правової бази. Підкреслено необхідність розробки сукупності науково обґрунтованих способів, правил, прийомів й методів статистичного вивчення інклюзивної освіти для встановлення чіткого порядку збирання, обробки та аналізу інформації (статистичну методологію).

Ключові слова: державна політика, інклюзивна освіта, особа з особливими освітніми потребами, інтегральна взаємодія, соціальна інклюзія, статистика, індикатори.

O.V. POSTUPNA, V.O. SHVEDUN

DEVELOPMENT OF INCLUSIVE EDUCATION IN UKRAINE THROUGH THE PRISM OF STATISTICAL DATA

The article is devoted to the study of the development of inclusive education in Ukraine through the prism of statistical data. It is established that in the conditions of globalization of the world society and the conditions of martial law in Ukraine, inclusive education is a long-term strategy aimed at building such an educational environment that will provide high-quality and accessible socio-educational inclusion for all people who need it. Inclusive education requires a systematic approach to its organization at all levels of education and in all types of institutions. The insufficiency of only the relevant national regulatory and legal framework is proven. The need to develop a set of scientifically sound methods, rules, techniques and methods of statistical study of inclusive education is emphasized to establish a clear procedure for collecting, processing and analyzing information (statistical methodology).

Key words: state policy, inclusive education, a person with special educational needs, integral interaction, social inclusion, statistics, indicators.

Постановка проблеми. Освіта у цивілізаційному середовищі розглядається як суспільне благо, інтелектуальний і матеріальний ресурс суспільства, своєрідний соціокультурний феномен, який сприяє нагромадженню знань, умінь і навичок людини, є ключовим елементом сталого розвитку країни. З метою забезпечення функціонування й розвитку освіти кожна держава формує освітню політику, яка представляє собою цілеспрямований, відносно стабільний офіційний курс уряду країни та відповідає на суспільні потреби, вимоги й дії ключових суб'єктів освіти – індивідів. Чинником формування процесу якісної підготовки людини до сучасного життя, її продуктивності та добробуту є рівень освіти.

У світі спостерігається негативна тенденція щодо зростання чисельності людей з особливими потребами, в тому числі дітей-інвалідів. Більш 500 млн людей сьогодні мають інвалідність – це результат розумових, фізичних і сенсорних дефектів, з них близько 2,5 % дітей, які мають суттєві порушення здоров'я, що часто впливає на їх обмеження в доступі до здобуття якісної освіти. Україна, на жаль, не є виключенням. Щорічно за часи її незалежності показник осіб з інвалідністю зростає. Однак, суттєве зростання цього показника відбулось внаслідок російського вторгнення в Україну ще в

2014 р. та сьогодні налічується понад 3 млн осіб з інвалідністю. І це лише офіційні дані. На початку 2022 р. частка дітей-інвалідів в українському суспільстві від загальної чисельності населення склала 6,6 %. За 2022-2023 рр. загальна кількість інвалідів в Україні зросла на 300 тис. осіб [1; 23]. Розуміємо, що частка дітей-інвалідів також, на жаль, зросла. Це діти, які зазвичай, щоденно стикаються з різними перепонами у своєму житті, зокрема щодо реалізації своїх прав, у тому числі право на світу. Тож, Україна, яка взяла курс на європейську інтеграцію, прийняла міжнародні стандарти в галузі прав людини, що ґрунтуються на засадах рівності, без дискримінації, взяла на себе зобов'язання щодо забезпечення дотримання прав дітей з особливими потребами, зокрема створивши в освітній сфері інклюзивне середовище. Отримання дітьми з обмеженими потребами якісної освіти створює умови для їх успішної соціалізації та ефективної самореалізації у різних видах суспільної діяльності, забезпечує їх повноцінну участь у житті суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти проблеми функціонування й розвитку освіти в цілому та інклюзивної освіти зокрема висвітлено в публікаціях українських учених (Л. Белова [2], В. Бульба [2; 3], В. Бурда [11], Л. Грень [5; 6], Г. Давиденко [9], Н. Колісніченко [24],

А. Колупаєва [13], Є. Красняков [11], О. Мельничук [14], О. Поступна [2; 3; 21; 25], І. Садова [22], О. Степанко [3; 25], О. Таранченко [13], М. Холод [24], М. Чеботарьов [6], А. Черкашин [6] та інші. Індикатори освіти є предметом дослідження таких авторів, як О. Гуренко [8], Л. Козак [12], Г. Лопатіна [8], Н. Цибуляк [8] та інші. Незважаючи на високий інтерес науковців до проблеми організації та функціонування інклюзивного освітнього середовища, поза увагою авторів залишається дослідження розвитку інклюзивної освіти в Україні через призму статистичних даних.

Мета статті полягає у дослідженні розвитку інклюзивної освіти в Україні через призму статистичних даних; проведенні стислого огляду існуючих моделей освітніх індикаторів та визначенні основних показників в освітній сфері; виявлення та аналіз основних статистичних даних, представлених на національному рівні в Україні щодо розвитку освіти в цілому та інклюзивного освітнього середовища зокрема; довести доцільність розробки статистичної методології для вивчення стану й розвитку інклюзивної освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу. Важливим аспектом при формуванні освітньої політики є збір статистичних даних, які дозволяють дослідити стан і розвиток мережі закладів освіти, процеси формування, диференціації й використання освітнього рівня суспільства. Здійснення аналізу / оцінювання освітньої політики відбувається за допомогою системи показників (чисел, величин), які дають змогу виміряти, порівняти дані різних об'єктів оцінювання / орієнтири курсу держави. Такі цифрові показники називають індикаторами.

До освітніх індикаторів висуваються певні вимоги: відповідність визначеним завданням / орієнтирам політики; узагальнення інформації, її об'єктивність; точність і можливість порівняти з еталонними показниками за минулі роки; організаційно-структурний зв'язок з іншими індикаторами; повнота, але не надмірність обсягу інформації; можливість виявлення першопричини найбільш значущих проблем; можливість порівняння з міжнародними освітніми індикаторами [12]. У сучасному суспільстві існують різні моделі освітніх індикаторів – міжнародні (ЮНЕСКО, ОЕСР, ЄС) та національні (Бельгія, Данія, Франція, Швеція, Швейцарія та ін.). Ці моделі ґрунтуються переважним чином на дослідженні освітніх результатів і впливу навчання, фінансових і людських ресурсів, організації освітнього процесу та освітнього середовища, доступності та якості освіти.

В основу цих досліджень покладено принцип «освіта протягом життя», тобто безперервність здобуття освіти, процес постійного зростання загальноосвітнього й професійного потенціалу людини відповідно до особистих і суспільних потреб за допомогою розгалуженої мережі публічних інститутів; можливість забезпечити собі гідний рівень життя. Причому до групи індикаторів доступу до освіти відносять поширення освітніх програм, у тому числі участь у них дорослого населення, послідовність (неперервність) навчання (частка

випускників середньої освіти, які вступають до закладів професійної освіти) або перехід здобувача освіти на ринок праці, можливості навчання випускників середньої освіти за кордоном. Тобто доступність до освіти має більш широкий спектр і не стосується лише людей з обмеженими потребами.

Щодо якості освіти, то, наприклад, в ЄС методологічно визначають 4 групи індикаторів: рівень досягнень (від елементарних освітніх результатів (з математики, читання, природничих наук) до спеціалізованих (з інформаційно-комунікативних технологій, іноземних мов, суспільствознавства)); успіх та перехід (закінчений чи незакінчений певний рівень освіти); моніторинг середньої освіти (управління та оцінювання середньої освіти, участь у цьому процесі батьків); ресурси і структура (підготовка педагогічних працівників, охоплення дітьми першими ланками освіти (дошкільна, початкова), кількість здобувачів освіти на один комп'ютер та освітні витрати на одного здобувача. Якість також, як і доступність визначається кількісними показниками.

Національні освітні індикатори в кожній країні мають свої особливості. Наприклад, в Україні вони розраховані на основі даних з інформаційно-телекомунікаційної системи «Державна інформаційна система освіти», яка працює в експериментально-дослідному режимі. У загальній середній освіті (далі – ЗСО) перелік індикаторів для ведення статистичної інформації в узагальненому вигляді представлений на сайті Інституту освітньої аналітики [15] та подається за основними розділами:

- контингент учнів: частка першокласників, як отримали дошкільну освіту, учнів, які навчаються індивідуально, та випускників, які отримали атестат; розподіл учнів за рівнями ЗСО, типами закладів загальної середньої освіти (далі – ЗЗСО), одинадятикласників за віком і за типами ЗЗСО, випускників 9 класу за типами ЗЗСО, у яких здобувають повну ЗСО та які їх закінчили;

- наповнюваність: середня наповнюваність ЗЗСО за їх типами; середня наповнюваність класу в ЗЗСО за ступенями освіти та за типами ЗЗСО; розподіл класів-комплектів за кількістю об'єднаних класів;

- педагогічні працівники: кількість учнів на одного вчителя у ЗЗСО за їх типами та загальний показник; кількість учителів на один ЗЗСО за їх типами; кількість практичних психологів на один ЗЗСО; розподіл учителів за віком, стажем педагогічної роботи, їх кількості з вищою освітою за кваліфікаційними категоріями; розподіл учителів-жінок за класами викладання та гендерне співвідношення адміністрації ЗЗСО;

- матеріально-технічне забезпечення: частка ЗЗСО, що мають кабінети природничого циклу, їдальню / буфет з гарячим харчуванням, спортивні зали, каналізацію; частка комп'ютерів у ЗЗСО, підключених до мережі Інтернет; кількість учнів на один навчальний кабінет природничого циклу та на одне робоче місце з комп'ютером;

- приватні ЗЗСО – їх частка та частка учнів у них;
- місцезнаходження та тип засновника: розподіл ЗЗСО та кількості учнів за типом засновника,

місцезнаходженням, середньою наповнюваністю класу; середній розмір школи за типом засновника; середня наповнюваність класу за типом засновника та місцезнаходженням.

На сайті Міністерства освіти і науки України представлено Дашборд з освітніми індикаторами, які дозволяють структурам публічної влади, представникам закладів освіти, батькам здобувачів освіти та всім зацікавленими особам переглянути і проаналізувати показники національного і місцевого рівнів. Основними групами таких показників є національна перспектива (групи індикаторів: будівлі ЗЗСО, мережа, педперсонал, учні, фінанси), освітній та бюджетний профіль за даними на рівні територіальних громад, місцева перспектива (групи індикаторів за даними на рівні територіальних громад) [18]. Всі дані можна розглянути в динаміці, зазначаючи необхідний рік.

Достатньо широко представлені показники розвитку освіти на сайті Держстат. Наведено 40 показників, з них 2 – набір таких даних: 1) сателітний рахунок освіти в Україні; 2) мережа та діяльність закладів освіти [17].

Аналіз наведених на проаналізованих сайтах даних дає підстави для висновку, що окремої уваги до дослідження проблематики розвитку інклюзивної освіти через призму статистичних даних на рівні державних структур практично не приділено або приділено замало.

Окремо відмітимо дві владні структури центрального рівня, на сайтах яких оприлюднені деякі статистичні дані та інформаційні матеріали з розвитку та організації інклюзивного навчання, зокрема:

1) Міністерство освіти і науки України, на сайті якого в рубриці «освіта» представлено інформаційні матеріали щодо інклюзивного навчання та окремо подано статистичні дані щодо: кількості інклюзивних груп закладів дошкільної освіти (далі – ЗДО), інклюзивних і спеціальних класів ЗЗСО та учнів з особливими освітніми потребами (далі – ООП) у них; інклюзивно-ресурсних центрів (далі – ІРЦ); підручників для дітей з ООП; моніторингу доступності закладів освіти всіх рівнів для маломобільних груп населення у 2023 р.; закладів позашкільної освіти, у яких організовано безперешкодний доступ здобувачів освіти з ООП [18];

2) Державна служба якості освіти України, на сайті якої розміщено різні інформаційні матеріали щодо організації інклюзивного навчання (посібники, статті, нормативно-правова база, дослідження тощо) [7].

Також можна зазначити, що є державні наукові установи, які досліджують проблематику розвитку освіти, зокрема інклюзивної. Так, Інститут модернізації змісту освіти окремою рубрикою на своєму сайті представляє освіту осіб з особливими потребами за такими розділами: нормативна база; навчально-методичне забезпечення; Всеукраїнський конкурс «Ерудит» серед учнів 12-х (13-х) класів з порушенням слуху; корекційні програми; модельні навчальні програми; навчальні програми; відділ наукового та навчально-методичного забезпечення змісту корекційної та інклюзивної освіти; «Науково-

методичні засади створення моделі комплексної психолого-педагогічної та соціальної реабілітації й інтеграції дітей із загальними розладами розвитку (спектр аутизму)» [19]. Проте, працівники наукової установи не акцентують увагу на необхідності й доцільності розробки відповідної методології щодо збору на рівні держави статистичних даних з розвитку інклюзивної освіти.

Інститут освітньої аналітики готує та оприлюднює основні статистичні дані щодо розвитку кожного рівня та типу освіти за навчальними роками: дошкільна, загальна середня, професійна, фахова передвища, вища, позашкільна освіта. Окремо представлено цифрову освіту та інклюзивне середовище. Крім того, в 2024 р. представлено інформаційно-аналітичні матеріали «Організація інклюзивного навчання в закладах дошкільної освіти» [16], у яких представлена розробка індикаторів для проведення дослідження зазначеної ту публікації проблематики. Пропонуються такі індикатори, як: загальних напрямів (асистенти вихователів інклюзивних груп, освіта осіб з ООП очима батьків або осіб, які їх замінюють); напрямів: команди психолого-педагогічного супроводу дітей з ООП; організація вихователями інклюзивного освітнього середовища в групі; матеріально-технічне забезпечення та потреб вихователя для якісної організації інклюзивного освітнього середовища. У цілому, підхід, який застосовано у даній публікації є дуже вдалим, оскільки висновки й рекомендації, що надаються базують не лише на зібраних статистичних даних, враховується також думка батьків осіб з ООП / осіб, які їх замінюють.

Однією з новітніх інформаційно-цифрових технологій України можна вважати розроблений додаток «Дія». За ініціативою О. Зеленської, першої леді країни, реалізується Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору, метою якої є забезпечення рівних можливостей для кожної людини щодо реалізації своїх прав та отримання послуг на рівні з іншими шляхом інтегрування, поміж інших, і освітньої безбар'єрності. Спочатку було розроблено платформу Дія.Цифрова освіта, пізніше курси «Безбар'єрна грамотність» і «Безбар'єрна держава», щоб люди з інвалідністю, люди старшого віку та інші маломобільні групи населення могли на рівних умовах розвивати цифрові навички та набувати цифрової грамотності. У 2022 р. з'явився і запрацював новий розділ «Дія.Безбар'єрність», у якому люди з інвалідністю, їх батьки, літні люди, ВПО та інші могли знайти всю необхідну інформацію, щоб знайти роботу, отримати пенсію, виїхати за кордон, оформити житлову субсидію тощо [10].

Висновки. Результати проведеного дослідження проблематики розвитку інклюзивної освіти в Україні через призму статистичних даних, дозволяють стверджувати, що в умовах глобалізації світового суспільства та важких умовах, у яких перебуває сьогодні країна в результаті російсько-української війни, інклюзивна освіта є довгостроковою стратегією, спрямованою на побудову такого освітнього середовища, яке забезпечить

якісну й доступну соціально-освітню інклюзію для всіх людей, які цього потребують. Інклюзивна освіта не може бути локальною частиною освіти, має бути вироблений системний підхід в її організації, причому на всіх рівнях освіти та в усіх типах закладів. Не достатньо лише підготувати відповідну нормативно-правову базу. Є нагальна необхідність у розробці сукупності науково обґрунтованих способів, правил, прийомів й методів статистичного вивчення такого соціального явища, як інклюзивна освіта. Цей комплекс має встановити чіткий порядок збирання, обробки та аналізу необхідної інформації, що в цілому й складає статистичну методологію.

Список джерел інформації

1. Базова інформація про інвалідність. Конфедерація роботодавців України. Retrieved from https://pwd.employers.org.ua/ua/book/2_25
2. Белова Л.О., Бульба В.Г., Поступна О.В. (2018). Стан і проблеми здійснення управління якістю освіти та освітньої діяльності в Україні: експертне оцінювання. *Теорія та практика державного управління* : зб. наук. пр. X. : Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр». Вип. 2 (61). С. 8–17.
3. Бульба В.Г., Поступна О.В., Степанко О.В. (2013). Державна гуманітарна політика України щодо розвитку освіти: механізми реалізації. *Актуальні проблеми державного управління* : зб. наук. пр. Харків : Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр». 2 (44). С. 7–13.
4. Впроваджуємо інклюзію в заклади освіти : посіб. для директорів закладів освіти (2023). Державна служба якості освіти України. 86 с. Retrieved from https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2023/09/Inclusion_zaklad_osvity_SQESURGe_2023.pdf
5. Грень Л.М. (2021). Забезпечення інклюзивної освіти у міжнародних документах і законодавстві. *Публічне управління та адміністративний менеджмент: сучасні тренди та перспективи* : матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. Харків : Видавничий центр «Global Scientific Trends», 2021. С. 104-105.
6. Грень Л.М., Черкашин А.І., Чеботарьов М.К. (2021). Інклюзивне освітнє середовище в закладах вищої освіти: шляхи створення. *Теорія і практика управління соціальними системами*. Харків : НТУ «ХПІ». № 2. С. 70–80.
7. Державна служба якості освіти України. Retrieved from <https://sqe.gov.ua/?s-type=portal&s=%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%BB%D1%8E%D0%B7%D0%B8%D0%B2>
8. *Дизайн інклюзивного освітнього середовища закладу вищої освіти: від теорії до практики* : монографія (2024). О. Гуренко, Н. Цибуляк, Г. Лопатіна та ін. ; за заг. ред. д-ра пед. наук, проф. О. Гуренко ; Бердянський держ. пед. ун-т. Львів – Торунь : Liha-Pres. 192 с.
9. Інклюзивна освіта: досвід і перспективи: монографія. (2016). Кол. авт. ; відп. ред. Г.В. Давиденко. Вінниця. 242 с.
10. Інклюзивна освіта: платформа Дія. Цифрова освіта продовжує розвиток в напрямку безбар'єрності. Урядовий портал. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/inkliuzivna-osvita-platforma-diatsyfrova-osvita-prodovzhuie-rozvytok-v-napriamku-bezbariernosti>
11. Красняков С., Бурда В. (2013). Формування та реалізація інклюзивної політики у сфері освіти дітей з особливими освітніми потребами в Україні. *Віче*. № 6. С. 17–19. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2013_6_6
12. Козак Л.В. (2017). *Тренінг 6. Індикатори якості освіти у країнах ЄС*. Для здобувачів наукового ступеню PhD. Retrieved from https://heqes.kubg.edu.ua/wp-content/uploads/2017/10/%D0%A2%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%B3_6.pdf
13. Колупаєва А.А., Таранченко О.М. (2016). *Інклюзивна освіта: від основ до практики* : монографія. К. : ТОВ «АТОПОЛ». 152 с. (Серія «Інклюзивна освіта»).
14. Мельничук О. (2019). Становлення та розвиток інклюзивної освіти в Україні. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вип. 27. Зб. наук. пр. / за заг. ред. проф. О.А. Мельничука. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД». С. 54–60.*
15. Національні освітні індикатори (розраховані на основі даних з інформаційно-телекомунікаційної системи «Державна інформаційна система освіти», яка працює у експериментально-дослідному режимі). Інститут освітньої політики. 2016. Retrieved from <https://iea.gov.ua/indicators/>
16. Організація інклюзивного навчання в закладах дошкільної освіти. Інформаційно-аналітичні матеріали. Міністерство освіти і науки України. ДНУ «Інститут освітньої аналітики». 2024. Retrieved from https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2024/12/inklyuziya_do_2024.pdf
17. Освіта. Держстат. Retrieved from https://stat.gov.ua/uk/topics/osvita?facets_query=
18. Освіта. Інклюзивна освіта. Статистичні дані. Міністерство освіти і науки України. Retrieved from <https://mon.gov.ua/osvita-2/inklyuzivne-navchannya/statistichni-dani>
19. Освіта осіб з особливими потребами. Державна наукова установа «Інститут модернізації змісту освіти». Retrieved from <https://imzo.gov.ua/osvita/zagalno-serednya-osvita/osvita-osib-z-osoblivimi-potrebami-normativna-baza/>
20. Освітні індикатори (Дашборд). Міністерство освіти і науки України. Retrieved from <https://mon.gov.ua/osvitni-indikator-i-dashbord>
21. Поступна О.В. (2011). Теоретичні основи державного управління системою дошкільної освіти в Україні. *Теорія та практика державного управління* : зб. наук. пр. Харків : Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр». Вип. 4 (35). С. 86–92.
22. Садова І.І. (2020). *Тенденції розвитку інклюзії у закладах середньої освіти України* : дис... д-ра пед. наук. Дрогобич : Дрогоб. держ. пед. ун-т імені Івана Франка. 596 с.
23. Танасишин у штаб-квартирі ООН: в Україні понад 3 млн людей з інвалідністю – це люди з величезним потенціалом, навичками, ідеями, силою. Головні новини : офіційний веб-ресурс Міністерства соціальної політики України. 13 червня 2024 р. Retrieved from <https://www.msp.gov.ua/news/23795.html>
24. Холод М., Колісниченко Н. (2024). Публічна політика з питань інклюзивних систем освіти: нормативно-правовий контекст міжнародної практики. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. Одеса. Вип. 31. С. 171–179.
25. Postupna O.V., Stepanko O.V. (2022). Role of education in ensuring social progress: public-management aspect. *Public administration and state security aspects*. № 2/1. P. 12–27. DOI 10.52363/passa-2022.1-2.

References (transliterated)

1. Bazova informatsiia pro invalidnist. Konfederatsiia robotodavtsiv Ukrainy. Retrieved from https://pwd.employers.org.ua/ua/book/2_25
2. Bielova L.O., Bulba V.H., Postupna O.V. (2018). Stan i problemy zdiisnennia upravlinnia yakistiu osvity ta osvitnoi diialnosti v Ukraini: ekspertne otsiniuvannia. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia* : zb. nauk. pr. Kh. : Vyd-vo KharRI NADU «Mahistr». Vyp. 2 (61). S. 8–17.
3. Bulba V.H., Postupna O.V., Stepanko O.V. (2013). *Derzhavna humanitarna polityka Ukrainy shchodo rozvytku*

освіту: механізми реалізації. Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. Харків : Вyd-vo KharRI NADU «Mahistr». 2 (44). S. 7–13.

4. Vprovadzhuiemo inkluziui v zaklady osvity : posib. dlia dyrektoriv zakladiv osvity (2023). Derzhavna sluzhba yakosi osvity Ukrainy. 86 s. Retrieved from https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2023/09/Inclusion_zaklad_osvity_SQE-SURGe_2023.pdf

5. Hren L.M. (2021). Zabezpechennia inkluzivnoi osvity u mizhnarodnykh dokumentakh i zakonodavstvi. Publichne upravlinnia ta administrativnyi menedzhment: suchasni trendy ta perspektyvy : materialy mizhnar. nauk.-prakt. internet-konf. Kharkiv : Vydavnychiy tsentr «Global Scientific Trends», 2021. S. 104-105.

6. Hren L.M., Cherkashyn A.I., Chebotarov M.K. (2021). Inkluzivne osvittne seredovyshe v zakladakh vyshchoi osvity: shliakhy stvorennia. Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnymy systemamy. Kharkiv : NTU «KhPI». № 2. S. 70–80.

7. Derzhavna sluzhba yakosti osvity Ukrainy. Retrieved from <https://sqe.gov.ua/?s-type=portal&s=%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%BB%D1%8E%D0%B7%D0%B8%D0%B2>

8. Dyzain inkluzivnoho osvitnoho seredovyscha zakladu vyshchoi osvity: vid teorii do praktyky : monohrafiia (2024). O. Hurenko, N. Tsybuliak, H. Lopatina ta in. ; za zah. red. d-ra ped. nauk, prof. O. Hurenko ; Berdianskyi derzh. ped. un-t. Lviv – Torun : Liha-Pres. 192 s.

9. Inkluzivna osvita: dosvid i perspektyvy: monohrafiia. (2016). Kol. avt. ; vidp. red. H.V. Davydenko. Vinnytsia. 242 s.

10. Inkluzivna osvita: platforma Diia. Tsyfrova osvita prodovzhuie rozvytok v napriamku bezbariarnosti. Uriadovyi portal. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/inkluzivna-osvita-platforma-diiatsyfrova-osvita-prodovzhuie-rozvytok-v-napriamku-bezbariarnosti>

11. Krasniakov Ye., Burda V. (2013). Formuvannia ta realizatsiia inkluzivnoi polityky u sferi osvity ditei z osoblyvymy osvitnimy potrebamy v Ukraini. Viche. № 6. S. 17–19. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2013_6_6

12. Kozak L.V. (2017). Treninh 6. Indykatory yakosti osvity u krainakh YeS. Dlia zdobuvachiv naukovoho stupeni PhD. Retrieved from https://heqes.kubg.edu.ua/wp-content/uploads/2017/10/%D0%A2%D1%80%D0%B5%D0%BDi%D0%BD%D0%B3_6.pdf

13. Kolupaieva A.A., Taranchenko O.M. (2016). Inkluzivna osvita: vid osnov do praktyky : monohrafiia. K. : TOV «ATOPOL». 152 s. (Seriia «Inkluzivna osvita»).

14. Melnychuk O. (2019). Stanovlennia ta rozvytok inkluzivnoi osvity v Ukraini. Naukovi zapysky Vinnytskoho

derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Istoriia. Vyp. 27. Zb. nauk. pr. / za zah. red. prof. O.A. Melnychuka. Vinnytsia : TOV «Nilan-LTD». S. 54–60.

15. Natsionalni osvitni indykatory (rozrakhovani na osnovi danykh z informatsiino-telekomunikatsiinoi systemy «Derzhavna informatsiina systema osvity», yaka pratsiuie u eksperymentalno-doslidnomu rezhymi). Instytut osvitnoi polityky. 2016. Retrieved from <https://iea.gov.ua/indicators/>

16. Orhanizatsiia inkluzivnoho navchannia v zakladakh doskilnoi osvity. Informatsiino-analitychni materialy. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. DNU «Instytut osvitnoi analityky». 2024. Retrieved from https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2024/12/inklyuziya_do_2024.pdf

17. Osvita. Derzhstat. Retrieved from https://stat.gov.ua/uk/topics/osvita?facets_query=

18. Osvita. Inkluzivna osvita. Statystychni dani. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. Retrieved from <https://mon.gov.ua/osvita-2/inkluzivne-navchannya/statistichni-dani>

19. Osvita osib z osoblyvymy potrebamy. Derzhavna naukova ustanova «Instytut modernizatsii zmistu osvity». Retrieved from <https://imzo.gov.ua/osvita/zagalno-serednya-osvita/osvita-osib-z-osoblivimi-potrebami-normativna-baza/>

20. Osvitni indykatory (Dashboard). Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. Retrieved from <https://mon.gov.ua/osvitni-indykatori-dashbord>

21. Postupna O.V. (2011). Teoretychni osnovy derzhavnoho upravlinnia systemoiu doskilnoi osvity v Ukraini. Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia : zb. nauk. pr. Kharkiv : Vyd-vo KharRI NADU «Mahistr». Vyp. 4 (35). S. 86–92.

22. Sadova I.I. (2020). Tendentsii rozvytku inkluziui u zakladakh serednoi osvity Ukrainy : dys... d-ra ped. nauk. Drohobych : Drohob. derzh. ped. un-t imeni Ivana Franka. 596 s.

23. Tanasyshyn u shtab-kvartiri OON: v Ukraini ponad 3 mln liudei z invalidnistiu – tse liudy z velycheznyim potentsialom, navychkami, ideiami, syloiu. Holovni novyny : ofitsiinyi veb-resurs Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy. 13 chervnia 2024 r. Retrieved from <https://www.msp.gov.ua/news/23795.html>

24. Kholod M., Kolisnichenko N. (2024). Publichna polityka z pytan inkluzivnykh system osvity: normativno-pravovy kontekst mizhnarodnoi praktyky. Teoretychni ta prykladni pytannia derzhavotvorennia. Odesa. Vyp. 31. S. 171–179.

25. Postupna O.V., Stepanko O.V. (2022). Role of education in ensuring social progress: public-management aspect. Public administration and state security aspects. № 2/1. P. 12–27. DOI: 10.52363/passa-2022.1-2.

Надійшла (received) 12.12.2024

Відомості про авторів / About the Authors

Поступна Олена Вікторівна (Postupna Olena) – Національний університет цивільного захисту України, доцент кафедри менеджменту, доктор наук з державного управління, професор; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0622-0966>;

Шведун Вікторія Олександрівна (Shvedun Viktoriia) – Національний університет цивільного захисту України, начальник наукового відділу з проблем управління у сфері цивільного захисту науково-дослідного центру, доктор наук з державного управління, професор; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5170-4222>.

О.В. РАДЧЕНКО, Т.Л. ШЕСТАКОВСЬКА, Р.В. КОЗЕНКО

АВТОНОМІЗАЦІЯ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ ЯК ІННОВАЦІЙНА СКЛАДОВА ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ТРАНСПОРТУ: ОРІЄНТИРИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Підкреслено важливість відновлення транспортного комплексу як ключової передумови соціально-економічного розвитку країни; одним із стратегічних напрямків модернізації транспортної системи визначено впровадження автономних транспортних технологій, що можуть вирішити низку критичних проблем, зокрема, дефіцит водіїв і потребу в підвищенні ефективності логістичних процесів. Розглянуто досвід розвинених країн, де автономні транспортні засоби вже є частиною цифрової трансформації, зокрема в ЄС. Доведено, що для України впровадження таких технологій може стати важливим кроком у відновленні її транзитної ролі, зниженні логістичних витрат та підвищенні безпеки на дорогах. Зроблено висновок щодо необхідності державного сприяння активізації інвестиційних проєктів у транспортну сферу, розробки стратегії цифрової трансформації транспорту та інтеграції України в європейські транспортні мережі.

Ключові слова: державна транспортна політика, цифрова трансформація транспортної галузі, транспортна інфраструктура, автономізація транспорту.

O.V. RADCHENKO, T.L. SHESTAKOVSKA, R.V. KOZENKO

AUTONOMY OF VEHICLES AS AN INNOVATIVE COMPONENT OF STATE POLICY IN THE FIELD OF TRANSPORT: GUIDELINES FOR UKRAINE

The importance of restoring the transport complex as a key prerequisite for the socio-economic development of the country is emphasized; one of the strategic directions of the modernization of the transport system is the introduction of autonomous transport technologies that can solve a number of critical problems, in particular, the shortage of drivers and the need to increase the efficiency of logistics processes. The experience of developed countries, where autonomous vehicles are already part of the digital transformation, in particular in the EU, is considered. It is proved that for Ukraine, the introduction of such technologies can be an important step in restoring its transit role, reducing logistics costs and increasing road safety. A conclusion was made regarding the need for state support for the activation of investment projects in the transport sector, the development of a strategy for the digital transformation of transport and the integration of Ukraine into European transport networks.

Key words: state transport policy, digital transformation of the transport industry, transport infrastructure, transport autonomy.

Постановка проблеми. Скоро буде три роки, як російські окупанти цілеспрямовано руйнують українські міста, транспортну та іншу інфраструктуру, намагаючись позбавити нашу країну суверенітету й незалежності. Є зрозумілим, що є післявоєнний період для соціально-економічного відродження України ключовою передумовою стане саме відновлення транспортної інфраструктури та прискорена цифрова трансформація галузі транспорту й логістики нашої держави як «кровоносної системи економіки» та найбільш інвестиційно емкого ринку фінансових вкладень в економіку» [1, с. 50]. Зокрема, із зрозумілих причин український ринок праці неминуче зіткнеться з гострим дефіцитом пропозиції водіїв транспортних засобів, тому одним з перспективних напрямків своєчасного реагування на такий виклик часу має стати автономізація транспорту, широке впровадження автономних транспортних технологій. Крім вирішення проблеми нестачі водіїв, автономізація може стати важливим фактором підвищення ефективності транспортної галузі, безпеки на дорогах, забезпечення та конкурентоспроможності вітчизняних операторів транспортно-логістичного ринку на загальноєвропейському та глобальному рівні.

Варто зазначити, що у розвинених країнах автономізація транспорту вже понад десяток років є невід'ємною частиною цифрової трансформації транспортної системи, зокрема через впровадження автономних вантажних автомобілів, безпілотних літальних апаратів і інтелектуальних транспортних систем. Для України ці технології можуть стати каталізатором у відновленні її транзитної ролі в Європі, покращенні логістики та забезпеченні інтеграції з європейськими транспортними мережами. Використання автономних транспортних засобів може знизити вартість логістики, скоротити час доставки, а також підвищити безпеку дорожнього руху, що є важливим у контексті реінтеграції пошкоджених транспортних шляхів.

Відтак, дослідження досвіду розвинених країн у впровадженні автономних транспортних систем дозволить Україні не лише відновити інфраструктуру після завершення бойових дій, але й інтегруватися у сучасні транспортні системи ЄС, забезпечуючи сталий розвиток та відповідність європейським стандартам безпеки й ефективності транспорту. Зазначене обумовлює актуальність даної наукової розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському науковому дискурсі проблематиці аналізу стану та розвитку транспортної системи й транспортної інфраструктури в контексті запровадження сучасних цифрових технологій приділяється доволі значна увага. Серед останніх публікацій варто виокремити наукові статті таких дослідників як Е. Аділов та О. Дмитрієва, що аналізують процеси інноваційного розвитку та цифровізації комплексу інфраструктурного забезпечення транспортної інфраструктури [1]; Л. Ачкасова, яка досліджує особливості цифрової трансформації транспортно-логістичної системи на рівні підприємства [2]; В. Задоя та Є. Притика, які розглядають організаційно-економічні аспекти повоєнного відновлення і розбудови транспортної інфраструктури України [3]; О. Лук'янова, що аналізує виклики воєнного часу та перспективи розвитку транспортного комплексу України [4]; О. Марасін, який окреслює програму розвитку електромобільного транспорту та електромобільної інфраструктури як однієї з основ повоєнного відновлення України [5]; Р. Хайнас, який визначає потенціал, ризики та можливості зовнішньоекономічної співпраці транспортної системи України з країнами [7]; С. Харін та Г. Пурий, які окреслюють зарубіжний досвід інноваційного менеджменту проєктів розвитку електромобільності в контексті його використання в Україні [8]; Т. Чаркіна, В. Задоя та О. Юрчик, що визначають сучасний стан та перспективи розвитку відновлення і розбудови транспортної інфраструктури в Україні [9]. Ці та деякі інші публікації і стали джерельною базою нашої розвідки.

Метою статті є дослідження проблематики автономізації у сфері транспорту розвинених країн у контексті повоєнного відновлення України та перспектив її європейської інтеграції.

Виклад основного матеріалу. Після руйнівних наслідків війни відновлення транспортної інфраструктури та поживлення діяльності транспортних і транспортно-логістичних підприємств визнається ключовим елементом для економічного відродження України, а впровадження автономних транспортних технологій може стати важливим фактором підвищення її ефективності, безпеки та конкурентоспроможності як вагомого чинника інтеграції нашої країни до Європейського Співтовариства. Належить визнати, що на рівні ЄС активно просуваються «спільні політики» автономізації транспорту базується на комплексному впровадженні новітніх технологій у транспортну систему з метою підвищення її безпеки, ефективності та екологічності. Визнаним лідером цифровізації транспортної сфери у Євросоюзі є Німеччина, де концепція цифрової трансформації транспорту визнається одним з ключових складників Індустрії 4.0 [7, с. 74]. Одним з ключових напрямків цієї концепції є розвиток автономних транспортних засобів (АТV), які використовують штучний інтелект, сенсори та системи автоматизованого управління для забезпечення автономного переміщення на дорогах.

Європейський Союз активно підтримує дослідження і впровадження таких технологій через програми, як Horizon Europe та European Green Deal. Зокрема, у вересні 2021 року відбувся Digital Logistics Forum (далі – Форум). У ньому взяли участь ІТ-компанії, що розробляють цифрові продукти для сфери логістики, та оператори ринку перевезень. Дискусії на Форумі проходили в рамках питань оптимізації бізнес-процесів, цифрової трансформації ланцюгів поставок, управління цифровими платформами, майбутнього інтелектуальної логістики тощо. За висновками Форуму саме діджиталізація стала ключовою тенденцією в логістиці [2, с. 212].

Як зазначають Е. Аділов та О. Дмитрієва «кардинальна зміна векторів розвитку глобальної світової транспортної інфраструктури, а також діючих міжнародних систем державного регулювання, що базуються наразі на засадах цифрової економіки, вимагає від України не тільки адаптації до світових стандартів транспортної галузі у сфері технічної та управлінської відповідності, але й зобов'язує до формування комплексу інфраструктурного забезпечення інноваційного розвитку вітчизняного транспортного комплексу на засадах цифровізації» [1, с. 45]. Одним з ключових і найбільш перспективних напрямків цифрової трансформації транспортної сфери є автономізація, покликана в найближчі десятиліття вирішити проблеми мобільності, ефективності та стійкості транспортних систем. Передбачається, що автономність транспортних засобів матиме величезний вплив на ринок, скоротивши транспортні витрати до 28 % (особливо через зниження витрат на найом водіїв) у перспективі вже після 2025 року, але до масової появи автономних автівок без водія на дорогах Європи та США доведеться почекати від 5 до 10 років, щоб технологічні рішення в цій галузі досягли зрілості [11].

Курс на автономізацію транспорту в таких розвинених країнах, як США, Велика Британія та країни ЄС був обраний через поєднання кількох ключових соціально-політичних, економічних, безпекових та екологічних викликів часу, які поставили перед державами завдання підвищити ефективність і безпеку транспортних систем. Насамперед, в умовах глобалізації та зростаючого обсягу міжнародної торгівлі транспортні системи країн відчували значні навантаження внаслідок зростання інтенсивності транспортних потоків, «закоркування» в часи пік околиць та в'їзних магістралей великих міст. Автономізація транспортних засобів інтегрована з Інтелектуальною транспортною системою (системи, побудовані з використанням рішень телематики та Інтернету речей, що підтримують управління міським трафіком, громадським транспортом, пасажирськими та товарними потоками, автопарком, вантажами та дозволяють краще дистанційно керувати транспортними засобами), що сприяє більш ефективному управлінню транспортними потоками, зменшенню заторів та скороченню часу на перевезення вантажів і пасажирів.

Ще одним вагомим фактором стала необхідність зменшити кількість дорожньо-транспортних пригод, спричинених людськими помилками. Як відомо, кількість людей, які щорічно гинуть внаслідок ДТП, у світі сягає цифри у 1,5 мільйона (і цей показник перевищує кількість жертв усіх інших видів транспорту багатократно), причому, за оцінками експертів, саме людський фактор є причиною понад 90 % ДТП. Прогнозується, що автономні системи з штучним інтелектом і сенсорами будуть здатні оперативно реагувати на ситуації та приймати більш безпечні рішення.

Третім фактором передбачувано є економічна ефективність – наріжний камінь ринкової економіки. Відповідно, оптимізація логістики, скорочення витрат на паливо, зменшення людських ресурсів і часу на перевезення – усе це стимулює компанії та уряди впроваджувати автономні транспортні системи для зниження операційних витрат і підвищення продуктивності, зокрема, тільки за рахунок заміни витрат на оплату праці (водіїв) програмним забезпеченням, телематикою та витратами на пілотні проекти планується скоротити загальні транспортні витрати на 28 % вже після 2025 року [11].

Вагомими для Європейського Союзу та інших високорозвинених держав є й екологічні фактори – не так давно прийнятий «зелений курс» на «декарбонізацію» та перехід до відновлювальних джерел енергії й сталий розвиток. Це вже сьогодні безпосередньо стосується й України, адже широкомасштабні бойові дії, що відбуваються зараз в нашій державі, істотно підвищили рівень викидів двоокису вуглецю в атмосферне повітря. І як зазначає О. Марасін, «нагальним є запровадження декарбонізації транспортної системи України шляхом переходу до широкого використання електричного транспорту, обумовлене й тим, що повоєнне відновлення буде відбуватись за істотної фінансової підтримки від європейських донорів. А відповідно до Комюніке Європейського Парламенту, Європейської Ради, Європейського Економічного та соціального комітету та Комітету регіонів «Допомога та відновлення України» від 18.05.2022 року надання грошових коштів на повоєнне відновлення України обумовлено дотриманням нашою країною актуальних європейських політик та стандартів, серед яких одне з провідних місць займає декарбонізація» [5, с. 302].

Нарешті, ще однією групою факторів є соціальні виклики різного роду – від гострої нестачі кадрів на транспортно-логістичних підприємствах до зростання потреби в безпечному і доступному транспорті для людей похилого віку, вік і кількість яких в розвинених країнах зростають. Передбачається, що автономні транспортні системи будуть здатні забезпечити більш безпечне пересування для різних категорій громадян, у тому числі маломобільних. Як наслідок, транспортна галузь починає усвідомлювати важливість автономії. Так, серед представників світових транспортно-логістичних компаній 78 % планують вживати заходів щодо автоматизації завдань та посад для

забезпечення ефективної реалізації цілей компанії, в тому числі 31 % з них планують інвестувати в автоматизацію протягом найближчих трьох років [11].

У широкому розумінні розвитку автономізації транспортно-логістичної сфери експерти галузі виокремлюють три хвилі:

– алгоритмічна хвиля (перша половина 20-х років XXI-го століття), яка характеризується процесами оцифрування на транспорті, автоматизації потоків даних і автоматизації операцій обміну інформацією;

– розширена хвиля (кінець 2020-х років), зосереджена на автоматизації повторюваних завдань за допомогою передових програмних рішень та напівавтономних транспортних засобів – у цій хвилі очікується поява колон транспортних засобів, керованих одним транспортним засобом, що рухається попереду колони, та напівавтономними транспортними засоби з водієм-диспетчером;

– хвиля автономності (від початку 2030-тих років) на транспорті означатиме повну заміну фізичної праці на використання безпілотних транспортних засобів [13].

Помітний початок революції в автомобільному транспорті прийде з хвилею розширеної автоматизації, при якій зниження попиту на робочу силу на 1/3 означатиме можливість ліквідації розриву в зайнятості за рахунок вивільнення робочого часу водіїв. З цієї причини такі виробники, як вже зараз DAF, Iveco, Scania, Tesla і Volvo, інвестують в технології, пов'язані з пересуванням транспортних засобів по дорозі. Як зазначають С. Харін та Г. Пурій, «особливу, унікальну роль у розвитку електромобільності на планеті грає всесвітньо відомий інноватор, керівник компанії Tesla Ілон Маск» [8, с. 14]. Не так давно компанія Ілона Маска продемонструвала повністю автономні вантажівку Tesla Robovan та міське роботаксі Cybercab, які не передбачують наявності водія. Паралельно з Tesla проводить тестові операції з безпілотних автономних пробігів вантажівок від складу до складу в штатах Арізона та Техас (США) Каліфорнійський стартап TuSimple у співпраці з виробником вантажних автомобілів Navistar. Вантажівки TuSimple працюють у режимі «контрольованої автономії». Це означає, що, за необхідності, водій зможе сісти за кермо. Датчики – зазвичай камери, лідари або радари – подають дані на комп'ютер, який керує транспортним засобом завдяки використанню навичок, які він засвоїв під час тренувань та моделювання. До 2024 року TuSimple має на меті сягнути 4 рівня автономії. Це означає, що вантажівки зможуть функціонувати без людини-водія у різний час доби, незалежно від погоди, за задалегідь визначеним маршрутом [11].

Курс на автономізацію транспортно-логістичної сфери у розвинених країнах ставить перед урядами низку важливих вимог адміністративно-правового, соціально-економічного та екологічного характеру. Насамперед, перехід до автономізації вимагатиме коригування законодавства, а це, у свою чергу, вимагає широкої суспільної згоди на використання автономних транспортних засобів у дорожньому

русі. Цей процес потребує не лише активного залучення законодавчих та виконавчих органів країн, що впроваджують автономні рішення, а й широкого кола стейкхолдерів галузі, науковців, представників сектору НДО, що представляють інтереси громадян, та засобів масової інформації. Розробка нормативно-правової бази для автономного транспорту при цьому постає ключовим завданням, що передбачає проведення ліцензування автономних транспортних засобів та сертифікації відповідних технологій, включаючи системи штучного інтелекту, які керують транспортом, розробку нових стандартів безпеки, технічних регламентів для автономних транспортних засобів (АТV) і визначення правової відповідальності за ДТП за участі автономного транспорту.

Серед вимог соціально-економічного характеру постає необхідність превентивного прогнозування масових змін на ринку праці через скорочення робочих місць у традиційних транспортних секторах та викликана цими процесами необхідність перепідготовки працівників для нових цифрових і технічних галузей. У технічному платі автономні «розумні» автівки вимагають наявності «розумних доріг» та «розумної інфраструктури», що, у свою чергу, вимагає від урядів формування політики підтримки через державні гранти та програми дослідницьких проектів і стартапів, що працюють у сфері автономного транспорту; сприяння інвестиціям у створення необхідної інфраструктури для автономного транспорту, зокрема «розумних» доріг, систем моніторингу та цифрових платформ для управління транспортними потоками; «розширення ключових транспортних артерій, які сприяють економічній активності» [3, с. 124].

Відповідно до Цілей Сталого Розвитку ООН у сфері безпеки від урядових структур очікується розробка та введення нових нормативів для забезпечення безпечної експлуатації автономних транспортних засобів на дорогах спільного користування, включаючи заходи щодо мінімізації ризиків кібератак на транспортні системи. Європейська Комісія вже приступила до вироблення програм підтримки впровадження екологічно чистих технологій і забезпечення контролю за дотриманням екологічних стандартів автономними системами транспорту, що у поєднанні з електричним транспортом, має допомогти зменшити викиди вуглекислого газу в атмосфері.

Таким чином, автономізація транспорту вимагає комплексного підходу, що включає регуляторні, економічні та екологічні аспекти, спрямовані на створення безпечної, ефективної та стійкої транспортної системи. Тут необхідно зробити наголос на тому, що найбільш масштабним охоплення автономізацією буде наземний автомобільний транспорт, меншою мірою – залізничний і в значно меншій – морський та повітряний.

Усе це безпосередньо стосується сучасної та особливо – повоєнної України, де саме «автомобільний транспорт має найбільший потенціал для подальшого покращення довоєнних показників українського ринку вантажних перевезень» [4, с. 44]. В. Задоя та Є. Притика

переконані, що «з огляду на обмеженість ресурсів, важливо буде зосередитися на проектах, які принесуть максимальну користь. Це може включати відновлення ключових транспортних артерій, які сприяють економічній активності» [3, с. 124]. І з цим важко не погодитися, адже, за оцінками британського інституту Rendall, Україна має найвищий в Європі транзитний рейтинг – 3,75 (для порівняння Польща має транзитний рейтинг 2,72). Дійсно, «Україна розташована на стику основних транс'європейських коридорів, що з'єднують Східну та Західну Європу, країни Балтії з Чорноморським регіоном, і має потенціал як транспортний коридор між Європою та Азією. Таке зручне розташування має забезпечити успішну інтеграцію у світове економічне середовище, а також національну безпеку» [9, с. 103]. З дев'яти міжнародних транспортних коридорів Європи чотири проходять українською територією, а не так давно Європарламентом було ухвалено рішення про закриття двох транспортних коридорів для сполучення з Росією й Білоруссю й переключення зазначених коридорів на Україну. І як зазначає Р. Хайнас, «пріоритетним завданням для Міністерства інфраструктури України визначено інтеграцію транспортної мережі України в загальноєвропейську мережу TEN-T, й в Україні уже розроблено законодавчу базу, яка дозволяє у короткий термін запровадити в Україні до 70 % норм ЄС у відповідних сферах» [7].

Висновки. Відновлення та вдосконалення транспортної інфраструктури України повинно включати, передусім, підвищення рівня державного управління у всіх аспектах транспортної системи. Важливим є застосування проактивних методів господарювання, активізація пошуку й реалізації інвестиційних проектів, а також тимчасове зниження податкового навантаження для стимулювання розвитку галузі. Одночасно слід розробити комплексні рішення для замовників транспортних послуг, які охоплюють інфраструктурні сфери, та здійснити оптимізацію механізмів ціноутворення. Крім того, вкрай важливо створити стратегію розвитку транспортно-логістичного простору України, засновану на сучасних інноваційних технологіях, що відповідатимуть викликам ринку й потребам клієнтів.

Ця стратегія повинна бути інтегрованою у глобальну концепцію розвитку логістичних потоків, слугуючи важливою частиною світової транспортної інфраструктури. Водночас, у сучасних умовах активних бойових дій на сході та півдні країни, пріоритетним завданням є зосередження на відновленні функціонування трьох ключових видів транспорту, необхідних для забезпечення експорту України: автомобільного, залізничного та морського.

Список джерел інформації

1. Аділов Е.К., Дмитрієва О.І. (2021). Формування комплексу інфраструктурного забезпечення інноваційного розвитку транспортної інфраструктури на засадах цифровізації. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва*. № 1. С. 45–55.

2. Ачкасова Л.М. (2024). Особливості цифрової трансформації транспортно-логістичної системи підприємства. *Економіка транспортного комплексу*. Вип. 43. С. 211–224.

3. Задоя В.О., Притика Є.В. (2024). Організаційно-економічні аспекти повоєнного відновлення і розбудови транспортної інфраструктури України. *Агросвіт*. № 5. С. 123–129.

4. Лук'янова О.М. (2024). Транспортний комплекс України: виклики воєнного часу та перспективи розвитку. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. № 85. С. 42–50.

5. Марасін О.В. Програма повоєнного відновлення України як основа розвитку електромобільного транспорту та електромобільної інфраструктури. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 81 (1). С. 301–307.

6. Никифорук О.І., Стасюк О.М., Чмирьова Л.Ю., Федяй Н.О. (2019). Цифровізація в транспортному секторі: тенденції та індикатори розвитку. Частина 1. *Статистика України*. № 3. С. 70–81.

7. Хайнас Р.М. (2024). Транспортна система України: потенціал, ризики та можливості зовнішньоекономічної співпраці з країнами ЄС. *Інвестиції: практика та досвід*. № 12. С. 197–202.

8. Харін С.А., Пурій Г.В. (2020). Інноваційний менеджмент проєктів розвитку електромобільності: зарубіжний досвід і Україна. *Економіка. Фінанси. Право*. № 5. С. 26–29.

9. Чаркіна Т.Ю., Задоя В.О., Юрчик О.А. (2024). Сучасний стан та перспективи розвитку відновлення і розбудови транспортної інфраструктури в Україні. *Агросвіт*. № 6. С. 103–112.

10. This Year, Autonomous Trucks Will Take to the Road With No One on Board. *IEEE Spectrum*, 13 Mar 2024. Retrieved from <https://spectrum.ieee.org/this-year-autonomous-trucks-will-take-to-the-road-with-no-one-on-board>

11. Transport przyszłości. (18 września 2019). Raport o perspektywach rozwoju transportu drogowego w latach 2020-2030. *Transport i Logistyka Polska*. Retrieved from <https://tlp.org.pl/transport-przyszlosci-raport-o-perspektywach-rozwoju-transportu-drogowego-w-latach-2020-2030/>

12. *Will robots really steal our jobs?* (2018). An international analysis of the potential long term impact of automation. PricewaterhouseCoopers (PwC). Retrieved from https://www.pwc.com/hu/hu/kiadvanyok/assets/pdf/impact_of_automation_on_jobs.pdf

References (transliterated)

1. Adilov E.K., Dmytriieva O.I. (2021). Formuvannia kompleksu infrastruktornoho zabezpechennia innovatsiinoho rozvytku transportnoi infrastruktury na zasadakh tsyfrovizatsii. *Problemy i perspektyvy rozvytku pidpriemnytstva*. № 1. S. 45–55.

2. Achkasova L.M. (2024). Osoblyvosti tsyfrovoy transformatsii transportno-lohystychnoy systemy pidpriemstva. *Ekonomika transportnoho kompleksu*. Vyp. 43. S. 211–224.

3. Zadoia V.O., Prytyka Ye.V. (2024). Orhanizatsiino-ekonomichni aspekty povoiennoho vidnovlennia i rozbudovy transportnoi infrastruktury Ukrainy. *Ahrosvit*. № 5. S. 123–129.

4. Lukianova O.M. (2024). Transportnyi kompleks Ukrainy: vyklyky voiennoho chasu ta perspektyvy rozvytku. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*. № 85. S. 42–50.

5. Marasin O.V. Prohrama povoiennoho vidnovlennia Ukrainy yak osnova rozvytku elektromobilnoho transportu ta elektromobilnoi infrastruktury. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*. 2024. Vyp. 81 (1). S. 301–307.

6. Nykyforuk O.I., Stasiuk O.M., Chmyrova L.Iu., Fediai N.O. (2019). Tsyfrovizatsiia v transportnomu sektori: tendentsii ta indykatory rozvytku. *Chastyna 1. Statystyka Ukrainy*. № 3. S. 70–81.

7. Khainas R.M. (2024). Transportna systema Ukrainy: potentsial, ryzyky ta mozhlyvosti zovnishnoekonomichnoi spivpratsi z krainamy YeS. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. № 12. S. 197–202.

8. Kharin S.A., Purii H.V. (2020). Innovatsiinyi menedzhment proektiv rozvytku elektromobilnosti: zarubizhnyi dosvid i Ukraina. *Ekonomika. Finansy. Pravo*. № 5. S. 26–29.

9. Charkina T.Iu., Zadoia V.O., Yurchyk O.A. (2024). Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku vidnovlennia i rozbudovy transportnoi infrastruktury v Ukraini. *Ahrosvit*. № 6. S. 103–112.

10. This Year, Autonomous Trucks Will Take to the Road With No One on Board. *IEEE Spectrum*, 13 Mar 2024. Retrieved from <https://spectrum.ieee.org/this-year-autonomous-trucks-will-take-to-the-road-with-no-one-on-board>

11. Transport przyszłości. (18 września 2019). Raport o perspektywach rozwoju transportu drogowego w latach 2020-2030. *Transport i Logistyka Polska*. Retrieved from <https://tlp.org.pl/transport-przyszlosci-raport-o-perspektywach-rozwoju-transportu-drogowego-w-latach-2020-2030/>

12. *Will robots really steal our jobs?* (2018). An international analysis of the potential long term impact of automation. PricewaterhouseCoopers (PwC). Retrieved from https://www.pwc.com/hu/hu/kiadvanyok/assets/pdf/impact_of_automation_on_jobs.pdf

Надійшла (received) 10.10.2024

Відомості про авторів / About the Authors

Радченко Олександр Віталійович (Radchenko Oleksandr) – Навчально-науковий інститут прикладної економіки і менеджменту ім. Г.Е. Вейнштейна Одеського національного технологічного університету, доктор наук з державного управління, професор, Заслужений працівник освіти України, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Одеса, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0437-6131>;

Шестаковська Тетяна Леонідівна (Shestakovska Tetiana) – Університет трансформації майбутнього, доктор наук з державного управління, доцент, Президент ЗВО «Університет трансформації майбутнього», Одеса, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8098-8439>;

Козенко Роман Володимирович (Kozenko Roman) – Державний заклад вищої освіти «Університет менеджменту освіти» НАПН України, кандидат наук з державного управління, доцент кафедри менеджменту освіти та права, Київ, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0146-6243>.

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ТА СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В СУСПІЛЬСТВІ ЗМІН

УДК 364-322(477) + 316.334.3(477)

doi: 10.20998/2227-6890.2024.2.21

Д.В. ЛОБОДА, М.К. ЧЕБОТАРЬОВ, Ю.І. ПАНФІЛОВ

ВОЛОНТЕРСЬКИЙ РУХ ЯК ПРОЯВ РОЗБУДОВИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

У статті здійснено дослідження впливу волонтерського руху на розбудову громадянського суспільства в Україні; надано аналіз законодавчої бази України з точки зору особливостей нормативно-правового регулювання волонтерської діяльності; уточнено поняття «волонтер», «волонтер», «волонтерська діяльність»; зазначено, що нове громадянське суспільство, яке зароджується сьогодні, має базуватися на принципах свободи, творчості та гуманізму; на прикладі проведеного соціологічного опитування визначено особливості та чинники мотивації до волонтерської діяльності; розглянуто роль волонтерства у розбудові післявоєнного громадянського суспільства в Україні.

Ключові слова: волонтер, волонтерська діяльність, волонтерський рух, мотивація, громадянське суспільство, державна соціальна політика

D. V. LOBODA, M. K. CHEBOTARYOV, YU. I. PANFILOV

VOLUNTEER MOVEMENT AS A MANIFESTATION OF CIVIL SOCIETY DEVELOPMENT IN UKRAINE

The article examines the influence of the volunteer movement on the development of civil society in Ukraine; an analysis of the legislative framework of Ukraine from the point of view of the specifics of regulatory and legal regulation of volunteer activity is provided; the concepts of "volunteer", "volunteer", "volunteer activity" have been clarified; it is stated that the new civil society that is emerging today should be based on the principles of freedom, creativity and humanism; on the example of the conducted sociological survey, the peculiarities and factors of motivation for volunteering were determined; the role of volunteering in the development of post-war civil society in Ukraine is considered.

Key words: volunteer, volunteer activity, volunteer movement, motivation, civil society, state social policy.

Постановка проблеми. Бойові дії демонструють неймовірну силу та масштабність волонтерського руху в Україні. Волонтери спільно з неприбутковими організаціями надають масштабну добровільну допомогу українській армії та постраждалим від російського вторгнення в Україну, збирають кошти та закуповують необхідні речі для фронту й цивільного населення, координують діяльність центрів для внутрішньо переміщених осіб, потенційних переселенців та готують місця для їхнього розміщення, надаючи психологічну підтримку дітям та молоді, організують кампанії зі здачі крові, допомагають людям похилого віку, забезпечують транспорт до лінії фронту. Саме в цих сферах волонтерська діяльність виявилася найефективнішою під час війни.

Нині держави розвиваються у динамічному глобалізованому середовищі, їм доводиться переосмислювати окремі функції, можливості та відповідальність перед своїми громадянами.

Волонтерство за сучасних викликів стало важливим інструментом державної соціальної політики. Громадський сектор, представлений волонтерським рухом, наразі відіграє вирішальну роль у цьому процесі. В Україні кризові ситуації часто мобілізують креативні сили суспільства, завдяки чому з'являються нові ідеї, активізуються малопомітні неприбуткові організації, знаходяться несподівані рішення для раніше глибоко прихованих проблем. Наразі український волонтерський рух активізував громадську думку і став індикатором фундаментальних перетворень у соціальній структурі українського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні першим офіційним документом вважається Постанова Кабінету Міністрів України у 2003 році, в якому було затверджено базові положення про волонтерську діяльність у наданні соціальних послуг. Згодом постанова втратила свою чинність у зв'язку з ухваленням 19 квітня 2011 року Закону

України «Про волонтерську діяльність». Також в Україні видано низку нормативно-законодавчих документів щодо розвитку волонтерського руху, а саме Декларація «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» (1992 р.), Закони України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» (2001 р.), «Про соціальні послуги» (2003 р.), «Про громадські об'єднання» (2011 р.) та ін. Фактично, починаючи з 1992 р. Верховна Рада України прийняла низку законодавчо-нормативних документів, що визначають положення, цілі, призначення, права та обов'язки волонтерства. З кожним роком поступово вносяться певні корективи та доповнення до цих законів та постанов. Кульмінаційним моментом для розвитку волонтерської діяльності в Україні став кінець 2013 – початок 2014 року – Революція Гідності та ескалація війни на східних теренах держави. Упродовж 2014 року 9% людей почали займатися волонтерством [1]. Особливої затребуваності робота волонтерів у світі набула у зв'язку з несприятливою епідеміологічною обстановкою, що склалася у 2020-2021 рр., викликаній поширенням коронавірусної інфекції. Однак на території нашої країни відбувся найпотужніший сплеск українського волонтерства у 2022 р. після повномасштабного вторгнення Російської Федерації. Після подій лютого 2022 р. волонтерами стала майже вся країна.

Метою статті є дослідження впливу волонтерського руху на розбудову громадянського суспільства в Україні.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, необхідно дати визначення терміну «волонтерство», який в галузі знань «Соціальна робота» пояснюється як діяльність, спрямована на допомогу іншим здійснювана не заради грошової компенсації, матеріальної користі й не ґрунтується на примусі [10; 11].

Варто відзначити, що в даний час існує чимало наукових визначень понять «волонтерство» та «волонтерська діяльність». Так, у своїй роботі Р. Сербин зазначає, що волонтерська діяльність є особливою формою благодійної діяльності, яка проявляється безпосередньо у громадській участі в суспільно корисних справах без очікуваної фінансової винагороди, заснована на безкорисливості, добровільності, соціальній спрямованості, є неприбутковою діяльністю, що здійснюється шляхом надання волонтерської допомоги волонтерами та волонтерськими організаціями [8, с. 103].

На думку Ю. Кривенко, волонтерство є добровільною, безоплатною, соціально спрямованою, неприбутковою діяльністю, що здійснюється волонтерами та волонтерськими організаціями [7, с. 44].

І. Зверева волонтерську діяльність визначає як «добровільний вибір діяльності, який відображає особисті погляди й позиції; активна участь громадянина в суспільному житті, що виражається зазвичай у спільній діяльності в межах різного роду асоціацій, сприяє покращенню якості життя, особистому процвітання та поглибленню солідарності, реалізації основних потреб на шляху утвердження більш справедливого й мирного суспільства, більш збалансованому економічному та

соціальному розвитку, створенню нових робочих місць і професій, а також як національну ідею – ідею милосердя та добротності» [9, с. 62].

Таким чином, волонтерство – це широке коло діяльності, включаючи традиційні форми взаємодопомоги та самопомоги, офіційне надання послуг та інші форми громадянської участі, що здійснюється добровільно на благо широкому загалу без розрахунку на грошову винагороду. Тобто це добровільна діяльність (добровільна праця), що здійснюється на основі вільного вибору особисто та безоплатно на користь фізичних осіб, юридичних осіб, соціальних груп чи суспільства в цілому. Отже, волонтерство є добровільною діяльністю, заснованою на ідеях безкорисливого служіння гуманним ідеалам людства і не переслідує цілей отримання прибутку, отримання кар'єрного зростання; процес отримання всебічного задоволення своїх особистих та соціальних потреб шляхом надання допомоги іншим людям.

Спорідненими поняттями волонтерства (волонтерської діяльності) є «волонтер» та «волонтерський рух». Термін «волонтер» у перекладі з англійської мови означає «доброволець». Волонтер – це людина, яка добровільно, не переслідуючи корисливих цілей, займається діяльністю на користь суспільства, не одержуючи за це грошової винагороди. Волонтерський рух – це рух із надання безкорисної допомоги тим, хто її потребує. Волонтерський рух, скажімо, для молодих людей є невичерпним джерелом здобуття освіти, а також можливістю самореалізації. Волонтери не одержують матеріальної допомоги у вигляді заробітної плати, проте вони мають дещо інше – розвиток власних здібностей, моральне задоволення, відчуття власної необхідності тим, хто потребує допомоги, відчуття, що вони приносять користь, здобувають нові знання тощо.

Роль волонтерства у житті суспільства важко недооцінити. Хоча за довгі століття проявилась провідна роль державного сектору у наданні соціальних послуг та захисті різних соціальних груп населення, які опинились у складних життєвих обставинах, утім змінилися і типологізація волонтерів, їх діяльності та мотивації.

Класичним типами волонтерів можна назвати [3]:

– волонтери, які працюють тривалий час і характеризуються повною віддачею справі або організації; самостійно знаходять організацію, яка вже працює з добровольцями; є членами певної організації; направляються до певної організації після спілкування з іншими волонтерами;

– волонтери, які працюють не тривалий проміжок часу і цікавляться справою лише поверхнево, не заглиблюючись у неї. Волонтери цього типу класифікуються як «спеціалісти», оскільки вони співпрацюють з організацією стільки, скільки необхідно для повного виконання певного виду роботи;

– волонтери, які беруть участь під час певної події. Такий тип волонтерів має відношення до організації волонтерської роботи у день певної події.

Відбулись трансформаційні процеси у соціальній роботі та соціальній політиці, що відобразились на принципах, методах волонтерства як елемента соціальної роботи та типологізації добровольців, які долучаються до виконання суспільно значущих програм.

Отже, сьогоднішній день демонструє нові типи волонтерів, наприклад:

- волонтери на своїй основній роботі. Це категорія людей, які залучаються компаніями, у яких працюють, для роботи над спільним проектом;
- волонтери-пенсіонери залучаються до роботи як асистенти організації, яка має соціальний вектор;
- волонтери, які обрали працю як альтернативу вирокові, мають можливість відпрацювання певної кількості годин на користь суспільству (утім, це дещо дискусійний тип, адже саму таку діяльність важко назвати 100-відсотково добровільною);
- волонтери-представники певних професій створюють власні активні волонтерські програми та іноді залучають своїх членів брати участь у виконанні суспільних робіт;
- епізодичні волонтери – це волонтери, які працюють певний проміжок часу в різних організаціях і беруть участь у нетривалих заходах;
- волонтери, які отримують негрошову винагороду від уряду.

Потрібно зазначити, що усі вищезазначені типи волонтерів поєднані одними спільними потребами, а саме: важливість самореалізації, передача життєвого досвіду, набуття нових знань, причетність до важливої суспільної праці, уникнення самотності, отримання задоволення від роботи, відчуття потрібності соціуму та ін. [6; 10].

Для України волонтерство – явище не нове, милосердя, співчуття, благодійність, властиві нашому народу. Наразі благодійна діяльність в Україні переживає новий етап розвитку. З'являються та розвиваються різні форми благодійної діяльності, не властиві періоду радянської доби. Зокрема, із прийняттям незалежності України розпочався бурхливий розвиток руху волонтерської діяльності – однієї з форм благодійності.

Сьогодні в Україні зароджується громадянське суспільство, яке має базуватися на принципах свободи, творчості та гуманізму. Формальні державні структури не в змозі реагувати на всі запити суспільства (особливо в умовах дії режими воєнного стану), тому особливої ваги набуває громадський рух. Про те, що цей процес розпочався і триває, не зважаючи на труднощі, свідчить поява недержавних організацій, кількість яких на 2020 р. сягнула понад 20 тисяч [13]. Однак, лише незначна частина цих організацій працює з волонтерами.

Однією з перших таких організацій був Всеукраїнський громадський центр «Волонтер», заснований на початку 1995 р. та юридично зареєстрований 1998 р. (зареєстровано Міністерством юстиції України 16 грудня 1998 року, рішення № 1104). Основними завданнями Всеукраїнського громадського центру «Волонтер» є:

- сприяння розвитку волонтерського руху в Україні;

- здійснення та захист прав і свобод, задоволення соціальних та культурних інтересів громадян-членів Центру;

- сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні;

- створення умов для саморозвитку членів Центру як особистостей, членів суспільства, громадян України;

- вивчення та обробка кращого міжнародного та вітчизняного досвіду з питань волонтерського руху; визначення засад волонтерського руху в Україні, участь у розробці нормативно-законодавчої бази з цього питання [5].

Зараз волонтерською допомогою користуються майже всі державні соціальні установи та неурядові організації.

На всеукраїнському рівні запроваджуються щорічні конкурси, спрямовані на визнання праці добровольців та відзначення найкращого досвіду волонтерської діяльності. Державний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді з 2001 р. проводить конкурс під назвою: «Волонтер року», де відзначають добровільних помічників працівників цієї мережі. Серед громадських організацій слід відзначити подібний конкурс, ініційований Центром волонтеріату «Добра воля». Благодійний фонд Центр волонтеріату «Добра Воля», заснований у 1998 році, є недержавною, неприбутковою організацією, місія якої – сприяти активізації громадської діяльності шляхом розвитку волонтерського руху, спрямованого на якнайширше залучення населення до суспільно корисної роботи на добровільних засадах у благодійних, громадських, державних та бізнесових організаціях для допомоги у розв'язанні проблем суспільства.

Головні завдання центру волонтеріату: популяризація волонтерського руху в Україні, розвиток корпоративного волонтерства, підготовка якомога більшої кількості організацій, які навчаться залучати та утримувати волонтерів, поєднання волонтерів, які хочуть віддавати частину свого часу на користь суспільству, та організацій, які шукають волонтерів.

Центр волонтеріату «Добра воля» реалізує проекти, спрямовані на активізацію громад, проводить тренінги та консультації з питань розробки та керування волонтерськими програмами, займається пошуком, навчанням та розміщенням волонтерів у громадських та державних організаціях, організовує міжнародні обміни між волонтерами з України та інших країн, видає підручники, що висвітлюють різні аспекти волонтерства [4].

Серед загального переліку важливих функцій, виконання яких взяли на себе волонтери, окремо можна виділити функцію під умовною назвою інформаційно-пропагандистська. Фактично волонтери заповнюють інформаційну і загалом комунікаційну порожнечу, яка існує у форматі стосунків «влада – громадянин», особливо у випадку, коли влада значною мірою самоусунулася з комунікаційного поля. Попит громадян України на інформацію, особливо воєнного характеру, потреба в інформуванні щодо ситуації в зоні воєнних дій

значно сильніші і глибші, аніж ті сухі офіційні дані, які можна отримати з офіційних брифінгів, випусків новин у телевізійних, друківаних та електронних засобах масової інформації. Де-факто волонтери виступають джерелом інформації з високим рейтингом довіри, особливо якщо йдеться про гарячі новини із зони проведення бойових дій. Навіть більше – новини волонтерів про ситуацію на фронті стають джерелом інформації і масово поширюються в друківаних та електронних засобах масової інформації. І мова не лише про бої, а особливо про втрати, смерті і поранення наших бійців [12, с. 365].

З даними Державної соціальної служби у справах сім'ї, дітей та молоді на діяльності волонтерів Україна щорічно заощаджує понад 200 млн. грн. Починаючи з 2004 року професійну підготовку добровільних помічників у соціальній сфері в Україні здійснювало 305 шкіл волонтерів, яких на сьогоднішній день налічується близько 540 [2, с. 149].

Залучення добровільних помічників до волонтерства – процес складний, багатосторонній, який вимагає від організацій, які співпрацюють з волонтерами, компетентності у розумінні соціально-психологічних особливостей людей, які допомагають безкоштовно. У першу чергу це стосується мотивації людини до волонтерства. Адже усвідомлення того, що в людини є потреби, прагнення, переконання, які зумовлюють її зацікавленість волонтерством, надає змогу організувати працюючу команду волонтерів, ефективно координувати діяльність добровольців, реалізовувати соціальні проекти, створювати сприятливі умови для діяльності волонтерів, тобто в цілому – плідно співпрацювати як з групою, так і з окремими добровільними помічниками. Мотивація волонтерів – це багатогранний феномен, який потребує детального вивчення.

Комплексний характер дослідження соціального феномену волонтерства зумовив необхідність звернення до досвіду самих волонтерів – пройшли опитування 36 осіб з м. Харкова (18-28 років).

З точки зору гендерного підходу, жінки частіше спрямовані за здійснення громадських робіт, більше орієнтовані на допомогу іншим людям, ніж чоловіки. Наше опитування повністю підтверджує цю тезу, жінки складають 88,57% в загальній кількості опитаних (рис. 1).

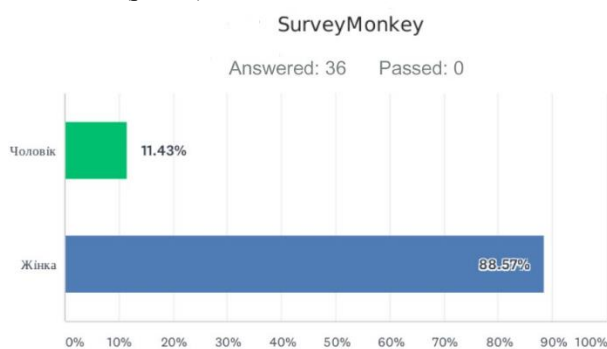

Рис. 1. Розподіл відповідей респондентів на запитання «Ваша стать»

На запитання щодо мотивів участі у волонтерстві серед запропонованих варіантів (рис. 2) найбільше відсотків отримав альтруїстичний мотив – допомога іншим (52,71%), який у два рази перевищує наступні за ним – набуття професійних навичок (27,59%), розвиток навичок у спілкуванні (17,24%). Для мене стало несподіванкою, що реалізація власних ідей отримала лише 3,45%, проте це можна пояснити складною ситуацією в країні та почуттям відповідальності самих волонтерів. Можливість будувати кар'єру не обрав ніхто з опитаних.

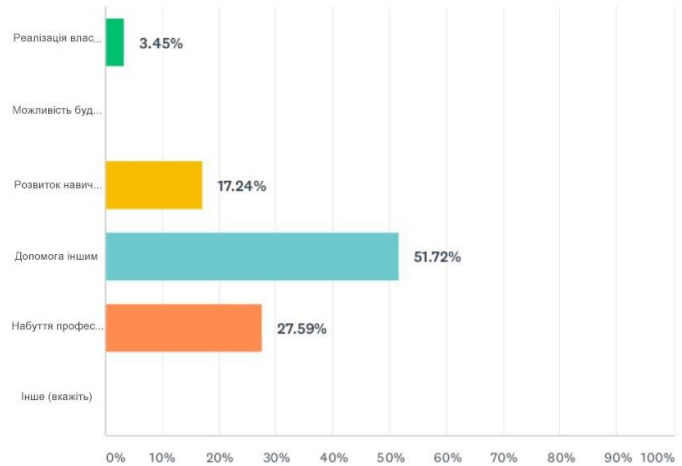

Рис. 2. Розподіл відповідей респондентів на запитання «Ваша мотивація як волонтера полягає у...»

Аналіз прихованих мотивів показує, що переважна більшість опитаних отримує задоволення від волонтерської діяльності, їх частка складає 96 % (рис. 3). Зауважимо, що це може бути пов'язане з необхідністю відчувати себе потрібним та захищеним [14].

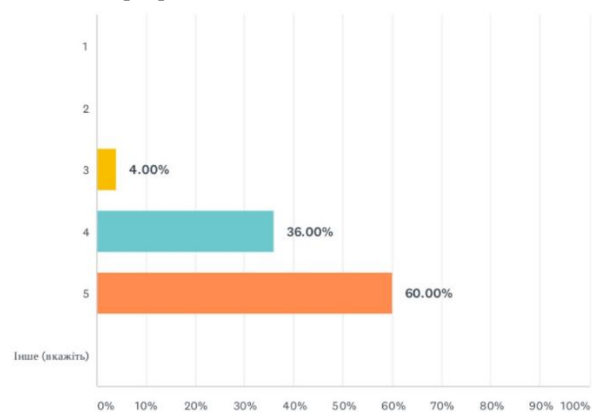

Рис. 3. Розподіл відповідей респондентів на запитання «Оцініть, будь ласка, власну задоволеність від волонтерської діяльності за 5-бальною шкалою, де 5 – повністю задоволений, 1 – абсолютно не задоволений»

В опитуванні нами також приділено увагу іншому зовнішньому чиннику – наслідуванню, який може мати вплив на вибір людини статі волонтером. Була відмічена висока участь друзів чи знайомих опитаних у волонтерстві (56,67%), коли як батьки респондентів за цим показником мають істотно

нижчий показник – 13,33% (рис. 4). Тобто, орієнтовно 1/5 волонтерів може потенційно залучатися через своїх друзів. Такий ресурс надає додаткові канали розповсюдження інформації щодо волонтерства через вже діючих волонтерів, що може охопити підліткові та молодіжні секції, гуртки, навчальні заклади тощо. Це вимагає від громадської організації дбати про власну репутацію не лише для зовнішнього представництва, а й наполегливо працювати на внутрішній імідж, орієнтуючись на волонтерів, які вже залучені, шляхом здійснення моніторингу їх потреб через тренінгові заняття, психологічні тести, проведення систематичного навчання, підтримку системи заохочень тощо. Така політика, по-перше, згуртує колектив волонтерів, що сприятиме їх тривалій діяльності в організації, а по-друге, створить ймовірність, що волонтери будуть рекламувати діяльність соціальної установи серед своїх знайомих і спонукати їх до волонтерства.

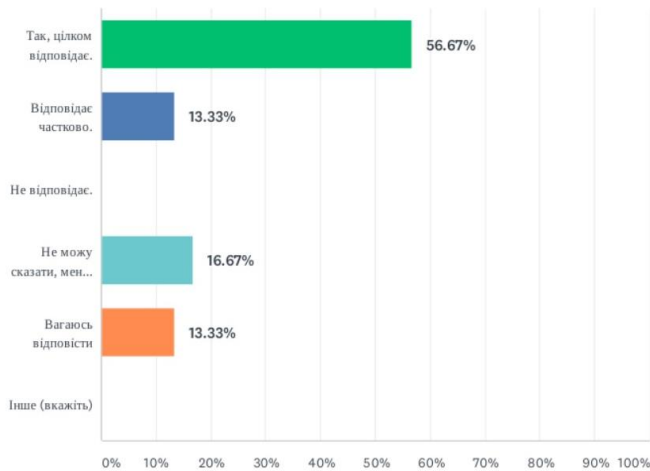

Рис. 4. Розподіл відповідей респондентів на запитання «Чи відповідає твердження «Переважає більшість моїх друзів та знайомих займається волонтерством» вашій ситуації?»

Переважає більшість опитаних вважає, що волонтерство сприяє розбудові громадянського суспільства в країні, з цим погодились 70% (рис. 5).

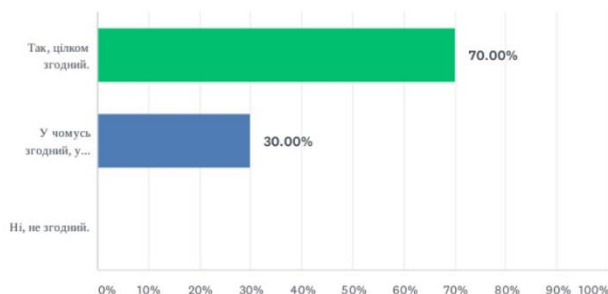

Рис. 5. Розподіл відповідей респондентів на запитання «Чи згодні ви, що волонтерство сприяє розбудові громадянського суспільства в країні?»

Лише 4% респондентів не планують займатися волонтерською діяльністю по завершенню бойових дій для відбудови країни, натомість 44% впевнені, що не покинуть волонтерство, ще 48% вважають, що

певні зовнішні умови можуть зашкодити їм, але якщо ні, то вони будуть волонтерами і надалі (рис. 6).

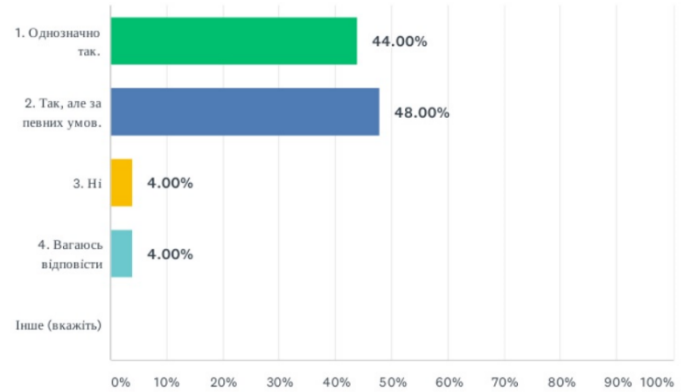

Рис. 6. Розподіл відповідей респондентів на запитання «Чи плануєте ви волонтерити по завершенню бойових дій для відбудови країни?»

Абсолютна більшість вважає, що волонтерський рух допомагає наблизити перемогу 81,82% (рис. 7).

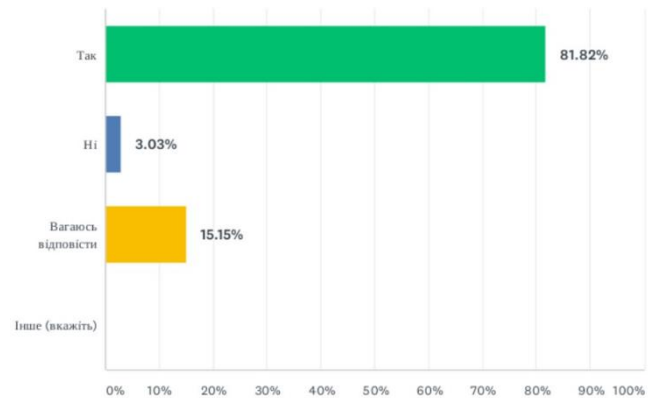

Рис. 7. Розподіл відповідей респондентів на запитання «Чи вважаєте ви, що волонтерський рух допомагає наблизити перемогу?»

Стосовно важливості зовнішнього заохочення діяльності волонтерів думки опитаних осіб також дещо розійшлися: 60,61% респондентів стверджують, що волонтерство не потребує матеріального заохочення в цілому, решта аудиторії – визнає прийнятність та доцільність певного заохочення: сувеніри, подарунки, відзнаки, бонуси тощо (рис. 8).

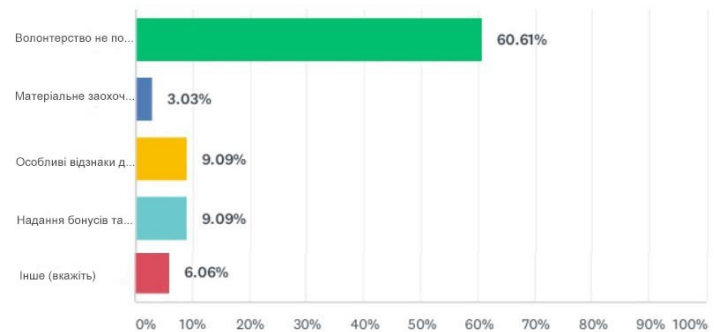

Рис. 8. Розподіл відповідей респондентів на запитання «Які способи заохочення волонтерів ви вважаєте доцільними?»

Отже, серед особистісних внутрішніх факторів, які важливі для волонтерів, виділимо наступні: власна відповідальність, усвідомлення наслідків власних дій, почуття власної гідності, підтримка власних цінностей, моральна повинність, психологічний стан в цілому.

За результатами проведеного дослідження феномену волонтерства в м. Харкові вдалося робити кілька висновків: 1. Волонтерство сприяє розбудові громадянського суспільства; 2. У процесі волонтерської діяльності волонтери намагаються досягнути декілька цілей: наблизити перемогу, дієво приймати участь у зростанні рівня соціального благополуччя суспільства; зростати особистісно за рахунок досвіду; 3. Волонтерство розглядається як вид діяльності, що за відсутності значимих несприятливих обставин буде здійснюватися по завершенню бойових дій для відбудови країни.

Висновки. За результатами нашого дослідження ми дійшли таких висновків:

– основним принципом волонтерства є добровільність як широке коло можливостей саморозвитку, розширення знань про інших людей, демонстрація свого піклування про інших, випробування себе в нових умовах і ситуації, добра перспектива на майбутнє. Це конкретний спосіб підвищити якість життя людини, яка відчуває дискомфорт.

– волонтери – це група людей, яка відчуває необхідність пошуку нових шляхів для надання своєму життю суспільної цілі і цінності.

– волонтерство слід розглядати як ресурс особистісного та професійного розвитку людини, оскільки цей вид людської активності сприяє розкриттю та реалізації творчих здібностей індивідів, розвитку та демонстрації їх організаторських та лідерських здібностей у спілкуванні з іншими людьми.

– волонтерська діяльність є основою побудови й розвитку громадянського та демократичного суспільства. Вона втілює в собі найшляхетніші прагнення людства – прагнення миру, свободи, безпеки та справедливості для всіх людей.

Перспективою подальших розвідок є дослідження зарубіжного досвіду волонтерської діяльності та її впливу на формування громадянського суспільства.

Список джерел інформації

1. 32,5% українців особисто переказали свої кошти на рахунки української армії. Селяни відзначились вищою доброчинністю, аніж міські жителі. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. Retrieved from http://dif.org.ua/ua/commentaries/sociologist_view/32anizh-miski-zhiteli.htm

2. Бондарь А., Кречко В. (2010). Підготовка волонтерів в рамках ЄВРО-2012. *Слобожанський науково-спортивний вісник*. № 2. С. 149–152.

3. *Вступ до соціальної роботи* : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. (2015). За ред. Т.В. Семігінної, І.І. Миговича. К. : Академвидав, 304 с.

4. Гончаренко С.У. (1997). *Український педагогічний словник*. К. : Либідь. 376 с.

5. Загальнонаціональне дослідження «Волонтерство в Україні». К., 2015. 32 с.

6. Звіт про виконання Плану роботи Ради з координації роботи щодо надання волонтерської та благодійної допомоги на 2015 рік. Retrieved from http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/category7cat_idM60017

7. Кривенко Ю.В. (2015). Волонтерська діяльність: поняття та ознаки. *Часопис цивілістики*. Вип. 18. С. 41–44. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chac_2015_18_11

8. Сербин Р.А. (2016). Адміністративно-правова характеристика загальносоціальних форм благодійної діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. № 1. С. 103–107.

9. *Соціальна педагогіка: теорія і технології* : підручник. (2006). За ред. І.Д. Звереві. К. : Центр навчальної літератури. 316 с.

10. *Соціальна робота в Україні: перші кроки* (2000). Під редакцією В. Полтавця. К. : Видавничий дім «КМ Academia». 236 с.

11. *Соціальна робота: теорія і практика* : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. (2008). Л.Т. Тютя, І.Б. Іванова. К. : Знання. 574 с.

12. Тначун П.П., Буранов Ю.В., Турчан О.В. (2017). Інформаційно-пропагандистська діяльність волонтерського руху допомоги збройним силам України у ході російсько-української війни. В кн.: *Перспективи розвитку озброєння та військової техніки Сухопутних військ : Збірник тез доповідей Міжнародної науково-технічної конференції (Львів, 11-12 травня 2017 року)*. Львів : НАСВ. 399 с.

13. Яцюк Т. (2023). Волонтерство як суспільно-правовий феномен. *Grail of Science*. № 28. С. 101–106. DOI <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.09.06.2023.15>

14. Nina Pidbutska, Yuliia Demidova, Anastasiia Knysht. (2023). Psychological Safety of Volunteers During the War. *Journal of Education Culture and Society*. No. 1. P. 66–75.

References (transliterated)

1. 32,5% ukrainsiv osobysto perekazaly svoi koshty na rakhunky ukrainskoi armii. Seliany vidznachylys vyshchoiu dobrochynnistiu, anizh miski zhyteli. Fond «Demokratychni initsiatyvy» imeni Ilka Kucheriva. Retrieved from http://dif.org.ua/ua/commentaries/sociologist_view/32anizh-miski-zhiteli.htm

2. Bondar A., Krechko V. (2010). Pidhotovka volonteriv v ramkakh YeVRO-2012. *Slobozhanskyi nauково-sportyvnyi visnyk*. № 2. S. 149–152.

3. *Vstup do sotsialnoi roboty : navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv*. (2015). Za red. T.V. Semyhinoi, I.I. Myhovycha. K. : Akademvydav, 304 s.

4. Honcharenko S.U. (1997). *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk*. K. : Lybid. 376 s.

5. *Zahalnonatsionalne doslidzhennia «Volonterstvo v Ukraini»*. K., 2015. 32 s.

6. Zvit pro vykonannia Planu roboty Rady z koordynatsii roboty shchodo nadannia volonterskoi ta blahodiinoi dopomohy na 2015 rik. Retrieved from http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/category7cat_idM60017

7. Kryvenko Yu.V. (2015). Volonterska diialnist: poniattia ta oznaky. *Chasopys tsyvilistyky*. Vyp. 18. S. 41–44. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chac_2015_18_11

8. Serbyn R.A. (2016). Administratyvno-pravova kharakterystyka zahalnosotsialnykh form blahodiinoi diialnosti. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 1. S. 103–107.

9. *Sotsialna pedahohika: teoriia i tekhnolohii* : pidruchnyk. (2006). Za red. I.D. Zvierievoi. K. : Tsentr navchalnoi literatury. 316 s.

10. Sotsialna robota v Ukraini: pershi kroky (2000). Pid redaktsiieiu V. Poltavtsia. K. : Vydavnychiy dim «KM Academia». 236 s.

11. Sotsialna robota: teoriia i praktyka : navch. posib. 2-he vyd., pererob. i dop. (2008). L.T. Tiuptia, I.B. Ivanova. K. : Znannia. 574 s.

12. Tnachun P.P, Buranov Yu.V, Turchan O.V. (2017). Informatsiino-propahandystska diialnist volonterskoho rukhu dopomohy zbroinym sylam Ukrainy u khodi rosiisko-ukrainskoi viiny. V kn.: Perspektyvy rozvytku ozbroiennia ta viiskovoi tekhniky Sukhoputnykh viisk : Zbirnyk tez dopovidei

Mizhnarodnoi naukovo-tekhnichnoi konferentsii (Lviv, 11-12 travnia 2017 roku). Lviv : NASV. 399 s.

13. Yatsiuk T. (2023). Volonterstvo yak suspilno-pravovyi fenomen. Grail of Science. № 28. S. 101–106. DOI <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.09.06.2023.15>

14. Nina Pidbutska, Yuliia Demidova, Anastasiia Knysh. (2023). Psychological Safety of Volunteers During the War. Journal of Education Culture and Society. No. 1. R. 66–75.

Надійшла (received) 30.10.2024

Відомості про авторів / About the Authors

Лобода Денис Валерійович (Loboda Denys) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти; Харків, Україна;

Чеботарьов Микола Корнійович (Chebotaryov Mykola) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами ім. акад. І.А. Зязюна; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3915-7705>;

Панфілов Юрій Іванович (Panfilov Yurii) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами ім. акад. І.А. Зязюна; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5288-3904>.

ІНТЕГРАЦІЯ ФІЛОЛОГІЇ ТА ТЕХНІЧНИХ НАУК

УДК 811.111-28.42:81'42

doi: 10.20998/2227-6890.2024.2.22

А.Ю. ШКУРЧЕНКО

ЕСТЕТИКА АНГЛОМОВНИХ НАУКОВИХ ТЕКСТІВ (У ПЕРЕКЛАДАЦЬКОМУ АСПЕКТІ): ЕКСПЛІЦИТНА ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ ТА ЇЇ ПРАГМАТИЧНА МОДЕЛЬ

У статті розглядається проблема дослідження нехудожньої виразності англomовних наукових текстів і засобів її логічного підсилення. За допомогою різноманітних лінгвістичних методів аналізу та розглядання матеріалу вивчаються роботи вчених-лінгвістів, написані науковою мовою, на предмет прикладів експліцитності своєрідної експресивності цих текстів. Стаття також аналізує варіації прояву інтертекстуальності як повсюдного явища наукового дискурсу у закріпленій формі наукових текстів. У висновках подається ідея щодо застосування різноманітних лінгвопрагматичних моделей для аналізу інтертекстуальності в ширшій міждисциплінарній перспективі.

Ключові слова: науковий стиль, експресивність (виразність), логічне підсилення, інформативна насиченість, інтертекстуальність, стильова риса.

A.YU. SHKURCHENKO

THE AESTHETICS OF ENGLISH-LANGUAGE SCIENTIFIC TEXTS (IN TERMS OF TRANSLATION): EXPLICIT INTERTEXTUALITY AND ITS PRAGMATIC MODEL

The article addresses the issue of studying the non-fine expressiveness of English-language scientific texts and the means of its logical amplification. Various linguistic methods of analysis are used to examine linguists' works, written in scientific language, for examples of explicit forms of such text expressiveness. The article also analyzes variations of intertextuality displaying as a universal phenomenon in scientific discourse within its established form of scientific texts. The conclusion presents the idea of applying various linguo-pragmatic models to analyze intertextuality from a broader interdisciplinary perspective.

Key words: scientific style, expressiveness, logical amplification, informative enrichment, intertextuality, stylistic feature.

Постановка проблеми. Поняття «естетика» загалом трактується по відношенню до мистецтва, літератури, або, щонайближче до наукового аспекту, філософії. Проте складно уявити, що в загальному мовному тезаурусі вираз «естетика наукової мови» може асоціюватися з регулярною вживаністю, коли навіть «емотивність» не є загальноновживаною характеристикою наукового стилю, оскільки наукові тексти вважаються скоріше письмовим закріпленням ідей, ніж комунікативними подіями [3]. Скоріш за все навпаки. Причиною тому слугують здебільшого нейтральність, безособовість та уніфікованість наукової мови, які не дають науковим текстам проявляти автора «з-поміж сторінок» або передавати авторську індивідуальність, виразність, позицію. Безсумнівно, у науковій мові є підґрунтя для існування саме такого стильового забарвлення. Проте все більше виявляється, що на сучасному рівні така «прісність», клішованість та одноманітність не

допомагають науковому тексту передати свої головні ідеї, а лише псують цей процес передачі. Чому так вийшло?

Інтертекстуальність – відповідь полягає в цьому понятті. Сучасна наукова комунікація більше не може обходитися без неї. Звичайно, науковий стиль усе ще має залишатися уніфікованим (особливо якщо мова іде про співавторство) [13, с. 249–250], стандартизованим і стабільним, тобто таким, що відповідав би гарантам наукового стилю. Але без рефлексії на загальні або спільні за темою наукові ідеї, без алюзій (навіть ураховуючи, що це літературний прийом) на загальноприйнятні поняття та уявлення (особливо в поясненні більш складних) науковий текст просто втратить усе те, що відносить його до науки, – своє дискурсивне поле. Його не буде варто обговорювати, якщо він замкнеться сам у собі, у цій формі нейтралізованого монологу вченого з собою, який не буде відгукатися в інших роботах. Не

віддаляючись від проблеми до обговорення питань, що саме робить текст науковим, маємо зазначити, що інтертекстуальність є визнаною рисою наукового стилю, особливо серед закордонних лінгвістів [1, 6], які досліджували це поняття вже давно.

Наше дослідження зосереджується на такому виді інтертекстуальності як експліцитна, тобто яскраво виражена, і питанні того, чи може прояв подібного типу відкритості наукових текстів вважатися їх особливою рисою, ознакою їх наукової естетичності. Для з'ясування звернемося до стисло розгляду самого поняття «інтертекстуальність» і прикладів її прояву, а також дискусій закордонного та українського наукових просторів щодо того, якою саме стилістичною категорією можна її вважати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідженні було використано класичні [1–6, 10] і сучасні [7–8, 11, 12, 14] роботи науковців у сфері лінгвістичних досліджень інтертекстуальності. Роботи виконували роль як джерел інформації, так і матеріалів для дослідження в аспекті текстового аналізу. Самі по собі проаналізовані праці одночасно є доказом інтертекстуальності наукової мови: вони передають знання, отримані з попередніх досліджень, що репрезентуються у вигляді цитувань, і в той час складаються з блоків і фрагментів проаналізованих ще раніше досліджень, які утворюють єдиний текстовий простір. Таким чином, можна сказати, посилання на попередні дослідження завжди є проявом ланцюга інтертекстуальних, тобто міжтекстових, зв'язків.

Варто зазначити, що проблемою було виявлення робіт останніх років за темою саме в українському науковому просторі. Тема інтертекстуального зв'язку наукових текстів є доволі малодослідженою для української лінгвістики, а обставини теперішнього часу, які ускладнюють не тільки розвиток науки, безсумнівно також вплинули на ситуацію. Проте з проаналізованих робіт вдалося встановити наступне.

Власюк І.В. [11] досліджує інтерлінгвістику минулого століття та наводить декілька слушних ідей в контексті інтертекстуального підґрунтя наукової термінології. Наприклад, що лексичні одиниці, у тому числі і терміни, мають «семантичний ореол», тобто значення або асоціативне поле, яке за ними розуміється певним етносом, але не закріплюється у словниках. Кожна нація та навіть кожна людина може мати стабільний ряд таких асоціацій зі словами, відповідно, ці екстралінгвістичні чинники проникають з ними до будь-якого стилю, навіть наукового. Також дослідник зазначає, що семантичні асоціації, найскладніший тип безеквівалентності лексики, можуть бути характерними навіть загальноживаній лексиці, вживання якої не позбавлений жодний з мовних стилів.

Прасолова В.А. [12] доцільно наводить у своєму посібнику цитату Умберто Еко, яку ми хотіли б запозичити для відображення основної ідеї процесу виникнення та дослідження інтертекстуальності: «У

всіх книгах говориться про інші книги, всяка історія переказує історію вже розказану». На основі багатьох літературних джерел дослідниця простежує історію формування розуміння поняття «інтертекстуальність», наводячи ідеї таких класиків обґрунтування філософської думки щодо інтертекстуальності, як Мішель Фуко або Умберто Еко, щодо непомітного цитування або перефразування, переписування інших текстів у тексті, про діалог автора з читачем. Між тим, сам спосіб такого викладу матеріалу є результатом взаємодії інтертекстуального простору текстів, коли текст посібника характеризує тексти або ідеї своїх джерел. Авторка ілюструє основне розуміння інтертекстуальності вдалими інтерпретаціями авторів, наприклад, про те, що суб'єктивний досвід автора, який так чи інакше, навіть підсвідомо, впливає на текст, навіть не досліджується на рівні теорії тексту.

Тацакович У.Т. [14] вивчає застосування інтегрованого підходу, тобто з залученням різних підходів окремих галузей лінгвістики, при передачі інтертекстуальності. Оскільки зміст тексту часто може виявлятися під впливом соціокультурних і ситуативних контекстів, авторка вбачає такий підхід за більш ширший для відтворення доволі всеосяжного явища. Дослідниця наполягає на провідній ролі прагматики у цьому процесі, з чим може корелювати наше дослідження. Вона також наводить посилання на класичні дослідження інтертекстуальності, автори яких характеризують текст як «відкрити, нелінійну, нецілісну, багатозначну» систему [14, с. 53].

При аналізі закордонних робіт теперішнього та минулого десятиріччя ми виявили більш широкий підхід до вивчення інтертекстуальності. А саме дослідники вже характеризують її як притаманну текстам рису, і будують свої дослідження на загальнішому спектрі аналізу, наприклад, на засадах використання інтертекстуальних прийомів для окремого підстилю текстів певної спрямованості та аудиторії, на аналізі прагматичної моделі інтертекстуальності в наукових текстах і т.п. Наведемо стислий огляд деяких розвідок.

Так, наприклад, вчені Ілля Кузнецов, Ян Бухман, Макс Айхлер та Ірина Гуревич у дослідження *Revise and Resubmit* [8] зіткнулися з проблемою відсутності єдиної моделі для міжтекстової співпраці в науковому просторі. Проаналізувавши практичні явища інтертекстуальності при дослідженні текстів, вони звернулися до прагматичної моделі тегування, посилання та порівняння текстів. Бачимо, що наявність інтертекстуальності та її стилістичний прояв приймаються у дослідженні за факт, з тим досліджуються та розглядаються, а сама робота носить більш практичний характер. Зв'язок між текстами у вигляді посилань можна вважати за одну з головних рис інтертекстуальних зв'язків текстів.

Чінеду Нвадіке [7] аналізує інтертекстуальність в аспекті поняття про міжтекстові зв'язки та

пропонує своє, більш схильне до спіритуалізму бачення щодо взаємозв'язку текстів. Однак цікаве в дослідженні те, що, по-перше, сама форма викладу та репрезентація ідей постають у вигляді передачі авторської позиції, що свідчить про відкритість тексту та є підставою для прагматичного аналізу. По-друге, вчений також досліджує взаємозв'язок контекстів, вплив і взаємопроникнення не просто думок, культур, одна в одну. Це також є провідною характеристикою інтертекстуальності, яка доводить логічну виразність наукового тексту аргументами автора. Таким чином, навіть якщо одну ідею досліджують десять учених, і всі приходять до одного висновку, у кожного з них буде свій шлях і свій спосіб подачі цього висновку.

Мета статті. Розвідка фокусується на проблемі дослідження проявів відкритості наукових текстів і міжтекстових зв'язків з науковим простором як доказу ролі інтертекстуальності наукового стилю як провідної стильової риси. У роботі ми приділяємо увагу тому, що науковий текст не має бути «закритим у собі», проте має ділитися ідеями з загальнонауковим простором, а також генерувати власні, авторські ідеї. Ми також робимо акцент на тому, що особистість автора так чи інакше існує в межах наукового тексту, а позиція, досвід і стиль автора/-ів так чи інакше впливають на зміст наукової роботи, оскільки у сучасному світі «індивідуалізації» інакше уявити просто неможливо. Отже, за остаточну мету вважаємо виявлення прагматичної моделі наукового тексту як відкритої системи, яка одночасно включає власне авторські ідеї, теми загальнонаукового простору, матеріали суміжних розвідок, а також екстралінгвістичний матеріал, що може виявляти себе в різних проявах: від картинок з реального, не наукового, світу – до метафоричних зворотів і образності мовлення.

Виклад основного матеріалу. По-перше, маємо наголосити, що наукова мова, якою б незалежною і відокремленою вона не була, не належить до окремого типу мову, а є лише частиною, стилем, літературної мови [13, с. 259]. Про цю умову часто забувають, розглядаючи науковий стиль майже як протилежність літературному, хоча в основі обох, по суті, лежать одні й ті ж самі загальномовні стандарти. Таким чином, складно сказати, що наукова мова загалом позбавлена тих прийомів, які існують у літературній мові (метафоричність, образність, як приклад). Так, вона не переважає ними, бо мета існування наукового стилю зовсім інша: не вразити, не провокувати почуття, але донести ідею. Проте чим буде поганіше донесення ідеї, якщо виділити її з-поміж інших певним засобом підкреслення?

Науковій мові завжди була властива виразність. Ще з давніх часів, з робіт давньогрецьких учених (які, до того ж, мали гарний ораторський досвід), наприклад, простежується використання засобів підкреслення ідей для їх піднесення [12]. Але звідси може виникнути і антитеза, що наука у ті часи лише зароджувалася, і на такі джерела посилалися не

варто. Тому ми обрали для дослідження роботи більш наближеного до сучасності наукового простору, 20-го сторіччя. Крім того, проаналізовано було також приклади сучасних наукових робіт. З аналізу можемо встановити, що так, дійсно, наукова мова не виділяється саме своєю виразністю, і ніколи не мала це за мету. Проте виразність наукової мови значно відрізняється від виразності літературної, можна сказати, вона спеціальна. Що мається на увазі?

Науковій мові мало ймовірно будуть притаманні ті самі засоби виразності, що й літературній. У науковому тексті неможливо зустріти епітети або гіперболи чи літоти, бо інакше це буде не науковий текст, а науково-фантастична література. Однак науковий стиль у рамках своїх стандартів і, так би мовити, витончених прийомів може подати і ту саму виразність, і підкреслену нею ідею в своєму особливому стилі. Декілька прикладів з класичних робіт лінгвістів:

1. “Though the sway of the Author remains powerful (the new criticism has often done no more than consolidate it), it goes without saying that certain writers have long since attempted to loosen it” [2, с. 143]. – «Хоча вплив Автора залишається значним (і нова критика часто лише підсилювала його), зрозуміло, що деякі письменники вже давно намагаються цей вплив зменшити.»

2. “This typical (generic) expression can be regarded as the word’s “stylistic aura”, but this aura belongs not to the word of language as such but to that genre in which the given word usually functions. It is an echo of the generic whole that resounds in the word” [1, с. 88]. – «Цей типовий (жанровий) вислів можна сприймати як «стилістичну ауру» слова, але цей відгук належить не самому слову мови, а жанру, у якому це слово зазвичай використовується. Це відгомін жанрового цілого, що проявляється у слові.»

3. “This bodily “duel”, thus coupling the inside and the outside, as well as the two instinctual pressures linked to both, is the matter upon which repression is set...” [5, с. 217]. – «Ця тілесна «дуель», таким чином поєднуючи внутрішнє та зовнішнє, а також два інстинктивні імпульси, пов'язані з працею, є тим, на що спрямоване придушення...».

Як бачимо, навіть наукові праці сповнені різноманітних стилістичних прийомів, як виділення та підсилення окремих елементів [Приклад 1], метафоричні (не ті, що прикрашають, а що розкривають абстрактний сенс складних понять) порівняння [Приклад 2], або паралелізми, які асоціюють пояснення одного поняття з визначеннями інших явищ чи процесів [Приклад 3]. Але ці роботи можна вважати більш авторськими, відповідно й їх стиль – не суто науковим, з втручанням особистості автора. Для доведення тези, що такі стилістичні засоби присутні не тільки в авторських працях, але й в загальному науковому стилі, звернемося до іншої добірки робіт.

Тепер розглянемо приклади з більш сучасних робіт:

1. “Thus, Continental pragmatics can serve as an „umbrella“ for various areas of linguistics” [9, с. 105]. – «Таким чином, континентальна прагматика може служити своєрідним «парасольковим» терміном для багатьох лінгвістичних напрямів».

2. “Unlike regular, “closed” conferences and journals, F1000Research publishes the manuscripts directly upon submission, at which point they receive a DOI and become citable” [8, с. 962]. – «На відміну від звичайних, «закритих» конференцій і журналів, F1000Research публікує рукописи безпосередньо після подання, після чого вони отримують DOI і стають доступними для цитування».

3. “Those hard-hitting questions keep coming...” [7, с. 80] – «Ці важкі для сприйняття запитання продовжують надходити...».

Ці приклади демонструють нам, що навіть у колективній праці [Приклад 5], яка має на увазі використання суто наукового стилю та нівелювання авторського впливу, зустрічаються такі елементи інтертекстуальності як стилістичні паралелі («закритий» – не замкнений, а лише не загальнодоступний). Також ми бачимо з робіт інших авторів, що сьогоденні наукові тексти все ще сповнені метафоричних термінів [Приклад 4], які загалом можна вважати особливістю наукового стилю, притаманною більшим чином саме цьому стилю, і стилістично окрашених слів [Приклад 6], які не просто прикрашають текст, як у літературному стилі, а можуть будувати порівняння, аналогію, алюзію, тобто слугують для донесення інформації. Отже, інтертекстуальні включення залишаються невід’ємною, провідною рисою наукового стилю, фігуруючи в основних жанрах текстів.

Чи змінився науковий стиль за роки? Чи став він більш стандартизованим і уніфікованим, чи підвищилася нейтральність настільки, що в майбутньому роботи вчених буде не відрізнити від творів штучного інтелекту? Звичайно, таке можна стверджувати лише стереотипно. На розглянутих прикладах можемо побачити прояви тієї самої виразності наукових текстів, яка не говорить відразу про авторське самовираження та бажання втрутитися до змісту тексту, однак про вміння коректно застосувати стильові прийоми і створити гарний науковий текст, вартий репрезентації певної наукової ідеї. Усе ж таки, науковий стиль – зовсім не простий, як може здаватися, і недостатньо просто описати на простий манер ідею, викинувши всі літературні прийоми, щоб його створити. Науковий стиль керується своїми спеціальними стилістичними прийомами, і щоб оволодіти ним, правильно представляти ідеї та передавати їх, просто дотримуватися нейтральності та безвиразності мало. Це знову говорить, наскільки інтертекстуальність притаманна науковим текстам, а також про те, на який новий рівень вона їх виводить.

Крім того, варто розглянути і саму концепцію «інтертекстуальності». Недаремно тільки що було

згадано «новий рівень» наукових текстів. Можна стверджувати, що інтертекстуальність – стилістична риса саме сучасних наукових текстів. Не тільки тому, що саме поняття є відносно новим, і все ще активно досліджується, але ще й тому, що науковий стиль, як і будь-який інший, не може знаходитися в постійній стабільності, тобто застої. Усе повинно змінюватися, щоб розвиватися, те саме стосується й наукового стилю. Його вихід на інтертекстуальний, міжтекстовий, навіть міжкультурний та міжнародний рівень говорить саме про сучасну міжнародність наукової комунікації, відкритість наукового простору та обміну ідеями, загальну співпрацю вчених у всьому світі. А це, звичайно, на такому глобальному рівні було б просто неможливим без технологій, які з’єднують світ сьогодні. Так само і наукова думка у своєму розвитку неможлива до збагачення та покращення без глобальних зв’язків між текстами. Що, знову таки, приводить нас до ubiquity, повсюдності інтертекстуальності.

Саме поняття «інтертекстуальності» з’явилося завдяки пост-структуралістській дослідниці Юлії Кристевій. У своїй праці «Слово, діалог і роман» Кристева, спираючись на ідеї Бахтіна, стверджує, що «будь-який текст побудований як мозаїка цитат; будь-який текст є поглинанням і перетворенням іншого. Поняття інтертекстуальності замінює поняття інтерсуб’єктивності, а поетична мова читається як щонайменше подвійна» [6, с. 37].

У свою чергу Михайло Бахтін, ідеї якого передували Ю. Кристевій, розвивав теорію діалогізму або діалогічності, яка означає, що текст існує у взаємному спілкуванні чи діалозі з іншими текстами, а слово є зв’язком текстових мереж і поверхонь [1]. Крім того, він підкреслював взаємозв’язок між автором і твором автора, твором і його читачами, а також між цими трьома факторами та соціально-історичними факторами.

Що ж є інтертекстуальністю? Будь-який літературний твір є інтертекстом, який взаємодіє з іншими текстами, переписуючи, змінюючи або пародіюючи їх. Ролан Барт, відомий своїм есе «Смерть автора», підкреслює, що інтертекстуальність не має нічого спільного зі старими поняттями джерела чи впливу, оскільки кожен текст вже є інтертекстом; інші тексти влітають в нього на різних рівнях у більш-менш впізнаваних формах [2].

Інтертекстуальність відноситься до способів, якими тексти взаємодіють між собою для створення значення. Вони можуть впливати один на одного, бути похідними, пародіювати, цитувати, протиставлятися, опиратися на інші тексти, черпати з них чи навіть надихатися ними [1, 5]. У цілому, посилення завжди були найпершим типом прояву інтертекстуальності, з яким асоціюються наукові тексти. Оскільки посилення – це вимога до таких текстів, їх використання з розвитком наукового стилю розширилося до різноманітних форм. Якщо говорити про тексти технічних наук, посиленнями є формули, звернення до рішень інших вчених,

малюнки або схеми загальних концептів, які могли бути створені не автором праці, але наводяться ним. У науковій публіцистиці посилання також набули різноманітного прояву в текстах, як-от:

1. "This falls in line with Barthes' argument in his landmark essay, *The death of the author*, first published in 1967 in the American journal, *Aspen* (no. 5-6), that a text cannot be reduced to or defined solely in terms of the subjective views or message of its writer..." [7, p. 78]. – «Це узгоджується з аргументом Барта в його епохальному есе «Смерть автора», вперше опублікованому в 1967 році в американському журналі «Аспен» (№ 5-6), що текст не можна зводити або визначати виключно в термінах суб'єктивні погляди або повідомлення автора...».

2. "Some scholars (e.g. Xin 2000: 191) have used the term "generic intertextuality" to cover what interdiscursivity actually refers to" [9, p. 97]. – «Деякі вчені (наприклад, Сін 2000: 191) використовували термін «загальна інтертекстуальність», щоб охопити те, до чого насправді відноситься інтердискурсивність».

Як можна побачити, посилання мають найбільшу маркованість у наукових текстах, тому загалом вважаються головним типом прояву експліцитної інтертекстуальності. Вони можуть мати різний графічний вигляд: від простого цитування [Приклад 10] до розгорнутого наведення даних щодо роботи автора, а саме рік і місце публікації [Приклад 9]. До речі, якщо зауважити те, що ми також згадали в дослідженні роботу Р. Барта «Смерть автора», цей прояв інтертекстуальності можна вважати більш розгорнутим, оскільки ми бачимо власне використане джерело в роботі іншого автора та аналізуємо, як автор використовував його. Це й є «комунікацією» між текстами, яку породжує інтертекстуальність. Проте, інтертекстуальність не обмежується лише текстовим простором. Загальний інтертекстуальний простір, до якого належать різні тексти, входить до складу інтердискурсивного простору. Дискурс – дуже складне і багатогранне поняття. З того, що стосується саме нашого дослідження, ми можемо навести наступні тези відомого дослідника дискурсу Т. ван Дейка [4]:

– дискурс є комунікативною подією, яка відбувається між мовцем і слухачем (або спостерігачем) у процесі комунікативної дії в конкретному часовому, просторовому чи іншому контексті. Ця дія може бути як усною, так і письмовою, включати вербальні та невербальні елементи.

– дискурсом є письмовий або усний вербальний продукт комунікативної дії (текст або розмова).

– дискурс – це текст, який реалізується як конкретне висловлювання, де текст виступає абстрактною граматичною структурою.

Наше дослідження визначає саме той факт, що одночасно дискурс є і текстом як результатом комунікації, і самою комунікацією. Тобто закріплений письмовий варіант, або «застиглий» дискурс, як його ще називав відомий український лінгвіст і дослідник

Ф.С. Бацевич [10, с. 147], звичайно позбавлений багатьох елементів реальної комунікативної дії, але не обмежує продовження інтердискурсивного розвитку текстів з інтертекстуального простору. Простіше кажучи, інтердискурсивність може проявлятися ще й в екстралінгвістичних елементах, які не належать до обов'язкової частини текстового простору. Це можуть бути культурно-специфічні елементи, авторські кліше чи звороти або ж спеціальні конструкції. Найчастіше вживаними з них є риторичні питання:

1. "Can contemporary linguistics hear this conception of language of which Jakobson work is the major token?" [5, p. 34]. – «Чи може сучасна лінгвістика почути про цю концепцію мови, основною лексемою якої є робота Якобсона?».

2. "At what point and location in history did literary substrates reach their maximum number while the literary metempsychotic cycle commenced?" [7, с. 79]. – «У який момент і в якому місці історії літературні субстрати досягли своєї максимальної кількості, коли почався літературний метемпсихотичний цикл?»

Наявність риторичних питань у текстах у цілому доводить ідею того, що текст, усе-таки, не є суто монологом автора чи його виступом перед уявною аудиторією. Безпосереднє звернення до когось, чим є риторичні питання, може розглядатися як один з типових прийомів наукової мови, проте має за собою екстралінгвістичне підґрунтя. Оскільки навіть на підсвідомому рівні автор може розуміти, що у роботі буде потенційна аудиторія, наукові ідеї не можуть просто створюватися для того, щоб зберігатися «у вакуумі». Саме такі елементи, як риторичні питання (іноді можуть бути цілі риторичні звороти, коли автор влаштовує полеміку з іншим автором у тексті своєї роботи) є безпосереднім проявом того, що лише текстом цінність наукової роботи і особливості наукового стилю не обмежуються.

Висновки. Наукова мова має тісний, постійний зв'язок з наукою. Вона виступає як особлива система мовних знаків, що виконують функції іменування та означення, і включає синтаксичні, семантичні й прагматичні аспекти аналізу. Таким чином, наукова мова виконує когнітивну та комунікативну функції, а також сприяє поєднанню концептуальної (логічної) та вербальної (мовної) картин світу в процесі наукового дослідження.

Хочемо підсумувати, що в природничих, точних і технічних науках інтертекстуальність звичайно виражається менш очевидно, ніж у соціогуманітарних, для яких характерна авторська виражена манера викладу. Однак без інтертекстуальності наукова мова втратила б свою багатовимірність. Цінність відкриття не залежить від індивідуальностей науковців. Кінцевий результат повинен бути об'єктивним, а його оформлення – чітким і однозначним. Проте шлях, яким дослідник приходиться до цього результату, завжди має його авторський характер і часто наповнений екстралінгвістичними включеннями, оскільки він

нерозривно пов'язаний із такими факторами, як пізнавальний науковий простір, картина світу, а також з власними досвідом і стилем мислення автора. Комунікація в науковій спільноті відіграє надзвичайно важливу роль. У кожного науковця свої підходи до вирішення проблем, власні методи й способи пізнання. Тому наукова об'єктивність все ж таки має зв'язок з інтертекстуальністю. На етапі створення текстів інтертекстуальність проявляється в просторах цих текстів безпосередньо. На цьому будується прагматична модель інтертекстуальності наукових текстів. У цьому ж і полягає естетична, особлива виразність наукової мови.

Майбутні напрямки досліджень включають вивчення можливостей використання лінгвопрагматичних стратегій для аналізу інтертекстуальності як складової частини ширшого міждисциплінарного підходу.

Список джерел інформації

1. Bakhtin M.M. (1986). *Speech genres and other late essays*. Translated by Vern W. McGee. Slavic Series. University of Texas Press, Austin. 203 p.
2. Barthes R. (1977). *Image, music, text* (trans. S. Heath). Fontana, London. 220 p.
3. Crystal D., Davy D. (2013). *Investigating English Style*. Routledge, New York, USA. 264 p.
4. Dijk Teun A. van. (2014). *Discourse and Knowledge. A Sociocognitive Approach*. Cambridge University Press. 400 p.
5. Kristeva J. (1982). *Desire in language. A Semiotic Approach to Literature and Art*. edited by Leon S. Roudiez; translated by Thomas Gora, Alice Jardine, and Leon S. Roudiez. European Perspectives: A Series of the Columbia University Press. Columbia University Press. 305 p.
6. Kristeva J. (1986). *Word, Dialogue and Novel*. In: T. Moi, ed., *The Kristeva Reader*, 1st ed. Oxford: Blackwell. P. 33–59.
7. Nwadike Chinedu. (2018). Intertextuality and Spirotextuality: Rethinking Textual Interconnections. *Journal of Literature, Languages and Linguistics*. Vol. 47. P. 76–83.
8. Revise and Resubmit: An Intertextual Model of Text-based Collaboration in Peer Review. (2022). *Computational Linguistics*. № 48 (4). P. 949–986. DOI: https://doi.org/10.1162/coli_a_00455
9. Wu J. (2011). Understanding Interdiscursivity: A Pragmatic Model. *Journal of Cambridge Studies*. Vol. 6, No. 2-3. P. 95–115.
10. Бацевич Ф.С. (2004). *Основи комунікативної лінгвістики* : підручник. К. : видавничий центр «Академія». 344 с.
11. Власюк І.В. (2018). Інтерлінгвістика ХХ століття та перспективи її розвитку у ХХІ столітті. *Сучасні філологічні дослідження: комунікативно-культурний аспект. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 15–16 червня 2018 р.)*. Херсон : Видавництво «Молодий вчений». С. 88–93.

12. Просалова В.А. (2019). *Інтертекстуальний аналіз: теорія і практика* : навчальний посібник. Вінниця. 206 с.

13. Селігей П. (2016). До проблеми авторської індивідуальності в науковому стилі. *Studia Ucrainica Varsoviensia*. V. 4. С. 249–263.

14. Тацакович У.Т. (2019). Інтертекстуальність у перекладі: загальний огляд та обґрунтування інтегрованого підходу. *Закарпатські філологічні студії*. В. 11, Т. 2. С. 51–57.

References (transliterated)

1. Bakhtin M.M. (1986). *Speech genres and other late essays*. Translated by Vern W. McGee. Slavic Series. University of Texas Press, Austin. 203 p.
2. Barthes R. (1977). *Image, music, text* (trans. S. Heath). Fontana, London. 220 p.
3. Crystal D., Davy D. (2013). *Investigating English Style*. Routledge, New York, USA. 264 p.
4. Dijk Teun A. van. (2014). *Discourse and Knowledge. A Sociocognitive Approach*. Cambridge University Press. 400 p.
5. Kristeva J. (1982). *Desire in language. A Semiotic Approach to Literature and Art*. edited by Leon S. Roudiez; translated by Thomas Gora, Alice Jardine, and Leon S. Roudiez. European Perspectives: A Series of the Columbia University Press. Columbia University Press. 305 p.
6. Kristeva, J. (1986). *Word, Dialogue and Novel*. In: T. Moi, ed., *The Kristeva Reader*, 1st ed. Oxford: Blackwell. P. 33–59.
7. Nwadike Chinedu. (2018). Intertextuality and Spirotextuality: Rethinking Textual Interconnections. *Journal of Literature, Languages and Linguistics*. Vol. 47. P. 76–83.
8. Revise and Resubmit: An Intertextual Model of Text-based Collaboration in Peer Review. (2022). *Computational Linguistics*. № 48 (4). P. 949–986. DOI: https://doi.org/10.1162/coli_a_00455
9. Wu J. (2011). Understanding Interdiscursivity: A Pragmatic Model. *Journal of Cambridge Studies*. Vol. 6, No. 2-3. P. 95–115.
10. Batsevych F.S. (2004). *Osnovy komunikativnoi lnhvistyky* : pidruchnyk. K. : vydavnychy tsestr «Akademiiia». 344 s.
11. Vlasiuk I.V. (2018). Interlnhvistyka KhKh stolittia ta perspektyvy yii rozvytku u KhKhI stolitti. Suchasni filolohichni doslidzhennia: komunikativno-kulturnyi aspekt. Materialy II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Uzhhorod, 15–16 chervnia 2018 r.). Kherson : Vydavnytstvo «Molodyi vchenyi». S. 88–93.
12. Prosalova V.A. (2019). *Intertekstualnyi analiz: teoriia i praktyka* : navchalnyi posibnyk. Vinnytsia. 206 s.
13. Selihei P. (2016). Do problemy avtorskoj indyvidualnosti v naukovomu styli. *Studia Ucrainica Varsoviensia*. V. 4. С. 249–263.
14. Tatsakovych U.T. (2019). Intertekstualnist u perekhladi: zahalnyi ohliad ta obruntuvannia intehrovanoho pidkhodu. *Zakarpatski filolohichni studii*. V. 11, T. 2. S. 51–57.

Надійшла (received) 16.09.2024

Відомості про авторів / About the Authors

Шкурченко Анастасія Юрївна (Shkurchenko Anastasiia) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», викладачка кафедри ділової іноземної мови та перекладу, Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7213-2235>.

ІСТОРИЯ НАУКИ ТА УКРАЇНОЗНАВСТВО

УДК 004.031.4:37(477) + 94(477)

doi: 10.20998/2227-6890.2024.2.23

О.В. ГАЙДАМАЧУК, М.М. МІЩЕНКО-РАВА

ОНЛАЙН-РЕСУРСИ ТА ЦИФРОВІ ПРОЄКТИ ВИСВІТЛЕННЯ ТЕМАТИКИ КУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ 1920-30-х РР. ТА «РОЗСТРІЛЯНОГО ВІДРОДЖЕННЯ» В УКРАЇНІ

Стаття представляє огляд сучасних цифрових інструментів для дослідження і популяризації культурної спадщини одного з найтрагічніших періодів української історії. У ній розглянуто низку інтернет-платформ, архівів, мультимедійних проєктів, а також інтерактивних освітніх програм, які сприяють вивченню та збереженню пам'яті про видатних діячів цього періоду. Особливу увагу приділено аналізу цифрових колекцій, віртуальних виставок і проєктів, таких як ProSlovo, які розкривають феномен культурного відродження 1920–1930-х років та його трагічний фінал. Стаття акцентує увагу на важливості впровадження сучасних технологій в освітній процес для поглиблення знань і осмислення цієї тематики.

Ключові слова: українське національне відродження 1920-рр, «розстріляне відродження», «червоний ренесанс», репресії, освітні Інтернет-платформи, інтерактивність, мультимедійні технології.

O. V. HAIDAMACHUK, M. M. MISHCHENKO-RAWA

ONLINE RESOURCES AND DIGITAL PROJECTS COVERING THE TOPIC OF CULTURAL DEVELOPMENT OF THE 1920s-30s AND THE "SHOT REVIVAL" IN UKRAINE

The article presents an overview of modern digital tools for research and popularization of the cultural heritage of one of the most tragic periods of Ukrainian history. It examines a number of Internet platforms, archives, multimedia projects, as well as interactive educational programs that contribute to the study and preservation of the memory of outstanding figures of this period. Special attention is paid to the analysis of digital collections, virtual exhibitions and projects, such as ProSlovo, which reveal the phenomenon of the cultural revival of the 1920s and 1930s and its tragic ending. The article emphasizes the importance of introducing modern technologies into the educational process for deepening knowledge and understanding of this topic.

Key words: Ukrainian national revival of 1920, "shot revival", "red renaissance", repression, educational Internet platforms, interactivity, multimedia technologies.

Постановка проблеми. Вивчення української культури 1920-х років є важливим для розуміння ключових процесів формування національної культури, літератури, мистецтва та науки в період стрімких інтенсивних змін. Цей час увійшов в історію як правдива доба відродження і розквіту українського письменства, мистецтва, експериментальних пошуків місця української культури в європейському просторі; а тридцять років отримали з-поміж іншого назву «розстріляного відродження» (жвава дискусія щодо термінологічного визначення названого періоду історії української культури досі триває, тому в науковій літературі можна зустріти різні терміни на позначення як періоду 1920-1930х або навіть 1910-1930х, так і окремо 1920-х чи 1930-х: «розстріляне

відродження», «червоний ренесанс», «українське відродження», «наші 1920-ті» тощо.) на позначення жорсткого придушення радянською репресивною системою цього унікального культурного підйому. Аналіз цього періоду дозволяє не лише віддати пошану численним митцям, науковцям та освітянам, які стали жертвами політичного терору, але й краще зрозуміти контекст боротьби за збереження національної ідентичності. Вивчення цієї епохи стає особливо актуальним у сучасному контексті, коли Україна активно переосмислює свою історію та культурну спадщину, відновлюючи несправедливо забуті імена і твори. У цьому процесі істотну роль відіграють інтернет-проєкти й ресурси, а також популяризація цієї теми. Такі платформи, як «ProSlovo.com» та інші, про які піде мова в цій статті,

створюють нові можливості для багатоаспектного вивчення та популяризації теми культурного відродження. Онлайн-ресурси та цифрові проекти пропонують доступ до архівних матеріалів, мультимедійного контенту, інтерв'ю та освітніх ресурсів, що полегшують опанування складної історії ширшою аудиторією. Багато інтернет-платформ і сайтів є інтерактивними, що заохочує студентів та аспірантів до користування і вивчення у спосіб, властивий молоді XXI століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що окрім самих платформ, таких як ProSlovo, «Наші 20-ті», «Розстріляне Відродження. Невідома історія письменників із розсекречених архівів КДБ» тощо, узагальнюючої публікації щодо цих Інтернет-ресурсів на дану тематику немає. Наукові розвідки культурологів, літературознавців, істориків і мистецтвознавців здебільшого присвячені окремим проблемам, персоналіям, явищам чи процесам окресленого періоду української культури. Наприклад, якщо Галина Бабак досліджує пошуки синтетичної теорії літератури в українському літературознавстві 1920-х рр. [1], то Ольга Харлан вивчає художні моделі «червоного ренесансу» в сучасній українській прозі [26]. Олесь Омельчук зосереджується на футуризмі Михайля Семенка [17], тоді як Вячеслав Мельник та Лариса Осадча аналізують особливості української анімації довоєнного періоду (ВУФКУ 1922–1930 рр.) [14], Володимир Миславський, спираючись на маловідомі публікації в українській періодиці 1922-1930 рр., досліджує формування і становлення українського документального кіновиробництва 1920-х рр. [15], а Олександр Клековкін вивчає предметну деформацію в українському театрознавстві 1920-х рр. [12]. Наталя Свинаренко і Людмила Добрунова намагаються виявити провідні суспільно-політичні, культурні та освітні тенденції в історії становлення українського суспільства 1930-х рр. [21], Віктор Собіянський аналізує тематику і жанрове розмаїття низки театральних газетних публікацій 1920-х [22], а Лариса Брюховецька розглядає творчу біографію українського актора Степана Шагайди як жертви сталінського терору [2].

В українській науковій періодиці існують огляди самого Розстріляного відродження [5, 6, 41], хоча численні огляди оформлені як тези різноманітних конференцій. Загальний огляд Інтернет-джерел на цю тему відсутній, що послужило підставою для написання статті. Щоб заповнити виявлену лаку, у статті запропоновано огляд, здійснений авторками на основі вивчення широкого кола матеріалів та підготовки аспірантського курсу «Українське національне відродження 1920-х рр.» зі спеціальності 032 «Історія та археологія» для кафедри українознавства, культурології та історії науки НТУ «ХП».

Мета статті – представити загальний огляд різноманітних сучасних цифрових ініціатив, які популяризують історію української культури 20-30х рр. XX ст. в Україні, щоб певним чином "каталогізувати" вже наявні проекти, забезпечивши їх опис, аналіз, і лінки.

Виклад основного матеріалу. Мабуть, без перебільшення можна сказати, що наразі

найвідомішою в Україні дослідницею й експерткою з літературного модернізму українських 1920-х є літературознавиця Ярина Цимбал, завдяки натхненній праці якої відповідний пласт української культури відкривається для все більшої кількості людей. Будучи сама невтомною популяризаторкою й харизматичним лекторкою, вона не тільки ініціює і сприяє наповненню інтернет-простору цінним і якісним контентом, а ще й допомагає початківцям зорієнтуватися у пошуках власної траєкторії вивчення теми культури українського модернізму.

Влітку 2024 р. відбулася літня школа гуманітарних досліджень «Людина. Становлення» за участі Ярини Цимбал, яка досліджує українську літературу 1920-х років та український авангард. У рамках цієї літньої школи вона як старша наукова співробітниця відділу української літератури ХХ ст. і сучасного літературного процесу в Інституті літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України прочитала цикл лекцій, які наразі доступні онлайн на YouTube каналі «Third Floor».

Перша лекція циклу «Місто і література в наших 1920-х» [35] присвячена розмові про загальний культурний контекст кінця XIX – початку XX ст., зокрема, про відмінності міського способу життя від сільського, а також про відображення в літературі міського життя з його повсякденням і дозволям (за романами «Місто» і «Невеличка драма» Валер'яна Підмогильного).

У другій лекції Ярина Цимбал [36] в живій дискусії зі студентами вищої школи обговорює стан жінки в суспільстві, роль інтелігенції в житті народу, перехід від міської до урбаністичної літератури як неминучий перехід до модернізму. Зокрема, вона рекомендує слухачам познайомитися зі львівським проектом співаної поезії «Пиріг і Батіг» (<https://www.youtube.com/channel/UCGTAaLc32PLh14t37fkIwFA>). Крім того, на XI Книжковому Арсеналі у червні 2023 року відбувся концерт «Розстріляне Відродження» гурту «Пиріг і Батіг», доступний нині на YouTube каналі «Mystetskyi Arsenal» <https://www.youtube.com/watch?v=PJ9nk5rOMdg>), покликанням популяризувати українську поезію авангарду 1920-х.

Третя лекція циклу [37] присвячена біографічному портрету Валер'яна Підмогильного й дискусії про його міські романи «Місто» і «Невеличка драма». Попри тематичну спорідненість обох романів, вписаних в загальноєвропейський тренд міських романів, лекторка підкреслює істотнішу художню цінність саме «Невеличкої драми», яка, на її переконання, могла б здивувати навіть закордонних читачів романів Анрі Рене Альбера Гі де Мопассана, Стендаля чи Оноре де Бальзака.

Ярина Цимбал є авторкою проекту «Наші 20-ті» (<https://www.tempora.com.ua/en/books/?tags=3#>) у видавництві «Темпора», де було видано серію книг на відповідну тематику, а також вона протягом п'яти років вела авторську рубрику «20-ті LIVE з Яриною Цимбал» (<https://litakcent.online/category/20-ti-live/>) на сайті «ЛітАкцент», де містяться її публікації. Крім того, вона є кураторкою серії «Vivat класика» (<https://vivat.com.ua/vivat-klasyka/>) у видавництві Vivat.

Для особливо допитливих читачів Ярина Цимбал веде Телеграм-канал «Наші Двадцять» [38], який вона регулярно наповнює інформацією, лінками, фото, віршами, фактами щодо літератури, мистецтва, взагалі культури 1920-х років в УСРР. На цей канал, створений ще в січні 2022 року, зараз підписано більше 4 000 читачів, які мають змогу реагувати на публікації й коментувати їх. Першою публікацією каналу був літературний віршований гороскоп 1928 р. «славнозвісного професора» Омелька Буца з ілюстрацією «Гора Парнас» Олександра Довгаля 1932 р. Окрім відповідних епіс літературних артефактів, кулінарних рецептів, промоційних плакатів, контекстуалізованих архівних знахідок і документів, канал містить понад 350 фотографій (портрети письменників, ілюстрації тодішніх видань, титули книжок тощо), 3 відео (архівні короткі чорно-білі фрагменти: 1) відеопортрет до 50-літнього ювілею Степана Васильченка; 2) Лесь Курбас з акторами театру «Березіль»; 3) відеопортрет Валер'яна Підмогильного) і близько 200 лінків на тематично близькі публікації в інших соцмережах (X, Telegram, Facebook, Instagram тощо).

Дискусію щодо назви культурного феномену українського модернізму 1920-х продовжив молодий дослідник Богдан Токарський, запропонувавши замість термінів «Розстріляне Відродження», «Червоний Ренесанс», «Наші Двадцять» свою версію – «Не/реалізоване (Не/розстріляне) Відродження» (в оригіналі – Un/executed можна прочитати в обох з цих значень, причому пріоритет якогось з них не є очевидним для закордонного читача) [42]. Підстави для цього експериментального термінологічного новотвору він докладно пояснює в однойменному англійському есеї, який адресує закордонній аудиторії. Есей, доступний онлайн, містить перекладені цитати з поезій й ілюстрації, а також, що важливо, бібліографію й змістовні примітки.

Літературознавчий огляд сприйняття «українського ренесансу» західними українцями представила Марія Чобанюк [39]. Особливу увагу дослідниця приділила науковому осмисленню канадським літературознавцем Олегом Ільницьким своєрідності українського футуризму.

Виставку-презентацію на тему «Минуле з гірким присмаком, або Червоний ренесанс української літератури» підготувала для читачів завідувачка сектору культурно-просвітницької роботи Наукової бібліотеки Маріупольського державного університету Д. Дунук [8]. Там пропонується пояснення походження терміну «розстріляне відродження», загальний опис «літературного злочину», анотації тематично підібраної літератури, цитати українських літературознавців, фотографії й лаконічні біографічні портрети Михайля Семенка, Сергія Пилипенка, Володимира Свідзінського, Майка Йогансена й Олексі Слісаренка.

У рамках проекту Харківського літературного музею [25], який сам по собі є цінним джерелом рідкісної колекції матеріалів української літератури, включено з періодом 1920-х, «Харківська мистецька резиденція» в будинку «Слово», історія якого пов'язана з мистецькою українською елітою 1920-х, арткритик та автор коміксів Борис Філоненко як

резидент «Слова» (25-та серія дитячого мультсеріалу «Книга-мандрівка. Україна» присвячена харківському будинку «Слово», <https://www.youtube.com/watch?v=D8DUJk5-64s>) разом з художником і засновником студії Aza Nizi Maza Миколою Коломійцем (Ткаченко К.В. Україні презентували перший альбом-мюзикл про розстріляне відродження. SilMedia. <https://sil.media/p/v-ukrayini-prezentovali-pershii-albom-miuzykl-pro-rozstriliane-vidrodzhennia-845965-2123#comments>) представили на квартирнику у будинку Саламандра свою експериментальну роботу з українською літературою 1920-х в коміксах і мистецьких проєктах [11], що відкриває нові можливості для осмислення й популяризації української літератури. Акцент на візуальному осмисленні творчого спадку українських 1920-х покликаний збагатити інструментарій поточної роботи з культурною пам'яттю.

ProSlovo.com [3] є унікальним цифровим ресурсом, створеним для вивчення, збереження та популяризації історії будинку «Слово» (Існує також дослідження історичного контексту цього харківського будинку [24].) в Харкові, який став символом культурного піднесення і трагедії 1920-30-х років в Україні. Цей будинок був місцем проживання багатьох відомих українських письменників, художників та інших діячів, які належали до покоління «Розстріляного відродження». На сайті представлені історичні матеріали про будинок «Слово» та його мешканців; біографії діячів, які мешкали у будинку, з описом їхнього творчого доробку та життєвого шляху; віртуальний архів, що включає фотографії, листування, документи, аналітичні статті та дослідження. Розроблено інтерактивну 3D-модель будинку, яка дозволяє вивчити, де жили та працювали його мешканці. А таймлайн подій представляє хронологію, пов'язану не лише з будинком, а і з культурним простором всього Харкова. Проєкт був створений у 2017 році Анастасією Ковальновою та має освітньо-культурний характер. Він підтримується за рахунок ентузіазму авторів, що прагнуть зберегти історичну пам'ять та звернути увагу на важливість української культури того періоду.

Проєкт «Розстріляне Відродження. Невідома історія письменників із розсекречених архівів КДБ», представлений на платформі TSN.ua [19], є унікальною ініціативою, спрямованою на дослідження та популяризацію трагедії покоління митців 1920–1930-х років, відомого як «Розстріляне Відродження». На сайті представлені розсекречені документи КДБ: листи, доноси, судові вирокі, які розкривають долі українських літераторів, художників і науковців, що зазнали переслідувань, арештів та страти під час репресій сталінського режиму. Також висвітлюється, як система нищила талановитих діячів, включаючи їхню творчість, особисте життя та суспільний вплив. Проєкт супроводжується ілюстраціями, які передають дух епохи, та історичними коментарями. Мета ініціативи – зберегти пам'ять про це трагічне покоління, розкрити масштаби репресій і водночас популяризувати творчість митців, чий здобутки належать до світового рівня культури.

Блог Степана Процюка «Про письменників» – це серія відео, створена відомим українським письменником, де він ділиться своїми роздумами та аналізом творчості і біографій визначних діячів української літератури. Серія включає відео, присвячені таким постатям як Микола Вороний, Олександр Олесь, Олександр Довженко, Павло Тичина, Микола Зеров, Максим Рильський, Микола Хвильовий та інші. Блог представляє унікальний погляд на ключових представників української літератури 20-го століття, особливо епохи «Розстріляного Відродження». У своїх відео Степан Процюк аналізує їхню творчість, історичний контекст, боротьбу за національну ідентичність та особисті трагедії. Це не лише освітній контент, а й рефлексія автора про значення цих постатей у сучасній культурі та їхній вплив на українську літературну традицію. Подивитися блог можна на YouTube-каналі «Степан Процюк. Письменник про письменників. Канал про літературу» [23].

Цикл авторських сюжетів «Воскресіння Розстріляного Відродження» (опис ідеї проекту: <https://detector.media/rinok/article/107610/2015-05-28-kanal-ukraina-zapustyv-sayt-voskresinnya-rozstrilyanogo-vidrodzhennya/>) від телеканалу «Україна» [28] присвячений відновленню пам'яті про трагічну долю українських митців 1920-30-х років, які стали жертвами сталінського терору. Проект, що стартував в межах фестивалю Кінотиждень «Воскресіння Розстріляного Відродження» (15-та ювілейна церемонія міжнародного літературного конкурсу «Коронації слова – 2015» була також присвячена темі «Воскресіння розстріляного відродження»: <http://koronatsiya.com/koronatsiya-slova-voskresinnya-rozstrilyanogo-vidrodzhennya-2/>) 28 травня – 3 червня 2015 в київському кінотеатрі «Оскар», досліджує життя та творчість письменників, художників, театралів і громадських діячів, висвітлюючи їхній внесок у культуру та жакливу ціну, яку вони заплатили за прагнення свободи. Сюжети представляють відео-досє 11-ти ключових представників «Розстріляного відродження» (Миколи Хвильового, Миколи Зерова, Володимира Сосюри та інших), їхній творчий спадок та обставини, які призвели до їхньої трагедії. Також вказується на сучасні спроби повернення їхніх імен у колективну пам'ять через архівні розвідки, літературні та культурні ініціативи.

Цикл сюжетів «Віртуальна полиця» [32] – це освітній та просвітницький проект, створений для популяризації української літератури ХХ століття, особливо її авангардних і маловідомих аспектів. Проект втілений на YouTube-каналі «Смолоскип Українська книгарня», і охоплює огляди творів ключових українських письменників та літературних явищ. У сюжетах представлено вибрані твори таких авторів, як Гео Шкурупій, Микола Зеров, Олександра Слісаренко, а також розглядаються феномени авангардної поезії та формування антологій української літератури. Автори циклу прагнуть зробити складні літературні концепції доступними для широкої аудиторії, демонструючи їхню актуальність у сучасному культурному контексті. Особлива увага приділяється відновленню інтересу до письменників, які зазнали репресій, а також

осмисленню їхнього внеску в українську та світову літературну традицію. Відео створені у форматі коротких оглядів, що дозволяє легко знайомитися з окремими творами та їхнім історичним контекстом.

На інтернет-платформі «Лікбез. Історичний фронт» висвітлюється багато матеріалів, що стосуються культурного розвитку України в 20-30-х роках ХХ століття, зокрема, теми «Розстріляного відродження». Цей ресурс містить статті, які охоплюють важливі аспекти соціально-політичного життя того часу, аналізуючи репресії, які зазнали видатні культурні та наукові діячі. Наприклад, в оглядах «Газети сталінського Харкова» розглядається стан української журналістики в умовах сталінської репресивної політики, що показує важку ситуацію, з якою зіштовхувалися культурні інститути, включаючи перешкоди на шляху до нормального функціонування медіа під тоталітарним режимом.

Низку змістовних відеоматеріалів з тематичних виставок, лекцій, дискусій, проведених в різні роки, пропонує «Мистецький арсенал». Позиціонуючи себе як «флагманську українську інституцію культури», український Мистецький арсенал намагається сприяти синтезу й розвитку сучасного мистецтва через виставкові проекти та діяльність напрямів-лабораторій. Прагнучи забезпечити умови для самозбагачення різним мистецтвам, ця культурна інституція регулярно пропонує творчим спільнотам платформу для взаємодії й розвитку на перетині різних інтересів і компетенцій. На YouTube-каналі Мистецького арсеналу можна знайти кілька лекційно-виставкових циклів, присвячених темі української культури 1920-1930х рр.: 1) проект «Футуроманія» (12 епізодів) [34] про шлях українського футуризму з його настановою на деструкцію колишньої форми задля її модернізації через експеримент, провокацію й еkleктику. У фокус уваги потрапляє не тільки література, але й образотворче мистецтво, театр, опера тощо. 2) проект «Курбас: нові світи» (10 епізодів) [33] про мистецьке дослідження режисерських новацій Леся Курбаса й експериментальної діяльності творчого об'єднання «Березіль» обох його періодів – Київського (1922-1926) і Харківського (1926-1933). 3) проект «Бойчукізм» (7 епізодів) [31] про мрійників-реформаторів мистецтва, які прагнули створити новий «великий стиль», про українське мистецьке явище «неовізантизму» школи Михайла Бойчука, про творців і зрештою жертв утопії.

Цікаві відео-матеріали можна знайти на сайті Культурно-мистецького центру НаУКМА: 1) цикл лекцій мистецтвознавиці Діани Ключко (11 відео-лекцій) на тему «Українські графіки ХХ ст.» [29] про творчі пошуки, наприклад у межах стилю ар-деко, українських ілюстраторів книг або про графічні експерименти геніїв театральних ескізів: Олександри Екстер, Анатолія Петрицького тощо. Крім того, в 2) циклі «Українські художники ХХ ст.» (22 відео-лекції) [30], окремі лекції присвячено творчості братів Кричевських, Георгія Нарбута, Олександра Мурашка, Михайла Бойчука, Михайла Жука, Олеси Новаківської, Олександра Богомазова тощо.

Український культурний фонд підтримав ініціативу культурно-видавничого медіа «Читомо»

про культуру читання і мистецтво книговидавництва у реалізації протягом 2020-2021 рр. унікального крос-секторального проєкту «Екземпляри ХХ. Літературно-мистецька періодика ХХ століття» [9], спрямованого на вивчення знакових українських періодичних видань про літературу і мистецтво ХХ ст. На сайті «Читомо» представлено 26 науково-популярних досліджень про знакові експериментальні українські часописи, серед яких, наприклад: «Авангард», «ВАПЛІТЕ», «Кіно», «Літературний ярмарок», «Нова генерація», «Молодняк», «Музика», «Нове мистецтво», «Перець», «УЖ (Універсальний Журнал)» і под.

Крім того, серед підтриманих Українським культурним фондом проєктів є ще подкаст Анастасії Окуневич «Знакові постаті України: їх вбивала Росія» (2022) про видатних українських митців, які були знищені тоталітарним режимом [18]. 15 коротких (тривалістю менше 10 хвилин кожна) історій розповідають про яскраві випадки з життя Агатангела Кримського, Максима Рильського, Гната Хоткевича, Миколи Хвильового, Леся Курбаса, Олександра Довженка та інших видатних українців, цитуючи слова своїх героїв.

Важливими культурними продуктами є документальні фільми, які допомагають глибше зрозуміти долю української інтелігенції у міжвоєнний період. Серед них слід виділити «Червоний ренесанс» [4] (режисери В. Шкурін, О. Фролов, серії 1-3). Цей документальний проєкт розповідає про феномен культурного піднесення в Україні 1920-х років, що став відомим як «червоний ренесанс». У трьох серіях глядачі знайомляться з життям і творчістю українських митців того часу, зокрема письменників, художників і режисерів, які працювали в умовах радянської ідеологічної цензури. Фільм також показує трагічний фінал цього відродження, коли більшість представників епохи стали жертвами сталінських репресій. А також документальний фільм «Будинок Слово» (режисер Тарас Томенко) [7], який розкриває історію створення цієї будівлі та її роль як творчого осередку. У той же час, він показує трагічну долю мешканців «Будинку Слово», які стали жертвами радянської каральної системи. Фільм поєднує документальні матеріали з реконструкцією подій, створюючи глибокий і зворушливий образ доби. Молодий український режисер Ігор Висневський у 2018 р. завершив роботу над короткометражною художньою стрічкою «Слово» (журналістка радіо «Свобода» Софія Серета у 2018 р. взяла інтерв'ю в режисера Ігоря Виснянського:

<https://www.radiosvoboda.org/a/29181038.html>) [13] про події 1933 р. в житті мешканців трагічно відомого будинку. Стрічка здобула низку міжнародних нагород і відзнак. У 2024 р. режисер Тарас Томенко представив публіці художню версію фільму «Будинок «Слово». Нескінчений роман» [27] про творчих мешканців харківського будинку «Слово», де факти поєднано з художнім вимислом і вигаданими персонажами. Фільм викликав певний ажіотаж, а також хвилю рецензій, відгуків, жваве обговорення і дискусії. Сценаристка фільму опублікувала свої відповіді глядачам фільму на сторінках «Української правди» у розділі «Життя» [40].

Варта також уваги спроба музично-поетичного переосмислення й осучаснення творів митців вказаного періоду української історії, реалізована музикантами з Києва і Донецька (Олександр Хоменко, Віктор Ткаченко і Микола Шмундир) творчого гурту МУР вже під час повномасштабної російсько-української війни. Результат своїх музичних експериментів з літературними й документальними матеріалами українських 1920-х вони представили у вигляді амбітного, першого в Україні альбому-мюзиклу «Ти(Романтика)» [16], присвяченого митцям розстріляного відродження. Ритмо-інтонаційні експерименти, лаконічна кольорова палітра, аудіо-візуальні пошуки шляхів (пере)осмислення крізь сучасний звук й аранжування оформлені у 18 сюжетів мюзиклу.

Крім того, в рамках шкільної освіти (збірка різних матеріалів представлена також на сайті «Уміти»: <https://umity.in.ua/concept/?id=760>) є чисельні презентації та плани уроків, які дозволяють і вчителям, і учням вивчити матеріал в цікавій формі. Серед них Презентації на тему «Розстріляне відродження» на платформі Naurok. У ній описано духовно-культурний феномен 1920-х років, наведено біографії письменників і діячів, які стали жертвами сталінських репресій. Матеріал містить детальну інформацію, яку можна використовувати під час підготовки інтерактивних уроків чи вебінарів з цієї теми. Там же можна знайти детальну розробку інтегрованого уроку на тему «Розстріляне відродження в Україні» [20]. Матеріал містить хронологічні таблиці, креативні завдання та інсценування, що дозволяють більш глибоко зрозуміти тему, залучаючи учнів до активного вивчення через інтернет-платформи.

На платформі «СМАРТ ОСВІТА» (Смарт Освіта – Гуманізація і осучаснення освіти www.smart-osvita.org) створено серію аудіоуроків, які розповідають про ключові події та особистості цього періоду. Тут можна знайти лекції про митців, репресії проти інтелігенції та історичні контексти тих часів. Ці матеріали адаптовані для використання у школах (методичний нотатник для шкільних уроків на тему розстріляного відродження пропонує сайт Нової Української Школи (НУШ): <https://nus.org.ua/articles/uroky-pro-myttsiv-rozstrilyanogo-vidrozhennya-metodychnyj-notatnyk-dlya-vchyteliv/>) та самостійного навчання.

Сайт «СловОпис» (<https://slovopys.kubg.edu.ua/pro-nas/>) від Київського університету Бориса Грінченка публікує детальні статті про культурний контекст 20-х років, дискусії між літературними угрупованнями та долю діячів тієї доби. Наприклад, є матеріал про літературну дискусію 1925-1928 років та її значення для української культури.

Онлайн-бібліотека Національного центру «Мала академія наук» України пропонує ресурси для вивчення історії літератури, у тому числі й періоду Розстріляного відродження, через інтерактивні програми та цифрові бібліотеки, що доступні для дослідників і школярів.

Неоціненним скарбом залишаються оцифровані тексти і документи, можливість працювати з якими онлайн з будь-якої точки світу стимулює вивчення і

глибоке дослідження даної теми. Такими джерелами є «Культура України. Електронна бібліотека» (Національна бібліотека України імені Я. Мудрого), де є окремий блок «Розстріляне відродження» [10].

Висновки. Популяризація через соціальні мережі, блоги, відео та публічні лекції сприяє формуванню нових поколінь, які цінують свою культурну спадщину. Інтернет-проекти стають платформами, які поєднують академічні дослідження із сучасними технологіями, відкриваючи нові перспективи для збереження та популяризації «розстріляного відродження» серед українців та міжнародної спільноти.

Список джерел інформації

1. Бабак Г. (2022). Агапій Шамрай у пошуках синтетичної теорії літератури: 1920-ті роки. *Слово і Час*. № 3 (723). С. 28–44. DOI <https://doi.org/10.33608/0236-1477.2022.03.28-44>
2. Брюховецька Л.І. (2024). Розстріляне світло. Актор Степан Шагайда як жертва сталінського терору. *Культура України*. № 84. С. 7–22. DOI <https://doi.org/10.31516/2410-5325.084.01>
3. Будинок «Слово». Retrieved from <https://www.proslovo.com/#15/50.00892/36.23515/-17.6/45>
4. Документальний фільм реж. В. Шкуріна, О. Фролова «Червоний ренесанс» (сер. 1-3). Retrieved from <http://doc-films.com/history/ukrhistory/583-chermonyj-renesans-2005-tvrip.html>
5. Галета О. (2013). Апологія стилю: «Розстріляне відродження» Юрія Лаврінченка. *Наукові записки. Серія "Історичні науки"*. Вип. 21. С. 61–70.
6. Галушко Н.А., Мікрух Л.А. (2024). Доба розстріляного відродження на сторінках української історії: II науково-практична конференція (м. Ужгород, 25-26 жовтня 2024 р.). С. 10–13.
7. Документальний фільм реж. Т.Томенка за сценарієм Л.Якимчук «Будинок Слово» 2017. Тривалість 1:21.40. Retrieved from <https://megogo.net/ru/view/3767231-budinok-slovo.html>
8. Дунук Д.А. Виставка «Минуле з гірким присмаком, або Червоний ренесанс української літератури». Retrieved from https://repository.mu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3522/1/20-05-15_Rozstriliane_vidrodzhennia_VV.pdf
9. Екземпляри XX ст. Літературно-мистецька періодика XX ст. 2020-2021. «Читомо», Український культурний фонд. Retrieved from https://chytomo.com/special_project/ekzempliary-xx
10. Електронна бібліотека творів представників «Розстріляного відродження» (Національна бібліотека України імені Я. Мудрого). Retrieved from <https://elib.nlu.org.ua/collection.html?id=227>
11. Квартирник з Борисом Філоненко та Миколою Коломійцем. Іменами коміксів: Харків 20-х. Тривалість 1:43:39. YouTube канал «Харківський ЛітМузей». 27.06.2024. Retrieved from https://www.youtube.com/watch?v=Fr0ESh2ox_w&list=PL3RXmrlXfgImXR0InRaWHXQH899mghvFy&index=5
12. Клековкін О. (2024). Науковий факт і художній образ (деформація предметного поля українського театрознавства 1920-х років). *Науковий журнал Художня Культура. Актуальні проблеми*. № 20 (1). С. 148–155. DOI [https://doi.org/10.31500/1992-5514.20\(1\).2024.306924](https://doi.org/10.31500/1992-5514.20(1).2024.306924)
13. Короткометражний фільм «Слово». Реж. І. Висневський. 2018. Тривалість 32:00. YouTube канал «Igor Vysnevskyi». 31.06.2019. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=Tc1P89uEPq8>
14. Мельник В.О., Осадча Л.В. (2023). Українська анімація ВУФКУ 1922–1930-х рр.: трансформація смислових наративів. *Культурологічний альманах*. № 3. С. 290–296. DOI <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.3.41>
15. Миславський В.Н. (2023). Становлення української кінодокументалістики в другій половині 1920-х рр. *Культура України*. № 82. С. 59–66. DOI <https://doi.org/10.31516/2410-5325.082.07>
16. МУР мюзикл «Ти(Романтика)». Тривалість 40:55. YouTube канал «МУР». 29.02.2024. Retrieved from https://www.youtube.com/watch?v=АНХhKPP6xAk&list=PLz8EHWHFUoadGnVT0kRzKEeVaVTLuL_H4&index=1&t=1882s
17. Омельчук О. (2024). Михайль Семенко: футурист і боротьбист. *Слово і Час*. № 2. С. 88–97. DOI <https://doi.org/10.33608/0236-1477.2024.02.88-97>
18. Подкаст Анастасії Окунович «Знакові постаті України: їх вбивала Росія». Український культурний фонд. SoundCloud. Retrieved from <https://soundcloud.com/znakovi-postati-ukrayini/ogatangel-krimskiy>
19. Проект «Розстріляне Відродження. Невідома історія письменників із розсекречених архівів КДБ» на tsn.ua. Retrieved from <https://tsn.ua/special-projects/kdb/>
20. Розробка інтегрованого уроку на тему «Розстріляне відродження в Україні». Retrieved from <https://naurok.com.ua/rozrobka-integrovanogo-uroku-na-temu-rozstriliane-vidrodzhennya-v-ukra-ni-400952.html>
21. Свинаренко Н.О., Добрунова Л.Е. (2023). Українське радянське суспільство (30-х рр. XX ст.): провідні суспільно-політичні, культурні, освітні тенденції. *Культурологічний альманах*. № 1. С. 64–69. DOI <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.1.9>
22. Собіянський В. (2023). Театральні критичні публікації у газетних виданнях України 1920-х років. *Науковий журнал Художня Культура. Актуальні проблеми*. № 19 (1). С.31–39. DOI [https://doi.org/10.31500/1992-5514.19\(1\).2023.283117](https://doi.org/10.31500/1992-5514.19(1).2023.283117)
23. Степан Процюк. Письменник про письменників. Канал про літературу. Retrieved from https://www.youtube.com/channel/UCA_vCcJwRstTeyW10AQ66q
24. Турчина Л., Мозуленко Д., Коломієць К. (2024). «Червона ганчірка» для бика, або будинок «Слово» (розстріляне відродження). *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 75. Том 3. С. 16–20. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/75-3-3>
25. Харківський ЛітМузей. Офіційний сайт. Retrieved from <http://litme.com.ua/>
26. Харлан О. (2023). «Червоний ренесанс» у сучасній українській прозі: художні моделі. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Філологія*. № 4 (9). С. 50–55.
27. Художній фільм «Будинок "Слово". Нескінчений роман» реж. Т.Томенка за сценарієм Л. Якимчук 2024. Retrieved from Wideo Bing
28. Цикл авторських сюжетів «Воскресіння Розстріляного відродження» телеканалу «Україна» 2015. Retrieved from <https://vidrodzhennja.kanalukraina.tv/ua/> Окремо фільм: <https://www.youtube.com/watch?v=ugHqG9higM4&t=4s>
29. Цикл лекцій Діани Ключко «Українські графіки XX ст.» 2024. YouTube канал «Культурно-мистецький центр НАУКМА». Retrieved from https://www.youtube.com/playlist?list=PLnTlUg3XcHj6Q5sYVpC_z7aNhC4VgwnSV
30. Цикл лекцій Діани Ключко «Українські художники XX ст.» 2023. YouTube канал «Культурно-мистецький центр НАУКМА». Retrieved from https://www.youtube.com/playlist?list=PLnTlUg3XcHj5WQt41EKJETOY7xiQQ_ks

31. Цикл сюжетів «Бойчукізм» Мистецького арсеналу. 2017. YouTube канал «Mystetsky Arsenal». Retrieved from <https://www.youtube.com/playlist?list=PLtj25ZLjRgOuuQxj6FKCkniBtXeorPzrP>
32. Цикл сюжетів «Віртуальна поліція» про вибрані твори українських письменників (2021-2022): Гео Шкурупія, Миколи Зерова, Олекси Слісаренка, огляд авангардної поезії, антологію української літератури ХХ століття тощо // YouTube канал «Смолокип Українська книгарня». Retrieved from https://www.youtube.com/channel/UCtGHWkYGP5_itWtz3NRKjUw
33. Цикл сюжетів «Курбас: нові світи» Мистецького арсеналу. 2018. YouTube канал «Mystetsky Arsenal». Retrieved from <https://www.youtube.com/playlist?list=PLtj25ZLjRgOsaBJHobmRb-UYUATgCPV18>
34. Цикл сюжетів «Футуроманія» Мистецького арсеналу. 2021. YouTube канал «Mystetsky Arsenal». Retrieved from <https://www.youtube.com/playlist?list=PLtj25ZLjRgOshIBuRvEAEcq7yfW7Tb3J7>
35. Цимбал Я. Лекція 1. Місто і література в наших 1920-х. Тривалість 1:27:39. YouTube канал «Third Floor». 19.10.2024. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=vbKCK78S6ho&list=PLaMxVYrBESUxkPXw0HFyfcpleRm3W7eWw&index=5&t=9s>
36. Цимбал Я. Лекція 2. Місто і література в наших 1920-х. Тривалість 1:41:06. YouTube канал «Third Floor». 19.10.2024. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=pKSL9WYJrD4&list=PLaMxVYrBESUxkPXw0HFyfcpleRm3W7eWw&index=4>
37. Цимбал Я. Лекція 3. Місто і література в наших 1920-х. Тривалість 1:32:10. YouTube канал «Third Floor». 1.11.2024. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=NBNCxd5CWME&list=PLaMxVYrBESUxkPXw0HFyfcpleRm3W7eWw&index=3>
38. Цимбал Я. Телеграм-канал «Наші Двадцять». 3 2022 р. Retrieved from <https://t.me/nashi20>
39. Чобанюк М. (2022). Український Ренесанс 1920-х років: погляд Заходу. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. Дрогобич: Посвіт. С. 265–273. DOI <https://doi.org/10.24919/2411-4758.2022.241895>
40. Якимчук Л. З чого ми збудували «Будинок “Слово”». Відповідаючи глядачам. 17.05.2024. *Українська правда: Життя*. Retrieved from <https://life.pravda.com.ua/culture/shcho-potribno-znati-pro-film-budinok-slovo-7-zapitan-do-scenaristki-lyubi-yakimchuk-301595/>
41. Hryn H. (2004-2005). The Executed Renaissance Paradigm Revisited. *Harvard Ukrainian Studies*. Vol. 27, No. 1/4, pp. 67–96.
42. Tokarsky B. (2021). The Un/Executed Renaissance. Ukrainian Soviet Modernism and Its Legacies. *Essays of the Forum Transregionale Studien*. 8. 120 p. Retrieved from <https://www.prisma-ukraina.de/publikationen/detail/the-un-executed-renaissance-ukrainian-soviet-modernism-and-its-legacies>

References (transliterated)

1. Babak H. (2022). Ahapii Shamrai u poshukakh syntetychnoi teorii literatury: 1920-ti roky. *Slovo i Chas*. № 3 (723). S. 28–44. DOI <https://doi.org/10.33608/0236-1477.2022.03.28-44>
2. Briukhovetska L.I. (2024). Rozstriliane svitlo. Aktor Stepan Shahaida yak zhertva stalinskoho teroru. *Kultura Ukrainy*. № 84. S. 7–22. DOI <https://doi.org/10.31516/2410-5325.084.01>

3. Budynok «Slovo». Retrieved from <https://www.proslovo.com/#15/50.00892/36.23515/-17.6/45>
4. Dokumentalniy film rezh. V. Shkurina, O. Frolova «Chervonyi renesans» (ser. 1-3). Retrieved from <http://doc-films.com/history/ukrhistory/583-chervonyi-renesans-2005-tvrip.html>
5. Haleta O. (2013). Apolohiia styliu: «Rozstriliane vidrozhennia» Yurii Lavrinenka. *Naukovi zapysky. Seriiia “Istorychni nauky”*. Vyp. 21. S. 61–70.
6. Halushko N.A., Mikrukh L.A. (2024). Doba rozstrilianoho vidrozhennia na storinkakh ukrainskoi istorii: II naukovo-praktychna konferentsiia (m. Uzhhorod, 25-26 zhovtnia 2024 r.). S. 10–13.
7. Dokumentalniy film rezh. T.Tomenka za stsenariiem L.Iakymchuk «Budynok Slovo» 2017. Tryvalist 1:21.40. Retrieved from <https://megogo.net/ru/view/3767231-budinok-slovo.html>
8. Dunuk D.A. Vystavka «Mynule z hirkym prysmakom, abo Chervonyi renesans ukrainskoi literatury». Retrieved from https://repository.mu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3522/1/2020-05-15_Rozstriliane_vidrozhennia_VV.pdf
9. Ekzempliary KhKh st. Literaturno-mystetska periodyka KhKh st. 2020-2021. «Chytomo», Ukrainyskyi kulturnyi fond. Retrieved from https://chytomo.com/special_project/ekzempliary-xx
10. Elektronna biblioteka tvoriv predstavnykiv «Rozstrilianoho vidrozhennia» (Natsionalna biblioteka Ukrainy im. Ya. Mudroho). Retrieved from <https://elib.nlu.org.ua/collection.html?id=227>
11. Kvartyrnyk z Borysom Filonenko ta Mykoloiu Kolomitsem. Imenamy komiksiv: Kharkiv 20-kh. Tryvalist 1:43:39. YouTube канал «Kharkivskyi LitMuzei». 27.06.2024. Retrieved from https://www.youtube.com/watch?v=FroESh2ox_w&list=PL3RXmrlXfgImXR0InRaWHXQH899mghvFy&index=5
12. Klekovkin O. (2024). Naukovyi fakt i khudozhnii obraz (deformatsiia predmetnoho polia ukrainskoho teatroznavstva 1920-kh rokiv). *Naukovyi zhurnal Khudozhnia Kultura. Aktualni problemy*. № 20 (1). S. 148–155. DOI [https://doi.org/10.31500/1992-5514.20\(1\).2024.306924](https://doi.org/10.31500/1992-5514.20(1).2024.306924)
13. Korotkometrazhnyi film «Slovo». Rezh. I. Vysnevskiy. 2018. Tryvalist 32:00. YouTube канал «Igor Vysnevskiy». 31.06.2019. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=Tc1P89uEPq8>
14. Melnyk V.O., Osadcha L.V. (2023). Ukrainka animatsiia VUFKU 1922–1930-kh rr.: transformatsiia smyslovykh naratyviv. *Kulturolohichniy almanakh*. № 3. S. 290–296. DOI <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.3.41>
15. Myslavskiy V.N. (2023). Stanovlennia ukrainskoi kinodokumentalistyky v druhii polovyni 1920-kh rr. *Kultura Ukrainy*. № 82. S. 59–66. DOI <https://doi.org/10.31516/2410-5325.082.07>
16. MUR miuzykl «Ty(Romantyka)». Tryvalist 40:55. YouTube канал «MUR». 29.02.2024. Retrieved from https://www.youtube.com/watch?v=AHxhKPP6xAK&list=PLz8EhWHFUoadGnVT0kRzKEeVaVTLuL_H4&index=1&t=1882s
17. Omelchuk O. (2024). Mykhail Semenko: futuryst i borotbyst. *Slovo i Chas*. № 2. S. 88–97. DOI <https://doi.org/10.33608/0236-1477.2024.02.88-97>
18. Podkast Anastasii Okunevych «Znakovi postati Ukrainy: yikh vbyvala Rosiia». Ukrainyskyi kulturnyi fond. SoundCloud. Retrieved from <https://soundcloud.com/znakovi-postati-ukrayini/agateangel-krimskiy>
19. Proiekt «Rozstriliane Vidrozhennia. Nevidoma istoriia pysmennykiv iz rozsekrechenykh arkhiviv KDB» na tsn.ua. Retrieved from <https://tsn.ua/special-projects/kdb/>
20. Rozrobka intehrovanoho uroku na temu «Rozstriliane vidrozhennia v Ukraini». Retrieved from

<https://naurok.com.ua/rozrobka-integrovanogo-uroku-na-temu-rozstrilyane-vidrodzhennya-v-ukra-ni-400952.html>

21. Svyarenko N.O., Dobrunova L.E. (2023). Ukrainske radianske suspilstvo (30-kh rr. KhKh st.): providni suspilno-politychni, kulturni, osvichni tendentsii. Kulturolohichniy almanakh. № 1. S. 64–69. DOI <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.1.9>

22. Sobiianskyi V. (2023). Teatralno-krytychni publikatsii u hazetnykh vydanniakh Ukrainy 1920-kh rokiv. Naukovyi zhurnal Khudozhnia Kultura. Aktualni problemy. № 19 (1). S.31–39. DOI [https://doi.org/10.31500/1992-5514.19\(1\).2023.283117](https://doi.org/10.31500/1992-5514.19(1).2023.283117)

23. Stepan Protsiuk. Pysmennyk pro pysmennykiv. Kanal pro literaturu. Retrieved from https://www.youtube.com/channel/UCA_vCcJwRstTeyW10AQ66Q

24. Turchyna L., Mozulenko D., Kolomiiets K. (2024). «Chervona hanchirka» dlia byka, abo budynok «Slovo» (rozstriliane vidrodzhennia). Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. Vyp. 75. Tom 3. S. 16–20. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/75-3-3>

25. Kharkivskiy LitMuzei. Ofitsiinyi sait. Retrieved from <http://litme.com.ua/>

26. Kharlan O. (2023). «Chervonyi renesans» u suchasniy ukrainskii prozi: khudozhni modeli. Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi Akademii upravlinnia personalom. Filolohiia. № 4 (9). S. 50–55.

27. Khudozhnii film «Budynok “Slovo”. Neskincheniy roman» rezh. T.Tomenka za stsenariiem L. Yakymchuk 2024. Retrieved from Wideo Bing

28. Tsykl avtorskykh siuzhetiv «Voskresinnia Rozstrilianoho vidrodzhennia» telekanalu «Ukraina» 2015. Retrieved from <https://vidrodzhennja.kanalukraina.tv/ua/Okremo> film: <https://www.youtube.com/watch?v=ugHqG9higM4&t=4s>

29. Tsykl leksii Diany Klocho «Ukrainski hrafiky KhKh st.» 2024. YouTube kanal «Kulturno-mystetskyi tsentr NaUKMA». Retrieved from https://www.youtube.com/playlist?list=PLnTluG3XcHj6Q5sYVpC_z7aNHc4VgwnSV

30. Tsykl leksii Diany Klocho «Ukrainski khudozhnyky KhKh st.» 2023. YouTube kanal «Kulturno-mystetskyi tsentr NaUKMA». Retrieved from https://www.youtube.com/playlist?list=PLnTluG3XcHj5WQt41EKIJETOY7xiQQ_ks

31. Tsykl siuzhetiv «Boichukizm» Mystetskoho arsenalu. 2017. YouTube kanal «Mystetsky Arsenal». Retrieved from <https://www.youtube.com/playlist?list=PLtj25ZLjRgOuuQxj6FKCkniBtXeopPzrP>

32. Tsykl siuzhetiv «Virtualna polytsia» pro vybrani tvory ukrainskykh pysmennykiv (2021-2022): Heo Shkurupiiia, Mykoly Zerova, Oleksy Slisarenka, ohliad avanhardnoi poezii, antolohiiu ukrainskoi literatury KhKh stolittia toshcho //

YouTube kanal «Smoloskyp Ukrainska knyhnaria». Retrieved from

https://www.youtube.com/channel/UCtGHWkYGP5_itWtz3NRKjUw

33. Tsykl siuzhetiv «Kurbas: novi svity» Mystetskoho arsenalu. 2018. YouTube kanal «Mystetsky Arsenal». Retrieved from

<https://www.youtube.com/playlist?list=PLtj25ZLjRgOsaBJHobmRb-UYUATgCPV18>

34. Tsykl siuzhetiv «Futuromaniiia» Mystetskoho arsenalu. 2021. YouTube kanal «Mystetsky Arsenal». Retrieved from

<https://www.youtube.com/playlist?list=PLtj25ZLjRgOshIBuRvEAEcq7yfW7Tb3J7>

35. Tsymbal Ya. Lektsiia 1. Misto i literatura v nashykh 1920-kh. Tryvalist 1:27:39. YouTube kanal «Third Floor». 19.10.2024. Retrieved from

<https://www.youtube.com/watch?v=vbKCK78S6ho&list=PLaMxVYrBESUxkPXw0HFyfcplerm3W7eWw&index=5&t=9s>

36. Tsymbal Ya. Lektsiia 2. Misto i literatura v nashykh 1920-kh. Tryvalist 1:41:06. YouTube kanal «Third Floor». 19.10.2024. Retrieved from

<https://www.youtube.com/watch?v=pKSL9WYJrD4&list=PLaMxVYrBESUxkPXw0HFyfcplerm3W7eWw&index=4>

37. Tsymbal Ya. Lektsiia 3. Misto i literatura v nashykh 1920-kh. Tryvalist 1:32:10. YouTube kanal «Third Floor». 1.11.2024. Retrieved from

<https://www.youtube.com/watch?v=NBnxcx5CWME&list=PLaMxVYrBESUxkPXw0HFyfcplerm3W7eWw&index=3>

38. Tsymbal Ya. Telehram-kanal «Nashi Dvadtsiati». Z 2022 r. Retrieved from <https://t.me/nashi1920>

39. Chobaniuk M. (2022). Ukrainskyi Renesans 1920-kh rokiv: pohliad Zakhodu. Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri. Drohobych : Posvit. S. 265–273. DOI <https://doi.org/10.24919/2411-4758.2022.241895>

40. Yakymchuk L. Z choho my zbuduvaly «Budynok “Slovo”». Vidpovidaiuchy hliadacham. 17.05.2024. Ukrainska pravda: Zhyttia. Retrieved from <https://life.ppravda.com.ua/culture/shcho-potribno-znati-pro-film-budynok-slovo-7-zapitan-do-scenaristki-lyubi-yakimchuk-301595/>

41. Hryn H. (2004-2005). The Executed Renaissance Paradigm Revisited. Harvard Ukrainian Studies. Vol. 27, No. 1/4, pp. 67–96.

42. Tokarsky B. (2021). The Un/Executed Renaissance. Ukrainian Soviet Modernism and Its Legacies. Essays of the Forum Transregionale Studien. 8. 120 p. Retrieved from <https://www.prisma-ukraina.de/publikationen/detail/the-un-executed-renaissance-ukrainian-soviet-modernism-and-its-legacies>

Надійшла (received) 19.12.2024

Відомості про авторів / About the Authors

Гайдамачук Ольга Володимирівна (Haidamachuk Olha) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», кандидат філософських наук, доцент кафедри українознавства, культурології та історії науки, дослідниця групи «Призма Україна», стипендіатка фонду Герди Хенкель; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0005-1380>;

Міщенко-Рава Марина Миколаївна (Mishchenko-Rawa Maryna) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», кандидат філософських наук, доцент кафедри українознавства, культурології та історії науки, Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8592-1009>.

М.В. ГУТНИК, О.Є. ТВЕРИТНИКОВА

ТЕНДЕНЦІЇ В АРХІТЕКТУРІ ХАРКОВА ПОЧАТКУ ХХ СТ.: ТВОРЧА СПАДЩИНА ВИКЛАДАЧІВ ХАРКІВСЬКОГО ПОЛІТЕХНІЧНОГО ІНСТИТУТУ (ДО 140-РІЧЧЯ З ДНЯ ВІДКРИТТЯ)

Розглядається формування архітектурних композицій у місті Харкові зусиллями викладачів Харківського практичного технологічного інституту (ХПТІ, нині – НТУ «ХПІ»). ХПТІ, відкритий у 1885 р., став першим вищим технічним закладом на території Наддніпрянської України. Інститут став не лише навчальним центром, але й осередком архітектурних інновацій та підготовки нових інженерних кадрів. Архітектори, які викладали у ХПТІ, залишили значну архітектурну спадщину, яка змінила обличчя міста. Зокрема це доробок С.І. Загоскіна, О.М. Бекетова, М.З. Харманського, О.Г. Молокіна, В.Х. Немкіна. Архітектори не лише викладали у ЗВО, а й активно брали участь у конкурсах, виступали з обміном думок через товариства та журнали. Дослідження архітектурної спадщини цих спеціалістів залишається актуальним, адже воно дозволяє простежити, як діяльність викладачів навчальних закладів впливає на розвиток інфраструктури та архітектурний стиль міста.

Ключові слова: Харківський практичний технологічний інститут, Харківський технологічний інститут, архітектори, біографістика, краєзнавство, модерн, модернізм, С.І. Загоскін, О.М. Бекетов, М.З. Харманський, О.Г. Молокін, В.Х. Немкін.

M.V. GUTNYK, O.Ye. TVERYTNYKOVA

TENDENCIES IN THE ARCHITECTURE OF KHARKIV AT THE EARLY 20TH CENTURY: THE CREATIVE LEGACY OF PROFESSORS OF KHARKIV POLYTECHNIC INSTITUTE (TO THE 140TH ANNIVERSARY OF ITS FOUNDATION)

The formation of architectural compositions in the city of Kharkiv is examined through the contributions of professors of the Kharkiv Practical Technological Institute (KhPTI, now NTU “KhPI”). Established in 1885, KhPTI became the first higher technical institution in Upper-Dnieper Ukraine. The institute served not only as an educational center but also as a hub of architectural innovation and a training ground for new engineering professionals. The architects who taught at KhPTI left a substantial architectural legacy that reshaped the city’s appearance. This legacy includes the works of S.I. Zahoskin, O.M. Beketov, M.Z. Kharmanskyi, O.H. Molokin, and V.Kh. Nemkin. These architects not only taught at the institution but also actively participated in competitions and engaged in exchanging ideas through societies and journals. Research on the architectural heritage of these specialists remains relevant, as it allows us to trace how the activities of educators at academic institutions influence the development of urban infrastructure and architectural style.

Key words: Kharkiv Institute of Practical Technology, Kharkiv Institute of Technology, architects, biography, local history, modernism, modernism, S.I. Zahoskin, O.M. Beketov, M.Z. Harmanskyi, O.H. Molokin, V.Kh. Nemkin.

Постановка проблеми. Харківський практичний технологічний інститут (з 2000 р. – НТУ «ХПІ») було відкрито у 1885 р., таким чином це найстаріший технічний заклад вищої освіти Наддніпрянської України. Вже у перші роки його функціонування тут викладали висококваліфіковані архітектори. Одним із напрямків діяльності ХПТІ була підготовка висококваліфікованих фахівців будівельної справи. Розвиток економіки країни вимагав інженерів-технологів, здатних проектувати як промислові, так і цивільно-громадянські споруди. Тому в інституті надавалося виключне значення викладанню креслення, теоретичної і прикладної механіки. На високому рівні студентам викладався лекційний матеріал та проводилися практичні заняття з мистецтвознавства та архітектури. Будівельно-архітектурний напрямок у діяльності ХПТІ (назва закладу впродовж 1898–1929 рр.) за радянських часів розвинувся у створення окремих закладів вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні десятиліття кількість досліджень з історії НТУ «ХПІ» значно зросла. Це, насамперед, дослідження викладачів кафедри українознавства, культурології та історії науки: М.В. Гутник, Д.Ю. Журило, В.Г. Камчатного, М.М. Красікова, А.О. Ларіна, С.А. Радогуза, О.Є. Тверитникової [1–8], а також працівників бібліотеки НТУ «ХПІ»: Ю.М. Главчевої, Г.В. Павлової, Л.П. Семененко, [9, 10]. Іноді до досліджень з історії ХПТІ доєднуються науковці інших ЗВО [11, 12]. Однак, архітектурні досягнення учених-політехників висвітлені лише поодинокі. Серед статей необхідно відзначити наукові розвідки авторів М.В. Гутник та О.Є. Тверитникової [13, 14].

Мета статті – розглянути, які саме архітектурні проекти для міста Харкова виконували викладачі Харківського практичного технологічного інституту та оцінити сьогоденний стан архітектурної спадщини цих архітекторів.

Виклад основного матеріалу. Завдяки зусиллям провідних архітекторів того часу, наприкінці 19 ст. архітектурний стиль міста Харкова почав радикально змінюватися. Зокрема завдяки доробку С.І. Загоскіна, який у 1883–1890 рр. був міським архітектором. Одночасно, він з 1887 по 1904 р., працював викладачем у Харківському практичному технологічному інституті, де читав лекції з архітектурного проектування та гідравлічних споруд. За його проектами побудовано училище імені О. Пушкіна (пров. Мало-Панасівський, 1); ремісниче училище на вул. Петінській (сьогодні Електромеханічний технікум, Георгія Тарасенка, 4); будинок для Бджоло-шовководської станції (сьогодні адміністративний корпус Зоопарку). Також за проектом С.І. Загоскіна було побудовано будинок для Недільної школи Товариства розповсюдження грамотності по вул. Ветеринарній (нині Центр здоров'я жінки, вул. Свободи, 26).

З 1887 р. архітектор був повним членом Харківської філії Імператорського Російського технічного товариства. У співпраці з І.І. Загоскіним та М.І. Ловцовим у 1893 р. він організував перше проектно-будівельне бюро в Харкові, яке займалося розробкою проектів і кошторисів, консультаціями та підготовкою підтримки для будівництва, а також наглядом. С.І. Загоскін був автором проектів низки громадських і житлових будівель, які були капітальними, якісними та мали економічні проектні рішення. Він не прагнув до спеціальної оригінальності форм будівель, дотримуючись напрямку так званого «раціоналізму».

У 1890 р. у місті створено архітектурно-будівельне відділення Російського Технічного товариства, до якого увійшли викладачі ХПТІ, а також провідні архітектори того часу: С.І. Загоскін, І.І. Загоскін, Б.Г. Михайловський, В.В. Хрустальов, О.М. Бекетов, Ф.І. Шустер, М.М. Брайловський, А.К. Шпігель, В.Х. Немкін, М.З. Харманський.

Викладачем у ХПТІ був також відомий архітектор О.М. Бекетов, який працював у закладі впродовж 1889–1930 рр. У 1889 р. він був запрошений в Харківський практичний технологічний інститут на посаду викладача архітектурного проектування і креслення. З 1892 р. Навчальний комітет інституту доручив йому читання загального курсу будівельного мистецтва і архітектури. У 1898 р. О.М. Бекетову доручено складання програм читання курсу історії архітектури, а також керівництво дипломним і курсовим проектуванням. Треба зазначити, що будівлі, що служили справи народної освіти для Харкова, було виконано О.М. Бекетовим безкоштовно. Зокрема, проект Громадської бібліотеки (1899–1901 рр., нині Харківська Державна Наукова Бібліотека ім. В.Г. Короленка) і проект будівлі Харківської жіночої недільної школи Христини Алчевської (1896, вул. Жон Мироносець, 9, сьогодні виставкова зала Художнього музею). Серед шедеврів Харківської архітектури варто відзначити будівлі-особняки спроектовані архітектором у Мироносицькому провулку (вул. Жон Мироносець, 10) – Будинок учених та садиба Алчевських (вул. Жон Мироносець, 13, сьогодні Палац культури Головного управління національної поліції у Харківській області).

Разом із тим у 1889–1891 рр. О.М. Бекетов займався будівництвом Харківського Комерційного Училища по вул. Німецькій (сьогодні вул. Г. Сковороди, 77 – Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого). За участі архітекторів-викладачів ХПТІ В.В. Хрустальова та Ю.С. Цауне, О.М. Бекетов проектував Будівлю судових установ (1899–1902) (майдан Героїв Небесної Сотні, 36. Сьогодні Апеляційний суд Харківської обл.) [13, с. 55, 56].

У 1899 р. у Харкові було засновано «Артіль російських інженерів». До її складу входили: архітектурна, гірничозаводська, будівельна, механічна та електрична секції. Артіль була організована випускниками ХПТІ з метою складання технічних проектів, проведення будівельних робіт, нагляду за будівництвом, устаткуванням обладнанням заводів та фабрик, будівництва телефонних мереж тощо. Серед членів правління випускники ХПТІ – М.М. Базькевич та О.В. Вілінський, а також викладач ХПТІ, відомий спеціаліст із будівництва залізниць Ф.О. Беляков [15, с. 1070].

Архітектор М.З. Харманський впродовж 1896–1917 рр. обіймав посаду губерньського земського інженера та завідувача технічного відділу Миської управи. З 1911 р. він розпочав викладацьку діяльність у Харківському Технологічному інституті, де викладав архітектурне креслення. М.З. Харманський працював у стилях модерн, український модерн, неокласицизм, неobaroco.

У 1893 р. у Харкові за проектом Б. Михайловського було побудовано Драматичний театр (нині театр ім. Т.Г. Шевченка), а зовнішню та внутрішню обробку було виконано за участю тоді ще молодого архітектора М.З. Харманського.

У 1908 р. він став членом комісії з будівництва Харківського міського купецького банку. Один із авторів «Правил забудови міста Харкова», затверджених після широкого обговорення міською управою; керував комісією з облаштування міської каналізації. Пізніше, у 1916 р. архітектор О.М. Гінзбург, випускник ХПТІ, разом із землеміром-таксатором М.Б. Жавридом склав план міста із зазначенням фактичних розмірів Харкова та нових поселень за його межами. Цей проект відзначався тим, що у ньому, крім існуючої вулично-дорожньої мережі, відображалися вулиці, що планувалися. Крім того, на карті було подано схему водогону та каналізації, визначено розташування церков, громадських закладів, фабрик і заводів [16, с. 112].

Серед споруд громадського призначення, спроектованих М.З. Харманським, будівля 1910 р. Торгового товариства російсько-американської гумової мануфактури «Трикутник» (вул. Полтавський Шлях, 35), а серед житлової забудови цієї вулиці привертає увагу прибутковий будинок 1914 р. Володимира Нерослева з крамницею (вул. Полтавський Шлях, 55).

У 1914 р. до педагогічного складу Харківського технологічного інституту (назва закладу впродовж 1898–1929 рр.) увійшов архітектор О.Г. Молокін. Одночасно він обійняв посаду міського архітектора Харкова. Разом із ним міськими архітекторами були: П.І. Ширшов, А.І. Носсалевиц, О.І. Ржепішевський та В.Д. Кацка.

Того ж року О.Г. Молокін брав участь у будівництві лікарняного комплексу та спроектував госпіталь павільйонного типу на 1000 ліжок (1914–1916 рр.). У 1918 р. О.Г. Молокіна призначили одним із керівників робіт із планування міського розвитку, реконструкції та перетворення Харкова на столицю новоствореної радянської республіки. На початку 1922 р. О.Г. Молокін разом із Г. Тонконогим і М.М. Євсеєнком увійшов до складу Комісії з питання про розширення міської межі Харкова. Ця комісія визначила положення, які лягли в основу плану розвитку та реконструкції міста. Гігієнічна норма житлової площі, встановлена для всіх міст України, становила 18 кв. аршин (9,1 м²) на людину [17, арк. 21].

Під фабрично-заводський район відводили землі на південь від міста вниз за течією р. Лопань. Житлову забудову розміщували на північному заході, півдні та сході, забезпечуючи ці райони необхідним транспортом для зв'язку з центром [18, с. 70; 19, с. 85–87].

У ці роки було прийнято базове рішення щодо об'єднання центральних площ міста в єдиний просторовий «коридор», що полегшило розв'язання транспортних проблем у всьому місті та визначило сучасний вигляд його центру. Архітектори О.М. Бекетов, О.Г. Молокін і О.Л. Ейнгорн були ініціаторами та організаторами конкурсу, за результатами якого в основу майбутнього містобудівного ансамблю площі Держинського лягла кільцева схема магістралей, запропонована архітектором В.К. Троценком.

Треба зазначити, що О.Г. Молокін брав участь у розробці проектних завдань і програм багатьох конкурсів: будівлі Дому Державної промисловості (1925), театру масової дії на 4000 місць (1930), комплексу навчальних корпусів Харківського державного університету тощо. Конкурси допомагали зберігати і розвивати якість архітектури Харкова. Вони стимулювали до творчих пошуків, створювали умови здорової професійної конкуренції, залучаючи до участі архітекторів з інших міст і країн, збагачували проектний досвід. Упродовж 1921–1928 рр. О.Г. Молокін керував будівництвом будівель за договорами, був членом технічної ради та архітектором техбюро Міського комунально-господарського відділу під керівництвом ІФ. Войткевича. Проектною групою Міськомгоспу було створено першу схему перепланування Харкова, в якій були закріплені принципи розвитку міста: визначені території для нового житлового будівництва та зони розміщення промисловості, вибрано місце для Центрального міського парку культури, заплановані роботи з укріплення берегів і регулювання річок [20].

У листопаді 1921 р. О.Г. Молокін отримав звання професора архітектури в Харківському технологічному інституті і за станом здоров'я залишив посаду міського архітектора. Вже за два роки він очолив кафедру спеціальної архітектури в ХТІ, де читав лекції з цивільної архітектури. У 1926 р. в ХТІ створено науково-дослідницьку кафедру інженерно-будівельних наук. Її очолив професор А.І. Носалевич, а О.Г. Молокін перейшов туди на посаду наукового співробітника [21].

У 1927 р. на Всеукраїнському з'їзді з питань будівництва у доповіді професора О.Г. Молокіна було обґрунтовано відмову як від будівництва міст-садів з індивідуальними садибами, так і від домівок-комун. Під час подальшої дискусії на межі 1920–1930-х рр. про соціалістичне розселення, в якій українські фахівці взяли активну участь, соціалістичне місто, незважаючи на розбіжності в поглядах, бачилося їм як невелике поселення, розташоване у безпосередній близькості від місць прикладання праці (промислових або аграрних комплексів), з високим рівнем об'єднання побутових функцій, озеленення та благоустрою. Забудова передбачалася не індивідуальними одноповерховими будинками і не гігантськими житловими корпусами, а переважно будинками від 2 до 5 поверхів, об'єднаними автономною і самодостатньою системою підприємств культурно-побутового обслуговування. Таким чином, наприкінці 1920-х рр. викладачі ХТІ брали активну участь у обговоренні питань забудови міста відповідно до рівня тогочасної урбанізації [22, с. 17–21].

У 1928 р. у ХТІ розгорнулося «велике» будівництво, зокрема за проектом О.М. Бекетова було розпочато будівництво електротехнічного корпусу, саме О.Г. Молокіну було доручено керівництво будівництвом. Разом із тим за його проектом та безпосередньої участі будувався Комплекс студентських гуртожитків, сьогодні гуртожиток «Гігант» НТУ «ХПІ».

Розвиток архітектури міста не можливий без творчого обговорення, тому у 1928 р. започатковується видання щомісячника архітектури, інженерної, санітарної техніки, промислового та комунального будівництва «Зодчество», де О.Г. Молокін був постійним редактором. У журналі порушувалися актуальні питання будівництва та архітектури, велися професійні дискусії, активно обговорювалися нові збудовані будівлі в Харкові, країні та за кордоном, друкувалися огляди закордонних журналів. Серед авторів статей були харківські архітектори Б.Г. Перетяткович, О.М. Гінзбург, Б.О. Григор'єв, О.Л. Ейнгорн, Л.І. Лоповок, С. Гольдштейн, І.І. Малоземов, С.М. Кравець і сам О.Г. Молокін [23, с. 12; 24, с. 45–49; 16, с. 112].

О.Г. Молокін викладав у Харківському технологічному інституті разом із професорами О.М. Бекетовим, Ф.А. Чорноморченком і М.І. Пестриковим до його реорганізації у квітні 1930 р. Після утворення на базі ХТІ нового інженерно-будівельного інституту він перейшов туди на роботу де завідував кафедрою архітектурного проектування до 1941 р.

Не менш відомий внесок у формування архітектурного простору міста архітектора В.Х. Немкіна. Він викладав архітектурне креслення у ХТІ впродовж 1886–1906 рр. Більшість побудованих ним будівель мали релігійне призначення. Він спроектував у 1890-ті рр. корпуси духовної семінарії (сьогодні вул. Семінарська, 46), Спархіяльне управління у Свято-покровському монастирі (вул. Університетська, 4), церкву Миколи Чудотворця на Миколаївській площі, а також Кирило-Мефодіївську на кладовищі (обидві – 1887–1896 рр., зруйновані у

1930-х рр.), Озерянську церкву у Свято-Покровському монастирі (1896 р., нині вул. Полтавський шлях, 124), св. Костянтина та Олени (1907 р., вул. Велика Панасівська, 199), Серафимівська (Казанської Божої Матері, 1908–1912 рр., добудована В. Покровським; вул. Курилівська, 78) [25].

Висновки. Це лише невеликий пласт інформації щодо архітектурних проєктів викладачів НТУ «ХП» у становленні архітектурного стилю міста та його розбудові впродовж кінця 19 ст. – першої половини 20 ст. Саме завдяки практичному досвіду викладачів-архітекторів рівень викладання креслення, рисунка, проєктування був досить високим. На базі окремих архітектурних спеціальностей ХТІ пізніше утворилися окремі заклади вищої освіти.

Серед знакових постатей відзначаються архітектори С.І. Загоскін, О.М. Бекетов, М.З. Харманський, О.Г. Молокін, чий будівлі вплинули на архітектурний ландшафт міста. Діяльність професорів була орієнтована на функціональну, економічну та естетичну доцільність споруд. Так, у 1920-х рр. у Харкові здійснено перше масштабне перепланування, яке охопило житлові райони та промислові зони, зокрема визначило просторовий розвиток центру. Завдяки активній позиції архітекторів ХТІ було започатковано численні конкурсні програми, що сприяли збереженню архітектурної якості міста.

Список джерел інформації

1. Журило Д.Ю. (2022). Національний технічний університет "Харківський політехнічний інститут": оригінальні рішення металургів та ливарників в безперервному литті. *Актуальні питання історії науки і техніки : матеріали 21-ї Всеукр. наук. конф. Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПК. Київ : [б.в.]. С. 69–72.*
2. Журило Д.Ю., Кабачек В.В. (2023). До 175-річчя з дня народження ректора ХТІ, Професора Івана Михайловича Пономарьова. *Вісник науки і освіти. №1 (7). С. 709–723. DOI [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-1\(7\)-709-723](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-1(7)-709-723)*
3. Гутник М.В. (2018). Вчений в галузі котлобудування, професор Харківського практичного технологічного інституту Олексій Іванович Предтеченський (1857–1905). *Дослідження з історії техніки : зб. наук. праць ; гол. ред. М.Ю. Ільченко. К. : НТУУ «КПІ». Вип. 24. С. 40–44.*
4. Гутник М.В., Ткаченко С.С. (2019). Становлення хімічних досліджень у Харківському практичному технологічному інституті (Харківському технологічному інституті імператора Олександра III) наприкінці XIX – на початку XX ст. *Історія науки і біографістика. № 4. DOI <https://doi.org/10.31073/istnauka201904-10>*
5. Тверитникова О.С., Гутник М.В., Гречко О.М. (2021). Персоналії електротехнічної галузі: засновник напрямку низьковольтного електроапаратобудування України – професор Б.Ф. Вашура (1889–1969). *Історія науки і біографістика. № 1. С. 205–226. DOI doi.org/10.31073/istnauka202101-13*
6. Радогуз С.А. (2014). Роль директора Харківського практичного технологічного інституту В.Л. Кірпічова у становленні Південно-Російського товариства технологів. *Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес: тези доп. Міжнар. наук.-теор. конф. студ. і аспір., 8–9 квітня 2014 р., м. Харків ; ред. Л.Л. Товажнянський. Х. : НТУ «ХП». С. 378–379.*
7. Камчатний В.Г. (2018). *Науково-освітній доробок професора І.П. Осипова (1855–1918 рр.) в галузі хімії :*

монографія. Нац. техн. ун-т «Харків. політехн. ін-т». Х. : Золоті сторінки. 229 с.

8. Красіков М.М. (2013). 15 років Етнографічному музею «Слобожанські скарби» ім. Г. Хоткевича НТУ «ХП». *Вісник Нац. техн. ун-ту «ХП» : зб. наук. пр. Темат. вип. : Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. № 6 (980). С. 10–15.*

9. Tverytnykova E., Gutnyk M., Salata H. (2020). Professors of the Kharkiv Technological Institute: unknown pages of biography. *History of science and technology. Vol. 10. Iss. 2. P. 383–399. DOI [10.32703/2415-7422-2020-10-2-383-399](https://doi.org/10.32703/2415-7422-2020-10-2-383-399)*

10. Павлова Г.В., Главчева Ю.М. (2021). 1905 рік і Люботинська республіка в історії Харківського технологічного інституту (ХТІ). *Вісник Національного технічного університету «ХП». Сер. : Актуальні проблеми розвитку українського суспільства: зб. наук. пр. № 2. С. 20–32.*

11. Сорочинська О.Л. (2013). Засновник інженерної освіти в Україні В.Л. Кірпічов. *Історія науки і техніки. Вип. 4. С. 112–119.*

12. Antonenko N.V. (2017). Creative development of an architect, professor A.G. Molokin. *Proceedings of Universities. Investments. Construction. Real estate. Vol. 7, No. 1. P. 94–110.*

13. Gutnyk M., Tverytnykova O. (2022). The contribution of technological institute teachers to the transformation of the architectural space of Kharkiv city. *Studies in History and Philosophy of Science and Technology. Vol. 31 (2). P. 48–61. DOI [10.15421/272219](https://doi.org/10.15421/272219)*

14. Гутник М.В. (2024). Харків. Втрата архітектурної спадщини міста. *Актуальні питання у сучасній науці. № 2 (20). С. 855–865. DOI [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-2\(20\)-855-865](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-2(20)-855-865)*

15. Новгородов Д.В. (2024). Роль Харківського технологічного інституту в архітектурній освіті України. *Актуальні питання у сучасній науці. № 9 (27). С. 1064–1075. DOI [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-9\(27\)-1064-1075](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-9(27)-1064-1075)*

16. Гутник М.В. (2024). Харків – залізобетон. Внесок архітектора Олександра Гінзбурга у розбудову міста. *Часопис української історії. Вип. 49. С. 109–118. DOI <https://doi.org/10.17721/2522-4611.2024.49.17>*

17. Центральний державний архів громадських об'єднань. Ф. 1. Оп. 20. Документи відділів ЦК ВКП(б)У (1918–1941). Спр. № 2054, Доповідь про стан житлового питання в Україні. Житлокооперація, 45 арк.

18. Центральний державний архів вищих органів влади України (1922). Ф. 5 – Народний комісаріат внутрішніх справ УСРР. Оп. 1 – 1919–1923. Спр. 1691, Протоколи засідань комісії з розширення міської межі м. Харкова. Арк. 6, 8, 19, 70.

19. Tonkonogov G. (1922). Prospects for urban improvement in Ukraine. *Commun. farms in Ukraine. No. 2. P. 83–97.*

20. Molokin O.H. (1935). *Arkhitektura Ukraini. Arkhitektura SRSR. № 7. P. 14–16.*

21. *Biohrafichni spravky pro zhyttia i diialnist arkhitektoriv : zvit za 1962. (1962). NIPI; vykon. E. Ya. Polonska. Kyiv. 33 p.*

22. Einhorn [O.L.] (1933). *Praktyka planirovky mist v URSR. Za sotsialisticheskuiu rekonstruktsiiu mist. № 3. P. 17–21.*

23. Smolenska S. (2024). Kharkiv in the 1920s–1930s as the Capital of Victorious Modernism. *Docomomo Journal. Vol. 70. P. 8–17. DOI <https://doi.org/10.52200/docomomo.70.02>*

24. Peretyatkovich V.H. (1928). Overview of the construction of the city of Kharkiv in recent years. *Architecture. No. 3–4. P. 45–49.*

25. Полякова Ю.Ю. (2021). *Немкін Володимир Християнович. Енциклопедія Сучасної України. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. Retrieved from <https://esu.com.ua/article-72041>*

References (transliterated)

1. Zhurylo D.Iu. (2022). *Natsionalnyi tekhnichnyi universytet "Kharkivskiy politekhnichnyi instytut": oryinalni rishennia metalurhiv ta lyvarnykiv v bezperervnomu lytti. Aktualni*

pytannia istorii nauky i tekhniky : materialy 21-yi Vseukr. nauk. konf. Tsentr pamiatkoznavstva NAN Ukrainy i UTOPIK. Kyiv : [b.v.]. S. 69–72.

2. Zhurylo D.Iu., Kabachek V.V. (2023). Do 175-richchia z dnia narozhdennia rektora KhTI, Profesora Ivana Mykhailovycha Ponomarova. *Visnyk nauky i osvity*. №1 (7). S. 709–723. DOI [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-1\(7\)-709-723](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-1(7)-709-723)

3. Hutnyk M.V. (2018). Vcheni v haluzi kotlobuduvannia, profesor Kharkivskoho praktychnoho tekhnolohichnogo instytutu Olexsii Ivanovych Predtechenskyi (1857–1905). *Doslidzhennia z istorii tekhniky : zb. nauk. prats ; hol. red. M.Iu. Ilchenko. K. : NTUU «KPI»*. Vyp. 24. S. 40–44.

4. Hutnyk M.V., Tkachenko S.S. (2019). Stanovlennia khimichnykh doslidzen u Kharkivskomu praktychnomu tekhnolohichnomu instytuti (Kharkivskomu tekhnolohichnomu instytuti imperatora Olexsandra III) naprykintsi KhIKh – na pochatku KhKh st. *Istoriia nauky i biohrafistyka*. № 4. DOI <https://doi.org/10.31073/istnauka201904-10>

5. Tverytnykova O.Ie, Hutnyk M.V., Hrechko O.M. (2021). Personalii elektrotekhnichnoi haluzi: zasnovnyk napriamny nyzkovoltmoho elektroaparotobuduvannia Ukrainy – profesor B.F. Vashura (1889–1969). *Istoriia nauky i biohrafistyka*. № 1. S. 205–226. DOI doi.org/10.31073/istnauka202101-13

6. Radohuz S.A. (2014). Rol dyrektora Kharkivskoho praktychnoho tekhnolohichnogo instytutu V.L. Kirpichova u stanovlenni Pivdenno-Rosiiskoho tovarystva tekhnolohiv. *Ukraina i svit: humanitaro-tekhnichna elita ta sotsialnyi prohres: tezy dop. Mizhnar. nauk.-teor. konf. stud. i aspir., 8–9 kvitnia 2014 r., m. Kharkiv ; red. L.L. Tovazhnianskyi. Kh. : NTU «KhPI»*. S. 378–379.

7. Kamchatnyi V.H. (2018). Naukovo-osvitnii dorobok profesora I.P. Osypova (1855–1918 rr.) v haluzi khimii : monohrafiia. *Nats. tekhn. un-t «Kharkiv. politekhn. in-t»*. Kh. : Zoloti storinky. 229 s.

8. Krasikov M.M. (2013). 15 rokov Etnohrafichnomu muzeiu «Slobozhanski skarby» im. H. Khotkevycha NTU «KhPI». *Visnyk Nats. tekhn. un-tu «KhPI» : zb. nauk. pr. Temat. vyp. : Aktualni problemy rozvytku ukrainskoho suspilstva*. № 6 (980). S. 10–15.

9. Tverytnykova E., Gutnyk M., Salata H. (2020). Professors of the Kharkiv Technological Institute: unknown pages of biography. *History of science and technology*. Vol. 10. Iss. 2. P. 383–399. DOI [10.32703/2415-7422-2020-10-2-383-399](https://doi.org/10.32703/2415-7422-2020-10-2-383-399)

10. Pavlova H.V., Hlavcheva Yu.M. (2021). 1905 rik i Liubotynska respublika v istorii Kharkivskoho tekhnolohichnogo instytutu (KhTI). *Visnyk Natsionalnogo tekhnichnogo universytetu «KhPI»*. Ser. : Aktualni problemy rozvytku ukrainskoho suspilstva: zb. nauk. pr. № 2. S. 20–32.

11. Sorochynska O.L. (2013). *Zasnovnyk inzhenernoi osvity v Ukraini V.L. Kyrpychov. Istoriia nauky i tekhniky*. Vyp. 4. S. 112–119.

12. Antonenko N.V. (2017). Creative development of an architect, professor A.G. Molokin. *Proceedings of Universities. Investments. Construction. Real estate*. Vol. 7, No. 1. P. 94–110.

13. Gutnyk M., Tverytnykova O. (2022). The contribution of technological institute teachers to the transformation of the architectural space of Kharkiv city. *Studies in History and Philosophy of Science and Technology*. Vol. 31 (2). P. 48–61. DOI [10.15421/272219](https://doi.org/10.15421/272219)

14. Hutnyk M.V. (2024). Kharkiv. Vtrata arkhitekturnoi spadshchyny mista. *Aktualni pytannia u suchasni nautsi*. № 2 (20). S. 855–865. DOI [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-2\(20\)-855-865](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-2(20)-855-865)

15. Novhorodov D.V. (2024). Rol Kharkivskoho tekhnolohichnogo instytutu v arkhitekturnii osviti Ukrainy. *Aktualni pytannia u suchasni nautsi*. № 9 (27). S. 1064–1075. DOI [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-9\(27\)-1064-1075](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-9(27)-1064-1075)

16. Hutnyk M.V. (2024). Kharkiv – Zalizobeton. Vnesok arkhitekta Olexsandra Hinzburha u rozbudovu mista. *Chasopys ukrainskoi istorii*. Vyp. 49. S. 109–118. DOI <https://doi.org/10.17721/2522-4611.2024.49.17>

17. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan. F. 1. Op. 20. Dokumenty viddiliv TsK VKP(b)U (1918–1941). Spr. № 2054, Dopovid pro stan zhytlovoho pytannia v Ukraini. *Zhytlokooperatsiia*, 45 ark.

18. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vldy Ukrainy (1922). F. 5 – Narodnyi komisariat vnutrishnikh sprav USRR. Op. 1 – 1919–1923. Spr. 1691, Protokoly zasidan komisii z rozshyrennia miskoi mezhi m. Kharkova. Ark. 6, 8, 19, 70.

19. Tonkonogov G. (1922). Prospects for urban improvement in Ukraine. *Commun. farms in Ukraine*. No. 2. P. 83–97.

20. Molokin O.H. (1935). *Arkhitektura Ukraini*. *Arkhitektura SRSR*. № 7. P. 14–16.

21. Biohrafichni spravky pro zhyttia i diialnist arkhitektoiv: zvit za 1962. (1962). NIITI; vykon. E. Ya. Polonska. Kyiv. 33 p.

22. Einhorn [O.L.] (1933). *Praktyka planirovky mist v URSR. Za sotsialisticheskuiu rekonstruktsiiu mist*. № 3. P. 17–21.

23. Smolenska S. (2024). Kharkiv in the 1920s–1930s as the Capital of Victorious Modernism. *Docomomo Journal*. Vol. 70. P. 8–17. DOI <https://doi.org/10.52200/docomomo.70.02>

24. Peretyatkovich B.H. (1928). Overview of the construction of the city of Kharkiv in recent years. *Architecture*. No. 3–4. P. 45–49.

25. Poliakova Yu.Iu. (2021). Niemkin Volodymyr Khrystyanovych. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*. K. : Instytut entsyklopedychnykh doslidzen NAN Ukrainy. Retrieved from <https://esu.com.ua/article-72041>

Надійшла (received) 30.10.2024

Відомості про авторів / About the Authors

Гутник Марина Валеріївна (Gutnyk Maryna) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри українознавства, культурології та історії науки; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2723-2755>;

Тверитникова Олена Євгенівна (Tverytnykova Olena) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доктор історичних наук, професор, завідувачка кафедри українознавства, культурології та історії науки; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6288-7362>.

A.V. КІПЕНСЬКИЙ, О.Є. ТВЕРИТНИКОВА, В.В. МАЛІКОВ

ВІКТОР ТИМОФІЙОВИЧ ДОЛБНЯ: ДО 100-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ТАЛАНОВИТОГО НАУКОВЦЯ І ВИДАТНОГО ПЕДАГОГА

Статтю присвячено дослідженню життєвого шляху та науково-педагогічної діяльності науковця, педагога, почесного доктора Харківського політехнічного інституту, професора В.Т. Долбні, якому 27 вересня 2024 р. виповнилося 100 років від дня народження. Окреслено неоціненний внесок В.Т. Долбні у розширення наукових досліджень в галузі перетворювальної техніки, розбудову системи підготовки наукових кадрів, що сприяло розвитку електротехнічної науки і промисловості в Україні; розглянуто діяльність В.Т. Долбні як завідувача кафедри промислової електроніки, декана факультету автоматики та приладобудування та електромашинобудівного факультету, проректора інституту та науковця в якості голови спеціалізованих вчених рад, консультанта для молодих науковців. В основі теоретичного дослідження використано біографічний метод.

Ключові слова: історія науки, біографістика, електротехніка, промислова електроніка, краєзнавство, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», В.Т. Долбня.

A. V. KIPENSKYI, O.Ye. TVERYTNYKOVA, V.V. MALKOV

VIKTOR TIMOFIIOVYCH DOLBNA: ON THE 100TH ANNIVERSARY OF A TALENTED SCIENTIST AND OUTSTANDING TEACHER

The article is devoted to the study of the life path and scientific and pedagogical activity of the scientist, teacher, honorary doctor of the Kharkiv Polytechnic Institute, professor V.T. Dolbny, who celebrated his 100th birthday on September 27, 2024. The invaluable contribution of V.T. Dolbnya is outlined in the expansion of scientific research in the field of converting technology, development of the system of training of scientific personnel, which contributed to the development of electrical engineering science and industry in Ukraine; the activities of V.T. Dolbny as the head of the industrial electronics department, the dean of the automation and instrument engineering faculty and the electromechanical engineering faculty, the vice-rector of the institute and a scientist as the head of specialized scientific councils, a consultant for young scientists are considered. The theoretical research is based on the biographical method.

Key words: history of science, biography, electrical engineering, industrial electronics, Kharkiv, local history, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”, V.T. Dolbnya.

Постановка проблеми. За 140-річну історію Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (НТУ «ХПІ») бачив багато видатних особистостей, талановитих науковців, організаторів освіти і науки. Серед представників професорсько-викладацького складу не можна оминати постать доктора технічних наук, професора, проректора Харківського політехнічного інституту Віктора Тимофійовича Долбні.

Талановитий науковець і чудовий педагог, професор В.Т. Долбня багато років працював у Харківській політехніці. Разом з О.О. Маєвським став ініціаторами заснування нової кафедри – промислової електроніки, завідувачем якої В.Т. Долбня був 26 років. Обіймаючи в різні роки посади декана і проректора, В.Т. Долбня велику увагу приділяв освітньому процесу, організації та змісту навчання, а також виховній роботі серед студентів. Він постійно удосконалював зміст лекцій та навчальні плани дисциплін, забезпечував використання технічних засобів у процесі навчання у спеціально створених і оснащених аудиторіях інституту.

Діяльність поважного педагога і вченого втілювалася у 170-ти навчально-методичних та наукових працях, серед яких 7 монографій, 13 підручників та навчальних посібників.

В.Т. Долбня завжди звертав увагу на підготовку наукових кадрів, організував і проводив творчі методичні семінари з педагогіки вищої школи в технічній освіті. Приблизно 700 молодих вчених отримали його підтримку та кваліфікаційну оцінку своїх робіт за роки роботи В.Т. Долбні у різних спеціалізованих радах із захисту дисертацій.

У колег Віктора Тимофійовича викликало пошану його прагнення до пізнання всього нового, поєднане з компетентністю у різних галузях та загальною ерудицією вченого. Студенти захоплювалися точністю та змістовністю лекцій професора.

Життєвий шлях Віктора Тимофійовича – гідний наслідування приклад для багатьох людей, які мали честь його знати: попри безліч труднощів вчений зберіг прагнення бути новатором, досягати вершин науки та майстерності у викладанні. Це викликало глибоку повагу оточуючих. Віктор Тимофійович –

взірець інтелігента, в якому гармонійно поєдналися розум та знання, тактовність та людяність, принциповість стосовно оточуючих.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Науково-педагогічна діяльність професора В.Т. Долбні не була предметом окремих досліджень. Деякі відомості з життя науковця можна отримати з ювілейних видань з історії НТУ «ХПІ» [1–3] та історії кафедри промислової електроніки [4, 5]. Наукову діяльність В.Т. Долбні фрагментарно висвітлено в публікаціях професора В.Б. Клепікова, присвячених розвитку кафедри автоматизованих електромеханічних систем та становленню наукової електротехнічної школи [6]. Особистості В.Т. Долбні присвячена окрема сторінка електронного ресурсу репозитарію науково-технічної бібліотеки НТУ «ХПІ» [7] та нарис в енциклопедії сучасної України [8]. Внесок професора В.Т. Долбні у розбудову підготовки наукових кадрів, створення спеціалізованих вчених рад окреслено у монографії [9].

Мета статті – на основі залучення репрезентативної джерельної бази, зокрема матеріалів архіву НТУ «ХПІ», поточного діловодства кафедри «Промислова електроніка», фондів історичного музею НТУ «ХПІ» провести реконструкцію наукової біографії професора Харківської політехніки В.Т. Долбні.

Виклад основного матеріалу.

Віктор Тимофійович Долбня (рис. 1) народився у Харкові у родині службовця 27 вересня 1924 р. Його батько, Тимофій Опанасович Долбня (1894 р.н.) працював бухгалтером, потім електромонтером міської електростанції та Харківського вагонно-ремонтного заводу. Мати, Уляна Устинівна (1895 р.н.), займалася домашнім господарством. Коли хлопчику виповнилося вісім років він вступив до середньої загальноосвітньої школи № 14 у м. Харкові (зараз це школа № 7), де навчався до 1941 р., встигнувши закінчити 9 класів. Вже у жовтні 1941 р. Харківським районним військкоматом було прийнято рішення евакуювати хлопців 1924 р. (які ще не могли призватися до військової служби) для роботи у колгоспах Сталінградської області (зараз Волгоградська область). Віктор Тимофійович потрапив до хутора Мокров, де працював колгоспником. Там він прожив по серпень 1942 р., і можна впевнено сказати, що дивом залишився живим, дотримався призову до армії [10, арк. 6–7].

Рис. 1. Професор В.Т. Долбня

Починаючи з цього часу і впродовж всієї війни, Віктор Тимофійович кожного дня записував свої враження, хвилювання, думки, емоції та ще й цікаві дослідження побуту мешканців місцевості у щоденник, який пізніше став основою для книги В.Т. Долбні «Тисяча чотириста вісімнадцять днів. Військовий щоденник. (22 червня 1941 – 9 травня 1945)», де можна більш ретельно ознайомитися з перипетіями життя його у цей складний період [11].

У серпні 1942 р. його було мобілізовано до армії і він став курсантом 29 відділення навчального танкового полку. Упродовж наступних трьох років, до самого кінця війни, Віктор Тимофійович знаходився у лавах чинної армії упродовж 1943–1945 рр., закінчивши службу на теренах Німеччини. За участь у військових операціях по звільненню території Польщі, які проводив 2-й Білоруський фронт, В.Т. Долбню було відзначено першою бойовою нагородою – медаллю «За бойові заслуги». Далі була Східна Пруссія, де Віктор Тимофійович брав безпосередню участь у взятті сіл і містечок у передмісті Кенігсбергу. Війна завершилася для В.Т. Долбні у Цейерсфордеркампені (Східна Пруссія) 9 травня 1945 р. Наказом командира 170-ї стрілецької дивізії від 24 травня 1945 р. він був нагороджений медаллю «За відвагу». Трохи згодом В.Т. Долбні як учаснику бойових дій були вручені медалі «За взяття Кенігсберга» та «За перемогу над Німеччиною». Після закінчення війни упродовж 1946–1947 рр. служив секретарем політвідділу стрілецької дивізії [8; 9].

У березні 1947 р. Віктор Тимофійович демобілізувався та повернувся до Харкова. Відразу було прийнято рішення про закінчення навчання у середній школі, і він вступив до вечірньої школи № 1, яку закінчив із золотою медаллю у 1948 р. Паралельно Віктор працював бібліотекарем середньої школи № 58 м. Харкова.

З 1949 р. Віктор Тимофійович продовжив навчання і став студентом вечірнього відділення Харківського електротехнічного інституту. А вдень він працював, спочатку радіотехніком, далі на посаді бригадира-електрика на заводі ім. Малишева (рис. 2). У червні 1955 р. Віктор Тимофійович закінчив Харківський політехнічний інститут за спеціальністю «Електрифікація промислових підприємств і устаткування», отримавши кваліфікацію інженера-електромеханіка та диплом з відзнакою.

Після закінчення інституту молодого науковця запросили до аспірантури кафедри «Електрифікація промислових підприємств». Під час навчання в аспірантурі Віктор Тимофійович мав три винаходи та опублікував перспективні роботи, присвячені актуальним питанням несиметричного сіткового керування іонними перетворювачами. Він виявив себе як талановитий дослідник, який мав значну теоретичну та спеціальну підготовку та вмів застосовувати математичне підґрунтя для вирішення складних технічних завдань. Це дало змогу В.Т. Долбні розробити низку нових проблем теорії

несиметрично керованих іонних перетворювачів [12, арк. 11–14].

Рис. 2 Харківський завод транспортного машинобудування ім. В.О. Малишева (березень, вересень 1950 р.).

Закінчивши у 1958 р., він практично відразу захистив кандидатську дисертаційну роботу за темою «Іонні перетворювачі з несиметричним сітковим управлінням» (1959 р.). У 1964 р. з Державного комітету з координації науково-дослідних робіт СРСР надійшло запитання на доцільність використання результатів кандидатської дисертаційної роботи В.Т. Долбні у подальших масштабних дослідженнях. У відповідності з рішенням колегії № 28 від 18 квітня 1964 р. було підготовлено і направлено до Радянсько-німецької комісії з науково-технічного співробітництва документацію за темою № 2718/64, складовою якої була наукова робота В.Т. Долбні.

Навчання в аспірантурі В.Т. Долбня поєднував з педагогічною діяльністю на кафедрі. Він працював асистентом, керував лабораторним практикумом, дипломним та курсовим проектуванням, викладав лекції, зокрема оновив дисципліну «Промислова електроніка» для студентів VI курсу кафедри. Крім того, активно займався студентською науковою роботою у студентському науковому товаристві. Спільно зі студентами він, засновуючись на власному практичному досвіді, спроектував та зібрав унікальне експериментальне устаткування. Завдяки цьому сформувався новий напрям – промислова електроніка та використання електронних пристроїв для керування електроприводами.

У 1963 р. разом із доцентом О.О. Маєвським Віктор Тимофійович став організатором кафедри

промислової електроніки. Передумовами для створення кафедри на той час послужили бурхливий розвиток атомної та електронної промисловості. Поява напівпровідникових приладів, а згодом й інтегральних мікросхем, справила революцію в галузі електроніки та електротехніки. Ішов стрімкий розвиток обчислювальної техніки.

Ці процеси не могли не впливати на такий актуальний напрям, як перетворювальна техніка. У країні відчувалася потреба у пристроях силової електроніки для різних галузей народного господарства – таких, як енергетика, металургія, транспорт та багато інших. Крім того, необхідні були фахівці, здатні розробляти і належним чином експлуатувати перетворювальну техніку, реалізовану на потужних напівпровідникових приладах. Обов'язки завідувача новоствореної кафедри були покладені на В.Т. Долбню. Доцент О.О. Маєвський перебував на той час у творчій відпустці для завершення роботи над докторською дисертацією. У 1963 р. В.Т. Долбня отримав вчене звання доцента кафедри промислової електроніки.

Віктора Тимофійович зробив суттєвий внесок і в адміністративну роботу ХПІ. З 1960 р. В.Т. Долбня виконував обов'язки заступника декана, а з 1961 р. працював деканом факультету «Автоматики і приладобудування». На посаді декана факультету В.Т. Долбня пробув лише рік. Але цей рік був досить важким та насиченим для факультету. Саме в цей період відбувається реорганізація та завершується становлення факультету. Контингент факультету був досить потужний – 1017 студентів, з них 403 навчалися за спеціальністю «Автоматика і телемеханіка», 207 – «Електровимірювальна техніка» і 107 на новій спеціальності – «Математичні лічильно-розв'язувальні прилади та пристрої». У 1963 р. В.Т. Долбня став деканом електромашинобудівного факультету і обіймав цю посаду до 1978 р. [9].

Багато часу В.Т. Долбня приділяв організаційній роботі. Він входив до складу ради електромашинобудівного факультету, був членом президії Науково-методичної ради Міністерства вищої та середньої освіти СРСР з промислової електроніки, членом наукової ради АН УРСР з комплексних проблем «Наукові основи електроенергетики», керівником республіканського наукового семінару «Питання теорії, розроблення і дослідження вентильних перетворювачів, членом республіканського бюро секції «Перетворювальна техніка, головою правління організації Всесоюзного товариства «Знання», був у складі комітету з присудження державних премій [4].

У 1967 р. спеціалізовану вчену раду К 068.39.04 із захисту кандидатських дисертацій (голова – доцент, к.т.н. В.Т. Долбня) було створено в ХПІ, що значно активізувало підготовку дисертаційних робіт. Науковий ступінь кандидата наук надавався за вісьмома спеціальностями електротехнічного напрямку: електричні апарати, електричні машини, електрообладнання, автоматичне управління та регулювання, прилади і пристрої автоматики та

телемеханіки, теоретичні основи радіотехніки, електронна техніка і прилади, застосування електроніки в народному господарстві та наукових дослідженнях.

Діяльність цієї спеціалізованої вченої ради була досить плідною та мала вагоме значення для формування наукових електротехнічних шкіл не лише в ХПІ, а й у галузевих наукових інститутах та інших вишах України. Це було зазначено у постанові РМ УРСР від 19.04.1977 р., де надавався аналіз системи підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації, що був проведений Відділом науки і нової техніки Ради Міністрів УРСР.

Перше засідання спеціалізованої ради відбулося 20 квітня 1967 р., де була прийнята до захисту кандидатська дисертація С.Ф. Артюха (у подальшому доктора технічних наук, професора, ректора Української інженерно-педагогічної академії) [13].

Наукова діяльність В.Т. Долбні стосувалася досліджень перехідних процесів у перетворювачах, що сприяло започаткуванню нового напрямку – дослідження перехідних процесів у перетворювачах шляхом відображення на комплексну площину. Вчений розробив топологічні методи, за допомогою яких можна вирішувати як завдання аналізу процесів в електронних схемах, так і синтезувати схеми для отримання електричних сигналів з необхідними характеристиками. Результати досліджень В.Т. Долбня узагальнив у докторській дисертації, де вперше у світовій практиці запропонував використання топологічного методу для аналізу перехідних процесів у пристроях перетворювальної техніки [14; 15, арк. 21–22].

Практичні результати мали низку впроваджень на електротехнічних підприємствах Харкова, Таллінна, використовувалися під час створення джерел аварійного живлення з покращеними динамічними характеристиками для газокompресорних станцій газопроводу «Середня Азія–Центр»; під час розроблення електрообладнання для акумуляторів електровозів [16, арк. 3–5] (рис. 3).

Рис. 3. Патенти та авторські свідоцтва В.Т. Долбні

Упродовж 1978–1989 рр. Віктор Тимофійович працював на посаді проректора ХПІ, очолював навчально-методичну роботу, займався розробленням навчальних планів, удосконаленням навчального процесу та матеріальної бази,

створенням нових спеціалізованих аудиторій та лабораторій, впровадженням новітніх методів навчання та інноваційних технічних засобів.

Професор В.Т. Долбня був чудовим та досвідченим педагогом. Змістовні лекції вченого, наповнені прикладами, підкреслюють ерудицію і компетентність Віктора Тимофійовича у багатьох питаннях. Він викладав розроблені ним дисципліни «Основи промислової електроніки», «Основи електронної та імпульсної техніки», спеціальний математичний курс із сучасних методів аналізу електронних схем, фундаментальний курс «Електронні ланцюги безперервної імпульсної дії». Всі дисципліни були забезпечені навчально-методичною літературою.

Наукова діяльність В.Т. Долбні зосередилася на дослідженнях перехідних процесів у перетворювачах шляхом відображення на комплексну площину. Топологічні методи, розроблені ним, дозволили вирішувати як завдання аналізу процесів в електронних схемах, так і синтезувати схеми отримання електричних сигналів з необхідними характеристиками. У 1990–1994 рр. Є.І. Сокол, В.Т. Долбня та В.П. Шипілло розробили методи прогнозного формування процесів кінцевої тривалості в замкнутих системах мікропроцесорного управління з напівпровідниковими перетворювачами різних класів.

У 1994 р. за визначні досягнення в розвитку топологічних методів електронних й електромеханічних систем, підготовку та виховання інженерних і наукових кадрів В.Т. Долбні було присвоєно звання почесного доктора Харківського політехнічного інституту (рис. 4).

Рис. 4. Вручення диплома Почесного доктора ХПІ ректором Ю.Т. Костенком (1994 р.)

Професор В.Т. Долбня активно працював і в останні роки життя. Ним було підготовлено й видано монографію «Топологічний аналіз і синтез електричних і електромеханічних систем» (2005 р.) та навчальний посібник «Електроніка і мікросхемотехніка» (2006 р.) у співавторстві з Ю.Д. Сакарою і Т.В. Миланич, опубліковано низку статей та методичних матеріалів. Наукова спадщина вченого становить понад 170 наукових робіт, серед

яких: шість монографій, одинадцять підручників і навчальних посібників. Він також продовжував педагогічну діяльність, викладав авторські курси, був членом спеціалізованої вченої ради, надавав консультації колегам, аспірантам та студентам, брав участь у міжнародній конференції «Проблеми автоматизованого електроприводу. Теорія і практика».

Крім того, багато часу професор віддав громадській діяльності. Віктор Тимофійович співпрацював з історичним музеєм НТУ «ХП», де проводилися численні заходи, присвячені річниці закінчення Другої світової війни, зустрічі зі студентами та викладачами, яким він розповідав про тяжкі воєнні будні далеких воєнних років, і відкриття виставок.

2 липня 2014 р. за ініціативи співробітників факультету інтегральної підготовки НТУ «ХП» відбулися збори науково-педагогічних працівників НТУ «ХП» і Харківського національного університету радіоелектроніки. На цих зборах було засновано громадську організацію, яка отримала назву Академія військово-історичних наук і козацтва. Метою Академії її засновники вбачали у консолідації інтелектуального потенціалу суспільства на користь підвищення ефективності науково-дослідної діяльності, спрямованої на вивчення питань побудови майбутнього без воєн та збройних конфліктів, а також у виконанні благородної місії – збереження в історії і пам'яті людства подій та імен героїв різних історичних епох.

На зборах було затверджено Положення про Академію, обрані її дійсні члени – академіки та президент Академії. Особливим питанням порядку денного було обрання почесним академіком В.Т. Долбню. Цю кандидатуру запропонував учень Віктора Тимофійовича – професор А.В. Кіпенський, який на той час був деканом факультету інтегральної підготовки та вже був обраний президентом Академії. Слід зауважити, що кандидатура В.Т. Долбні була підтримана одноставно всіма учасниками зборів.

У подальшій діяльності Академії Віктор Тимофійович відіграв неабияку роль. Він був активним учасником різноманітних заходів, які відбувалися за ініціативою членів Академії. Це і зустрічі зі студентами та викладачами, яким він розповідав про тяжкі воєнні будні далеких воєнних років, і відкриття виставок, що були присвячені подіям Другої світової війни.

Висновки. Упродовж багатьох років В.Т. Долбня очолював спеціалізовану вчену раду К-068.39.04, надаючи допомогу, консультації молодим науковцям. В.Т. Долбня підготував два доктори технічних наук і вісім кандидатів технічних наук. Створення цієї ради мало важливе значення для наукового забезпечення електротехнічної галузі України, а також інших республік СРСР та закордонних країн. За багаторічну плідну діяльність у Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут» Віктора Тимофійовича Довбню було відзначено орденами та

медалями. А всього за життя він отримав 27 нагород: 7 бойових, 6 трудових і 14 ювілейних.

Віктор Тимофійович Долбня став уособленням духу Харківського Політеху, засвідчуючи спадкоємність поколінь, плекаючи розвиток інтелектуального потенціалу, педагогічних традицій та наукової школи, дотримуючись принципів гуманізму і демократизму, креативності і новаторства, довіри та взаємоповаги, які є фундаментальними в нашому університеті.

Список джерел інформації

1. Ніколаєнко В.І. (2010). Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут». *Історія розвитку. 1885–2010: присвяч. 125-річчю від дня заснування Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»* (ред. В.І. Ніколаєнко [та ін.]). Харківський політехнічний інститут, нац. техн. ун-т. Харків НТУ «ХП».
2. Костенко Ю.Т. (1999). *Харківський політехнічний: події і факти*. Під ред. д-ра техн. наук, проф. Ю.Т. Костенко. Х. : Прапор. 336 с.
3. Ніколаєнко В.І. (2015). *Короткий літопис НТУ «ХП», 1885–2015: присвячується 130-річчю з дня заснування Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»*. Нац. техн. ун-т «Харків. політехн. ін-т»; уклад. : В.І. Ніколаєнко, Ю.Д. Сакара, С.С. Телуха ; ред. Х. : НТУ «ХП».
4. Долбня В.Т. (2013). *Кафедра промислової і біомедичної електроніки НТУ «ХП». Історія. Досягнення. Перспективи* ; Нац. техн. ун-т «Харк. політехн. ін-т»; ред. кол. : В.Т. Долбня, Є.І. Сокол, С.Ю. Кривошеєв, А.В. Кіпенський, А.В. Івахно. Х. : Золоті сторінки. 144 с.
5. Сокол Є.І., Кіпенський А.В. (2012). Наукові досягнення кафедри промислової і біомедичної електроніки НТУ «ХП» (до 50-річчя зі дня заснування). *Вісник НТУ «ХП»*. Х. : НТУ «ХП». 2012. № 18 (991). С. 3–14.
6. Клепиков В.Б. (2015). 3 історії наукової школи електроприводу Харківського політехнічного інституту. *Вісник НТУ «ХП»*. Х. : НТУ «ХП». № 28. С. 13–28.
7. *Наукова школа електротехніки НТУ «ХП»*. Retrieved from http://library.kpi.kharkov.ua/uk/school_of_electrical_engineering
8. Долбня Віктор Тимофійович. *Енциклопедія Сучасної України* : довід. вид. К. : Поліграфкнига. С. 209.
9. Тверитникова О.Є. (2017). *Електротехнічна галузь України другої половини ХХ ст.: напрямки розвитку і здобутки* : монографія ; наук. ред. В.М. Скляр. Х. : ТОВ «Тім Пабліш Груп». 500 с.
10. Архів Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». Особова справа В.Т. Долбні. 1949–1955 рр. Спр. 52. 24 арк.
11. Долбня В.Т. (2013). *Тисяча чотирисот вісімнадцять днів. Військовий щоденник*. (22 червня 1941 – 9 травня 1945). НТУ «ХП». Х. : Підручник НТУ «ХП». 195 с.
12. Архів Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». Особова справа В.Т. Долбні. 1955–1961 рр. Спр. 24. 44 арк.
13. Протоколи засідань спеціалізованої вченої ради К 068.39.04. з 11.01.1973 р. по 24.12.1973 р.; з 20.04.1967 р. по 30.10.1969 р.; з 24.06.1971 р. по 14.12.1972 р.; 16.01.1980 р. по 11.12.1986 р. Поточне діловодство історичного музею НТУ «ХП». Рукопис. 120 с.
14. Долбня В.Т., Сокол Є.І. (1988). *Дослідження перехідних процесів в перетворювачах шляхом відображення на комплексну площину*. Х. : Вища школа. 137 с.

15. Архів Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». Про присвоєння вченого звання професора по кафедрі промислової електроніки. В.Т. Долбні. 1981 р. Спр. 02-14/38. 27 арк.

16. Державний архів Харківської області. План роботи кафедри «Промислова електроніка» Харківського політехнічного інституту на 1977–1978 роки та звіт про його виконання. Ф. Р-1682. Оп. 15. Спр. 141. 28 арк.

References

1. Nikolaienko V.I. (2010). Natsionalnyi tekhnichnyi universytet «Kharkivskiy politekhnichnyi instytut». Istoriia rozvytku. 1885–2010: prysviach. 125-richchiu vid dnia zasnuvannia Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu «Kharkivskiy politekhnichnyi instytut» (red. V.I. Nikolaienko [ta in.]). Kharkivskiy politekhnichnyi instytut, nats. tekhn. un-t. Kharkiv NTU «KhPI».

2. Kostenko Yu.T. (1999). Kharkivskiy politekhnichnyi: podii i fakty. Pid red. d-ra tekhn. nauk, prof. Yu.T. Kostenko. Kh. : Prapor. 336 s.

3. Nikolaienko V.I. (2015). Korotkyi litopys NTU «KhPI», 1885–2015: prysviachuietsia 130-richchiu z dnia zasnuvannia Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu «Kharkivskiy politekhnichnyi instytut». Nats. tekhn. un-t «Kharkiv. politekhn. in-t»; ukklad. : V.I. Nikolaienko, Yu.D. Sakara, S.S. Telukha ; red. Kh. : NTU «KhPI».

4. Dolbnia V.T. (2013). Kafedra promyslovoi i biomedychnoi elektroniky NTU «KhPI». Istoriia. Dosiahnennia. Perspektyvy ; Nats. tekhn. un-t «Khark. politekhn. in-t»; red. kol. : V.T. Dolbnia, Ye.I. Sokol, S.Iu. Kryvoshieiev, A.V. Kipenskiy, A.V. Ivakhno. Kh. : Zoloti storinky. 144 s.

5. Sokol Ye.I., Kipenskiy A.V. (2012). Naukovi dosiahnennia kafedry promyslovoi i biomedychnoi elektroniky NTU «KhPI» (do 50-richchia zi dnia zasnuvannia). Visnyk NTU «KhPI». Kh. : NTU «KhPI». 2012. № 18 (991). S. 3–14.

6. Klepikov V.B. (2015). Z istorii naukovoï shkoly elektropyvodu Kharkivskoho politekhnichnoho instytutu. Visnyk NTU «KhPI». Kh. : NTU «KhPI». № 28. S. 13–28.

7. Naukova shkola elektrotekhniky NTU «KhPI». Retrieved from http://library.kpi.kharkov.ua/uk/school_of_electrical_engineering

8. Dolbnia Viktor Tymofiiiovych. Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy: dovid. vyd. K. : Polihrafknyha. S. 209.

9. Tverytnykova O.Ie. (2017). Elektrotekhnichna haluz Ukrainy druhoi polovyny KhKh st.: napriamy rozvytku i zdobutky : monohrafiia ; nauk. red. V.M. Skliar. Kh. : TOV «Tim Pabliish Hrup». 500 s.

10. Arkhiv Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu «Kharkivskiy politekhnichnyi instytut». Osobova sprava V.T. Dolbni. 1949–1955 rr. Spr. 52. 24 ark.

11. Dolbnia V.T. (2013). Tysiacha chotyrysta visimnadsat dnev. Viiskovy shchodennyk. (22 chervnia 1941 – 9 travnia 1945). NTU «KhPI». Kh. : Pidruchnyk NTU «KhPI». 195 s.

12. Arkhiv Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu «Kharkivskiy politekhnichnyi instytut». Osobova sprava V.T. Dolbni. 1955–1961 rr. Spr. 24. 44 ark.

13. Protokoly zasidan spetsializovanoi vchenoi rady K 068.39.04. z 11.01.1973 r. po 24.12.1973 r.; z 20.04.1967 r. po 30.10.1969 r.; z 24.06.1971 r. po 14.12.1972 r.; 16.01.1980 r. po 11.12.1986 r. Potochno dilovodstvo istorychnoho muzeiu NTU «KhPI». Rukopys. 120 s.

14. Dolbnia V.T., Sokol Ye.I. (1988). Doslidzhennia perekhidnykh protsesiv v peretvoriuvachakh shliakhom vidobrazhennia na kompleksnu ploschynu. Kh. : Vyscha shkola. 137 s.

15. Arkhiv Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu «Kharkivskiy politekhnichnyi instytut». Pro prysvoiennia vchenoho zвання profesora po kafedri promyslovoi elektroniky. V.T. Dolbni. 1981 r. Spr. 02-14/38. 27 арк.

16. Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti. Plan roboty kafedry «Promyslova elektronika» Kharkivskoho politekhnichnoho instytutu na 1977–1978 roky ta zvit pro yoho vykonannia. F. R-1682. Op. 15. Spr. 141. 28 арк.

Надійшла (received) 12.11.2024

Відомості про авторів / About the Authors

Кіпенський Андрій Володимирович (Kipenskiy Andrii) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», директор ННІ соціально-гуманітарних технологій, доктор технічних наук, професор, заслужений працівник освіти; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4589-092X>;

Тверитникова Олена Євгенівна (Tverytnykova Olena) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри українознавства, культурології та історії науки; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6288-7362>;

Маліков Василь Володимирович (Malikov Vasyl) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства, культурології та історії науки; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7395-8496>.

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА У ВИЩІЙ ШКОЛІ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

УДК 796.011.3(474.3) + 37.037(474.3)

doi: 10.20998/2227-6890.2024.2.25

А.О. ТИНЯКОВ

ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ЛАТВІЇ

У статті проаналізовано особливості фізичного виховання в системі освіти республіки Латвія. Охарактеризовано загальноєвропейські програми та документи, на підставі яких відбувається реалізація фізичного виховання та молодіжного спорту в Латвії. Визначено, що латвійська система фізичного виховання реалізується у шкільному предметі «Спорт та здоров'я», який є в усіх національних навчальних планах, та є обов'язковим на початковому та середньому рівнях освіти. Виокремлено обсяг та зміст фізичного виховання на різних етапах освіти та виявлені національні традиції у шкільному фізичному вихованні. Наведено приклад використання гри «Народний м'яч» (Tautas bumba), яка є популярною серед школярів сучасної Латвії. Наголошено на інтеграційному підході до джерел фінансування фізичного виховання та молодіжного спорту у Латвії.

Ключові слова: фізичне виховання, спорт, Латвія, здоров'я, Євросоюз, інтеграція, фінансування, діти, студенти.

А.О. TINIAKOV

FEATURES OF THE PHYSICAL EDUCATION SYSTEM IN LATVIA

The article analyzes the features of physical education in the education system of the Republic of Latvia. It describes the European programs and documents the physical education and youth sports are implemented in Latvia are based. It is determined that the Latvian system of physical education is implemented in the school subject "Sports and Health", which is included in all national curricula and is mandatory at the primary and secondary levels of education. The scope and content of physical education at different stages of education are highlighted and national traditions in school physical education are identified. An example of using the game "Folk Ball" (Tautas bumba), which is popular among schoolchildren in modern Latvia, is given. The integration approach to sources of financing physical education and youth sports in Latvia is emphasized.

Key words: physical education, sports, students, Latvia, health, European Union, integration, funding, children.

Постановка проблеми. Важливим джерелом визначення сучасної стратегії розвитку сфери фізичного виховання в Україні є аналіз досвіду організації навчально-виховного процесу, дослідження закономірностей та тенденцій розвитку цієї важливої складової частини освітньої сфери в різних країнах світу. Особливого значення набувають дослідження розвитку галузі фізичної культури і спорту у країнах, які історично отримали схожу за своєю сутністю «радянську» спадщину у сфері освіти. Однією з таких країн, що активно розвивається, є країна Балтійського регіону – Латвія. Ця країна наприкінці минулого століття, отримавши незалежність, переорієнтувалася на європейський вектор розвитку та налагодження співпраці із західноєвропейськими структурами. На сучасному етапі латвійська вища освіта характеризується

високою якістю і конкурентоздатністю на ринку праці, її дипломи визнаються у країнах ЄС.

Отже, Латвія активно розвивається в освітній системі країн ЄС, а її сучасний стан і перспективні напрями модернізації фізичного виховання і студентського спорту відбувається відповідно до європейських і світових стандартів освіти, що є прогресивним, а вивчення та врахування їх стане корисним для вирішення пріоритетних завдань як у сфері освіти в цілому, так і в галузі фізичної культури і спорту в Україні, зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні роки помітно зріс інтерес науковців до вивчення світових освітніх систем, і, зокрема, фізичного виховання. Проблеми реформування сфери фізичної культури і спорту, а саме дослідження державної політики зарубіжних країн у

вирішенні проблем розвитку та функціонування сфери фізичної культури і спорту знайшли відображення у роботах Ю. Мічуди, І. Турчика, М. Дутчака, С. Гуськова та інших дослідників [1; 2; 12].

Польські дослідники Т. Белецький, Р. Копчик, Б. Корпак, К. Кравчик, М. Островська, А. Смолень, Г. Хануш багато уваги приділяють питанням інтеграції фізичного виховання в освітній процес європейських країн. За даними дослідників, система вищої освіти потребує значної трансформації, а головним її пріоритетом є формування фізично розвиненої та здорової молоді як першочергове завдання всієї освітньої системи [12].

Останнім часом дедалі активніше почали реалізовуватись порівняльні дослідження систем фізичного виховання східно-європейських країн. Порівнянням систем організації, шляхам та формам реалізації фізичного виховання в освітніх закладах приділяють багато уваги Л. Гриневич, Б. Мельниченко, А. Сбруєва. Проблема професійної підготовки фахівців фізичної культури і спорту у країнах Європи стала об'єктом наукових досліджень Т. Десятова, С. Заскалета, Т. Кристопчака [1; 2; 12].

У дослідженні А. Яковенко виокремлено загальну тенденцію обов'язковості фізичного виховання як навчального предмета з різною кількістю відведеного часу відповідно до етапів освітнього процесу. У більшості досліджуваних країн Європи обов'язкові заняття фізичною культурою доповнені заняттями у шкільних спортивних клубах і секціях з великим вибором видів рухової активності. Особливістю реалізації різних форм фізичного виховання є наявність широкої системи сучасних спортивних споруд, обладнання та інвентарю, що є доступним широкому колу тих, хто займається [3].

Організація занять з фізичного виховання та дослідження різних систем молодіжного спорту у навчальних закладах країн Європи є предметом вивчення зарубіжних фахівців В. Хорнер, Н. Доберт, Л. Ройтер, В. Корр. Однією з головних місій занять з фізичного виховання та молодіжного спорту фахівці визначають орієнтацію на потреби тих, хто займається, задоволення їх потреб у руховій активності, досягнення емоційної, психологічної та фізичної гармонії. Важливою ідеєю є впровадження системи «спорт протягом життя», основи якої мають бути закладені саме у дитячо-юнацькі роки [11].

Не зважаючи на значну кількість досліджень у галузі фізичного виховання та молодіжного спорту у зарубіжних країнах, мало дослідженими залишаються складові ефективності такої системи. Саме визначення факторів ефективності допоможе врахувати досвід для відбудови та подальшого розвитку національної системи фізичного виховання та молодіжного спорту. Особливої уваги потребують дослідження факторів розвитку такої системи у країнах, які пройшли схожий з Україною історичний шлях становлення та розвитку. Однією з таких країн є Латвія.

Мета статті – проаналізувати особливості фізичного виховання та молодіжного спорту в системі освіти Латвії та визначити основні фактори ефективності цієї системи.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи систему фізичного виховання та молодіжного спорту в Латвії, ми будемо ґрунтуватися на аналізі таких факторів, як сучасна документальна база, на основі якої реалізується фізична культура та мета, завдання та організація фізичного виховання та молодіжного спорту в Латвії.

Реалізація політики Латвії у сфері розвитку та популяризації фізичної культури серед молоді відбувається у загальноєвропейському контексті. У політиці Латвії, як і інших європейських держав, наголошується на інтеграційній, культурній, рекреаційній ролі фізичної культури, а також її толерантності.

Важливим для розвитку фізичної культури та спорту в Латвії є створене Європейською комісією та схвалене Радою ЄС і Європарламентом комюніке «Розвиток європейського виміру в спорті» [4; 12]. У цьому документі зроблено акцент на соціальну роль спорту, зокрема – на зміцнення здоров'я населення за рахунок фізичної активності, підвищення ролі спорту в освіті, соціальну інтеграцію, боротьбу з расизмом, волонтерську діяльність тощо.

Керівники ЄС з питань освіти, культури, мультимедіуму і молоді неодноразово наголошували, що спорт є важливим для європейської економіки і ключовим компонентом її соціальної моделі, а відповідні заходи, які підтримує ЄС, актуалізують спорт і допомагають у розвитку суспільства. Інші фахівці Європейської комісії також наголосили на важливості суспільної ролі спорту і запропонували дослідити можливість приєднання ЄС до антидопінгової конвенції Ради Європи, створити рекомендації щодо поєднання спортивних тренувань і загальної освіти, розробити правила забезпечення безпеки для міжнародних спортивних подій.

На сучасному етапі керівництво соціально-гуманітарної сфери у Латвії наголошують на значенні фізичного виховання та молодіжного спорту в освіті. Такі акценти у освітньому процесі Латвії не є випадковими – вони ставляться відповідно політиці Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури – UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization), яка неодноразово акцентувала увагу на важливості занять молоді фізичним вихованням і спортом при здобуванні нею освіти. Необхідно також відзначити, що глобальною метою Міжнародної хартії фізичного виховання і спорту, прийнятою UNESCO, стала координація розвитку фізичного виховання та спорту для прогресу людства. У хартії наголошено, що державні органи всіх рівнів і неурядові організації повинні сприяти розвитку фізичної культури та спорту, що реалізується у прийнятті відповідних нормативно-правових актів, забезпеченні матеріальної підтримки, а також використанні інших засобів заохочення і стимулювання [5].

Латвійська система фізичної культури працює у тісному співробітництві з Європейською асоціацією фізичного виховання – EUPEA (European Physical Education Association), яка вивчає досвід фізичного виховання дітей і молоді європейських країн, досліджує найбільш ефективні шляхи удосконалення системи фізичного виховання учнів і студентів, проводить консультації з провідними фахівцями цієї галузі з різних країн Європи. EUPEA ініціює проведення щорічних міжнародних конгресів та науково-практичних конференцій, де обговорюються актуальні питання фізичного виховання і спорту учнівської та студентської молоді [6].

Характерними особливостями освітньої політики Латвії у XXI ст. у напрямі розвитку фізичного виховання та молодіжного спорту є визнання загального права всіх дітей на забезпечення потреби в русі через заняття фізичною культурою. Крім того, у нормативно-правовій базі Латвії виокремлено та обґрунтовано статус уроків «Спорт та здоров'я» як обов'язкового предмета шкільної навчальної програми. У документі визнається спрямування освітнього процесу на збереження та зміцнення здоров'я, активізацію рухової діяльності, досягнення загального розвитку і безпеки життєдіяльності учнівської молоді.

У різних законодавчих документах Латвії спорт визначено як чинник сталого розвитку суспільства, наголошується також на його важливій ролі у формуванні сучасного молодого покоління. У цьому контексті наголошено на потенціалі фізкультурної освіти для формування соціальних навичок учнів, необхідності розширення співробітництва між школами, дитячо-юнацькими спортивними школами та федераціями з видів спорту [7].

Фізична культура та спорт у Латвії відіграють важливу роль у реалізації цілей Європарламенту, який також активно реалізує молодіжну політику у тісному зв'язку з фізичною культурою. Наприклад, 2004 рік було проголошено Радою Європи Європейським роком освіти через спорт – EYES 2004 (European Year of Education through Sport 2004) і запропоновано відповідну про граму дій [1].

Однією з найважливіших цілей цієї програми стало раціональне поєднання у навчальних закладах всіх рівнів розумових і фізичних занять. У змісті цього документа наголошувалося на необхідності посилення взаємодії і зміцнення зв'язків між фізичним вихованням, спортом та освітнім середовищем як засобу підготовки громадян ЄС до прогидії новим викликам, що постають перед суспільством, яке стає дедалі більш мобільним і різноманітним.

Ще одним важливим документом, на основі якого реалізується фізичне виховання і молодіжний спорт у Латвії, є висновки конференції міністрів освіти країн учасниць Болонського процесу. Важливим висновком конференції наголошено на важливості розроблення Рамок кваліфікацій для європейського простору вищої освіти стандартів якості освіти та про необхідність розвитку

соціального виміру вищої освіти, тобто, надання рівного доступу до освіти представникам усіх соціальних груп, у тому числі, студентам з обмеженими можливостями [8].

Серед рекомендацій Єврокомісії щодо галузі фізичної культури і спорту, у латвійській політиці знайшли відображення такі положення:

- модернізація політики країни у сфері фізичного виховання, насамперед, для того, щоб забезпечити баланс між фізичною та інтелектуальною активністю, інвестування в якість спортивних споруд і вживання відповідних заходів щодо доступу до них студентів з обмеженими можливостями;

- надання широкого спектру вибору спортивних дисциплін у закладах вищої освіти з метою забезпечення студентам варіативності занять;

- стимулювання діяльності спортивних клубів, задіяних у проекті «Освіта протягом усього життя», тобто, тих, що надають можливості займатися спортом людям різного віку;

- забезпечення належних умов для дотримання встановленого мінімального обсягу фізичної активності людей, враховуючи, що регулярні фізичні вправи значно сприяють скороченню витрат на охорону здоров'я;

- прийняття пропозиції про включення спортивних дисциплін до європейської кредитно-трансферної системи у професійній підготовці і надання кредитів;

- досягнення прозорості ступенів і взаємне визнання ліцензій і дипломів, що надають право на забезпечення послуг у спортивному секторі ЄС і будуть сприяти вільному трансферу студентів, спортсменів і працівників, довгостроковій асиміляції спортсменів на ринку праці, соціальній згуртованості в Європі;

- прийняття рекомендацій щодо ініціювання й підтримки міждисциплінарних досліджень в галузі спорту й фізичного виховання з метою поширення передового досвіду;

- підпорядкування здійсненню загальноєвропейського моніторингу політики членів ЄС у галузі фізичної культури і наголошення пріоритетності цього завдання;

- створення у Латвії відповідних інструментів, які можуть сприяти подальшим інвестиціям і поліпшенню спортивної інфраструктури для занять молоді;

- прийняття рекомендації суспільної охорони здоров'я приділяти більше уваги підвищенню рівня обізнаності суспільства про важливу роль фізичного виховання і спорту у галузі освіти;

- прийняття пропозиції щодо роботи з виявлення галузей, в яких дії влади можуть забезпечити значну допомогу фізкультурно-спортивним організаціям у проведенні фізкультурно-спортивних заходів, що є відповідним та бажаним способом для досягнення більш ефективної співпраці у площині Європейської політики в конкретній галузі фізичного виховання і спорту для всіх;

– наголос на важливості залучення коштів структурних фондів Євросоюзу для створення й покращення спортивної інфраструктури Латвії;

– забезпечення рівного доступу до занять фізичним вихованням жінкам і чоловікам, а також особам з обмеженими можливостями та проведення реабілітаційних заходів;

– сприяння європейській мобільності викладачів і тренерів як можливість одержання знань кращих практик і набуття досвіду [4; 12].

Державне керівництво різних рівнів у Латвії докладає значних зусиль для отримання цільових грантів ЄС на будівництво нових спортивних об'єктів в латвійських навчальних закладах, участі у програмах обміну, підвищенні кваліфікації викладацького складу тощо.

У межах розбудови європейського освітнього простору, з метою усунення перешкод академічній мобільності та забезпечення якості вищої освіти у латвійських вишах було запроваджено Європейську кредитну трансферно-накопичувальну систему (ECTS). Так, у більшості університетів Латвії на дисципліну «Спорт та здоров'я» відводиться 2 або 3 кредити ECTS. Студенти латвійських вишів на постійній основі беруть участь у змаганнях під егідою Міжнародної федерації студентського спорту (FISU), що є організатором міжнародних змагань, універсіад, студентських світових та європейських чемпіонатів, спортивних фестивалів і різних спортивних змагань державного та регіонального рівнів. Латвійські студенти-спортсмени щороку беруть участь у першостях світу і Європи, в Олімпійських і Параолімпійських іграх.

Дисципліна «Спорт і здоров'я» є обов'язковою дисципліною для вивчення протягом навчання школярів з 1 по 12 класи. Це відповідає даним звіту ЄС «Фізичне виховання та спорт у школі в Європі» за 2013 р., у якому визначено, що європейська система фізичного виховання реалізовується як шкільний предмет в усіх національних навчальних планах та є обов'язковим на початковому та середньому рівнях освіти [9]. На вивчення предмета «Спорт і здоров'я» у латвійських школах відводиться 3 години на тиждень, що відповідає нормам реалізації фізичного виховання у країнах ЄС.

Фізичне виховання є обов'язковим предметом у всіх школах Латвії. Упродовж останніх років в освітньому просторі Латвії постійно відбуваються трансформаційні зміни та проводяться освітні реформи. Вивченню та запозиченню постійно піддається провідний досвід країн північної Європи, таких, як Фінляндія, Швеція, Естонія, Ісландія, Данія тощо з реалізації фізичного виховання і молодіжного спорту. Загальною рисою цих європейських країн є визнання важливості шкільного фізичного виховання. Мета, завдання та організаційні форми фізичного виховання у Латвії формуються як на державному, так регіональному і місцевому рівнях. Фізичне виховання виступає обов'язковою, незамінною складовою загального виховання. Саме тому у школі воно повинно сприяти поліпшенню

підготовленості та зміцненню здоров'я учнів, формувати позитивне ставлення до рухової активності у їхньому подальшому житті. Фізичне виховання у школах Латвії спрямовано не стільки на розвиток фізичних умінь і навичок, скільки на формування особистих інтересів при організації активного дозвілля й відпочинку школярів.

Мета й завдання та важливість фізичного виховання молоді в Латвії чітко визначені національною державною політикою. Фізичне виховання не розглядається тільки як засіб поліпшення кондицій і фізичних здібностей. Воно містить емоційну і соціальну складову, когнітивні процеси, мотиваційні та моральні аспекти. Так, під час реалізації фізкультурно-оздоровчих програм, виокремлюється фізичний, особистісний та соціальний розвиток молодих людей як окремі завдання, які вирішуються у процесі фізичного виховання. Серед основних завдань фізичного виховання також є сприяння гармонійному фізичному та психічному розвитку, задоволення потреб у рухах, сприяння загальному розвитку особистості в інтелектуальній, емоційній, поведінковій, соціальній, а також у тілесній і руховій сферах. Крім того, серед завдань, які формулюються, є опанувати основи популярних видів спорту, формувати вміння приймати самостійні рішення, сприяти зміцненню фізичного здоров'я і загального емоційного стану, поліпшувати якість життя [7].

Окрім вище зазначеного, у Латвії до мети й завдань фізичного виховання належать знайомство дітей і молоді з навколишнім середовищем, природою, правилами поведінки під час відпочинку. Рухова активність розглядається як можливість для контактів, узгоджених і кооперативних дій не лише учасників занять, але і за участю вчителів, вихователів, батьків, іншого оточення. Крім того, на уроках «Спорт та здоров'я» учні здобувають вміння і знання, які можуть бути корисними в різних життєвих ситуаціях: уміння працювати в команді, знання принципів «fair play» («чесної гри»), повага до суперника тощо.

Головною метою фізичного виховання в Латвії є фізичний, особистий і суспільний розвиток дитини. Значний акцент робиться на рекламу здорового способу життя та використання багатих природних ресурсів Латвії для підтримки та розвитку здоров'я. Ефективність навчання на уроках фізичного виховання тісно пов'язана з його цілями. У школах застосовують міжпредметний підхід до таких занять. Це означає, що зміст деяких предметів із природничих чи суспільних наук можуть вивчати в рамках уроків фізичного виховання і, навпаки, наприклад, на заняттях фізичним вихованням учні знайомляться з правилами дорожнього руху, отримують права для їзди на велосипеді, вчать користуватися мапою, знайомляться з основами орієнтування на місцевості, вчать надавати першу медичинську допомогу тощо.

Насьогодні освітня система Латвії складається з наступних рівнів: 1. Дошкільна освіта. 2. Середня

освіта (9 обов'язкових (загальних) і 3 необов'язкових (профільних) класів). 3. Академічна чи професійна вища освіта.

Дошкільна освіта в Латвії є обов'язковою. Фізичне виховання дошкільнят відбувається залежно від наявної спортивної бази. Найчастіше дитячі садки мають договори із середніми школами та використовують їхню спортивну базу. Це спортивні зали, басейни, стадіони тощо. Крім того, для занять дитячих груп активно використовується спортивна інфраструктура місцевих дитячо-юнацьких спортивних шкіл, які, як і дитячі садочки зі школами, працюють в одній державній освітній системі. Заняття з дітьми проводять вихователі та їх помічники в обсязі залежно від затвердженої окремим дитячим садом програми від 2 до 5 занять на тиждень.

Базова шкільна освіта (Sākumskola) є обов'язковою для дітей віком від 7 до 16 років. Це 1-9 класи. Діти, досягнувши семирічного віку, записуються до школи на вибір батьків. Проте, вони мають право розпочинати навчання на один рік пізніше або раніше залежно від стану здоров'я та психологічної готовності, побажань батьків та порад сімейного лікаря. Школярі мають право обирати навчальні програми, які пропонують школи. Зміст будь-якої програми середньої освіти передбачає 8 обов'язкових предметів, у число яких входить фізичне виховання та 3 на вибір. Вчителі мають право вибору методики викладання фізичного виховання. Фізичне виховання відбувається під час уроків «Спорт та здоров'я» (Sports un veselība), який проходить 3 рази на тиждень. Тривалість уроку – від 40 до 45 хвилин (на вибір директора школи). Рівень знань, умінь та навичок учнів у 5-9 класах оцінюється за допомогою 10-бальної шкали.

Після закінчення 9 класу учень може вступити до коледжу чи гімназії. Програма навчання в них може бути як загальною, яка готує учнів до продовження навчання, так і професійною, спрямованою на здобуття конкретних професійних навичок у мистецтві, бізнесі чи, скажімо, медицині. Об'єм дисципліни «Спорт та здоров'я» у 10-12 класах залишається незмінним – 3 уроки на тиждень. Оцінка з предмету «Спорт та здоров'я» ставиться до таблиці разом з оцінками з інших предметів, починаючи з 5 класу.

Навчальна програма у початковій школі містить оволодіння основними навичками повсякденного життя, такими, як ходьба, біг, стрибки, повзання, лазіння, піднімання і перенесення вантажу, метання, вправи для рівноваги, захисту, оволодіння дрібною моторикою і тим самим – розвиток здібностей до дії і пристосування до навколишнього світу. Рівень складності вправ зростає разом із віком учнів. Навчаючись у школі, учні латвійських шкіл мають можливість відвідувати додаткові заняття з видів спорту. Найпопулярнішими видами спорту, які зазвичай обирають латвійські учні, є баскетбол, флорбол, волейбол, футбол, легка атлетика. Доволі широко на уроках «Спорт та здоров'я»

використовуються такі рухливі командні ігри, як «Народний м'яч» (Tautas bumba), фрізбі, флорбол. Ці види спорту мотивують учнів займатися фізичною активністю, допомагають розвинути позитивний інтерес до фізичної активності, а правила ігор передаються як традиції між поколіннями, що формує багаторічні традиції шкільного спорту.

Вища освіта, як і повна середня, здійснюється за двома програмами:

– академічною (за якою готують науковців, які займатимуться розробками та дослідженнями). Таку освіту можна здобути лише у вищій школі.

– професійною (спрямованою на здобуття конкретних навичок). На відміну від академічної, професійна програма викладається як у вищих школах, так і в коледжах.

Заняття з фізичного виховання в латвійських університетах відбуваються з урахуванням фізичних можливостей та інтересів студентів. Їм надається можливість самостійно обирати зміст фізкультурно-оздоровчих і спортивних занять. Дисципліна «Спорт і здоров'я» за рішенням керівництва вишу може бути як обов'язковою (частіше за видами спорту, які обирають студенти в залежності від наявної спортивної бази), так і вибірковою.

Заняття для студентів з особливими потребами проводяться в межах обов'язкових занять з фізичного виховання і факультативних занять оздоровчої спрямованості. Викладачами латвійських вишів розробляються та затверджуються спеціальні авторські програми для цієї категорії студентів, залежно від матеріальної бази того чи іншого вишу. Як правило, проводяться заняття з корекційно-компенсаційної гімнастики, плавання, хатха-йоги та силових вправ у тренажерній залі тощо.

Висновки. Проведене дослідження дає можливість встановити особливості організації фізичного виховання та молодіжного спорту в Латвії, які можуть бути врахованими для вдосконалення української системи фізичного виховання. Серед них, на нашу думку, необхідно виділити та звернути увагу на наступне:

1. Для досягнення високого рівня освіти в цілому та фізичного виховання, зокрема, в латвійській освітній системі проводиться чимало реформ та запозичень з провідних освітніх систем інших європейських країн з урахуванням національних та регіональних традицій та уподобань.

2. Реалізація фізичного виховання та молодіжного спорту відбувається на основі програм, документів та рекомендацій, створених для ЄС, що дозволяє Латвії бути повноцінним учасником загальноєвропейських програм, грантів та проєктів.

3. Керівництво різних рівнів в Латвії шукає нові джерела фінансування навчальних закладів, підтримує спортивні команди або окремих спортсменів, створює загальноєвропейські або регіональні фізкультурно-спортивні проєкти, що дозволяє отримувати додаткове фінансування через відповідні Європейські гранти. Завдяки цьому, відбувається формування бюджетів освітніх та

фізкультурно-спортивних закладів із сумарним залученням коштів із загальноєвропейських фондів, державних та місцевих бюджетів для створення матеріально-технічної бази та розбудови спортивних об'єктів, створення місць для занять фізичною активністю в Латвії.

4. У Латвії приділяється величезне значення фізичному вихованню в дитячих садках, школах та вишах впродовж усього періоду навчання. Уроки «Спорт та здоров'я» в школах проводяться 3 рази на тиждень та є обов'язковими в освітній програмі. Загалом, на державному рівні підкреслюється важливість фізичної активності та спорту як кращого способу дозвілля, чому сприяє проведення великої кількості масових фізкультурно-спортивних заходів для всіх груп населення.

5. Особлива увага приділяється формуванню нового покоління вчителів, які б могли створити навчальне середовище, де звертається увага на розвиток потенціалу кожної дитини, використовувати здоров'язберігаючі технології.

Список джерел інформації

1. Дороніна Т.О., Кожокар М.В. (2021). Особливості фізичного виховання в системі освіти сучасних європейських країн. *Освітні обрії*. № 1 (52). С. 8–11.

2. Турчик І.Х. (2017). *Фізичне виховання і спорт у шкільній освіті Європи*: монографія. Дрогобич: Швидкодрук. 138 с.

3. Яковенко А.В. (2018). Предмет «фізична культура» у системі середньої освіти зарубіжних країн. *Зб. Наук. праць. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. №2 (96). С. 12–16.

4. Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 13 listopada 2007 r. w sprawie roli sportu w edukacji. (2007). *Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej z dnia 13 listopada 2007 r.* S. 131–138.

5. UNESCO Seminar on Quality of Physical Education and Sport, final report. – Porto Novo. Republic of Benin, 16–19 May, 2005. Retrieved from <http://unesdoc.unesco.org/images/0001/00140825e.pdf>

6. European Physical Education Association Retrieved from <http://www.eupea.com>

7. Законодавча база латвійських законів. Retrieved from <https://www.d-k.lv/rus/documents/laws/>

8. Комюніке Конференції Міністрів країн Європи, відповідальних за сферу вищої освіти «Загальноєвропейський простір вищої освіти Досягнення цілей» м. Берген, 19-20 травня 2005 р. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_576#Text

9. Physical Education and Sport at School in Europe (2018). Retrieved from <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/publications/physical-education-and-sport-school-europe>.

10. European Commission, 2007. Key Competences for Lifelong Learning (2007). European Reference Framework.

Retrieved from http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/publ/pdf/ll-learning/keycomp_en.pdf

11. Hardman K. (2008). The situation of Physical Education in schools: a European perspective. *Human Movement*. № 9 (1): 5–18.

12. Долгова Н. (2015) Європейські ініціативи у сфері фізичного виховання та спорту. Retrieved from <http://www.infiz.dp.ua/joomla/media/sport-visnik-pred/2015-02/2015-02-10.pdf>

References (transliterated)

1. Doronina T.O., Kozhokar M.V. (2021). Osoblyvosti fizychnoho vykhovannia v systemi osvity suchasnykh yevropeyskykh krain. *Osvitni obrii*. № 1 (52). S. 8–11.

2. Turchik I.Kh. (2017). *Fizyczne vykhovannia i sport u shkilnii osviti Yevropy: monohrafiia*. Drohobych: Shvydkodruk. 138 s.

3. Yakovenko A.V. (2018). Predmet «fizychna kultura» u systemi serednoi osvity zarubizhnykh krain. *Zb. Nauk. prats. Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova*. №2 (96). S. 12–16.

4. Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 13 listopada 2007 r. w sprawie roli sportu w edukacji. (2007). *Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej z dnia 13 listopada 2007 r.* S. 131–138.

5. UNESCO Seminar on Quality of Physical Education and Sport, final report. – Porto Novo. Republic of Benin, 16–19 May, 2005. Retrieved from <http://unesdoc.unesco.org/images/0001/00140825e.rdf>

6. European Physical Education Association Retrieved from <http://www.eupea.com>

7. Zakonodavcha baza latviiskykh zakoniv. Retrieved from <https://www.d-k.lv/rus/documents/laws/>

8. Komjunike Konferentsii Ministriv krain Yevropy, vidpovidalnykh za sferu vyshchoi osvity «Zahalnoievropeyskyi prostir vyshchoi osvity Dosiahnennia tsilei» m. Berhen, 19-20 travnia 2005 r. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_576#Text

9. Physical Education and Sport at School in Europe (2018). Retrieved from <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/publications/physical-education-and-sport-school-europe>.

10. European Commission, 2007. Key Competences for Lifelong Learning (2007). European Reference Framework. Retrieved from http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/publ/pdf/ll-learning/keycomp_en.pdf

11. Hardman K. (2008). The situation of Physical Education in schools: a European perspective. *Human Movement*. № 9 (1): 5–18.

12. Dolhova N. (2015) Yevropeyski initsiatyvy u sferi fizychnoho vykhovannia ta sportu. Retrieved from <http://www.infiz.dp.ua/joomla/media/sport-visnik-pred/2015-02/2015-02-10.pdf>

Надійшла (received) 19.12.2024

Відомості про авторів / About the Authors

Тіняков Артем Олександрович (Tiniakov Artem) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доцент кафедри фізичного виховання, кандидат педагогічних наук; Харків, Україна; Valka, Latvia; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5374-0158>.

РЕЦЕНЗІЯ

**на книгу під редакцією Алі Хінді, Аманди Вуллі, Амануель Ємане, Пітера Рідделл
«Берхане, посланник миру. Надзвичайне життя Берхане Волдегабріель, еритрейського
вчителя, журналіста та налагоджувача «мостів»
(Edited by Ali Hindi, Amanda Woolley, Amanuel Yemane, Peter Riddell «Berhane, The Peace
Messenger. The extraordinary life of Berhane Woldegabriel, Eritrean teacher, journalist
and bridge-builder»)**

Книгу «Берхане, посланник миру» більш можна віднести до бібліографічного жанру, оскільки в ній описується життя людини, яка мала миротворчі цілі та є прикладом для світового суспільства в процесі об'єднання народів. Однак, вона не є агіографічним виданням, оскільки описується життя звичайної людини зі стійкою життєвою позицією. Це збірка спогадів, думок, поглядів авторів-однодумців, друзів, колег, громадських діячів з різних країн про надзвичайне життя біженця з африканської країни Еритреї – Берхане Волдегабріеля. Серед друзів і колег ключове місце займають автори книги – вихідці з Великобританії – Аманда Вуллі й Пітер Рідделл та вихідці з Еритреї – Алі Хінді й Амануель Ємане. Деякі спогади є суто особистими, тож не дають об'єктивної оцінки життя головного героя.

Книга вийшла у 2023 році, через три роки після смерті Берхане, та присвячена вшануванню пам'яті про нього, опису його життя та діяльності.

Чому саме Берхане? Чим його життя має привабити читача? Що надзвичайного було в житті цієї людини? Саме такі питання виникають, коли дивишся на обкладинку цієї книги.

Берхане Волдегабріель народився в Еритреї – державі, що розташована на сході Африки, в сім'ї офіцера поліції, який зробив все, щоб його син отримав гідну освіту. Бархане увійшов у список 200 найкращих школярів Еритреї та Ефіопії, отримав диплом вчителя та ступінь бакалавра історії. В силу історичних обставин головний герой опинився в центрі драматичних подій, що вплинули на життя тисячі людей, змушених покинути свої домівки внаслідок політичних потрясінь і збройних конфліктів, що відбулись в Африці в другій половині ХХ століття – війна за незалежність Еритреї від Ефіопії, зміна політичного режиму, громадянська війна, проголошення незалежності Еритреї, ефіопсько-еритрейська війна за контроль над спірними територіями. За різними оцінками тільки у війні за незалежність Еритреї загинуло понад 150 тис. еритрейців та 400 тис. осіб стали біженцями. Серед цих біженців був і Берхане.

Книга висвітлює складні етапи життя Берхане, починаючи з його дитинства до професійної діяльності, як вчителя, викладача, журналіста, перекладача, біженця, громадського і політичного діяча, посередника між еритрейської громадою та діаспорою у Великобританії, захисника біженців, миротворця. Він був досвідченим педагогом із великим досвідом роботи в некомерційних організаціях, міжкультурному спілкуванні, аналізі політики, перекладі та читанні лекцій. Берхане

Волдегабріель багато працював над об'єднанням народів, залученням еритрейців різного етнічного, релігійного та політичного походження до цього процесу. Був наполегливим і мудрим координатором у підготовці угоди між лідерами різних політичних фракцій еритрейської опозиції. Однак, при цьому він не був «настільним» соціальним менеджером, його соціальна позиція базувалася на простій формулі – бути з людьми, вивчати їхні проблеми безпосередньо там, де вони виникають, і знаходити конкретні практичні шляхи їх вирішення. Мистецтво дипломата і керівника Берхане полягало не в тому, щоб намагатися керувати процесом, а в тому, щоб бути його невід'ємною частиною.

Автори книги розповідають про його життя та досвід, описують його поведінку у різних ситуаціях, а також відмічають його людські якості – добрий, щедрий, турботливий, уважний, порядний, скромний, проникливий, чутливий, справедливий, чесний, гідний довіри, ерудований, терпимий, сміливий, відданий справі, має реалістичні погляди та здібності справлятися з труднощами, а також його унікальні навички – дипломатичність, толерантність, вміння слухати без суджень, гарний фасилітатор, має талант у досягненні примирення, вміння підтримати й підбадьорити людину. Він любив людей, незалежно від їх національності та віросповідання. У той же час автори відзначають непередбачуваність, яка притаманна Берхане. Його переконання, підходи та методи часто суперечили здоровому глузду, однак, його успіх є прикладом у досягненні поставлених цілей нестандартним способом. Саме це має спонукати інших людей йти його шляхом.

Книга «Берхане, посланник миру» складається з шести розділів, кожен з яких представлено чуттєвим висловом, який характеризує життєві етапи та місію Берхане: 1) «Ось чому я тут, щоб допомогти своєму народу»; 2) «Мій дорогий єдиний друг дитинства і брат»; 3) «Берхане Суданов»; 4) «Лондон буде порожнім без нього»; 5) Берхане, еритрейський миротворець; 6) Згадуючи Берхане.

Розповідь у книзі починається з яскравої і водночас трагічної історії та присвячена службі Берхане в Середземному морі у якості культурного посередника благодійної організації «Врятуймо дітей» (Save the Children) – це міжнародна неурядова організація, що надає допомогу і підтримує дітей у країнах, що розвиваються. Так, у 2017 році Берхане здійснив дві подорожі на кораблі у Середземному морі, щоб узяти участь у порятунку сотень біженців, переважно африканців, які вирушили зі своїх країн у небезпечно і часто смертельну подорож на невеликих

човнах, зазвичай не придатних для плавання, щоб дістатися Європи. Він узяв на себе роль культурного посередника (використовував свої знання арабської і ефіопосемітської (тигринья) мови) і першим вирушав на рятувальній шлюпці, щоб запевнити наляканих пасажирів, що вони тепер у безпеці. Також підтримував медичну команду й експертів із захисту у критичних випадках, зокрема під час рятувальної операції з тонучого надувного плавучого засобу, коли не вдалось врятувати всіх людей, які були у воді. Задля цієї місії Берхане залишив лекторську роботу в Лондоні та навчався скочувати плоти в море. Його колеги по організації описують унікальні якості Берхане, високо оцінюють його внесок у командну справу та вважають такий вчинок надзвичайно ризикованим, оскільки тоді Берхане було 70 років.

Автори відмічають принциповість, наполегливість і працьовитість Берхане, про що свідчить його активна громадська позиція і діяльність – його участь у громадських, благодійних організаціях, робота у програмі переселення біженців в Управлінні Верховного комісара ООН у справах біженців, керівник відділу комунікацій Уповноваженого Судану у справах біженців. Зокрема, Берхане Волдегабріель у 1990-х роках заснував благодійну організацію «Еритрейський фонд освіти та публікацій» (Eritrean Education and Publication Trust (ЕЕРТ)), яка допомагає людям з Африканського Рогу розвивати свої робочі та життєві навички. Дана організація стала майданчиком для поширення знань про методи і форми примирення. Також Берхане був членом групи міжнародної організації «Ініціативи змін» (Initiatives of Change), яка спільно з ЕЕРТ налагоджувала відносини між еритрейськими опозиційними групами та громадськими організаціями діаспори у Великобританії. Серед інших обов'язків Берхане був членом Опікунської ради Еритрейського фонду освіти та публікацій.

Загалом, автори книги «Берхане, посланник миру» знайомлять читача з яскравою, ініціативною та стійкою особистістю, розкриваючи багатий арсенал творчих підходів і навичок справжнього майстра у налагодженні конструктивного діалогу і партнерства між людьми, у яких би складних обставинах вони не перебували. Берхане Волдегабріель все своє життя згуртовував людей та вірив, що вороги можуть стати друзями.

Чому важливо українцям прочитати книгу «Берхане, посланник миру»?

Одним з драматичних наслідків збройної агресії Російської Федерації проти України стала масова міграція населення держави з окупованих територій та земель, що опинились в зоні активних бойових дій. Зруйнована цивільна інфраструктура, постійні обстріли та ракетні удари змусили значну частину людей шукати прихистку як за кордоном, так і на території більш безпечних регіонів держави.

За даними різних джерел, змінили місце проживання близько 6,5 млн. українців. Ці люди

опинились у незвичній для себе ситуації та змушені були активно включитися у вирішення соціально-побутових проблем, догляду за дітьми, налагодженню комунікацій з місцевою владою і місцевими жителями нових для себе територій. Надійною опорою для вимушених переселенців стали територіальні громади, які виступали приймаючою стороною, а держава максимально створила необхідні організаційно-правові умови для адаптації людей до нових обставин. Насамперед були вирішені першочергові проблеми, з якими стикнулись внутрішньо переміщені особи – розселення, оформлення фінансової підтримки, отримання гуманітарної допомоги. Проте, з часом виникли інші питання, які з початку виглядали другорядними. Це питання соціально-психологічного характеру, що пов'язані з адаптацією людей до життя на новій для них території, формування поваги до менталітету місцевих мешканців, затребуваності до опанування мови, толерантного ставлення до звичаїв, традицій місцевого народу та стандартів соціально-політичного життя. Дефіцит уваги до подібних речей можна легко пояснити. Основні зусилля керівництва Української держави та очільників регіональної й місцевої влади зосереджені на оборонних заходах, значна увага приділяється налагодженню механізмів регулювання соціально-економічних відносин в умовах введеного воєнного стану. Проте, відчувається недостатня увага з боку керівництва держави до процесу соціальної адаптації значної частки людей, які вимушені були покинути власні домівки. Це стосується як людей, які виїхали за кордон, так і тих, хто виїхав до відносно безпечних регіонів України. Крім того, невтручання держави у процес регулювання міжособистісних відносин призводить до виникнення негативних явищ у суспільстві. Хоча й відмічається, на всіх рівнях, що українці в умовах повномасштабної вторгнення показали себе як дуже згуртована та стійка нація, проте, фахівці із соціальних конфліктів відмічають конфліктне напруження серед переселенців, непорозуміння як серед самих переселенців, так і в середині громад, які їх приймають. Такі випадки стають негативним фоном благородної місії в організації захисту людей, які постраждали від кризової ситуації в Україні.

Проблема допомоги людям, які вимушено переміщується, в адаптації до нових умов життя не нова. На жаль, військові конфлікти та пряма збройна агресія супроводжують весь період розвитку цивілізації. Сучасний світ у цьому плані не є винятком. У світі зараз спостерігається рекордна кількість воєн за останні 30 років. Війна набирає обертів по всьому світу, і зараз на планеті налічується 183 регіональних збройних конфліктів. Кожен з них супроводжується міграційними рухами, в яких мирне населення виступає у якості заручників. Це у першу чергу жінки, діти, люди похилого віку та інваліди. Здебільшого всі вони мають однакові виклики й потреби. Ці ряди, на жаль, з 2022 року масово

поповнили й українці, намагаючись захистити свої родини від жахів війни.

З огляду на дослідження соціальних проблем, пов'язаних з організацією та налагодженням життя біженців, пошуку ефективних методів їх адаптації до нових умов, книга «Берхане, посланник миру» представляє значний інтерес для науковців і практиків міжкультурних відносин, міжособистісного спілкування, зв'язків із громадськістю та медіації. Унікальність цього видання полягає в тому, що воно не є науковою працею, а представляє життєвий опис звичайної людини – вихідця з однієї з найменш розвинених держав Африки, який став добре відомим активістом у своїй етнічній діаспорі, майстерно володів навичками медіатора та виступав миротворцем.

Наразі в Україні книга «Берхане, посланник миру» доступна на веб ресурсі – www.theendlessbookcase.com лише англійською мовою. Проте, враховуючи актуальність теми та зміст видання, викладеного авторами у привабливій і доступній формі, вважаємо доцільним здійснити

переклад та оприлюднення тексту цієї книги українською мовою. Дана книга може стати деяким посібником з мистецтва допомоги через посередництво у надзвичайно складних, а іноді кризових ситуаціях.

Вважаємо, що книга буде корисною кожному читачу, незважаючи на його вік, професію, національність, релігійну чи політичну спрямованість. Поради та життєвий приклад звичайної людини – миротворця стане в нагоді й молодим людям, які тільки починають свій шлях у доросле життя, і зрілим дорослим.

Для нас, рецензентів, ця книга стала джерелом енергії й натхнення, тож рекомендуємо її кожному, бо вона мотивує, надихає і дає базову підтримку у вирішенні життєвих проблем та подоланні страху перед невідомим. Це книга, що змінює наше ставлення до глобальних проблем людства та формує повагу до кожної конкретної людини, дарує знання та вчить бути добрими, чуттєвими й відповідальними, незважаючи на обставини.

Володимир Бульба,

доктор наук з державного управління, професор, Навчально-науковий інститут «Інститут державного управління» Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна;

Олена Поступна,

доктор наук з державного управління, професор, Національний університет цивільного захисту України

НАШІ ВІТАННЯ

28 грудня 2024 року відзначила свій ювілей кандидат філософських наук, професор кафедри права Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» **Перевалова Людмила Вікторівна**.

Людмила Вікторівна Перевалова

Людмила Вікторівна Перевалова народилася 28 грудня 1954 р. у м. Ялта у сім'ї службовців. Після закінчення у 1972 р. середньої школи вступає на історичний факультет Харківського державного університету ім. О.М. Горького (нині – Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна). Здобувши вищу освіту, викладала історію та суспільствознавство.

У 1981 р. Л.В. Перевалова прийшла на роботу до Харківського політехнічного інституту (нині – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»), де працювала спочатку на посаді старшого лаборанта, а потім – асистента кафедри наукового комунізму. У 1986 р. Л.В. Перевалова вступає до аспірантури Московського державного університету ім. М.В. Ломоносова.

Успішно захистивши у 1990 р. дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук, вона повертається до Харківського

політехнічного інституту. Обіймала посади старшого викладача, доцента кафедри соціології та політології.

З 1998 р. до лютого 2020 р. Перевалова Л.В. – завідувач кафедри права Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут».

Л.В. Перевалова активно займається науковими дослідженнями, її статті та доповіді з проблем правового виховання студентської молоді публікуються у багатьох наукових журналах (загалом понад 119 публікацій). Під керівництвом Людмили Вікторівни та за її активної участі видано навчально-методичні посібники: «Правознавство», «Господарське законодавство», «Право інтелектуальної власності», «Трудове право» та ін. Вона є одним із співавторів підручника з грифом МОН «Управління інноваційною діяльністю: магістерський курс», підготовленого колективом кафедри організації виробництва та управління персоналом.

Л.В. Перевалова викладає навчальні дисципліни: «Правознавство»; «Трудове право»; «Право інтелектуальної власності»; «Авторське право та суміжні права»; «Правові основи управлінської діяльності»; «Міжнародне право та співробітництво у галузі інтелектуальної власності»; «Господарське законодавство».

Дорога Людмילו Вікторівно!

З нагоди Вашого ювілею дозвольте висловити щирі вдячність за Ваш багаторічний внесок у розвиток науки, освіти та правознавства в Україні.

Ваша професійна діяльність – це багаторічний приклад служіння науці та освіті. Успішна кар'єра, що поєднує історичну, філософську та правову освіту, стала основою для унікального наукового підходу, який Ви неодноразово демонстрували у своїй роботі. Ваші наукові досягнення, підтвержені сотнями публікацій, відзначають високий рівень інтелектуального аналізу та практичну значущість для розвитку правознавства.

Ваша праця на посаді завідувачки кафедри права Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» стала яскравою сторінкою Вашої професійної діяльності. Ви не лише забезпечили високий рівень викладання дисциплін, але й надихнули своїм прикладом багатьох студентів і колег.

Ваші наукові інтереси у сфері правового регулювання діяльності психологів, інтелектуальної власності та публічного управління мають важливе значення для розвитку права та суспільства. Як член Союзу юристів України, дійсний член Академії Військово-історичних Наук і Козацтва, Ви робите вагомий внесок у зміцнення правової культури нашої країни.

На Вашому рахунку – десятки випускників, для яких Ви стали не лише викладачем, але й мудрим наставником, а також численні колеги, які цінують і поважають Вашу думку.

Особливо хочемо відзначити Вашу неймовірну енергію, людяність і мудрість. Ви залишаєтесь

з глибокою повагою і найкращими побажаннями
співробітники Навчально-наукового інституту Соціально-гуманітарних технологій.

прикладом для наслідування, наставником і другом для багатьох.

У цей святковий день бажаємо Вам невичерпної життєвої енергії, міцного здоров'я, щастя, миру та гармонії. Нехай усі Ваші професійні та особисті задуми знаходять успішне втілення, а життя буде наповнене любов'ю, підтримкою рідних і вдячністю колег. Нехай доля і надалі дарує Вам багато яскравих подій, визнання і справжнє натхнення! Нехай попереду Вас чекають нові звершення, яскраві емоції та любов близьких.

Директор ННІ СГТ проф. Андрій КІПЕНСЬКИЙ

Голова профбюро ННІ СГТ проф. Лариса ГРЕНЬ

ЗМІСТ

ЛІТОПИС: ДАТИ, ПОДІЇ, ОСОБИСТОСТІ	4
ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА	14
<i>Безродний А.Г.</i> Вплив конфуціанської традиції на формування сучасної китайської філософії.....	14
<i>Годзь Н.Б., Смоляга М.В.</i> Специфіка сучасної китайської філософії та її завдання з огляду глобалізаційних рухів та екологічних викликів	18
<i>Дольська О.О., Міщенко В.І.</i> Технологічна сингулярність як закінчення історії homo sapiens: чи можливо запобігти?	25
<i>Кривенко С.В.</i> Техніка та її відношення до ретрофутурології з погляду історії розвитку суспільства...34	
<i>Круць О.А.</i> Еволюція поняття «цілісність» як філософського феномену	39
<i>Кузьменко Н.А.</i> Теоретико-методологічні основи трансформації лідерства: від індивідуального до колективного.....	45
<i>Михайличенко В.Є., Ассєва І.В., Кошкаров Ю.Ю.</i> Внутрішній світ особистості та його формування у процесі навчання у закладі вищої освіти	48
<i>Нікітенко В.О.</i> Роль креативної моделі освіти у формуванні суспільства інноваційного розвитку в епоху технологічної революції 5.0 та глобалізації.....	54
<i>Тінтін Дун</i> Соціально-філософські аспекти марксизму в сучасному Китаї.....	59
<i>Сун Чанлун</i> Екстраполяція ідей китайської філософії та культурологічні засади впливу в контексті глобалізації.....	65
<i>Чжан Хунвей</i> Філософія ХХІ сторіччя в контексті глобальних екологічних завдань. Епоха глобалізації та глобалізація освіти: філософський погляд	70
<i>Шимченко О.В.</i> Сучасні погляди на відтворення інтелектуального капіталу.....	75
ПРАВО ТА ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ СУСПІЛЬНИМ РОЗВИТКОМ	80
<i>Грень Л.М., Сосінатров А.М.</i> Соціальний кластер як набір соціально орієнтованих інструментів ефективної політики держави у житловій сфері	80
<i>Грибо О.В.</i> Залучення громадян до публічного управління засобами візуалізації	87
<i>Жебелев І.І.</i> Державна транспортна політика європейського союзу: моделі та досвід для України.....	97
<i>Колісніченко Н.М.</i> Кластер у секторальній відбудові освіти України	101
<i>Литвинов А.О.</i> Типова модель публічного управління розвитком регіонального соціального кластеру....	107
<i>Лук'яненко І.В., Новгородська Н.В.</i> Формування компетентнісного потенціалу публічних службовців в контексті "належного врядування" в Україні	113
<i>Поступна О.В., Шведун В.О.</i> Розвиток інклюзивної освіти в Україні через призму статистичних даних ..	119
<i>Радченко О.В., Шестаковська Т.Л., Козенко Р.В.</i> Автономізація транспортних засобів як інноваційна складова державної політики у сфері транспорту: орієнтири для України	124
СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ТА СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В СУСПІЛЬСТВІ ЗМІН	129
<i>Лобода Д.В., Чеботарьов М.К., Панфілов Ю.І.</i> Волонтерський рух як прояв розбудови громадянського суспільства в Україні	129
ІНТЕГРАЦІЯ ФІЛОЛОГІЇ ТА ТЕХНІЧНИХ НАУК	136
<i>Шкурченко А.Ю.</i> Естетика англійських наукових текстів (у перекладацькому аспекті): експліцитна інтертекстуальність та її прагматична модель	136
ІСТОРІЯ НАУКИ ТА УКРАЇНОЗНАВСТВО	142
<i>Гайдамачук О.В., Міщенко-Рава М.М.</i> Онлайн-ресурси та цифрові проекти висвітлення тематики культурного розвитку 1920-30-х рр. та «Розстріляного відродження» в Україні	142
<i>Гутник М.В., Тверитникова О.Є.</i> Тенденції в архітектурі харкова початку ХХ ст.: творча спадщина викладачів Харківського політехнічного інституту (до 140-річчя з дня відкриття).....	150
<i>Кіпенський А.В., Тверитникова О.Є., Маліков В.В.</i> Віктор Тимофійович Долбня: до 100-річчя від дня народження талановитого науковця і видатного педагога	155
ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА У ВИЩІЙ ШКОЛІ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ	161
<i>Тіняков А.О.</i> Особливості системи фізичного виховання у Латвії	161
РЕЦЕНЗІЯ	167
НАШІ ВІТАННЯ	170

CONTENT

CHRONICLE: DATES, EVENTS, PERSONALITIES	4
PHILOSOPHICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF SPIRITUAL DEVELOPMENT OF UKRAINIAN SOCIETY: THEORY AND PRACTICE	14
<i>Bezrodniy A.G.</i> The influence of the confucian tradition on the formation of modern chinese philosophy	14
<i>Godz N.B., Smolyaga M.V.</i> Specificity of modern chinese philosophy and its tasks in view of globalization movements and environmental challenges	18
<i>Dolska O.O., Mishchenko V.I.</i> Technological singularity as the end of history homo sapiens: is it possible to prevent?	25
<i>Kryvenko S.V.</i> Technology and its relationship to retrofuturology from the point of view of the history of the development of society.....	34
<i>Kruts O.A.</i> Evolution of the concept of “cilismity” as a philosophical phenomenon	39
<i>Kuzmenko N.A.</i> Theoretical and methodological basis of leadership transformation: from individual to collective	45
<i>Mykhaylychenko V.E., Asieieva I.V., Koshkarov Yu.Yu.</i> The internal world of the personality and its formation in the process of learning in an institution of higher education	48
<i>Nikitenko V.O.</i> The role of creative model of education in the formation of a society of innovative development in the era of technological revolution 5.0 and globalisation.....	54
<i>Tingting Dong</i> Socio-philosophical aspects of marxism in modern China.....	59
<i>Sun Changlong</i> Extrapolation of the ideas of chinese philosophy and the cultural basis of influence in the contest of globalization.....	65
<i>Zhang Hongwei</i> Philosophy of the 21st century in the context of global envsromental challenges. The era of globalzsation of education: a philosophical view.....	70
<i>Shimchenko O.V.</i> Modern perspectives on the reproduction of intellectual capital	75
LAW AND PUBLIC ADMINISTRATION OF SOCIAL DEVELOPMENT	80
<i>Hren L.M., Sosipatrov A.M.</i> Social cluster as a set of socially oriented tools of effective state policy in the housing sphere.....	80
<i>Grybko O.V.</i> Involvement of citizens in public administration through visualization means	87
<i>Zhebelev I.I.</i> State transport policy of the european union: models and experience for Ukraine.....	97
<i>Kolishnichenko N.M.</i> Cluster in sectoral recovery of Ukraine’s education	101
<i>Lytvynov A.O.</i> Typical model of public management for the regional social cluster’s development	107
<i>Lukianenko I.V., Novhorodska N.V.</i> Formation of competent potential of public servants in the context of "good governance" in Ukraine	113
<i>Postupna O.V., Shvedun V.O.</i> Development of inclusive education in Ukraine through the prism of statistical data	119
<i>Radchenko O.V., Shestakovska T.L., Kozenko R.V.</i> Autonomy of vehicles as an innovative component of state policy in the field of transport: guidelines for Ukraine	124
SOCIAL POLICY AND SOCIAL WELFARE IN THE SOCIETY OF CHANGE	129
<i>Loboda D.V., Chebotaryov M.K., Panfilov Yu.I.</i> Volunteer movement as a manifestation of civil society development in Ukraine	129
INTEGRATION OF PHILOLOGY AND TECHNICAL SCIENCES	136
<i>Shkurchenko A.Yu.</i> The aesthetics of english-language scientific texts (in terms of translation): explicit intertextuality and its pragmatic model	136
HISTORY OF SCIENCE AND UKRAINIAN STUDIES	142
<i>Haidamachuk O.V., Mishchenko-Rawa M.M.</i> Online resources and digital projects covering the topic of cultural development of the 1920s-30s and the “Shot revival” in Ukraine	142
<i>Gutnyk M.V., Tverytnykova O.Ye.</i> Tendencies in the architecture of kharkiv at the early 20th century: the creative legacy of professors of Kharkiv polytechnic institute (to the 140th anniversary of its foundation).....	150
<i>Kipenskyi A.V., Tverytnykova O.Ye., Malkov V.V.</i> Viktor Timofiiiovych Dolbnia: on the 100th anniversary of a talented scientist and outstanding teacher	155
PHYSICAL CULTURE IN HIGH SCHOOL: HISTORY AND PRESENT	161
<i>Tiniakov A.O.</i> Features of the physical education system in Latvia.....	161
REVIEW	167
OUR CONGRATULATIONS	170

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ВІСНИК НАЦІОНАЛЬНОГО ТЕХНІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ХПІ».
СЕРІЯ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ
УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Збірник наукових праць

№ 2' 2024

**Відповідальний редактор: Грень Л.М., докт. наук держ. упр., проф.,
НТУ «ХПІ», Україна**
**Відповідальний секретар (верстка): Грибко О.В., канд. наук держ. упр.,
НТУ «ХПІ», Україна**

Відповідальний за випуск: докт. тех. наук, проф. Кіпенський А.В.

АДРЕСА РЕДКОЛЕГІЇ ТА ВИДАВЦЯ: 61002, м. Харків, вул. Кірпічова, 2, НТУ «ХПІ».
Інститут соціально-гуманітарних технологій
e-mail: mega_lgren@ukr.net

**Підп. до друку 27.12.2024 р. Формат 60×84 1/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Гарнітура Таймс. Умов. друк. арк. 21,85.
Наклад 300 прим. Зам. № [REDACTED]. Ціна договірна**

**Видавничий центр НТУ «ХПІ». Свідоцтво про державну реєстрацію суб'єкта
видавничої справи ДК № 5478 від 21.08.2017 р.
61002, м. Харків, вул. Кірпічова, 2**

**Віддруковано в ТОВ «Друкарня Мадрид»
61024, м. Харків, вул. Максиміліанівська, 11, тел. (057) 756-53-25
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи Серія ДК № 4399 від 27.08.2012 р.
www.madrid.in.ua e-mail: info@madrid.in.ua**